

ЕРНСТ
ТЕОДОР
АМАДЕЙ
ГОФМАН

ЗОЛОТИЙ
ГОРНЕЦЬ

Вершини світового письменства

С ВЕРШИНИ
ВІТОВОГО
ПИСЬМЕНСТВА

Том 23

ЕРНСТ ТЕОДОР АМАДЕЙ ГОФМАН

**ЗОЛОТИЙ
ГОРНЕЦЬ**

ВИБРАНІ ТВОРИ

Переклали з німецької
Сидір Сакпдон
та Євген Попович

Видавництво художньої літератури «Дніпро»

Київ — 1976

ERNST THEODOR AMADEUS HOFFMANN
DER GOLDNE TOPF, 1814
MEISTER MARTIN DER KÜFNER UND SEINE
GESELLE, 1818
KLEIN ZACHES GENANNT ZINNOBER, 1819
MEISTER FLOH, 1822

Передмова ЮРІЯ ЯНКОВСЬКОГО

Друге видання перекладу «Золотий горнець», «Майстер Мартін-бондар та його челядники», «Малюк Цахес, на прізвисько Циннобер».

©Український переклад «Володар бліх» і передмова, видавництво «Дніпро», 1976.

Загальноєвропейська популярність прийшла до Гофмана в перші десятиліття ХІХ ст. Його захоплено читали, про нього багато говорили і сперечались. Його образи згодом полонили творчу свідомість видатних письменників світу — Бальзака і Діккенса, Гоголя і Достоевського. За Гофманом посмертно утвердилась слава видатного представника європейського романтизму.

На надгробку письменника викарбувано: «Тут похований Е. Т. А. Гофман, що народився в Кенігсбергу, в Пруссії, 24 січня 1776 року і помер у Берліні 25 червня 1822 року. Він був однаково чудовий як юрист, як поет, як музикант, як живописець». Поетом, музикантом і живописцем Гофман був за покликанням — схильність до мистецтва він став виявляти ще в дитячі роки, — а юристом йому довелося стати «по спадковості»: виходець з бюргерської родини, він, як і всі «небезталанні» її члени, мусив вступити на юридичний факультет Кенігсберзького університету. Напис на надгробку містив у собі, отже, чимало іронії — іронії його болісно-гіркої долі. Сизіфова праця, з якою сам Гофман не раз порівнював свою службову кар'єру, не тільки сковувала його можливості художника, а й надавала його природному потягові відтінку драматизму. І навіть коли у 1806 році Гофман покінчив, нарешті, з ненависною службою урядового чиновника і на довгий час, здавалося б, дістав можливість займатися улюбленою справою, — те не дало йому втіхи: свою улюблену справу — живопис і музику, а згодом і літературу — він змушений був зробити єдиною можливим засобом здобуття коштів для існування. Гофман жив і працював у Кенігсбергу, в багатьох польських містах, зокрема і у Варшаві (всі вони до 1806 р. входили до складу Пруссії), а також у Бамбергу, Лейпцігу, Дрездені і Берліні, захоплювався музикою, театром, живописом і графікою, був постійним рецензентом кількох газет. У 1814 р. повернувся до ненависної служби в судовому відомстві, водночас багато сил віддавав літературній роботі, зажив собі сумної слави спірита і візіонера, а часом і просто божевільного... Гофман так і не прийняв сучасного йому бездуховного власницького світу з його всепоглинаючим утилітаризмом, з його «допотопною байдужістю до всіх загальних і духовних інтересів»¹.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. І, с. 568.

Помер Гофман у злиднях, не залишивши своїм спадкоємцям нічого, крім боргів...

Гофман не був письменником-мислителем — таким, скажімо, як його попередники Фрідріх і Август Шлегелі. Проте, як і більшість представників німецького романтизму, він поділяв поширену у німецькій «романтичній філософії» думку про всеосяжний характер мистецтва. Як і численні його сучасники, Гофман прийняв романтичну картину безперервно змінюваного світу, відкинув метафізичні уявлення про усталеність буття, зрозумів вічний саморозвиток всесвіту, його постійний зв'язок і взаємодію з людською свідомістю. Він усім своїм єством сприйняв ідею єдності людини з природою — не лише в загальнофілософському, а й у буденному розумінні.

Світосприймання Гофмана сформувалося в умовах феодално-роздрібненої Німеччини, що, на відміну, скажімо, від Англії або Франції, не лише перебувала в стані соціально-економічного занепаду, а й була фактично позбавлена навіть загальнонаціональної свідомості. Вихований в атмосфері бюргерської обмеженості, Гофман, проте, не став виразником інтересів свого середовища. Він, власне, й не належав до нього. Його духовні прагнення були пов'язані з іншою стихією — з театром, образотворчим мистецтвом, музикою, літературою. Ця стихія ще певною мірою могла живитись настроями французької революції кінця XVIII ст., ідеї якої жили у свідомості певних груп прогресивної німецької інтелігенції і в XVIII, і в XIX ст.

Свого часу представників цих груп називали «ентузіастами».

Терміни «ентузіаст», «ентузіазм» та ін., при всій багатозначності їхнього змісту, завжди зберігали значення спрямованості в майбутнє, певної соціальної перспективи. В німецькому романтизмі цей «ентузіазм» мав загальногуманне, діяльне, навіть антибуржуазне спрямування. До такого типу «ентузіастів» належав і Гофман.

Певна річ, він не приймав і не міг прийняти тогочасного німецького буття. Але неприйяття сучасної дійсності для Гофмана ніколи не означало байдужості до неї. У світі, ворожому красі, його позиція не була пасивно-споглядальною. Органічна, так би мовити, кровна зацікавленість в усьому, про що йому доводилось писати, відсутність флегми, за що він сам себе картав, падала його творчості неповторного характеру: суперечність між мрією і дійсністю, така властива романтичному світосприйманню взагалі, примушувала Гофмана і тікати від життя, і відночас тяжіти до нього. Він так і не здобув душевної рівноваги в своїх буйно-фантастичних витаннях і, звернувшись до обридлого світу тупості й фі-

лістерства, дав, особливо в кінці життя, чудові зразки його гнів-по-сатиричного осуду.

«Гофман,— писав 1841 р. Белінський,— великий талант, але він значно нижче явище порівняно з Гете й Шіллером: він передав лише один бік німецького духу, тоді як ті, кожний по-своєму, вичерпали всю глибину його, передали всі його сторони».

Оцінюючи творчість Гофмана з погляду історичної перспективи, ми по праву говоримо про нього як про одну з визначних постатей німецького романтизму. Гофман розкрив усі його багаті можливості, ознаменував позитивний наслідок його шукань і, більше того, в чомусь його подолав, хоч і не вивільнився з-під його впливу до кінця.

Як відомо, романтичний напрям у західноєвропейській літературі виник наприкінці XVIII ст. і був своєрідною реакцією на нові — буржуазні — порядки, що проникали в усі сфери життя. В Німеччині поява цього напрямку була пов'язана з іменами Вакенродера, братів Ф. і А. Шлегелів, Новалиса, Л. Тіка та ін. Більшість із них об'єдналась у так званий гурток ієнських романтиків. Вони виступили першим супротивником просвітительського раціоналізму, прибічниками суб'єктивного, особистого начала в мистецтві, або, як незабаром стали його називати, «романтичної іронії», що дозволяла піднятися над предметом зображення, споглядати його збоку, або, ще точніше, зверху. В цьому особливо виразно виявилось їхнє неприйняття соціальної дійсності. Саме з ними — з ієнськими романтиками — творчість Гофмана пов'язана безпосереднім спадковим зв'язком. Вона ж — навіть на ранніх своїх стадіях — ознаменувала водпочас і подолання принципів ієнського романтизму.

Гофман належав до покоління так званих гейдельберзьких романтиків, представленого іменами Арніма, Brentano, братів Грімм, Ейхендорфа та ін. Їм був притаманний глибокий інтерес до народної творчості і широке її використання в своїй літературній практиці. В цей період, в зв'язку з антінаполеонівськими війнами зростає увага і до історичної долі нації, до проблем особистості в її ставленні до народу. Переосмислюються естетичні принципи раннього німецького романтизму; в романтичний світ поступово входить жива дійсність. Художнє бачення життя набуває відповідно нової якості.

Літературний дебют Гофмана — новела «Кавалер Глюк» — належить до 1809 р. Згодом ця новела разом з його іншими прозаїчними творами увійшла в чотиритомний збірник «Фантазії в дусі Калло» (1814—1815). Це були роки, коли філософсько-естетичні принципи і творча практика ієнських романтиків уже остаточно застаріли і потребували рішучого оновлення.

На відміну від ієнських романтиків, у творчість Гофмана владно увійшла жива німецька дійсність — ординарна, приваблива, справжній поезії чужа, але справжньому художникові цілком підвладна. Генетично зв'язана з ієнською школою, успадкувавши від неї, зокрема, свою магістральну тему — тему мистецтва та його місця в сучасному світі, — творчість Гофмана-письменника уже в роки свого становлення дістала якісно інший, порівняно з попередніми романтиками, смисл: в позиції мистецтва Гофман почав вершити суд над сучасністю. В цьому була його сила, в цьому ж була і його слабкість. Письменник показав долю художника в сучасному світі, але засудив цей світ лише з вузьких — естетичних — позицій. І оскільки романтичні чари мистецтва виявились безсилими перед егоїзмом і пошлістю сучасного йому світу, — увесь цикл «Фантазій в дусі Калло» позначений гострим почуттям невдоволення художника, почуттям внутрішньої розгубленості, гіркоти і непідробного трагізму.

«Фантазії в дусі Калло» виявляють дуже характерну рису Гофмана, яка постійно нагадуватиме про себе в усій його дальшій творчості, — рису письменника-музиканта.

Інтерес до музики не був звичайним аматорським захопленням Гофмана-письменника чи його «другим покликанням». Музика увійшла в його духовний світ як велика таємниця буття, як своєрідний, за його словами, «санскрит природи». Вона так захопила його, що навіть третє своє ім'я — Амадей — він додав до двох офіційних на честь обожнюваного ним Моцарта. Річ не тільки в тому, що Гофмана одностайно визнавали чудовим капельмейстером, що опера його «Ундіна» (написана, до речі, одночасно з публікацією «Фантазій в дусі Калло») мала справді сенсаційний успіх, що він, нарешті, завоював авторитет талановитого музикального критика, якого високо оцінив його великий сучасник Бетховен. Річ насамперед у тім, що Гофман-письменник сприймав світ, як він привчався друзям, у музичній його суті: «Хіба дух музики, як і дух самого звуку, не проймає всю природу, як вода лежить перед нами?» — риторично запитував він.

В тяжінні Гофмана до «музичного світосприймання» найбільш наочно виявився його зв'язок з попередниками-романтиками, бо музика — це, за Гофманом, «найромантичніше з усіх мистецтв, мабуть, можна навіть сказати, єдине справді романтичне, тому що сфера його — безмежна». Вбачаючи в музиці найвищий смисл буття, Гофман утверджувався в тому ж романтичному світосприйманні, що й члени ієнського гуртка; але він ніколи б не подолав їхньої відчужено-романтичної «наджиттєвості», якби залишився замкнутим у створеному ним ідеальному світі — музиці, якби не зіткнувся його з чужим йому світом німецького філістера. Саме музичне

начало постало в Гофмана не як абстрактно-ідеалістичний витвір, а як вирава антитеза буденному, нищому, утилітарному, корисливому.

У «Фантазіях в дусі Калло» стикаються два світи — ілюзорний, або, як каже Гофман, «безмежний», світ мрії, світ самозабуття в музиці,— і філістерський, або, знову ж таки за Гофманом, «обмежений», світ бюргерського самовдоволення і міщанського ватишку. Перший з них репрезентують «ентузіасти» на зразок капельмейстера Йоганна Крейслера.

Образ Крейслера багато в чому автобіографічний. В ньому відбилися численні події особистої долі Гофмана. Та основний ідейно-художній смисл «типу Крейслера» полягає, звичайно, не в автобіографічній його оболонці, а в реалізованих у ньому уявленнях письменника про мистецтво та його місце в тогочасному суспільстві. Несумісність мистецтва з сучасним світом для Гофмана очевидна. Але вони співіснують не як дві самостійні, незалежні одна від одної стихії, а як явища, що, зважаючи на обставини, змушені стикатися. Те велике і благородне, чому служить Крейслер,— музика,— стає для нього, так само, як і для німецького філістера,— предметом купівлі-продажу. Гофман дивиться на трагічну долю свого героя (якого він, за початковим задумом, мав, зрештою, привести до божевілля) як на позаісторичну, одвічну суперечність між ідеальним і реальним, але позиція його зовсім не двозначна: він оцінює світ з погляду свого — хай неясно усвідомленого, абстрагованого, аморфного — ідеалу.

При всій самозаглибленості, при всьому своєму рятівному умінні жити в собі, Крейслер живе в реальному, земному, світі, він *шукає* ідеальне — можливості безперешкодного творчого самовираження — в реальній обстановці, в «пасивному, тваринному світі філістерства, що безглуздо втішається»¹. Тим самим Гофман робить важливий крок на шляху подолання властивої ранньому німецькому романтизмові беззаперечної відчуженості від реального світу. «Гофман зі своїми химерними карикатурами завжди неодмінно тримається земної реальності», — писав Генріх Гейне.

«Фантазії в дусі Калло» не позбавлені певної авторської іронії. Ця ознака, значною мірою притаманна німецькому романтизмові взагалі, найповніше виявиться в наступних творах Гофмана, де вона набуде рис саркастичного глузування з німецького бюргерства.

Ледь намічена в «Крейслеріані», іронія Гофмана значно вагострюється в казці «Золотий горнець» (1814) — центральній у циклі «Фантазії в дусі Калло».

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. I, с. 351.

Як і Крейслер, головний персонаж «Золотого горця» бідний студент Анзельм — людина багатого духовного світу, носій високих моральних принципів, нестримної творчої фантазії. Так само, як Крейслер, він живе в світі реальних людських стосунків. Проте зіткнення духовного, ілюзорного і тверезо-розрахованого, буденного — не призводить до людської трагедії. У «Золотому горці» не звучать трагічні мотиви, навпаки, казка сповнена комічних колізій. Трагізм «Крейслеріани» витісняється тут відвертим комічним гротеском.

На відміну від «Крейслеріани», «Золотий горнець» містить незрівняно більше казково-фантастичних елементів. Традиційно-казкові образи — символи «безмежного» — втілюють у собі як добрі, так і злі начала і виступають як своєрідні союзники реальних героїв твору; вони беруть активну участь у їхніх долях, вони, зрештою, визначають їхні стосунки. Про цю найхарактернішу рису гофманівської фантастики у свій час говорив іще Белінський, відзначаючи, що «у своїх добрих і злих гепіях, диваках і чарівниках поетично уособлює він... (Гофман — Ю. Я.) світлі і темні почуття, бажання і прагнення, що незримо живуть у надрах людської душі». Перемога добрих начал — благополучне закінчення складних життєвих перипетій Анзельма — обертається своєю нефантастичною, буденною сутністю: герой знаходить самозаспокоєння в «обмеженому». В цьому і полягає глибоко іронічний зміст зображеного конфлікту. Порівнюючи Гофмана з відомим гумористом його часу, письменником просвітительсько-септиментального напрямку Жаном Полем Ріхтером, Белінський віддавав рішучу перевагу першому. «Гумор Гофмана, — писав він, — значно життєвіший, істотніший і пекучіший, ніж гумор Жапа Поля — і німецькі гофрати, філістери і педанти повинні відчувати до кісток свої сили гумористичного Гофманового батога».

Навіть при найпобіжнішому знайомстві з творами Гофмана читач матиме про нього недвозначне уявлення як про нестримного фантаста. Цілий калейдоскоп фантастичних образів — химерних, наділених різним ступенем надприродності — миготить перед очима, мов парадоксальний, неспідвладний здоровому глуздові, ледь стримуваний в межах «казкової логіки» карнавал: добрі і злі духи, феї-благодійниці і чарівники-лиходії, дивовижні звірі, живі і одухотворені речі, незбагненні «змови» таємничих сил — усе, на що, здавалося б, тільки здатна людська фантазія, — у Гофмана починає жити в «цьому» — «реальному» — світі. Гофман-фантаст, як і Гофман-сатирик, дивиться на свій казковий світ збоку, часом тільки наближаючись до нього, але не належачи йому до кінця. Він надає своєму вимислу то похмурого, навіть зловісного колориту, — як, приміром, у новелах «Піщана людина» чи «Майорат», у повісті

«Мадемуазель де Скюдсрі» чи романі «Еліксир диявола», — то ясного, благодушного тону, — як у казках «Лускунчик» або «Чуже дитя», — але неодмінно хоче дивувати, не дивуючись, і хвилювати, не хвилюючись. Фантастичне начало у Гофмана ніде не самодостатнє, ніде не підносить само себе. Його Серапіонові брати (брати-оповідачі в одпійменному збірнику Гофмана) зішлись, між іншим, на тому, що «хоч би яка фантастична дурниця спала на думку авторові, йому від цього буде мало втіхи, якщо він не освітить усе променем розуму і не сплеть попередньо розумної основи для всього твору». Прислухаймось тепер до Беліпського, який писав, що «Гофман у найбезглуздіших вигадках своєї фантазії умів бути вірним ідеї», — і ми побачимо, що в обох випадках проголошено мистецьке кредо Гофмана-фантаста. «Надприродне», «чудодійне» у Гофмана постійно керується його творчою свідомістю.

Взагалі, тяжіння до «чудодійного» надає німецькій романтичній школі того особливого відтінку, за яким її звичайно впізнають. Численні твори німецьких романтиків — від «фантастичних новел» Л. Тіка, створюваних наприкінці XVIII ст., до «Чудесної історії Петера Шлеміля» Адельберта де Шаміссо, опублікованої того ж року, що й перший том Гофманових «Фантазій в дусі Калло», — вбирали в себе фантастичний елемент, який часто мав фольклорні джерела, підпорядковуючи його різним художнім завданням: «чудодійне» могло виступати рушієм сюжету, могло мати характер умовного романтичного антуражу, могло, зрештою, виявляти свій беззаперечно реально-життєвий зміст. У Гофмана — на відміну від більшості його попередників — «чудодійно» взагалі пабувало, так би мовити, демонстративно-умовної форми: хоч яким нестримним міг часом бути політ Гофманової фантазії, — реальний світ постійно тяжів над ним і постійно нагадував про себе. Князь В. Ф. Одоєвський, знавець і популяризатор німецького романтизму в Росії, справедливо і влучно сказав про Гофмана: «Гофман... вигадав особливого типу чудесне... його чудесне завжди має два боки: один суто фантастичний, другий — дійсний; ...природний потяг людини до чудесного задоволений і водночас не зневажено й допитливого духу аналізу: примирити ці два протилежні елементи міг тільки справжній талант».

Уже в «Золотому горнці» прозвучала пайхарактерніша гофманівська тема — тема знеосібленої людської індивідуальності. Для героїні цієї казки Вероніки, котра мріє про чоловіка-гофрата, не так уже й важливо, хто займе це місце — романтик Апзельм чи бездушний Гербранд. В її уяві вони успішно замінюють один одного і тим самим втрачають те, що, власне, й може становити якусь людську цінність, — втрачають своє обличчя, свою

індивідуальність. Маючи двійника, людина фактично не може залишатись сама собою, вона неминуче буде «тим» і «тим» одночасно — принаймні в очах усіх, хто її оточує. Буржуазний світ байдужий до людського «я» — цьому світові потрібні низки людських життів, сфабриковані за якимось одним вигідним йому зразком.

Не випадково цей мотив — мотив двійника — буде не просто варіюватись у дальшій творчості Гофмана, — він увійде в самі основи його життєсприймання, стане певід'ємною ознакою художнього стилю письменника. Характерно, що одразу ж після «Золотого горця» Гофман створить свій роман «Еліксир диявола» (1815—1816), на цій темі, власне, побудований.

«Гофман, — писав Н. Я. Берковський, — перебував постійно в пошуках образу, здатного передати це життя, що позбавлене життя, ці особи, у яких украдено особистість». Так з'являються у Гофмана образи людей-ляльок, автоматів, механізмів, що живуть і діють за законами, за якими людина жити не змогла б. «Пригода в ніч на святого Сильвестра», «Вибір нареченої», «Автомати», «Лускунчик», «Піщана людина» і т. д. — в кожній з цих повел-казок посилено «механізується» реальне життя; людина «вміщується» в геометричну схему, людські запити і можливості «регламентовано» певю таки. В одному з останніх творів Гофмана — у «Дивовижних стражданнях одного директора театру» (1819) — наочно виявляються прийоми, до яких у російській літературі так активно і так успішно вдаватиметься Гоголь, — прийоми підміни людського характеру описом якоїсь її речі, вбрання: «синій» і «коричневий» сюртуки виявляються основними в характеристиці людей. В усіх цих новелах-казках — різних за своїм ідейно-художнім задумом і певною мірою за своєю творчою манерою — життя з його різного гатунку дійовими особами навмисне подано, показано, так би мовити, в певній позі, театралізовано, так, що воно набуває певного умовно-видовищного характеру. «Життя, що позбавлене життя», життя, втілене в механічних образах, — це в'їдлива іронія; у Гофмана вона набуває іноді явно трагічного звучання. В усьому цьому — навіть при традиційно-казкових щасливих закінченнях, — немає звичної казкової безтурботності, лагідної розважальності. Це не сміх заради сміху, не дешево зубоскальство. Даючи авторові можливість стати вище від свого об'єкта, така іронія все ж не глушить почуття гострого болю за паругу над людяністю, за зганьблений ідеал. Саме в цьому розумінні Гейне назвав твори Гофмана «криком туги в двадцяти томах».

У новелі-казці «Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер», написаній наприкінці творчого шляху Гофмана, в 1819 р., знайшли своє довершене вираження усі відкриті ним у попередні роки поетичні

теми. Тут і одвічний гофманівський мотив протиставлення двох світів — романтичного і буденного, ілюзорного й реального; тут і критика людських стосунків у реальному, буденному світі — стосунків, оснований на брехні і лицемірстві, двоєдушності і зажерливості; тут і боротьба добрих та злих начал у людському суспільстві як прояв таємничих діянь надземних сил; тут і заперечення раціонально-механічного ставлення до людини, до життя, до природи; тут, нарешті, розвиток тих-таки поетичних принципів оповідання-казки, які в загальних своїх контурах визначились уже в «Золотому горці». Але кожен з цих мотивів у «Малюкові Цахесі» не просто ще раз повторюється, а зазнає більш поглибленої, чіткої і вмотивованої інтерпретації.

«Малюком Цахесом» Гофман успішно продовжив улюблену тему багатьох своїх попередників, письменників XVI, XVII, XVIII ст., — критику пімецького філістера-обивателя. Але ніхто до Гофмана не падав цій темі тієї соціальної значущості, не піднявся до того нищівного сарказму, яким порейптий «Малюк Цахес».

Соціальні акценти розставлені тут пабагато виразніше. Світ пімецького філістера — як убогого, так і можновладного, — окреслюється в гостріших, ніж у попередників, непривабливо-негативних тонах. І сама казкова форма з усіма її неодмінними елементами, аж до традиційної щасливої кінцівки, виявляє свій далекко не казковий смисл, сприймається як умовно-фантастичний антураж, що служить зовсім не фаптастичним завданням.

Завдяки могутній феї-заступниці пікчемний, огидний виродок, несусвітний дурень Цахес несподівано дістав дивовижне обдарування — привласнювати собі те, що належить іншим. Любов, поезія, добрі діла, службова кар'єра, гроші, — усе те, чого немає і не могло бути в Цахеса, стає його надбанням. Такий стан речей, коли зроблене одним дістається іншому, певна річ, не пояснюється сваволею чаклунів і фей, тобто фантастичних рушіїв сюжету. Це — явище соціальної, або, іще точніше, буржуазної природи. І лише один мотив казки — мотив покараного пороку — є давньою поетиці традиційного казкового жанру з неодмінним торжеством справедливості у фіналі. Він справді ніяк не зв'язаний із зображеною Гофманом специфікою бюргерського життя. Великодушність феї Розабельверде, адресована Цахесу, та великодушність Проспера Альпануса, адресована романтикові Бальтазару, — це лише умовний початок і умовний кінець розповіді про те, хто розпоряджається чужими достоїнствами і чужою власністю, тобто розповіді про типовий соціальний грабунок.

Маленьке царство Керепес, у якому відбувається діл казки, це, звичайно, уся Німеччина з її типово німецьким життєвим укладом, з її соціальною структурою, суспільними інтересами, ієрархією

станів. Увесь ляльковий маскарад життя німецького філістера гранично оголюється, театралізується, постає в своїй пицїй, огидній строкатості. Реальним існуванням цього світу перекопливо мотивується падреальність, парадоксальність — майже фантастичність основних ланок фабули «Малюка Цахеса». Визнаючи устами однієї з жертв Цахеса потворність його життєвої долі, звинувачуючи в тому, що сталося, алогізм буржуазного світу, Гофман пробує поставити останню крапку над і, заговоривши про владу грошей як кричуще зло тогочасного життя: «Проклятуший Цинобер, мабуть, неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: «Гляньте-но на цього маленького, гарного пана, йому палежать усі гроші, які там карбують». Проте намічена в розмові одного з епізодичних персонажів тема грошей не дістала свого дальшого розвитку у Гофмана.

Як і в багатьох інших творах Гофмана, в «Малюкові Цахесі» протиставлено два нефантастичні світогляди. Протиставлення це не до кінця послідовне, проте воно постійно відчувається, уособлюючись в образах Бальтазара і професора-природника Моша Терпіна. Бальтазар, котрий сприймає усю довколишню як романтик, з деякою упередженістю споглядає світ, виступає рішучим противником утилітарного ставлення до життя, хоч у кінці казки задовольняється приблизно тим самим, чим вдовольняється Анзельм із «Золотого горняця», тобто чисто утилітарними дарами. Але це поєднання побутового і піднесеного планів, що містить у собі, як це було і в «Золотому горняці», чимало поблажливої іронії, не позбавляє образ Бальтазара його основного — піднесеного, романтичного, антиутилітарного — змісту.

Мош Терпін — це, безперечно, зліпок бюргерського утилітаризму. Його раціонально-механічне ставлення до світу, до природи органічно чуже Гофману. Воно не менш небезпечно і антигуманне, ніж таке ж ставлення до людей. Воно тим більше згубне, що у «Малюкові Цахесі», як і взагалі у Гофмана, як і взагалі у романтиків, природа — зримо і незримо — присутня всюди як першооснова людського буття, як символ петліпного і «безмежного». Здобувши собі заступництво Цахеса — Цинобера і діставши таким чином величезні можливості для своїх експериментів-розмірковувань, аж до «редагування» сонячних і місячних затемнень, Мош Терпін відверто самовикривається, гофманівська іронія переростає у сарказм.

«Малюк Цахес» — одна з найкращих сатиричних казок Гофмана. Її високо оцінив Белінський. Її любив Карл Маркс. Вона по праву належить до видатних творів німецької сатиричної літератури.

Як і більшість європеїських романтиків, Гофман так і не подолав згубної для його творчої свідомості роз'єднаності між мрією і дійсністю. Проте він весь час шукав шляхи до подолання дисгармонії між життям у собі і життям поза собою. Найчастіше — особливо переконливо це було показано на прикладі Йоганна Крейслера — особа, насамперед особа художника, знаходила гармонію в собі, оскільки вона могла залишатися в собі. Однак пошуки такої гармонії часом велися — знову ж за прикладом більшості романтиків — і в докапіталістичному минулому. З цього погляду характерна новела Гофмана «Майстер Мартін-бондар та його челядники» (1818).

Неввидячи капіталістичний світ — світ шаблонів, світ бездушного механічного виробництва, — Гофман не міг не звернутись і до тих часів, коли, за його уявленням, про виробництво говорили як про мистецтво, коли ремесло не було рівнозначне ремісництву. Гофман, таким чином, віддав певну данину поширеній в бюргерському романтизмі ідеалізації минулого, хоча ця ідеалізація набула в нього певного сучасного смислу. В деяких новелах він торкнувся теми ремісника-трудівника, прекрасного і поетичного в його ставленні до життя і до естетики його праці. Життя Мартіна-бондаря збоку уявляється по-різному. Для одних це життя безперспективне і сповнене нестерпної буденності — як, наприклад, для Райнгольда. А для інших — це життя, сповнене поезії; нею перейнято і кохання, і ремесло майстра-бондаря.

У «Майстрі Мартіні» звучить мотив глибокої туги за життєвим укладом, що вже ніколи не повернеться. Та це зовсім не туга за нормою, за взірцем людських стосунків і, тим більше, не заклик до повернення в минуле. Естетична цінність ремесла, тобто такого виробництва, в яке людина вклала б свою душу, свій талант, мислилась як реалістичне протиставлення механізованому буттю сучасного світу. Ідучи, здавалося б, шляхом, типовим для романтиків, Гофман фактично вибирав напрям, антиромантичний по суті.

Романтик у глибині душі, Гофман у чомусь неминуче долав романтизм і, не зраджуючи, певна річ, свого улюбленого казкового жанру, вносив у нього нову, рідкісну у романтиків, соціальну якість. Написана через кілька років новела Гофмана «Майстер Йоганн Вахт» (1821) успішно продовжила його пошуки в цьому напрямку.

Незадовго до смерті, у 1822 р., Гофман написав два твори, дуже не схожі один на одного, але, незважаючи на це, в однаковій мірі для нього характерні, — «Володар бліх» і «Наріжне вікно».

У першому з них — повісті «Володар бліх» — ми зустрічаємо знайомий нам з багатьох творів Гофмана образ трохи дивакуватого

але, безперечно, з правом на щастя Перегрінуса Тиса. Він здобував справжню любов, і в любові знаходить радість і заспокоєння. У «Володарі бліх» легко впізнається цевимушений почерк Гофмана-фантаста, Гофмана-казкаря. Сюжетна структура повісті — незвичайна, химерна, зумисне непослідовна...

Ця повість, до речі, добре запам'яталась Чернишевському і послужила йому матеріалом для важливих суспільних висновків. «Ця страшна повість,— писав Чернишевський,— могла скластися тільки в голові людини, яка надивилась на те, що називається у Німеччині *Kleinstädtereie*¹, надивилась на життя людей, позбавлених усякої участі в суспільних справах, обмежених тісним колом своїх приватних інтересів, людей, які втратили будь-яку думку про все, що хоч трохи вище копійчаного префрансу...»

Якщо у «Володарі бліх» Гофман уже міцно утвердився в казковому жанрі і широко розкрив його можливості, то в «Наріжному вікні» у нього виявляються ще не зовсім чіткі тенденції.

Новела «Наріжне вікно» розповідає про мистецтво реального бачення життя, про великий письменницький дар — дар спостережливості. Два персонажі новели — старий, розбитий паралічем письменник і його юний кузен,— спостерігають через наріжне вікно базарний майдан. У своїй уяві письменник домальовує те, що лише в уловлюваних контурах постає перед його поглядом. Він допускає варіанти підказаних йому характерів і колізій; але поштовхом для творчого процесу неодмінно виступає вузький, обмежений рамками наріжного вікна, реальний світ. Художникові відводяться, по суті, пасивна роль: його творчими задумами керують випадкові обставини.

Гофман, як бачимо, обмежений у реалістичному сприйнятті життя. Але він нестримний у своїй фантазії. В кращому разі авторський домисел вміщує в себе реальність, але переважно він протистоїть їй і нею не контролюється.

Своєрідним підсумком творчого шляху Гофмана став його роман «Життєві погляди kota Мурра» (1821—1822). Роботу над романом не було завершено. Нещадна критика німецького філістерства, німецького державного устрою викликала на автора нападки з боку охоронців існуючого ладу, над Гофманом нависла реальна загроза суду. Проте роман Гофмана став прекрасним взірцем життєздатності, його глибоко типові узагальнення — символи світів, які протистоять і протидіють у творі,— відображені в образах kota Мурра і музиканта Крейсера, зажили активним самотійним життям.

¹ Глушина, провінціалізм.

У «Життєвих поглядах kota Мурра» знайшли своє логічне завершення дві основні теми попередньої творчості Гофмана — тема туги художника і тема німецького філістерства. Відповідно тут зіткнулися романтично-піднесена і гротескно-комічна стихії, світ реальності і світ фантастики, здоровий глузд і алогізм. Суворо кажучи, парадоксальне уже саме зіставлення цих начал — романтики і філістерства; тим, що філістер Мурр іноді починає говорити піднесено-натхненно, Гофман досягає значного сатиричного ефекту. Образ Крейслера в останньому романі Гофмана став яскравим символом трагічної долі мистецтва в тогочасному суспільстві. Міщанське середовище не може простити Крейслеру не лише його ставлення до світу обивателів, але і його таланту.

Якщо Крейслер і навколишній світ — це символ трагічної дисгармонії буття, то кіт Мурр і його середовище, навпаки, втілюють у собі дивовижну єдність із світом. Безмежне самовдоволення kota Мурра символізує водночас і вузькість потреб німецького філістера, що обмежується переважно потребами плоті. У багатозначній репліці оповідача — «О апетит! Ім'я тобі кіт!» — відбилась уся його життєва філософія.

Роман «Життєві погляди kota Мурра» показує нам не якийсь окремий, хай навіть характерний прошарок німецького суспільства, а всю «багатоповерхову» бюргерську Німеччину — Німеччину «карликових держав».

«Людська» лінія роману не просто співіснує із «звіриною» — вона в неї включена і їй підпорядкована; це вже само по собі створює неабиякий сатиричний ефект. Ті, кому належить жити і хто живе за законами царства звірів, не тільки судять про найвище людське призначення, а й пробують — і часом, на жаль, безуспішно, — підмінити його своїм плотським світосприйняттям. Таке світосприйняття Гофман бачить скрізь, на всіх сходинках суспільної ієрархії. Гейне говорив про Гофмана, як про «чарівника», який «перетворив людей у диких звірів, а тих навіть у радників царського королівського двору». Письменник-гуманіст, каякар-романтик сміливо викривав дикий маскарад офіційного життя, державних інститутів, феодальної і буржуазної моралі.

* * *

Гофмана багато що пов'язує з європейським романтизмом в усіх його проявах. Пова романтизмом він позбавлений. Те, що у творчій спадщині Гофмана не витримало випробування часом, наложало, певна річ, до того різновиду романтичних течій, про який ми традиційно говоримо як про романтизм консервативний. У цьому

розумінні Гофмана можна вважати певною мірою попередником європейського модернізму.

Гофманівські містичні інтонації зазвучали в творах французьких декадентів П. Адана, М. Швоба. На новій основі вони відроджувались у таких письменників, як Г. Мейрінк, Ф. Кафка...

Проте спадщина Гофмана справила великий вплив і на визначних європейських реалістів, переважно французьких і англійських. Певний вплив мав Гофман на автора «Шагреневої шкіри» — Бальзака. Гофманом захоплювався Флобер. Діккенс віддав данину гротескно-іронічній стихії Гофмана.

Ремінісценції гофманівських мотивів — певна річ, опосередковані у складному художньому синтезі — можна почути і в гоголівському «Портреті», і в «Двійнику» Достоєвського. Ще в першій половині ХІХ ст. про Гофмана сказала своє доброзичливе слово російська критика...

Гофман-гуманіст, Гофман-людинолюб, ворог пошлості і бездуховності, великий цінитель прекрасного в людині і людських стосунках, романтик і фантаст, який проголосив нетлінну цінність добра, — увійшов у свідомість поколінь як їх надійний союзник у боротьбі за високі ідеали. *Цей* Гофман належить прогресивному людству.

Юрій ЯНКОВСЬКИЙ

**ЗОЛОТИЙ
ГОРНЕЦЬ**

Казка з нових часів

Переклав Сидір Саквдон

ВІГІЛІЯ ПЕРША

*Лизі пригоди студента Анзельма.
Лікувальний тютюн проректора Паульмана
і золотисто-зелені змійки*

На вшестя, годині о третій пополудні, через Чорпу браму в Дрездені не йшов, а летів один юнак і з поквапу втрапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старої огидної перекупки, майже все розчавив, а що навіть щасливо вціліло, то розкотилося геть по вулиці, діставшися веселим дітлахам у здобич від пана поспішайла. На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шнетити його на всі заставки, а він, зацікавившись з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного тамапця, якого стара пожадливо видерла в нього з рук і вмить сховала. Тоді тісно коло розімкнулося, та, поки юнак вибирався з нього, стара відьма встигла закричати йому вслід: — А, тікаєш, чортів сину, скоро в пляшці згорбиш спину!

Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний, що всі перехожі здивовано зупинялись, і сміх, який залунав був напочатку, миттю стих. Студент Анзельм (бо це, власне, він і був), хоч і зовсім не зрозумів чудерпацьких слів перекупки, відчув, проте, якийсь мимовільний жах і ще дужче заквапився, щоб утекти з-перед очей зацікавленого патовну. Проштовхуючись крізь юрбу, він з усіх боків чув гомін:

— Сердешний хлопчина! От проклятуца відьма!

Таємничі слова старої в якийсь дивний спосіб обернули кумедну пригоду на трагічну, аж люди почали співчутливо дивитися на того, кого досі й зовсім не помічали. Жіноча половина вибачала ставному, вродливому юнакові, який ще покращав від ледве стримуваного гніву, всю його незграбність, навіть одяг, що був далекий від будь-якої моди. Бо його синяво-сірий фрак був так скробний, що, мабуть, кравець, який його шив, знав тільки з чуток про нові фасони, а чорні оксамитові штани, ще не дуже зношені, надавали всьому вбранню немовби магістерського стилю, до якого аж ніяк не пасувала ні постава юнака, ні його хода.

Поки студент досяг кінця алеї, що вела до Лінкових купалень, то вже ледве дихав. Він хоч-не-хоч уповільнив ходу, але не зважився звести очі догори, бо йому ще й досі ввижались навкруг пиріжки та яблука, а кожний приязний погляд тої чи іншої дівчини здавався глузливим сміхом, що спіткав його біля Чорної брами. Так дістався він до входу в Лінкові купальні. Повз нього проходили святково вбрані люди. Всередині лунала музика духового оркестру, а гомін веселих гостей щодаді дужчав. Бідолашному студентові аж сльози навернулися на очі, бо й він хотів на вшестя, що було для нього завжди особливим родинним святом, спізнати втіхи Лінкового раю; еге ж, він мріяв навіть замовити собі півпорції кави з ромом і пляшку міцного пива, а щоб так знаменито побенкетувати, то й грошей захопив більше, ніж звичайно. І от на тобі, маєш, один фатальний крок у кошик — і по всьому! Про каву, про пиво, про музику, про милування на святково вбраних дівчат — коротше, про всі вимріяні втіхи годі було й думати. Він звільна пройшов повз ці спокуси і звернув на зовсім безлюдну дорогу вздовж Ельби. Тут знайшов він привітну місцинку під бузиною, що виросла з розвального муру, сів на моріжку й набив люльку лікувальним тютюном, що його дістав у подарунок від свого приятеля проректора Паульмана. Перед ним хлюпотіли й шуміли золотисто-жовтаві хвилі прекрасної річки Ельби, за нею славний Дрезден сміливо й гордо здіймав свої світлі вежі у прозорий небокрай, що спускався на квітучі луки та свіжу зелень лісів, а вдалині, в глибокому присмерку, зубчасті гори давали знати про далеку Богемію. Але похмуро дивився на все це студент Анзельм, пускаючи в повітря хмарки диму, аж нарешті жалі його вилилися в голосні скарги:

— Таки й правда — народився я собі на горе та біду! Що я ніколи не попадав у бобові королі, що ніколи не вгадував, чіт чи лишка, що мій бутерброд падав на землю завжди намащеним боком, — про все це безголів'я вже й мови нема. Але чи не лиха моя недоля, що я, ставши студентом навіть самому дідькові на злість, однаково лишився невдахою? Чи надів я коли новий сюртук, не ляпнувши на нього одразу чимось масним, чи обминув коли хоч одного не на місці вбитого цвяшка, щоб не роздерти об нього того сюртука? Чи привітав коли пана радника або яку даму без того, щоб мій капелюх не полетів до дідька, а сам я, посковзнувшись, не впав ганебно на ковзкій підлозі?

Чи не платив я на ринку щоразу три або й чотири гроші за рвотостані горщики, тому що дідько пер мене прямо на них, мов того лемінга? Чи я хоч раз коли вчасно прийшов до університету або кудись-інде? Що з того, що я виходжу на пізгодни раніш? Варто мені лише стати перед дверима та потягти за дзвінок, як ніби сатана вилле мені на голову повний цебер води або сам я втєвхну в дверях якогось пана, і вже маю халепу. Як же мені не спізнюватися?

Ах, ах! Де ви, блаженні сподівання на майбутнє щастя, коли я гордо мріяв дістати посаду таємного секретаря! Але хіба лиха доля моя не відштовкнула від мене найласкавіших заступників і не зробила їх моїми ворогами? Я знаю, що таємний радник, якому мене рекомендували, терпіти не міг підстриженого чуба. Перукар насилу приладнав мені невеличку кіску на потилиці, але, тільки-но я вперше вклонився, урвалася клята шворка і спритний мопс, що мене обнюхував, радісно захопив кіску та й поніс таємному радникові. Я перелякано побіг навздогін і спіткнувся об стіл, де радник і снідав, і працював разом; тарілки, чашки, пісочниця, калямар — усе полетіло шкереберть, аж забряжчало, і струмок чорнила та шоколаду розлився на щойно складену реляцію.

«Ви що, добродію, збожеволіли?» — закричав таємний радник і вигнав мене за двері. Що з того, що проректор Паульман пообіцяв мені писарську посаду? Хіба ж допустить до цього моя лиха доля, що всюди мене переслідує? Ось хоч би й сьогодні! Так хотілося мені пристойно, статечно відсвяткувати славний день вшестя, вже вирішив був і витратитися заради цього. Я міг би, як і всякий інший гість у Лінкових купальнях, гордо гукнути: «Кельнере, пляшку міцного пива, та найкращого, прошу!» Я міг би до самісінького смерку сидіти, та ще й близесенько біля якогось гурту вродливих дівчат. Знаю, я б тоді набрався сміливості, став би зовсім іншою людиною; еге ж, могло б статися навіть і таке, що коли б якась дівчина запитала: «Котра тепер може бути година?» або «Що це там грають?» — я б легко й галантно схопився, не перекинувши навіть свої склянки, не спіткнувшись об ослін, і, трохи схилившись, ступив би кроків півтора вперед і сказав би: «Прошу, мадемуазель, до ваших послуг, це грають увертюру в «Діви Дунаю», або: «Щойно вибило шосту». Чи могла б тоді хоч одна людина в світі мені що закинути? Ні, кажу я вам. Дівчатка тільки позирнули б лукаво одна

на одну, як завжди, коли я наважуюсь показати, що і в мене душа не з лопуцька, що й я розуміюся на світських манерах і знаю, як з дамами поводитись. Та завіс меподідько в той триклятуший кошик із яблуками, і тепер мушу я на самоті курити свій лікувальний тютюн...

Але зненацька монолог студента Анзельма обірвався, бо в траві коло себе він почув якийсь дивний шелест, цвіркотіння, що незабаром перейшло на віти та листя бузини, яка схилилась над його головою. То здавалося, наче шелестить вітер у листі, то ніби пташки, граючись, пурхали поміж вітами й зачіпали їх крильми. Аж нараз щось зашепотіло, зажебоніло, немовби квіти задзвеніли кришталевими дзвіночками. Анзельм слухав і слухав. Та ось, від і сам не знав як, той шелест, і шепіт, і дзвін перейшли в ледь чутні слова:

— Тихше тут, тихше там, — вгору, вниз між гіллям, між пишного цвіту ми в'ємось, гойдаємось, між листям звиваємось. Сестрички, сестрички! Швидко, швидко вгору, вниз, — сонце вечірнє промінням стріляє, шурхотить вітрець, шелестить роса, квіти співають, пелюстками ворухать, і ми співаємо в квітах і вітах. Швидко заблисне в небі зоря. Сестрички, сестрички! Пора нам, пора!..

Та чудна мова все не стихала. Студент Анзельм думав: «Це ж вечірній вітрець, та й годі, але сьогодні він аж наче словами вишіптує». Коли це над його головою ніби задзвеніли кришталеві дзвіночки. Він глянув догори й побачив, як три змійки, виблискуючи зеленавим золотом, обвили навколо віття і простягали свої голівки до вечірнього сонця. Тоді знову щось зашепотіло й зажебоніло ті самі слова, а змійки сповзали й здіймалися вгору і вниз, крізь листя й віти. І коли вони так звивалися, то здавалось, що з бузинового куща крізь темне листя сиплються тисячі смарагдових іскор. «Та це ж вечірнє сонце грає так у бузиновому кущі», — подумав студент Анзельм, але дзвіночки задзвеніли знову — й Анзельм побачив, що одна змійка простягла голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи

тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв. Бузиновий кущ ворухнувся й промовив:

— Ти лежав у моїм холодочку, мій запах огортав тебе, але ти не зрозумів мене. Запах — це моя мова, коли його запалює кохання.

Вечірній легіт пролетів мимо й шепнув:

— Я дув на твої скроні, але ти не зрозумів мене. Подув — це моя мова, коли його запалює кохання.

Сонячне проміння пробилось крізь хмари, і його сяйво наче горіло словами:

— Я обливаю тебе гарячим золотом, але ти не зрозумів мене. Жар — це моя мова, коли його запалює кохання.

І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом усе зарухалось, заворушилося, немов прокинулось до радісного життя. Квіти пахли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї. Але щойно останній промінь сонця зник за горами і присмерк простелив свій серпанок на землю, як пролунав ніби із далекої далини низький, грубий голос:

— Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі? Гей, гей, а хто там так пізно шука за горами проміння? Годі вам! Нагрілись на сонці та наспівалися! Гей, гей, ану крізь кущі, по траві, ану по траві, по воді! Гей, гей! До-до-лу!.. До-до-лу!

І голос розтанув, як гуркіт далекого грому, а кришталеві дзвіночки урвалися різким дисонансом. Все змовкло, і Анзельм побачив, як три змійки, виблискуючи в траві, проповзли до потічка, зашурхотіли, зашелестіли, бовтнули в Ельбу, а над хвилями, де вони зникли, спалахнув тріскогливо-зелений вогник, засвітився скісно в напрямку міста і зник.

ВІГІЛІЯ ДРУГА

Як студента Анзельма вважали за п'яного й навіженого.

Прогулянка по Ельбі.

Бравурна арія капельмейстера Грауна.

Шапковий лікер Конрад і бронзова перекупка

— Панич, мабуть, не словна розуму! — сказала одна шановна городянка, що, вертаючись разом зі своєю родиною з прогулянки, зупинилась і, схрестивши руки на животі, спостерігала божевільні витівки студента Анзельма.

Бо той обійняв бузиновий стовбур і, звертаючись до віття та листя, безперестанку вигукував:

— О, хоч раз іще блиснить і засяйте мені, любі золоті змійки, хоч раз іще дайте почути ваші кришталеві голосочки! Хоч раз іще вазорійте мені, милі блакитні очі, хоч раз, бо загину з болю й гарячої туги за вами! — І він тяжко зітхав, жалісно охкав і трусив з нетерпінням та жагою бузину, яка, проте, замість відповіді, лише глухо й невіразно шелестіла листям і, здавалося, глузувала з горя студента Анзельма.

— Панич, мабуть, зовсім з глузду в'їхав, — знову сказала городянка, і від тих слів Анзельм неначе прокинувся з глибокого сну.

Немов його раптом облили холодною водою, щоб швидше розбуркати. Тепер тільки він ясно побачив, де був, і усвідомив, як дивний привид звабив його й довів до того, що він, сидячи тут без нікого, почав голосно розмовляти сам з собою. Збентежено дивився він на городянку й нарешті схопив капелюха з землі, щоб швидше піти. Аж ось надійшов батько родини, посадовив на траву дитину, яку тримав на руках, сперся на паличку й здивовано глянув на студента, прислухаючись до його слів. Потім підняв люльку та капшук з тютюном, що випав у студента, і, подаючи йому, сказав:

— Не лементуйте так страшно, паничу, й не морочте людей, коли тільки й біди, що забагато зазирали в чарочку, а краще йдіть додому і гарненько виспійтеся!

Студент Анзельм засоромився і лише простогнав:

— Ох!

— Ну-ну, — повів далі городянин, — нічого, це може трапитися з кожним, а особливо в таке велике свято, як сьогодні, не гріх звеселити своє серце зайвою чарчиною! І з слугами божими теж це буває. Ви ж, паничу, здається мені, кандидат богослов'я? Але, якщо дозволите, я натопчу собі люлечку вашим тютюном, бо мій скінчився.

Городянин сказав так, бо Анзельм хотів уже сховати тютюн і люльку в кишеню. І він поволі, обережно почав прочищати свою люльку й так само поволі її натоптувати. Тим часом до них підійшло кілька міських дівчат. Вони пошепталися нишком із городянкою і похихотіли між собою, поглядаючи на Анзельма. А йому здавалось, ніби він стоїть на гострих колючках, на розпечених цвяхах. Тільки-но він забрав люльку й капшук з тютюном, як кинувся геть від них, мов очманілий. Усе чудесне, що Анзельм

щойно бачив, вилетіло йому з пам'яті, він усвідомив лише, що там, під бузиною, голосно плів якусь песнітницю, і це для нього було найжахливіше, бо він давно вже відчував якусь огиду до всіх, хто розмовляє сам із собою. «Сатана з них промовляє», — казав їхній ректор, і Анзельм таки й справді в це вірив. Щоб його, кандидата богослов'я, вважали за п'яного на вшестя — навіть подумати страшно. Він хотів уже звернути в тополеву алею біля Козельського саду, коли почув позад себе голос:

— Пане Анзельме, пане Анзельме, і куди це ви, ради всіх святих, так поспішаєте?

Анзельм зупинився як укопаний, бо певен був, що на нього чигає якийсь нове лихо. Голос почувся знову:

— Пане Анзельме, а йдіть до нас, ми на вас чекаємо біля річки!

Аж тепер студент зрозумів, що то проректор Паульман, його приятель. Він пішов назад до Ельби й застав там проректора з обома дочками і з регстратором Гербрандом. Вони саме збиралися сісти в човен. Проректор Паульман запросив і студента покататися з ними по Ельбі, а потім провести вечір у нього вдома в Пірнаському передмісті. Студент Анзельм залюбки прийняв запрошення, бо тим самим думав уникнути лихої долі, що сьогодні, як він гадав, тяжіла над ним. Коли вони перепливали річку, саме на тому боці, біля Антонського саду, запалили фейєрверк. Зашурхотіли, засичали ракети, здіймаючись угору, запалахкотіли в повітрі світляними зорями, розприскуючись тисячами тріскотливих променів та іскор. Студент Анзельм замислено сидів біля весляра, та коли побачив у воді відбиток світла й іскор, що тисячами сичали в повітрі, йому привиділось, ніби річкою пливуть золоті змійки. І все чудесне, що він бачив під бузиною, постало знову, неможиве, в його думках і почуттях, і знов охопила його невимовна туга, палка жага, яка так стискала йому груди судомно-болісним захватом.

— Ах, коли б це були ви, золоті змійки! Співайте мсі, співайте! У вашому співі, може, з'являться знову любі, кохані сині очі! Ах! Чи не ви це там, під водою?

Так заволав студент Анзельм і сильно гойднувся в човні, наче хотів пірнути у хвилі.

— Ви збожеволіли, добродію, чи що? — гукнув весляр і схопив його за поли. Дівчата, які сиділи біля нього, злякано закричали і втекли на другий бік човна. Регстратор Гербранд шепнув щось на вухо проректорові Паульману,

той щось відповів, але студент Анзельм почув лише слова: «Таких нападів ще не було». Зараз же після того проректор Паульман підвівся, пересів ближче до Анзельма і, заклопотано взявши його за руку, спитав поважним, урочистим тоном:

— Як ви себе почуваете, пане Анзельме?

Студент Анзельм мало не знепритомнів, бо душа його збурилась від шаленого роздвоєння, яке він даремно хотів угамувати. Він тепер ясно побачив, що примарне світло золотих зміюк — не що інше, як відбиток у річці фейрверка з Антонського саду, але невідоме досі почуття, — він і сам не знав, утіхи чи болю, — судомно стиснуло йому груди, і коли весляр ударив веслами по воді так, що вона, ніби гніваючись, захлюпотіла й зашуміла, в тім гомоні йому вчулось таємниче шепотіння: «Анзельме, Анзельме, чи ж ти не бачиш, як ми весь час пливемо перед тобою? Сестричка ж дивиться знов на тебе... вір... вір... вір нам!..» І йому здалося, що він бачить перед човном три зеленовогненних смужки. Та коли потім тужно заглянув у воду, чи не визирнуть часом із хвиль звабливі очі, то впевнився, що то лише віддзеркалюються освітлені вікна близьких будинків. Мовчки сидів він у човні, борючись із собою в душі, але проректор звернувся до нього ще голосніше:

— Як ви себе почуваете, пане Анзельме?

І студент дуже несміливо відповів:

— Ах, ласкавий пане проректоре, коли б ви знали, які дивні речі щойно привиділись мені наяву, з розплющеними очима, під бузиною, коло муру Лівкового саду, то ви б не гнівались на мене, що я, ніби який сновида...

— Гай, гай, пане Анзельме, — перебив його проректор Паульман, — я завжди вважав вас за солідного юнака, але снити завидна, снити з розплющеними очима, а потім раптом наміритися стрибнути в воду, на це... пробачте мені... здатні лише божевільні або дурні!

Студента Анзельма зовсім засмутили суворі слова його приятеля. Тоді озвалася старша Паульманова донька Вероніка, гарненька, квітуча дівчина років шістнадцяти:

— Але ж, любий татку, з паном Анзельмом сталося, мабуть, щось надзвичайне, і він, певне, тільки думає, що не спав, а насправді заснув під бузиною, і йому привиділась та вся нісенітниця та й засіла міцно в голову.

— Крім того, дорога мадемуазель і шановний проректоре, — вступив у розмову реєстратор Гербранд, — хіба ж не

можна впасти наяву в такий собі мрійливий сон? Справді, зі мною таке було одного разу в пообідню пору за кавою, коли я, так би мовити, куняв, бо в цей, власне, момент і відбувається тілесне й духовне травлення, отож я тоді й згадав, немов у якомусь натхненні, де лежить загублений акт; а то ще вчора таким самим чином серед білого дня затанцював у мене перед розплющеними очима чудесний великий готичний шриффт латинського письма.

— Ах, шановний ректораторе, — промовив на те проректор Паульман, — ви завжди мали нахил до поетичності, а через неї легко впасти у фантастику та романтику.

Але студентові Анзельму було приємно, що його вирятували з прикрого становища і тепер не вважатимуть за п'яного чи божевільного. І хоч уже стало досить темно, він уперше, як йому здалося, помітив, що у Вероніки прекрасні сині очі, і навіть не згадав уже про ті чудові оченята, які бачив у бузині.

Студент Анзельм взагалі забув пригоду під бузиновим кущем, він тепер знов відчув себе легко й радісно і дійшов навіть до того, що взяв за руку Вероніку, свою захисницю, допомагаючи їй вийти з човна, а коли вона подала йому свою, Анзельм, не довго думаючи, так спритно й так щасливо провів її додому, що тільки раз і посковзнувся, а оскільки на всій дорозі була одна лише калюжа, то біла сукня Вероніки не дуже забруднилася. Щаслива зміна, що сталася з студентом Анзельмом, не пройшла повз увагу проректора Паульмана. Він знову відчув до нього симпатію і попрохав вибачення за суворі слова, сказані раніше.

— Еге ж, — додав він, — бувають випадки, коли певні фантазії часто з'являються людям і добре-таки даються знаки, але це тілесна хвороба, від неї дуже стають у пригоді п'явки, що їх, *salva venia*¹, треба ставити до заду, як довів один славетний, нині вже покійний, учений.

Студент Анзельм тепер і сам не знав, чи він був п'яний, причинний, а чи, може, хворий; у всякому разі, йому здавалося, що п'явки зовсім тут зайві, бо всі попередні привиди зникли, і чим більше щастило йому виявити гречності до гарненької Вероніки, тим веселіше він себе почував. Після скромної вечері вони стали розважатись, як звичайно, музикою. Студент Анзельм сів за клавір, і Вероніка заспівала чистим, дзвінким голоском.

¹ Пробачте на слові (лат.).

— Дорога мадемуазель, — сказав реєстратор Гербранд, — ваш голосок — це справжній кришталевий дзвіночок!

— Е, це вже ні! — вихопилося у студента Анзельма, він і сам незчувся як, і всі подивились на нього здивовано й зніяковіло. — Кришталеві дзвіночки дзвенять у бузинному кущі, і як же гарно, як гарно, — промурмотів він уже нишком.

Тоді Вероніка, поклавши руку йому на плече, запитала: — Що це ви таке говорите, пане Анзельме?

І студент раптом знов повеселішав і почав грати. Проректор Паульман дивився на нього похмуро, реєстратор Гербранд поклав ноти на пюпітр і чудесно проспівав браурну арію капельмейстера Грауна. Студент Анзельм грав ще дуже довго і виконав разом із Веронікою дует, який скомпонував сам проректор Паульман, і до всіх повернувся найкращий гумор. Було вже досить пізно, і реєстратор Гербранд узяв капелюха й палицю, коли це до нього підійшов проректор Паульман і таємниче шепнув:

— А чи не краще буде, шановний реєстраторе, як ви самі скажете славному панові Анзельму... ну, пам'ятаєте, про що ми перед тим з вами говорили.

— Залюбки, — промовив реєстратор Гербранд і, коли всі посідали, одразу почав таку мову: — Є в нашому місті один старий чоловік, дивний і химерний; кажуть, що він бавиться різними таємничими науками. Та оскільки, власне, таких наук не існує, то я вважаю його за вченого антиквара, ну, а ще за досвідченого хіміка. Я маю на думці нашого таємного архіваріуса Ліндгорста. Він живе, як ви самі знаєте, самотньо в своєму відлюдному старому будинку, і в вільні від служби години його завжди можна застати в бібліотеці або в хімічній лабораторії, куди він, проте, нікого не пускає. Там є в нього, крім багатьох рідкісних книг, ще й певна кількість арабських, коптських та й інших манускриптів, писаних дуже дивним письмом, яким жодна з відомих мов не користується. Ось він і бажає майстерно скопіювати їх і потребує людину, що справді вмів володіти пером і зможе до найменшої пятачки відтворити на пергаменті всі знаки, та ще й неодмінно тушшю. Він велить працювати в окремій кімнаті під його власним наглядом і, крім харчів, платитиме по талюру за кожний день праці та обіцяє ще й гарний подарунок, якщо праця буде щасливо закінчена. Працювати треба щодня від дванадцятої до шостої. Від третьої до четвертої — обід і відпочинок. Він уже з кількома юнаками робив марні спроби

скопіювати манускрипти, тому й попросив мене найти йому вправного каліграфіста: а я й згадав про вас, любий пане Анзельме, бо знаю, що ви й дуже гарно пишете, і дуже вправно й чисто малюєте. Отож, якщо бажаєте в цю важку для вас пору до вашого призначення заробляти щодня по талюру, з подарунком на додачу, то будьте ласкаві завтра рівно о дванадцятій зайти до пана архіваріуса, а, це він мешкає, вам скажуть. Але, боронь боже, не капніть чорнилом на копію, бо тоді доведеться починати все наново, а як на оригінал, то пан архіваріус може викинути вас у вікно, бо він дуже сердитої вдачі.

Студент Анзельм щиро зрадів з пропозиції реєстратора Гербранда. Адже ж ніхто так чисто не писав і не малював, як він, йому страх як подобалось копіювати різні каліграфічні оздоби. Тому він якнайкращіше подякував своїм добродійцям і пообіцяв завтра ж таки піти до архіваріуса.

Вночі студентові Анзельму тільки й снилося, що блискучі талюри та їхній приємний дзенькіт. Але хто ж може гудити за таке сердегу, якого ледащизня доля стільки разів опшувала в найкращих надіях, який мусив рахувати кожний гріш і відмовлятися від розваг, що їх потребує юність.

Рано-вранці другого дня він зібрав свої олівці, воронів пера, китайську туш, бо кращого приладдя, думав він, і сам архіваріус не знайде. Перш за все він оглянув та впорядкував свої каліграфічні праці й малюнки, щоб показати їх архіваріусові на доказ, що може виконати його роботу. Все йшло якнайкраще. Здавалось, його вела щаслива зірка: краватка сиділа добре, віде ніщо не розпоролось, жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалася, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку. Одне слово, рівно о пів на дванадцятю студент Анзельм у синяво-сірому сюртуці, в чорних оксамитових штанах, із сувоєм каліграфічних праць та малюнків під пахвою, з пером у кишені, стояв уже в Замковому провулку, в крамниці Конраді, де випив одну... а може, й дві чарочки найкращого шлункового лікеру, бо ось тут, думав він, ляскаючи себе по порожній поки що кишені, задзвенять скоро талюри. Хоч дорога до відлюдної вулиці, де стояв старезний будинок архіваріуса Ліндгорста, була довга, студент Анзельм опинився перед дверима ще до дванадцятої. Він почав роздивлятися великий молоток на дверях у вигляді бронзового обличчя. Але щойно при останньому могутньому ударі годинника з вежі церкви Воздвиження він хотів узятися за той молоток, як раптом металеве обличчя засві-

тилось гидким синім світлом і розтяглося в мерзенну посмішку. Ах! Та це ж обличчя перекупки з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім роті, і звідтіль зарипіло, захрипіло: «Дуррню! Дуррню! Дуррню! Стррривай, стррривай! Чому тікаєш! Дуррню!»

Злякано відсахнувся студент Анзельм назад і хотів схопитися за одвірок, але вхопився якимось рукою за шнурок дзвінка і потягнув його. Дзвінок раптом задзеленчав усе гучніше й гучніше, і те різке дзеленчання глузливою луною покотилось по цілому будинку: «Чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!» Анзельма охопив жах і кóрчами пронизав усе тіло. Шнурок дзвінка звис униз і обернувся на білу, прозору велетенську змію, що обвилася навколо нього і стиснула, все міцніше й міцніше зтягуючи свої кільця, аж крихкі його кості затріщали, кров бризнула з жил, просочилася в прозоре тіло змії і забарвила її в червоє. «Убий мене, убий мене!» — намагався він крикнути в смертельній розпуді, але натомість лише глухо захрипів. Змія підвела голову і приклала довгого гострого язика з розпеченого металу Анзельмові до грудей; раптом різкий біль спинив йому пульс. Анзельм знепритомнів. А коли знову прийшов до пам'яті, то лежав на своїй убогій постелі, а перед ним стояв проректор Паульман і казав:

— І що це ви за коники викидаєте, скажіть мені ради всіх святих, любий пане Анзельме?

ВІГІЛІЯ ТРЕТЯ

*Відомості про родину архіваріуса Ліндгорста.
Сині очі Вероніки.
Регстратор Гербранд*

— Дух споглянув на воду, і тоді вона зануртувала, зашуміла в пінявих хвилях, заревіла й ринула в безодню, яка розверзла свою чорну пащу, щоб захлапно її поглинути. Наче горді переможці, підняли гранітні скелі вгору свої вкороновані шпильми голови, захищаючи долину, поки сонце не прийняло її в своє материнське лоно й не огорнуло палким промінням, немов у гарячих руках плекаючи і гріючи її. Тоді прокинулись із глибокого сну тисячі зародків, що дрімали під пустельним піском, і простягли свої зелені листочки й стебла до матиного обличчя; і квітки, сміючись, як діти, спочивали в чашечках та бруньках, ніби

в зелених колісках, аж поки, збуджені матір'ю, не прокинулись і не вбраліся в променисті шати, які матуся, їм на втіху, оздобила тисячами розмаїтих барв. Але посеред долини височів чорний пагорок, що здіймався й опускався, наче груди людини, зворушеної палкою жагою. Із безодні виривалися випари і, збираючись у величезні хмари, злісно намагались огорнути материне обличчя. А вона вікликкала буревія, що пройшов поміж них, руйнуючи все. І коли чистий промінь знову торкнувся чорного пагорка, він, сповнений захвату, випустив чудову вогненну Лілею, що розкрила свої прекрасні пелюстки, немов чудесні уста, щоб сприйняти солодкі материні поцілунки. Тоді з'явилося у долині блискуче світло — це був юнак Фосфор. Його зустріла вогненна Лілея і, охоплена палким нестримним коханням, почала благати: «Будь моїм вічно, прекрасний юначе, бо я кохаю тебе і загину, коли ти мене покинеш!» Сказав тоді юнак Фосфор: «Я хочу бути твоїм, прекрасна квітко, але тоді тобі доведеться покинути, як невдячній дитині, батька й матір, доведеться забути своїх подруг, ти забажаєш стати величнішою і могутнішою за все, що тепер, як рівня тобі, радіє з тобою. Пристрасть, що тепер цілющо зогріває все твоє єство, розбившись на тисячі променів, буде тільки тебе мучити й мордувати. Бо почуття викличе нове почуття, і найбільша втіха, що запалить у тобі іскра, кинута мною, стане безнадійним болем, в якому ти загнеш, щоб відродитися в новому образі. Ця іскра — думка». — «Ах, — благала Лілея, — хіба ж я не можу бути твоєю в тому жару, що в мені пашить? Хіба ж я палкіше тебе кохатиму, ніж тепер, хіба зможу дивитись на тебе так, як тепер, коли ти мене знищиш?» Тоді юнак Фосфор поцілував її, і, немов пронизана світлом, вона спалахнула полум'ям, з якого вийшла інша істота, що, швидко покинувши долину, полинула в безмежні простори, не дбаючи ні за подруг юності, ні за коханого юнака. А він оплакував втрату коханої, бо його ж привела в ту самотню долину тільки безмежна любов до прекрасної Лілеї, і гранітні скелі схилили свої голови, співчуваючи юнаковому горю. Але одна з них відкрила своє лоно, і звідти вилетів, зашумівши крильми, чорний дракон і сказав: «Мої брати, метали, сплять там, усередині, а я завжди бадьорий і веселий і хочу тобі допомогти». Ширяючи вгору і вниз, дракон нарешті схопив істоту, яка виникла з Лілеї, повіс її на пагорок і обійняв своїми крильми, і з неї знов стала Лілея. Але невідступна думка розривала їй душу, і любов до юна-

ка Фосфора перейшла в пекучий біль, від якого, овіяні отруйними випарами, зів'яли і вмерли квітки, що так раділи, поглядаючи на них. Юнак Фосфор одягнувся в блискучий обладунок, що вигравав тисячами різнобарвних променів, і став на поєдинок з драконом. Той своїми чорними крильми бив об юнаків панцир так, що він аж дзвенів; від того могутнього давоу знов ожили квітки і, немов барвисті пташки, запурхали навколо дракона; врешті той знесилів і щез у глибинах землі. Лілея була звільнена. Юнак Фосфор обійняв її, повний палкої жаги небесного кохання, і всі квітки, ба навіть високі гранітні скелі, почали славити її радісним співом як королеву долини.

— Дозвольте, та це ж тільки орієнтальна пишномовність, шановний пане архіваріусе, — сказав реєстратор Гербранд, — а ми вас просили розповісти нам, як ви часто робите, про ваше дуже цікаве життя, ну і трохи про ваші пригоди під час мандрів, але тільки щось правдиве.

— Ну й що ж, — сказав архіваріус Ліндгорст, — те, що я вам оце розповів, — найправдивіше з усього, що я можу вам сказати, добрі люди, і стосується певною мірою і мого життя. Бо я родом саме з тієї долини, і вогненна Лілея, що стала наприкінці королевою, — моя пра-пра-пра-прабабуся, а тому я, власне кажучи, — принц.

Усі зареготали.

— Еге ж, смійтеся на здоров'я, — повів далі архіваріус Ліндгорст. — Усе те, що я розповів, і то лише загально, може вам видатися безглуздою химерою, а проте це не якась нісенітниця чи вигадка, а щира правда. Та коли б я знав, що ця любовна історія, якій я завдячую своїм походженням, так мало вам сподобається, то я б краще розповів деякі новини, що про них учора довідався від свого брата.

— Що? Як? То у вас є брат, пане архіваріусе? Де ж він? Де живе? Також на державній службі чи, може, вчений без постійного місця праці? — так питали його з усіх боків.

— Ні, — відповів архіваріус байдуже і спокійно, беручи пучку табаки. — Він ступив на погану дорогу — подався в дракони.

— Як ви зволили сказати, найшановніший пане архіваріусе? — перепитав реєстратор Гербранд. — У дракони?

— У дракони? — залунало з усіх боків.

— Атож, у дракони, — підтвердив архіваріус Ліндгорст. — З розпачу. Ви знаєте, панове, що мій батько недавно помер — щонайбільше триста вісімдесят п'ять років

тому, і через те я ще й досі ношу жалобу. Він заповів мені, своєму улюбленцеві, розкішний онікс, якого дуже хотів мати мій брат. Ми так непристойно з ним сварилися біля батькової труни, що небіжчикові аж терпець урвався, він схопився і потурив сходами мого лихого брата. Той так розсердився, що пішов негайно в дракони. Тепер він живе в кипарисовім гаю біля самого Тувіса і стереже там славнозвісний містичний карбункул, на який зазіхає один шибайголова з некромантів, що мешкає тепер на літній дачі в Лапландії. Тому брат може відлучатися лише на якихось чверть години, коли некромант доглядає у своєму саду саламандрові грядки, і тоді швиденько розповідає мені всі новини, які стались у верхів'ях Нілу.

І вдруге всі присутні зареготали, але студентові Анзельму стало якось моторошно, і він не міг глянути в нерухомі, поважні очі архіваріуса Ліндгорста, щоб внутрішньо не здригнутися, сам не знаючи від чого. Особливо ж дивно діяв на нього грубий, металевий голос архіваріуса Ліндгорста, що ніби заморожував його. Мети, задля якої реєстратор узяв його з собою до кав'ярні, здавалось, неможливо було досягнути. Після лихої пригоди перед домом архіваріуса Ліндгорста студент Анзельм ніяк не зважувався навідатися туди вдруге, бо був глибоко переконаний у тому, що лише випадок урятував його коли не від смерті, то від божевілля. Проректор Паульман саме проходив вулицею, коли він непритомний лежав перед дверима, а якась стара жінка, поставивши вбік свого кошика з пиріжками та яблуками, поралась біля нього. Проректор Паульман негайно викликав ноші й наказав перенести його додому.

— Хай думають про мене все, що хочуть, — сказав студент Анзельм, — хай навіть вважають за дурня, хай! Але з молотка на дверях шкірилось тоді на мене проклятуще обличчя відьми з-під Чорної брами. Що потім сталося, краще не говорити, але якби я опритомнів і побачив над собою стару відьму з яблуками, — бо стара, що поралась коло мене, була саме вона, — то зі мною вмиг стався б удар або я б збожеволів.

Хоч як переконували його проректор Паульман та реєстратор Гербранд, хоч як доводили, що то була просто перекупка, все марно, і навіть синьоока Вероніка не спромоглася розвіяти глибоку задуму, в яку він поринув. Його й справді вважали тепер за причинного й почали шукати засобів, як би його розважити. На думку реєстратора Гер-

бранда, йому ніщо б так не допомогло, як праця в архіваріуса Ліндгорста, а саме — копіювання манускриптів. Треба було тільки якось познайомити його з архіваріусом Ліндгорстом, а оскільки реєстратор Гербранд знав, що той майже кожного вечора відвідує одну відому кав'ярню, то й запросив студента Анзельма випити з ним у тій кав'ярні на його ж, реєстраторові, гроші по склянці пива та викурити люльку, щоб так чи інакше познайомитися з архіваріусом і домовитися з ним про копіювання манускриптів, на що студент Анзельм вдячно погодився.

— Бог вас винагородить, дорогий реєстраторе, коли ви якось напоумите цього хлопця, — мовив проректор Паульман.

— Бог вас винагородить, — і собі сказала Вероніка, підводячи побожно вгору очі й палко думаючи про те, що студент Анзельм уже й тепер дуже приємний юнак, хоті не сповна розуму!

І коли архіваріус Ліндгорст, із капелюхом і паличкою в руці, хотів уже вийти з кав'ярні, реєстратор Гербранд швидко схопив студента Анзельма за руку і, заступаючи дорогу архіваріусові, промовив до нього:

— Найшановніший пане таємний архіваріусе, ось студент Анзельм, який, маючи великий хист до каліграфії і малювання, хотів би копіювати ваші рідкісні манускрипти.

— Мені надзвичайно приємно, — швидко сказав архіваріус Ліндгорст і, надівши на голову трикутну солдатську шапку та відштовхнувши вбік реєстратора Гербранда й студента Анзельма, квапливо затупотів униз сходами, а ті обидва, вкрай спантеличені, лишилися стояти, дивлячись на двері, якими він так грюкнув, що аж завіси забряжчали.

— Ото вже дивак! — мовив реєстратор Гербранд.

— Ну й дивак, — промурмотів і собі студент Анзельм, почувачи, як по жилах у нього пройшов мороз і скував його тіло.

Але всі відвідувачі засміялись і сказали:

— Архіваріус був сьогодні знов не в гуморі, та завтра він буде напевне лагідний і не промовить ні слова, тільки дивитиметься на кільця диму із своєї люльки або читатиме газету, тож не треба на це зважати.

«Бо й правда, — подумав студент Анзельм, — хто б це брав до серця. Хіба ж архіваріус не сказав, що йому буде дуже приємно, коли я копіюватиму його манускрипти? І чому реєстратор Гербранд заступив йому дорогу, коли він

саме хотів іти додому? Ні, ні, насправді він гарний чоловік, той таємний архіваріус Ліндгорст, і на диво приязний, тільки якось химерно висловлюється. Але хіба це мені вадить? Завтра рівно о дванадцятій піду до нього, хай навіть проти мене стане сотня бронзових баб із яблуками».

ВІГІЛІЯ ЧЕТВЕРТА

Меланхолія студента Анзельма.

Смарагдове люстро.

*Як архіваріус Ліндгорст полетів шулікою,
а студент Анзельм нікого не зустрів.*

Хотілося б мені, любий читачу, отак просто самого тебе запитати, чи не мав ти в своєму житті годин або навіть днів і тижнів, коли всі твої звичайні справи і вчинки збуджували в тобі лише болісне незадоволення і все, що раніше було для твоїх почуттів та думок важливе й гідне уваги, починало раптом здаватися банальним і нікчемним? Ти й сам тоді не знав, що діяти, куди подітись; твої груди хвилювало невиразне передчуття, що десь колись має здійснитися високе бажання, яке переходить за межі всіх земних утіх і яке дух, немов суворо вихована, боязка дитина, не наважується висловити; і в тій тузі за чимось невідомим, що скрізь, де ти не йшов, де не ставав, наче запашна мрія, оповивала тебе прозорими образами, які розпливалися від пильного погляду, ти ставав німий до всього, що тебе оточувало. Ти вештався всюди похмурий, немов безнадійно закоханий, і буденні турботи людського строкатою натовпу не викликали в тобі жодного болю, жодної радості, наче ти не належав уже до цього світу. Якщо ти, ласкавий читачу, був коли в такому настрої, то з власного досвіду знаєш стан, в якому перебував студент Анзельм. Взагалі хотів би я, щоб мені вже й тепер пощастило викликати в твоїй уяві, ласкавий читачу, живий образ студента Анзельма; бо й справді, за ті нічні безсонні години, які я просиджую, щоб записати його вкрай дивну історію, я маю розповісти ще стільки незвичайного, яке немов дивовижний привид, відсуває повсякденне життя звичайних людей у блакитну далину, що мені аж боязко стає, чи ти часом не переставши вірити в існування студента Анзельма й архіваріуса Ліндгорста, або ще, бува, в тебе з'являться несправедливі сумніви і щодо самого проректора Паульмана

та реєстратора Гербранда, хоч вони, оці вищеназвані шаповні мужі, ще й досі гуляють по Дрездену. Спробуй, ласкавий читачу, в чарівному царстві, повному прекрасних чудес, які викликають могутні хвилі найвищої втіхи і найглибшого жаху, в царстві, де сувора богиня ледь відхиляє покривало і ми, сподіваючись побачити її обличчя, бачимо часто лише усмішку, що промайне в її поважному погляді, а вона лише жартома побавить вас розмаїтими дивами, ніби мати своїх любих дітей,— еге ж, у тому царстві, яке часто відкриває нам дух, принаймні уві сні, спробуй, доброзичливий читачу, розпізнати знайомі образи, які оточують тебе щодня або, як ми звикли казати, в буденному житті, тоді й повіриш, що те чудове царство лежить значно ближче до тебе, ніж ти гадав: саме цього, власне, я щиро й бажаю, саме тому й намагаюся розповісти тобі дивну історію про студента Анзельма.

Отож, як сказано, студент Анзельм від того вечора, коли побачив архіваріуса Ліндгорста, впав у якусь мрійну задуму, що робила його нечутливим до всіх зовнішніх дотиків звичайного життя. Він почував, як невідоме щось ворухилось у глибині його ества і завдавало йому тієї блаженної скорботи, що, власне, і в тугу, яка заповідає людині інше, вище існування. Найкраще бувало йому тоді, коли він на самоті блукав луками та лісами і, ніби відірвавшись від усього, що єднало його з жалюгідним життям, міг найти самого себе в спогляданні тих розмаїтих образів, які поставали в його уяві. Так одного разу, коли Анзельм, вертаючись із далекої прогулянки, проходив повз той незвичайний кущ бузини, під яким колись, немов зачарований, бачив так багато дивовижного, він відчув якийсь дивний потяг до рідної місцини на зеленому моріжку, але щойно сів там, як усе, що тоді в невимовному захваті бачив і що немов чужою силою було витиснуте з його душі, знов постало перед ним у найсвіжіших барвах, наче живе. Ба навіть ясніше, ніж тоді, він побачив, що чудесні блакитні очі належать Золотисто-зеленій Змійці, яка звивалася в бузині. Певне, то її струнке тіло, звиваючись, іскрами розсипало кришталеві звуки, що сповнили його втіхою і захватом. Так, як і тоді, на вшестя, він обійняв бузиновий кущ і вигукнув у віття й листя:

— Ах, ще хоч раз звинься, блисни, майни поміж віттям, кохана Золота Змійко, щоб я тебе побачив!.. Ще хоч раз глянь на мене своїми прекрасними очима! Ах, я кохаю тебе і з туги й жалю загину, коли ти не вернешся!

Але всюди було тихо й глухо, лише, як і тоді, невиразно шелестів своїми вітами й листям бузиновий кущ. Проте студентові Анзельму здавалось, ніби тепер він знає, що так непокоїть його душу, чому така болісна, безмежна туга розриває йому груди.

— Це означає, — сказав він, — що я тебе кохаю від щирого серця, до самої смерті, прекрасна Золота Змійко, що я без тебе жити не зможу і загину в безнадії та горі, коли не побачу тебе, коли не матиму тебе як кохану свого серця. Але я знаю, ти будеш моя, і тоді здійсниться все, що провіщали мені чудесні сні з іншого, вищого світу.

Тепер щовечора, тільки-но сонце розсипало своє іскристе золото на вершинах дерев, студент Анзельм ходив до бузинового куща і волав найжаліснішим голосом до віття й листя, кликав свою кохану Золотисто-зелену Змійку. І ось одного разу, коли він отак виливав свої жалі, перед ним зненацька з'явився довготелесий худий чоловік, загорнутий у світло-сірий плащ, і скрикнув, блиснувши великими вогнистими очима:

— Гей, гей! А хто тут скаржиться і вищить? Гей, гей! Та це ж пан Анзельм, що хоче копіювати мої манускрипти!

Студент Анзельм неабияк злякався того могутнього голосу, бо це ж був той самий голос, що тоді, на вшестя, вигукував: «Гей, гей, а що там за гомін, за шепіт угорі?» — і таке інше. З подиву й переляку він не міг і слова вимовити.

— Ну що з вами, пане Анзельме? — спитав архіваріус Ліндгорст (бо цей чоловік у світло-сірому плащі і був архіваріусом Ліндгорстом). — Чого ви хочете від бузинового куща? І чому ви не прийшли до мене розпочати роботу?

І справді, студент Анзельм ще й досі не міг присилувати себе піти до архіваріуса Ліндгорста додому, хоч того вечора цілком уже був відважився. Але тепер, коли його прекрасні мрії перебито, та ще й перебив їх той самий ворожий голос, що й тоді забрав у нього кохану, Анзельм не стримався і, охоплений тяжким розпачем, крикнув:

— Хоч вважайте мене за божевільного, хоч ні, пане архіваріусе, мені байдужісінько, але ось тут, на цьому кущі, я бачив на вшестя Золотисто-зелену Змійку... ах, вічну кохану моєї душі, і вона промовляла до мене чудесним кришталевим голоском, але ви... ви, пане архіваріусе, так страшно зарепетували й закричали над водою...

— Хіба, мій добродію? — перебив його архіваріус Ліндгорст, беручи пучку табаки і якимось дивно усміхаючись.

Студент Анзельм відчув, коли почав говорити про ту пригоду, як у нього відлягло від серця, і йому здалося, що він таки має рацію, відверто звинувативши архіваріуса, бо напевне ж то він гримів з далини. Набравшись відваги, Анзельм промовив:

— Ну, то я вам розповім усе про той фатальний випадок, що стався зі мною на вшестя, а тоді можете говорити, робити і взагалі думати про мене що хочете.— І він розповів про всі ті дивні події, від злощасного кошика з яблуками до втечі трьох золотисто-зелених зміюк у воду. І про те, як люди вважали його за п'яного, а то й за божевільного.— Все це,— закінчив студент Анзельм,— я сам бачив, і глибоко в моїх грудях ще й досі лунає відгомін їхніх чистих, любих голосів, що промовляли до мене; то напевне був не сон, і поки я не вмиру з кохання й туги, то буду вірити в зелено-золотистих зміюк, незважаючи на вашу посмішку, шановний пане архіваріусе; я ж бачу, що ви саме цих зміюк вважаєте за витвір моєї розпаленої, перенапруженої фантазії.

— Апітрохи,— відповів архіваріус якнайспокійніше,— золотисто-зелені зміюки, яких ви, пане Анзельме, бачили в бузині, були три мої доньки, і певне, що ви закохалися в блакитні очі наймолодшої, Серпентини. Зрештою, я вже знав це на вшестя, і через те, що мені дома, коло робочого столу, надокучив їхній гомін та галас, я й крикнув дівчискам, що час додому, бо вже й сонце заходило, і вони досить навішалися співами та напилися проміння.

Студентові Анзельму здавалось, ніби йому лише ясними словами сказали те, що він сам давно вже відчував, і хоч йому ввижалося, що бузиновий кущ, мур, моріжок і всі речі навколо починають тихо крутитися, проте він підбадьорився і хотів щось сказати, та архіваріус не дав, а швидко зняв рукавичку з лівої руки і, піднісши до очей студентові перстень з каменем, що дивно яскрів і мінився, сказав:

— Гляньте-но сюди, шановний пане Анзельме, те, що ви побачите, може вас дуже втішити.

Студент Анзельм глянув і — о диво! — з коштовного каменя, паче з вогненного фокуса, приснуло на всі боки проміння, що з'єдналось у ясне, блискуче кришталеве люстерко, де, химерно вигинаючись, то літаючи, то сплітаючись, танцювали і стрибали три золотисто-зелених зміюки. І коли їхні стрункі тіла, виблискуючи тисячами іскор,

торкались одне одного, тоді бриніли чудесні акорди, наче кришталеві дзвіночки, середня змійка з жагою і тугою витягала голівку з люстерка, а її сині очі промовляли: «Чи знавш же ти мене? Чи віриш мені, Анзельме? Тільки в вірі — кохання; чи зможеш ти кохати?»

— О Серпентино, Серпентино! — вигукнув Анзельм у несамовитому захваті.

Та архіваріус Ліндгорст швидко дмухнув на люстерко, і проміння, полускуючи, увійшло назад у фокус, а на руді знов заблищав лише невеликий смарагд, на який архіваріус натягнув рукавичку.

— А що, бачили золотих зміюк, пане Анзельме? — запитав архіваріус Ліндгорст.

— Ах, боже, бачив! — скрикнув студент. — І бачив дорого, кохану Серпентину.

— Тихо! — промовив архіваріус Ліндгорст. — Досить на сьогодні! Зрештою, коли будете в мене працювати, то зможете частенько бачити моїх дівчаток, власне, я даватиму вам таку втіху, аби лиш ви працювали як слід, себто: якнайдокладніше і найчистіше копіювали кожний знак. Але ж ви до мене зовсім не приходите, хоч реєстратор Гербранд і запевняв, що незабаром конче в'явитесь, і тому я кілька днів марно чекав на вас.

Щойно архіваріус Ліндгорст назвав ім'я Гербранда, як студент Анзельм одразу відчув, що справді стоїть обома ногами на землі, що він таки студент Анзельм, а цей чоловік перед ним — справді архіваріус Ліндгорст. Архіваріусів байдужий тон, різко контрастуючи з дивовижними явищами, які він викликав як справжній некромант, мав у собі щось моторошне, колючий погляд його блискучих очей, що, немов із футляра, виглядали з кощавих ям худого, зморшкуватого обличчя, ще додавав страху, і студента охопило те ж саме почуття жаху, що й у кав'ярні, коли архіваріус оповідав так багато дивовижного. Він ледве опанував себе, і коли архіваріус запитав ще раз: «Ну, то чому ж ви не прийшли до мене?» — примусив себе розказати все, що сталося з ним біля дверей.

— Любий пане Анзельме, — мовив архіваріус, коли студент закінчив свою розповідь, — любий пане Анзельме, я добре знаю перекупку з яблуками, про яку ви зволите говорити. Та негідниця й мені насолила, але що вона влізла в бронзовий молоток при дверях, щоб відганяти приємних мені відвідувачів, то це вже справді таке паскудство, що далі нікуди. Візьміть, будь ласка, шановний пане Ан-

зельме, оцю пляшечку, і коли завтра о дванадцятій прийдете до мене й коли знов яка личина буде шкіритись і скреготіти зубами, то бривніть їй на ніс трохи оцієї рідини, і все буде гаразд. А тепер бувайте, любий пане Анзельме. Я ходжу трохи швидко і тому не запрошую вас іти разом зі мною до міста. До побачення завтра о дванадцятій годині.

Архіваріус дав студентові Анзельму невеличку пляшечку з золотисто-жовтою рідиною і пішов так швидко, що в глибокому присмерку, який тим часом спустився на землю, здавалося, ніби він летить у долину, а не сходить. Він був уже поблизу Козельського саду, коли здійнявся вітер, розвіяв поли його широкого сюртука так, що вони знялись у повітрі, наче пара великих крил, і студентові Анзельму, який зачудовано дивився вслід архіваріусові, здалося, ніби великий птах розгорнув крила, готуючись летіти. І саме коли студент пильно вдивлявся в присмерк, перед ним, зашлестівши крильми, знявся високо в повітря сірий шуліка. Анзельм тепер добре бачив, що сіра постать, яку він ще й досі вважав за архіваріуса, була шулікою, хоч і не міг зрозуміти, куди ж це так раптово зник архіваріус.

— А може, це він і полетів своєю власною персоною, — сказав студент Анзельм сам до себе, — бо я тепер добре знаю і відчуваю, що всі ті образи з далекого чудового світу, які я бачив раніше тільки в дивних снах, увійшли тепер у моє життя і кепкують із мене. Та що буде, те й буде! Тільки ти живеш і гориш у моїх грудях, дорога, кохана Серпентино! Тільки ти можеш угамувати мою безмежну тугу, що розриває моє єство. Ах, коли ж я гляну в твої прекрасні очі, кохана, люба Серпентино! — Так вигукнув студент Анзельм уже вголос.

— Яке ж погане, нехристиянське ім'я, — пробурчав хтось басом біля нього, мабуть, вертаючись із прогулянки.

Студент Анзельм вчасно згадав, де він, і заквапився додому, думаючи нишком: «Ото буде справжня халепа, коли я тепер зустріну проректора Паульмана або регстратора Гербранда». Але не зустрів нікого з них.

ВІГІЛІЯ П'ЯТА

Памі радниця. Сісего, «De officiis»¹.

Ману та інша сволота.

Стара Ліза.

Рівнодення

— Анзельмові вже ніщо в світі не допоможе, — сказав проректор Паульман, — марні всі мої добрі поради, всі напучування; він ні до чого не береться, хоч у нього найкращі успіхи в науках, а вони ж усьому основа.

Але реєстратор Гербранд зауважив, хитро, таємниче усміхаючись:

— Почекайте лишень, дорогий проректоре; Анзельм — химерний суб'єкт, але з нього ще будуть люди, і коли я кажу: люди, це означає: або таємний секретар, або навіть і радник.

— Рад... — почав проректор, украй здивований, і слово застрягло йому в роті.

— Ша, ша! — повів далі реєстратор Гербранд. — Я знаю, що кажу! От уже два дні він сидить у архіваріуса Ліндгорста і копіює манускрипти. Архіваріус учора ввечері сказав мені в кав'ярні: «Славною хлопчину порекомендували ви мені, шановний, з нього будуть люди!» А коли взяти до уваги архіваріусові зв'язки... ша, ша, про це поговоримо через рік.

З цими словами реєстратор, хитро усміхаючись, вийшов, а проректор, зацікавившись з подиву й цікавості, так і залишився, немов прикутий, сидіти на стільці. Але на Вероніку ця розмова справила зовсім інше враження. «Хіба ж я не знала, — думала вона, — що пан Анзельм дуже розумний і статечний юнак, що з нього ще може вийти щось велике. Коли б тільки знаття, чи він прихильний до мене? Але хіба ж того вечора, як ми каталися по Ельбі, він двічі не потис мені руки? Хіба під час дуєту не дивився на мене таким поглядом, що аж серце мліло? Так, так, він справді прихильний до мене, а я...» — І Вероніка цілком поринула, як любляють молоді дівчата, в солодкі мрії про веселе майбутнє. Вона — пані радниця, живе в прекраснім будинку в Замковім провулку, або на Новому ринку, чи на Моріцштрассе, новий капелюшок, нова турецька шаль чудово їй личать, вона снідає в елегантнім негліже на балконі, даючи куховарці належні вказівки на день: «Та гляди мені

¹ Цицерон, «Про обов'язки» (лат.).

не зіпсує страву, це улюблена їжа пана радника». На неї, йдучи вулицею, поглядають дженджики, і вона виразно чує: «Але яка ж божественна жінка у пана радника, і як же їй до лиця отой чепчик». Таємна радниця N послала до неї слугу, щоб запитав, чи зволить пані радниця поїхати сьогодні в Лінкові купальні. «Передайте їй моє вітання, але, на превеликий жаль, мене запрошено на чай до президентші Z». Аж ось приходить сам радник Анзельм, який ще вранці пішов у справах. Він убраний за останньою модою. «Диви, вже десята! — скрикує він, натиснувши пружину золотого годинника з репетицією і цілуючи молоду дружину. — Як ся маєш, любовько моя кохана, ти знаєш, що я тобі приніс?» — каже він жартівливо і витягає з кишені жилета пару чудесних наймодніших сережок та й надіває їй замість звичайних, що вона носила. «Ох, які ж гарненькі, чудесні сережки!» — скрикує голосно Вероніка і, скопившись з стільця, кидає роботу, щоб подивитися в люстерко на сережки.

— Що з тобою? — вигукнув проректор Паульман, який саме сидів, заглибившись у Сісего, «De officiis», і мало не випустив книжки з рук. — Може, таке сталося, як і Анзельмові?

Але тієї миті до кімнати зайшов студент Анзельм, що, проти свого звичаю, не з'являвся вже кілька днів, і Вероніка злякано й здивовано помітила, що він таки й справді геть змінився. З якоюсь певністю, що раніш анітрохи не була йому властива, говорив він про зовсім інший напрямок свого життя, який став йому аж тепер ясний, про чудові обрії, не кожному приступні, що відкривалися перед ним. Паульман, згадавши таємничі натяки реєстратора Гербранда, був просто ошелешений і щойно спромігся на якесь слово, як студент Анзельм, послаючись на роботу в архіваріуса Ліндгорста, вже елегантно й спритно поцілував руку Вероніці й побіг униз сходами.

— Це був уже радник, — прошепотіла Вероніка сама до себе, — і він поцілував мені руку, не посковзнувшись і не наступивши на ногу, як раніше! Він так ніжно на мене поглянув, бо ж, мабуть, справді мене любить. — І Вероніка віддалася знову своїм мріям. А проте їй усе здавалось, піби поміж приємними сценами з майбутнього домашнього життя пані раднички прозирав якийсь ворожий привид, який гдузливо сміявся й казав: «Все це дурні, простацькі забаганки, ще й до того ж неправдиві, бо Анзельм ніколи не буде радником і твоїм чоловіком. Він же тебе не

любить, хоч у тебе й блакитні очі, і стрункий стан, і гарні ручки». І враз немов хто холодною водою облив її серце, і глибокий жах стер ті приємні картини, в яких вона бачила себе в чепчику, з елегантними сережками. Мало слюзи не полились їй з очей, і вона голосно сказала:

— Ах, це ж правда, він не любить мене, і я ніколи не буду пані радничкою!

— Романтичні вигадки! Романтичні вигадки! — закричав проректор Паульман, узяв капелюха, паличку і розгнівано вийшов.

— Цього ще бракувало, — зітхнула Вероніка й дуже розсердилась на свою дванадцятирічну сестру, яка байдуже сиділа коло п'ялець і гаптувала.

Тим часом надійшла третя година, саме пора прибирати кімнату й накривати стіл до кави, бо панночки Остер обіцяли відвідати свою товаришку. Але за кожною шафкою, що її Вероніка відсувала, за нотами, що прибирала на клавирі, за кожною чашкою, кавником, які вона брала з шафи, вискакував той привид, схожий на гномика, глузливо сміявся, поляскував тоненькими, як у павучка, пальцями й кричав: «Таки не буде він твоїм чоловіком, таки не буде твоїм чоловіком!» І коли Вероніка так лоском усе й кинула і вткнула па середину кімнати, він, величезний, смугастий, виглянув з-за груби й забурчав, захрипів: «Не буде він твоїм чоловіком!»

— Сестро, невже ти нічого не чувш, невже нічого не бачиш? — скрикнула Вероніка, що аж тремтіла зі страху й не могла ні до чого доторкнутися.

Франя встала від своїх п'ялець і спокійно, поважно промовила:

— Що з тобою сьогодні, сестро? Ти все кидаєш одне на одне, аж луна по хаті йде, треба, мабуть, тобі допомогти.

Але ось до кімнати зайшли веселі панночки, заливаючися сміхом, і тієї ж миті Вероніка помітила, що грубу вона сприймала за якусь постать, а доренчання нещільно зачинених дверцят — за ворожі слова. Однак, поійнята глибоким страхом, вона не могла так швидко заспокоїтися, щоб товаришки не помітили її надзвичайного напруження, яке було ніби написано на її блідому, неспокійному обличчі. Коли панночки, швидко урвавши свою веселу мову, почали просити й молити, щоб вона розповіла, що з нею сталося, Вероніці довелось признатися, як вона поринула в дивацькі мрії і як раптом серед білого дня її охопило почуття страху перед привидами, чого раніше з нею не траплялось. Вона

так яскраво розповіла, як з усіх кутків кімнати її дражнив і висміював маленький сірий гномик, що панночки Остер боязко почали озиратися на всі боки, їм стало аж моторошно на душі. Але саме увійшла Франя з гарячою кавою, і всі троє, швидко схаменувшись, почали кепкувати з того безглуздя. Ангеліка — так звалася старша Остер, — була заручена з одним офіцером, який служив у війську і довго не давав про себе звістки. Всі вже не сумнівалися, що він або загинув, або тяжко поранений. Ангеліка страх як сумувала, проте сьогодні була така нестримно весела, що Вероніка аж здивувалася і відверто сказала їй про це.

— Люба подруго! — відповіла Ангеліка. — Невже ти думаєш, що я не ношу свого Віктора завжди в серці, в почуттях, в думках? Але тепер я така весела, ах боже мій, щаслива до глибини душі. Адже ж мій Віктор здоровий, і скоро я знов побачу його ротмістром, прикрашеним орденами, які він отримав за свою безмежну хоробрість. Він був поранений тяжко, але не смертельно, його вдарив шаблею у праву руку ворожий гусар, і він не міг писати, а через постійні переїзди в місця на місце, — бо він не хоче покидати свого полку, — таки геть не мав змоги послати про себе звістку, але сьогодні ввечері він отримує відпустку, щоб остаточно вилікуватися. Завтра він виїде сюди, і коли сідатиме в вагон, то дістане звістку, що призначений ротмістром.

— Але ж, кохана Ангеліко, — перебила її Вероніка, — звідки ти все це знаєш наперед?

— Не смійся з мене, дорога подруго, — сказала Ангеліка. — Але ти й не будеш сміятися, бо ось побачиш, знову вискочить з-за дзеркала маленький сірий гномик! Та годі про це, я ніяк не можу позбавитись віри в щось таємниче, бо воно часто очевидно і, я б сказала, переконливо входило в моє життя. А головне, я вірю і зовсім не дивуюсь, як багато інших, що бувають люди з хистом ясновидців; той хист вони можуть викликати в собі лише їм відомим певним способом. Тут у нас є одна стара жінка, особливо обдарована таким хистом. Вона ворожить не так, як усі ворожки, не на картах, не розтопленим оливом, не кавовою гущею, а, відповідно все налаштувавши, разом із тим, хто до неї приходить, дивиться в гладеньке металеве люстерко: в ньому з'являється дивна суміш різноманітних постатей та образів, які стара тлумачить і з яких дістає відповіді на питання. Я була вчора ввечері у неї і довідалась про свого Віктора щирю правду, в якій нітрохи не сумніваюсь.

Розповідь Ангеліки заронила в душу Вероніки іскру, що незабаром розгорілася в думку розпитати стару про Анзельма та про свої надії. Вона довідалася, що стару звать Рауер, що живе вона на безлюдній вулиці біля Озірної брами, вдома буває тільки у вівторок, середу та п'ятницю з сьомої вечора аж до ранку, поки зійде сонце, і любить, щоб до неї приходили самі. Була якраз середа, і Вероніка вирішила навідатися до старої під тим приводом, що проведжатиме панночок Остер додому. Так вона й зробила. Ледве попрощавшись біля Ельбського мосту в товаришкми, що жили в Новому місті, вона, як на крилах, помчала до Озірної брами і скоро опинилася на безлюдній вузькій вулиці, в кінці якої побачила маленьку червону хатку, де мала жити стара Рауер. Вероніка не могла позбутися якогось моторошного почуття, ба навіть аж здригнулася, коли зупинилась перед дверима хатини. Врешті, перемагаючи внутрішню відразу, наважилась подзвонити. Двері відчинились, і вона темними сіньми навпомацки пройшла на сходи, що вели вгору, як описувала Ангеліка.

— Чи тут живе пані Рауер? — запитала вона в порожні сїни, бо ніхто не з'являвся.

Замість відповіді пролунало довге пронизливе «няв», і великий чорний кіт, вигнувши спину, вимахуючи на всі боки хлостом, поважно пройшов перед нею до дверей кімнати, що на друге «няв» відчинилися.

— Ах, диви, доню, ти вже тут? Заходь, заходь! — сказала почвара, що вийшла їй назустріч.

Побачивши її, Вероніка остовпіла. То була висока, кощава, загорнена в чорне лахміття жінка. Коли вона заговорила, то її гостра, випнута вперед борода затряслась, беззубий рот, над яким навис горбатий сухий ніс, ошкірився посміхом, із блискучих, як у kota, очей крізь великі окуляри аж наче посипались іскри. З-під строкатої хустки витикалось чорне, щетинясте волосся, і, на довершення цієї брідоти, на лівій щоді потворного обличчя до самого носа червоніли дві великі плями-опалини. У Вероніки аж дух перехопило, і крик, що мало не вирвався із здавлених грудей, перейшов у тихе зітхання, коли відьма кощавою рукою схопила її і затигла до кімнати. У кімнаті стояв гармидер, усе скавчало, нявчало, пищало, вило. Стара гримнула кулаком по столу і крикнула:

— Ану, цить, сволото!

І мавпа, заверещавши, стрибнула на бантину, морські свинки втекли під піч, ворон пурхнув на кругле люстро,

тільки чорний кіт, немовби лайка старої відьми не стосувалась до нього, спокійно сидів у великому кріслі, на яке він стрибнув, тільки-но зайшовши до кімнати. Коли все стихло, Вероніка підбадьорилась. Їй уже було не так моторошно, як у сінях, навіть стара здалася їй не такою гидкою. Аж тепер вона озирнулася по кімнаті. Скрізь вістелі звисали опудала брудних тварин, долі всюди валявся невідомий дивовижний посуд, а в коминку блимав синюватий вогник, з якого іноді вискакували жовті іскри, і тоді зверху щось починало шурхотіти, паскудні кажани, немов із людськими, спотвореними сміхом обличчями, сновигали туди й сюди, подум'я лизало закіптявілий мур і чути було такі пронизливі, різкі, жалісні звуки, що Вероніку знов охоплював жах.

— З вашого дозволу, мамзелько, — мовила стара, посміхаючись, схопила велике помело і, вмочивши його в мідяний казан, покропила коминок.

Огонь погас, і в кімнаті стало зовсім темно, наче від густого диму. Але стара вийшла на мить до якоїсь комірчини, принесла запалене світло, і Вероніка вже не побачила ні опудал, ні чудернацького начиння — тепер це просто була бідно обставлена кімната. Стара підійшла до Вероніки ближче і сказала рипучим голосом:

— Я вже добре знаю, чого ти від мене хочеш, донечко: довідатись, чи Анзельм одружиться з тобою, коли стане радником. — Вероніка заціпеніла з ляку й дива, а стара повела далі: — Ти ж мені все розповіла дома при батькові, коли перед тобою стояв кавничок. Я ж була кавничком, хіба ти не впізнала мене? Слухай, доню! Одцурайся, одцурайся Анзельма, то погана людина. Він топтав моїх синків просто в обличчя, моїх любих синочків, червонощокі яблучка, які, коли б їх люди розкупили, повистрибували б знову з їхніх кишень у мій кошик. Він заодно з старим, а позавчора облив мені лице ауріпігментом, я мало не осліпла. Дивись, доню, ще й досі видно плями, так мене попик! Покинь його, покинь! Він тебе не любить, він любить Золотисто-зелену Змійку. Він ніколи не буде радником, бо став на службу до саламандрів і хоче одружитися з Зеленою Змійкою. Кинь його, кинь!

Вероніка, що, власне, мала тверду незламну вдачу, зуміла скоро перемогти дівочий страх, відступила крок назад і промовила поважним, рішучим тоном:

— Бабусю! Я чула про ваш хист зазирати в майбутнє і, може, надто будши квапливою та цікавою, хотіла

довідатися від вас, чи буде коли моїм Анзельм, якого я люблю і дуже шаную. І зле ви робите, що дражните мене своїм безглуздим базіканням замість виконати моє бажання, бо я хотіла тільки того, що й інші від вас діставали. А що ви знаєте, видно, мої найпотемніші думки, то вам, певне, легко було б відкрити багато такого, що мене тепер мучить і лякає, але з ваших дурних наклепів на доброго Анзельма я бачу, що нічого більше від вас не довідаюся. На добраніч! — Вероніка хотіла піти, але стара впала їй до ніг, плачучи й ридаючи, і скрикнула, міцно тримаючи дівчину за сукню:

— Вероніко, сьрденько моє, хіба ж ти не впізнаєш уже старої Лізи, яка тебе на руках носила, плекала, пестила?

Вероніка насилу повірила своїм очам, бо впізнала її, хоч, звичайно, старість, а особливо дві плями-опалини дуже змінили колишню нявьку, яка вже багато років тому звикла з дому проректора Паульмана. Вона тепер була зовсім не така. Колись замість бридкої строкатої хустки носила вона поважний чепчик, а замість чорного лахміття — квітчасту сукню. Стара підвелася з підлоги і, обійнявши Вероніку, казала далі:

— Може, тобі й нісенітницею здається те, що я сказала, але, на жаль, це правда. Анзельм наробив мені багато шкоди, хоч і ненароком. Він попав до рук архіваріуса Ліндгорста, а той хоче одружити його зі своєю донькою. Архіваріус — мій найзапекліший ворог. Я могла б тобі розповісти про нього багато такого, чого б ти або не зрозуміла, або злякалася б. Він чаклун, але ж і я чаклунка, ось воно що! Я тепер уже бачу, що ти дуже любиш Анзельма, і буду тобі скільки стане сил допомагати, щоб ти щасливо і гарно ступила до подружнього ложа, як ти й сама бажаєш.

— Але ж господи боже, скажіть мені... — почала Вероніка.

— Цить, дитино, цить, — перебила її стара, — я знаю, що ти хочеш. Я стала така, бо мусила, бо не могла інакше. То слухай же! Я маю спосіб вилікувати Анзельма від безглузлого кохання до Зеленої Змійки і привести його, вже поважним радником, у твої обійми. Але й ти повинна мені допомогти.

— Ви мені тільки порадьте, бабусю, і я все зроблю, бо дуже кохаю Анзельма, — ледь чутно прошепотіла Вероніка.

— Я знаю, — вела далі стара, — що ти смілива; колись я лякала тебе дідом із торбою, як клала спати, а ти лише

розплющувала очі, щоб його побачити; ти ходила без свічки до пайдальшої кімнати й часто полохала сусідських дітей у батьківському пудермантелі. Отож слухай! Коли ти справді хочеш моїм мистецтвом перемогти архіваріуса Ліндгорста й Зелену Змійку, коли справді хочеш Анзельма як радника мати за свого чоловіка, то вийди тихенько найближчого рівнодення вночі о дванадцятій годині з батькового дому й біжи до мене. Я тоді піду з тобою на роздоріжжя, що тут недалеко, в полі, ми зробимо що треба, але хай тебе не лякає все те дивовижне, що ти, можливо, там побачиш. А тепер, моя доню, на добраніч, батько чекає вже тебе з вечерею.

Вероніка поспішила додому, твердо вирішивши не прогати рівнодення. «Стара Ліза каже правду, — думала вона. — Анзельм заплутався в дивних путах, але я звільню його з них і назву своїм назавжди й навічно. Мій він є і мій залишиться, радник Анзельм».

ВІГІЛЯ ШОСТА

Сад архіваріуса Ліндгорста в птахах-пересмішниках.

Золотий горнець.

Англійський курсив.

Паскудні кривульки.

Князь духів

— Але може бути й таке, — промовив сам до себе студент Анзельм, — що це пречудовий, міцний шлунковий лікер, якого я трохи забагато хильнув у мосьє Коврадї, спричинився до всіх отих безглуздих фантазмів, що так налякали мене перед дверима архіваріуса Ліндгорста. Тому сьогодні я його й не понюхаю і чинитиму опір усім подальшим невдачам, які можуть мене спіткати.

Отож, як і того разу, коли Анзельм збирався вперше відвідати архіваріуса Ліндгорста, він склав свої малюнки та каліграфічні взірці, туш та добре застругані воронові пера і вже хотів був іти, коли це йому впала в очі пляшечка з жовтою рідиною, яку дав йому архіваріус Ліндгорст. Тоді всі дивні пригоди, що їх він зазнав, знов яскраво промайнули в його уяві, і невимовне почуття втіхи й туги пройняло йому груди. Він мимоволі скрикнув жалісним голосом:

— Ах, хіба ж не того йду я до архіваріуса, щоб тільки тебе побачити, моя дорога, кохана Серпентино?

Тієї миті йому здавалося, що кохання Серпентини може бути ціною за його важку, небезпечну роботу, яку він мусить виконати, і ця робота і є копіювання Ліндгорстових манускриптів. Що його вже при вході в будинок, або навіть ще й до того, можуть спіткати різні дива, як і раніше, він був переконаний. Він уже не думав про шлувковий лікер Конраді, а швиденько всунув пляшечку з рідиною в кишеню жилета, щоб зробити так, як порадив архіваріус, якщо бронзова перекупка наважиться вишкіритись до нього. А й справді, чи не підняла вона свого гострого носа, чи не блиснули її котячі очі в молотка, коли він о дванадцятій годині тільки-но хотів узятися за нього? Не довго думаючи, Анзельм бривнув рідиною у фатальну пику, і вмить усе згладилось і сплющилось у блискучий круглий молоток. Двері відчинились, і дзвіночки привітно задзенькотіли по всьому домі: «Дзінь-дзень — добрий день, дім-бом — в нашім домі — дзень-бом». Він сміливо пішов широкими чудесними сходами нагору, впиваючись запахом рідкісного ладану, що витав по всьому будинку. У передпокої він нерішуче зупинився, бо не знав, у котрі з багатьох чудових дверей треба постукати. ~~Аж~~ ось вийшов архіваріус Ліндгорст у широкому адамашковому халаті й скрикнув:

— О, я дуже радий, пане Анзельме, що ви, нарешті, додержали слова! Ходіть за мною, бо я повинен зараз же одвести вас до лабораторії.— Він швидко пішов довгим передпокоєм і відчинив невеличкі бічні двері, що вели в коридор. Анзельм сміливо подався за ним; вони ввійшли з коридора до зали, чи, швидше, до чудесної оранжереї, бо з обох боків до самої стелі сягали різноманітні рідкісні чудові квіти й навіть дерева з квітками й листям дивної форми. Магічне сліпуче світло лилося скрізь, невідомо звідки, бо не видно було жодного вікна. Коли студент Анзельм придивився до дерев та кущів, він побачив неначе довгі алеї, що простяглися вдалину. В глибокій темряві густих кипарисів білили мармурові басейни, а з них підносились дивні статуї, що бризкали кришталевим промінням, яке в плоскотом спадало вниз у блискучі келихи-лілей; чудні голоси шепотіли, гомоніли в тому дивовижному лісі, всюди струмували прекрасні пахощі. Архіваріус зник, і Анзельм побачив перед собою тільки велетенський кущ вогнених лілей. Сп'янілий від краси і від солодких пахощів чарів-

ного саду, Анзельм стояв, немов зачарований. Аж раптом навколо щось захихотіло, засміялося і тоненькі голоски почали дражнити і висміювати його:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, звідкіля ви сюди завітали? Чого це ви так вичепурились, пане Анзельме? Чи не хочете часом побалакати з нами про те, як бабуся роздушила задом яйця, а юнкер заляпав святковий жилет? Ви, певне, ще й досі не знаєте арії, яку вчили від дурнуватою дядька шпака, пане Анзельме? У вас дуже кумедний вигляд у скляній перуці та в чоботях із поштового паперу!

Такий сміх, такі кпини чулися з усіх кутків зовсім близько від студента, який лише тепер помітив, що навкруги літають різні барвисті птахи і страшенно сміються та кепкують із нього. Тієї миті вогняний кущ лілей рушив до нього, і він побачив, що то архіваріус Ліндгорст, який ніби напустив на нього ману своїм барвистим у жовтих і червоних квітках халатом.

— Пробачте, шановний пане Анзельме, — сказав архіваріус, — я вас трохи затримав, але, проходячи мимо, я хотів лише глянути на той чудесний кактус, що розквітне цієї почі. Ну, то як же вам подобається мій маленький зимовий сад?

— Ах, боже мій, тут гарно понад усяку міру, вельмишановний пане архіваріусе, — відповів студент, — але строкаті птахи аж надто вже глузують із вашого покірною слуги.

— А ви чого тут розходилися? — сердито крикнув архіваріус у кущі.

Тоді звідти випурхнув великий сірий папуга, сів на миртову гілку біля архіваріуса і, дивлячись надзвичайно поважно й статечно крізь окуляри, що висіли на його закарлюченому дзьобі, прохрипів:

— Не гнівайтесь, пане архіваріусе, мої бешкетники знов трохи розгулялися, але пан студіозус сам винуватий, бо...

— Та годі, годі! — урвав архіваріус старого папугу. — Знаю я тих негідників, але вам належало б їх краще тримати в руках, мій друже! Ходімо далі, пане Анзельме!

Ще через багато дивно прибраних покоїв пройшов архіваріус так швидко, що студент ледве встигав за ним і тільки побіжно міг поглянути на чудної форми меблі та інші невідомі речі, якими все там було переповнене. Нарешті вони прийшли до великої кімнати; архіваріус зупинився, задивившись угору, а тому Анзельм мав час натішитись

красою її простої оздоби. Із лазурово-блакитних стіп виходили золотаво-бронзові стовбури високих пальмових дерев, що склепінням сплітали вгорі своє вслетенське, блискучо-смарагдове листя; посеред кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого Анзельм, тільки-но його вгледів, уже не міг одвести погляду. Здавалося, ніби в тисячах миготливих відблисків на гладенькому полірованому золоті мерехтіли різні постаті, іноді він бачив і самого себе з тужно простягненими руками — ах! — коло бузини... Серпентина вилася вгору і вниз, дивлячись на нього чудесними очима. Анзельм втямився з божевільного захвату.

— Серпентино, Серпентино! — закричав він.

Архіваріус Ліндгорст швидко обернувся й запитав:

— Що ви сказали, дорогий пане Анзельме? Мені здається, ви зволили кликати мою доньку, але вона ген аж на другій половині дому, в своїй кімнаті, і тепер саме в неї година музики. Ходімо далі!

Анзельм майже несвідомо пішов за архіваріусом; він більше нічого не бачив і не чув, поки той не схопив його міцно за руку й не сказав:

— Ось тепер ми на місці.

Анзельм наче прокинувся зі сну й помітив, що вони прийшли до просторої, кругом заставленої книжковими шафами кімнати, яка нічим не відрізнялася від звичайної бібліотеки чи кабінету. Посередині стояв великий письмовий стіл, а перед ним м'яке крісло.

— Оце поки що, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ваша робоча кімната; чи будете ви в майбутньому працювати в другій, блакитній бібліотечній залі, де ви так зненацька вигукнули ім'я моєї доньки, я ще не знаю, але найперше хотів би впевнитися, чи справді ви здатні виконати доручену вам роботу згідно з моїм бажанням і потребою.

Студент Анзельм зовсім підбадьорився і не без внутрішнього самовдоволення витяг із кишені свої малюнки й каліграфічне письмо, переконаний у тому, що архіваріус буде дуже втішений його надзвичайним талантом. Та ледве той глянув на перший аркуш найелегантнішого англійського письма, як чудернацько посміхнувся і покрутив головою. Так само сприймав він і кожний подальший лист; студентові Анзельму аж кров ударила в голову, і, коли посмішка стала врешті зовсім глузлива й зневажлива, він не витримав і сказав:

— Здається, ви, пане архіваріусе, не дуже задоволені моїм мізерним талантом?

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — до мистецтва краснопису ви маєте справді чудесний хист, але тим часом я добре бачу, що мені доведеться покладатися більше на вашу пильність та на добру волю, аніж на ваше вміння. А може, випен ще й поганий матеріал, який ви вживали.

Студент Анзельм почав докладно оповідати про своє давно визнане мистецтво письма, про китайську туш, про свої найкращі воронові пера. Тоді архіваріус Ліндгорст подав йому аркуш англійського письма і сказав:

— Міркуйте самі!

Анзельм стояв, наче громом прибитий: його писання мало найжалюгідніший вигляд. Це були якісь гачки без правильного натиску, без жодної пропорції між великими й малими літерами, а як де й траплявся вдалий рядок, то він був зіпсований ганебними, немовби школярськими кривульками.

— Ще й до того, — вів далі архіваріус Ліндгорст, — ваша туш нетривка. — Він умочив палець у склянку з водою і ледве доторкнувся до літер, як усе зникло без сліду.

Студентові Анзельму здалося, ніби якийсь страховисько вдушило йому горло, він не міг промовити й слова. Так і стояв він із злосчастним аркушем у руках, та архіваріус Ліндгорст голосно засміявся і промовив:

— Не журіться, дорогий пане Анзельме, що ви досі не могли писати як слід, либонь, тут вам більше пощастить, та й матеріал у мене кращий, ніж той, що був у вас. Тож спокійно беріться до роботи.

Архіваріус Ліндгорст спочатку дістав якусь рідку чорну суміш, що дуже своєрідно пахла, тонко загострені, дивного кольору пера та аркуш надзвичайно білого й гладенького паперу, а потім уже вийняв із замкнутої шафи арабський манускрипт — і, коли Анзельм сів за роботу, вийшов із кімнати. Студентові Анзельму не раз уже доводилось копіювати арабські манускрипти, тому перше завдання видалось йому не дуже важким.

— Як попали кривульки на моє прекрасне англійське писання, знає тільки бог та архіваріус Ліндгорст, — сказав він, — але дам собі голову відрубати, що не від моєї руки.

З кожним словом, яке щастило йому вдало написати, зростала його впевненість, а з нею і вправність. Та й писалося

Йому довгими перама дуже добре, а тасмниче чорнило, темне, як воронове крило, легко лягало на сліпучо-білий пергамент. Від шильної, надруженої граці йому ставало все привітніше в самотній кімнаті; він зовсім уже оговтався з роботою, яку сподівався щасливо закінчити. Коли вибило третю годину, архіваріус покликав його до сусідньої кімнати на смачний обід. За столом архіваріус Ліндгорст був дуже веселий. Він розпитував студента Анзельма про його друзів, проректора Паульмана та регстратора Гербранда, й розповідав, переважно про останнього, дуже багато кумедного. Добре старе рейнське вино дуже припало до смаку Анзельмові і зробило його балакучішим, ніж звичайно. Коли вибило четверту, він устав, щоб іти до роботи, і така пунктуальність, здається, також сподобалась архіваріусу Ліндгорсту. І якщо Анзельмові вже до обіду щастило добре копіювати арабські знаки, то тепер робота пішла ще краще, бо він навіть сам не міг збагнути, чому так швидко й легко копіював ті кучеряві знаки чужого письма. Йому здавалося, немовби в глибині його душі якийсь голос нашіптував: «Ах, хіба ж міг би ти виконати все це, коли б не носив її в думках, у серці, коли б не вірив у неї, в її кохання!» І по кімнаті вийнуло тихим, тихим, ніжним кришталеvim дзвоном: «Я тут біля тебе, близько-близесенько! Я помагаю тобі, будь мужній, будь непохитний, коханий Анзельме! Я працюю з тобою, щоб ти став моїм!» І коли він захоплено слухав той дзенькіт, то все зрозуміліші ставали йому невідомі знаки, тепер Анзельмові досить було тільки глянути в першотвір, і вони, здавалося, стояли вже написані блідими рисочками на пергаменті, лише бери й наводь їх вправно чорнилом. Так він працював і далі, оточений лагідними, втішними звуками, немов солодким ніжним подихом, поки не вибило шосту годину і поки архіваріус Ліндгорст не звійшов до кімнати. Дивно посміхаючись, він підійшов до столу; Анзельм мовчки встав. Архіваріус усе ще дивився на нього ніби з глузливою посмішкою на устах, та ледве глянув на копію, як посмішка перейшла в глибоку, урочисту поважність, що геть змінила його обличчя. Він мовби раптом став інший. Очі, що раніше променились іскристим вогнем, тепер дивилися на Анзельма невимовно лагідно. Легкий рум'янець забарвив його білі щоки, зникла іронія, яка раніше стискала рот, приємні, м'яко окреслені уста його, здавалось, ось-ось розтуляться і з них полине мудра, зворушлива мова. Вся постать його стала вища, поважніша, широкий халат звисав на грудях

і плечах складками, як королівська мантия, біле волосся, що спадало кучерями навколо високого, відкритого чола, стягнуте було вузьким золотим обручем.

— Юначе! — урочистим тоном почав архіваріус. — Юначе, про твою таємничу спорідненість з усім найлюбішим і найсвятішим для мене, я знав раніше, ніж ти гадаєш. Серпентина кохає тебе, і чудесна доля, фатальні нитки якої прядуть ворожі сили, здійсняться, коли вона буде твоя і коли ти, як належний посаг, отримаєш золотий горнець, її власність. Але тільки боротьба дасть тобі щастя у вищому житті. Ворожі стихії нападуть на тебе, і лише внутрішня сила, з якою ти станеш проти тих нападків, зможе тебе врятувати від ганьби й загибелі. Працюючи тут, ти складаєш свій іспит; віра й пізнання приведуть тебе до близької мети, коли ти втримаєшся на тому, що мусиш почати. Будь їй вірний душею, тій, що кохає тебе, і ти побачиш прекрасні дива золотого горнця, і станеш щасливий назавжди. Бувай здоров! Архіваріус Ліндгорст чекає на тебе завтра о дванадцятій годині у своїм кабінеті. Прощавай! — Архіваріус легенько вивів студента за двері, замкнув їх за ним, і Анзельм опинився в кімнаті, в якій обідав, а звідти єдині двері вели в коридор.

Зовсім приголомшений дивними явищами, він став перед дверима будинку. Враз над ним відчинилось вікно. Він глянув угору — то був архіваріус Ліндгорст, у світло-сірому сюртуці, точнісінько такий, яким він його вперше бачив. Студент почув, як він крикнув до нього:

— Гей, дорогий пане Анзельме, про що це ви так задумалися? Може, вам арабістика не йде з думки? Привітайте-но паца проректора Паульмана, якщо зайдете до нього, і приходьте завтра знову рівно о дванадцятій. Гонорар за сьогодні вже лежить у правій кишені вашого жилета.

І справді, студент Анзельм знайшов блискучий таляр у кишені, але нітрішечки не втішився.

— Що з цього вийде — не знаю, — сказав він сам до себе. — Хоч мене й посіли божевільні мрії, оточили привиди, та в душі моїй живе люба Серпентина, і я краще загину, аніж її зречуся, бо знаю, що думка в мені вічна і ніяка ворожа сила не зможе її знищити. Але ж хіба думка — це не кохання Серпентини?

ВІГІЛІЯ СЬОМА

*Як проректор Паульман вибив попіл в люльки
та й пішов спати.*

Рембрандт і Пекельний Брейгель.

*Чарівне люстерко і рецепт лікаря Екштайна
проти невідомої хвороби*

Нарешті проректор Паульман вибив попіл з люльки і сказав:

— Ну, час уже йти спочивати.

— Звичайно,— промовила Вероніка, стурбована тим, що батько довго засидівся, бо вже давно вибило десятую годину. І щойно проректор пішов до своєї робочої кімнати, яка була й спальнею, ледве Фрانیне солішня сповістило, що й вона міцно заснула, як Вероніка, що про людське око також лягла в ліжко, тихенько встала, одягнулась, накинула на себе плащ і вислизнула з дому.

З того часу, як Вероніка востаннє була в старої Лізи, Анзельм усе стояв їй перед очима, і вона сама не знала, що ж то за голос раз у раз промовляє, ніби Анзельмів опір залежить від якогось її ворога, що держить його в своїх лабетах, які Вероніка може розірвати лише таємничим засобом магічного мистецтва. Її довіра до старої Лізи зростала з кожним днем, і навіть враження чогось моторошного, жахливого так притупилось у ній, що все химерне, дивне в їхніх стосунках зі старою являлось Вероніці лише в ореолі незвичайного, романтичного, і це особливо її вабило. Тому вона твердо вирішила витримати пригоду в рівнодення, хоча б їй навіть загрожувала небезпека й тисячі прикрощів удома. Нарешті настала та фатальна ніч, якої стара Ліза пообіцяла дати їй допомогу і розраду. Вероніка, давно вже звикнувши до думки про нічну мандрівку, почувала себе зовсім бадьоро. Стрілою пролинула вона безлюдними вулицями, незважаючи на бурю, що лютувала надворі й жбурляла їй в обличчя краплистим дощем. На церкві Воздвиження годинник глухо вибив одинадцятую годину, коли Вероніка, мокра як хлющ, підійшла до хатини старої.

— Ой любочко, любочко, ти вже тут! Ну, стривай, стривай! — гукнула та згори і зараз же спустилася вниз до дверей в повним кошиком у супроводі свого кота.— Ну, то ходімо, зробимо що треба, а такої ночі має пощастити.

Сказавши так, стара схопила холодною рукою тремтячу Вероніку, дала їй нести важкого кошика, а сама взяла ка-

зан, триногу й лопату. Коли вони вийшли в поле, дощ уже перестав, але буря лютувала ще сильніше. В повітрі вили тисячі голосів. Жахливий несамовитий зойк спадав із чорних хмар, що швидко линули по небу і все огортали в густу темряву. Але стара прудко йшла вперед, покрикуючи пронизливим голосом:

— Світи, світи, мій молодчику!

Раптом перед ними сплелись і схрестились блакитні блискавиці, і Вероніка помітила, що то кіт, стрибаючи навколо них, світив їм, прискаючи тріскучими іскрами, і що то його жахливий і несамовитий зойк чула вона, коли буря на хвильку вщухала. Вероніці аж дух забивало, ніби якісь гострі, холодні, як лід, пазури впивалися їй у нутрощі, але, зібравши всі сили, вона міцно схопилася за стару й прошепотіла:

— Треба все зробити, а тоді хай там хоч що!

— Так, так, доню моя! — відповіла стара. — Тримайся, і я тобі подарую щось гарне, ще й Анзельма на додачу.

Нарешті стара зупинилась і сказала:

— Ось ми й прийшли.

Вона викопала яму, висипала туди вугілля, поставила триногу, а на неї казан. І все якимось дивно розводила руками, а навколо все кружляв кіт. З його хвоста сипались іскри, утворюючи вогняне коло. Скоро вугілля загорілось, і блакитне полум'я з-під триноги шугнуло вгору. Вероніка скинула плащ і серпанок і сіла навпочіпки біля старої. Та схопила її за руки й міцно стиснула їх, втупившись у дівчину палючими очима. Тепер ті дивовижні речі, які стара дістала з кошика й кинула у казан, — чи то квіти, чи метал, чи зілля, чи що живе, годі було розпізнати, — почали кипіти й шумувати. Стара облишила Вероніку, взяла залізного ополоника й заходилася мішати в казані, а Вероніці наказала тим часом пильно дивитися в казан і всі свої думки скерувати на Анзельма. Тоді знов кинула в казан якогось блискучого металу, пасмо волосся, що його Вероніка вирізала в себе на тім'ї, і певеличкового персня, якого дівчина довго носила. Водночас стара моторошним голосом вигукувала щось незрозуміле, а кіт, безперестанку кружляючи, жахливо нявчав і вищав.

Хотів би я, ласкавий читачу, щоб тобі довелось двадцять третього вересня бути на дорозі до Дрездена. Надаремце вмовляли тебе на останній станції, коли вже звечоріло, залишитись ночувати; привітний господар казав: «Надворі

буря, злива, і взагалі вночі перед рівноденням нерозумно їхати в таку темряву». Але ти на це не зважив, цілком слупно міркуючи: «Я дам поштареві цілий таляр на горілку і щонайпізніше о першій годипі буду в Дрездені, до мене в «Золотому ангелі» чи в «Шоломі», а то і в «Штатнаумбурзі» чскає смачна вечеря та м'яка постіль». І ось, отак їдучи в темряві, ти раптом помітиш удалині якесь дивне миготливе світло. Тоді, під'їхавши ближче, побачиш вогняне коло, в середині якого, біля казана, звідки бухкають густі клуби диму та червоне полум'я з іскрами, сидять дві постаті. Якраз повз це багаття і йде твоя дорога, але коні пирхають, топчуться, стають дибки, візник лається, хреститься, лущює коней, а вони ані руш. Мимоволі ти стрибаєш із воза і підбігаєш трохи вперед. Тепер ти виразно бачиш струнку милу дівчину, що в білій нічній сорочці стоїть навколішки біля казана. Буря розплела їй довгі каштанові коси, і вони розвіваються на вітрі. Її прекрасне ангельське личко осяяє сліпучим вогнем з-під триноги, але страх облив його крижаним потоком, воно зам'яніло і стало бліде, як у мерця, а в нерухомому погляді, в піднятих бровах, в устах, надаремне розтулених до розпачливого крику, якому несила вирватись з її грудей, здавлених невимовним болем, ти бачиш ляк, жах; її малепькі, судомно стиснені ручки піднесені вгору, немовби в благанні до ангелів-хранителів, щоб захистили і врятували її від пекельних потвор, які зараз можуть слухняно з'явитись на поклик могутніх чарів. Так непорушно і клячить вона, як мармурова статуя. Напроти неї сидить навпочіпки довготелеса, худа, мідяно-жовта жінка з гострим, наче в яструба, горбатим носом і блискучими, як у kota, очима, з-під чорного накинутого наопахки плаща стирчать голі, кощаві руки; мішаючи пекельне вариво, вона регоче і кричить хрипким голосом серед ревіння й стогону бурі. Я певен, що й тобі, любий читачу, хоч би ти не боявся ні тучі, ні грому, волосся стало б догори, коли б ти глянув на цю живу картину, гідну пензля Рембрандта або Пекельного Брейгеля. Але ти не міг би звести очей з дівчини, яка була в відьомському полоні, і електричний струм пронизав би всі твої жили й нерви, блискавично запалив би в тобі відважну думку — опертися таємничим силам вогненного кола, і від цієї думки зник би й весь твій страх, з якого вона сама й виникла. Тобі здалося б, що ти сам став одним із тих ангелів-хранителів, яким молиться смертельно перелякана дівчина, що ти навіть мусиш негайно

витагти пістоля з кишені і без слова застрелити стару! Але тим часом, так жваво про це думаючи, ти б голосно закричав: «Гей, там!», або «А що там таке скоїлось?», чи «А що ви там робите?» Візник затрубив би в свій ріг, стара ускочила б в окріц, і вмить усе зникло б у задущливім чаду. Чи знайшов би ти дівчину, яку так палко шукав би в темряві, не можу запевнити, проте чари старої чаклунки ти б знищив і ману магічного кола, в яке так легковажно потрапила Вероніка, розвіяв би. Але ні ти, любий читачу, ні хто інший не їхав і не йшов тією дорогою двадцять третього вересня в буряну, на чаклунство сприятливу ніч, і Вероніка, смертельно налякана, мусила сидіти біля казана, аж поки чари дійшли до кінця. Вона добре чула, як навколо неї ревіло та стогнало, як різні препогані голоси мукали, мекали навперебій, але не підводила очей, бо відчувала, що вигляд тих страхів і мерзот навколо може довести її до агубного, невигойного божевілля. Стара перестала мішати в казані, чад розвіявся, і ось уже тільки маленький спиртовий вогник лишився блимати на дні казана. Тоді стара вигукнула:

— Вероніко, дитино моя кохана! Глянь на дно! Що ти там бачиш?.. Що ти там бачиш?..

Але Вероніка не могла відповісти, хоч їй і здавалося, що там кружляють невиразні постаті. Та ось вони почали виступати щораз ясніше, аж раптом із глибини казана з'явився Анзельм, приязно усміхаючись і подаючи їй руку. І Вероніка голосно скрикнула:

— Ах, Анзельм, Анзельм!

Тоді стара відкрила в казані кран, і розтоплений метал зашипів, затріскотів і полився в маленьку форму, яку вона підставила. Чаклунка схопилася з місця, завищала, закружляла, дико, бридко вимахуючи руками:

— Ділові кінець! Дякую тобі, мій молодчику! Добре стояв на варті. Гей, гей! Вія іде! Загризи його! Загризи!

І раптом у повітрі почувся могутній шум, ніби величезний орел зашурхотів крилами, спускаючись додолю, і пролунав жахливий голос:

— Гей, гей! Сволото! Ану геть звідсіль у болото!

Стара, виючи, беркицьнулася на землю, а Вероніка впала непритомна. Коли вона знову прийшла до пам'яті, був уже білий день, вона лежала в постелі, а Фравя стояла в чашкою гарячого чаю і питала:

— Скажи мені, сестро, що з тобою? Ось я стою вже з годину чи, може, й більше, а ти лежиш, немов у гарячці,

непритомна, охкаєш і стогнеш, аж нам страшно стало. Тато не пішов сьогодні в клас і скоро приведе лікаря.

Вероніка мовчки взяла чай, і, поки пила його, перед очима в неї яскраво промайнули жахливі картини минулої ночі. «Та невже ж це справді був лише жахливий сон, що мучив мене? Але ж я вчора ввечері таки ходила до старої, це ж було двадцять третє вересня! А може, я справді ще вчора захворіла і все це мені тільки примарилось? А захворіла через те, що весь час думала про Анзельма і про дивну бабу, яка видавала себе за Лізу і тим тільки зваблювала мене на ворожбитство?»

Франя, що була вийшла, вернулася знову в Веронічиним зовсім мокрим плащем у руках.

— Подивись-но, сестро, — сказала вона, — що сталося з твоїм плащем. Напевне, буря вночі розчинила вікно, перекинула стільця, на якому висів плащ, і ось він зовсім змок.

Її слова тяжко вразили Вероніку, бо тепер вона усвідомила, що то не сон її мучив, а вона таки була в старої. І Вероніці стало страшно й моторошно, і гарячковий дріж пройшов по її тілу. В судомному тремтінні натягла вона покривало на себе і враз відчула на грудях щось тверде. Сягнувши рукою, дівчина намацала ніби якийсь медальйон. Коли Франя вийшла з плащем, Вероніка вийняла його і побачила, що то було маленьке, кругле, виглянсуване металеве люстерко.

— Це подарунок старої! — скрикнула вона жваво, і їй здалося, мовби вогненне проміння вибухнуло з люстерка і пройняло її душу блаженним теплом. Гарячка минулася, і все її єство охопило невимовне почуття втіхи й солодкої знемоги. Анзельм не виходив у неї з голови, і, коли вона всі свої думки скрувала на нього, він приязно усміхнувся до неї з люстерка, наче живий мініатюрний портрет. Але скоро їй здалося, ніби вона вже бачить не портрет, а самого студента Анзельма, живого. Він сидить у якійсь високій, дивно прибраній кімнаті й старанно пише. Вероніка хоче підійти до нього, плеснути по плечу й сказати: «Пане Анзельме, озирніться, адже ж я тут!» Та ніяк не може, бо його ніби оточує світлий вогнений потік, і коли Вероніка добре придивилася, то побачила, що то тільки великі книги з золотими берегами. Та нарешті їй пощастило-таки зазирнути Анзельмові в очі. І Анзельм наче аж тепер їх згадав, усміхнувся, нарешті, до неї і промовив:

— Ах, то це ви, люба мадемуазель Паульман? Але чому ж ви іноді звиваєтесь, ніби змійка?

Вероніка аж засміялася голосно з тих слів і, немовби прокинувшись з глибокого сну, швидко сховала маленьке люстерко. Тієї миті двері відчинились, і до кімнати ввійшов проректор Паульман з лікарем Екштайном. Лікар підійшов до ліжка, спробував пульс хворої і, добре поміркувавши, сказав:

— Гай, гай!

Потім написав рецепта, ще раз спробував пульс і знову сказав:

— Гай, гай!

На цьому він залишив пацієнтку. З таких висновків лікаря Екштайна проректор Паульман ніяк не міг зрозуміти, на що ж, власне, хвора Вероніка.

ВІГІЛІЯ ВОСЬМА

Бібліотека на пальмах.

*Доля одною нещасного Саламандра.
Як чорне перо залицялось до редьки,
а реєстратор Гербранд дуже впився*

Студент Анзельм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентини, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді найвищого блаженства. Всі злигодні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли в нього з серця і з голови, і в новому житті, що зійшло, мов сонце на обрії, Анзельм збагнув усі дива вищого світу, які перед тим сповнювали його подивом та страхом. Списування йшло дуже швидко, бо йому дедалі більше здавалося, ніби він списує на пергамент уже давно знайомі знаки і що навіть не треба дивитися в першотвір, щоб відтворити все якнайточніше. Крім обіднього часу, архіваріус Ліндгорст приходив рідко, але завжди з'являвся саме тієї миті, коли Анзельм кінчав останній знак рукопису, і давав йому другий, а потім виходив, помішавши чорнило якоюсь чорвою паличкою і замінивши затупілі пера новими, гострішими. Одного дня, тільки-но вибило дванадцятую годину, Анзельм ступив на сходи й побачив, що двері, через які він звичайно входив, були зачинені. Архіваріус Ліндгорст у своєму чудернацькому, ніби

вкритому блискучими квітками, халаті, з'явився з другого боку й голосно гукнув:

— Сьогодні проходите сюдою, шановний Анзельме, бо нам треба заглянути в кімнату, де на нас чекають майстри Багаваттіти.

Він пішов коридором і повів Анзельма через ті самі кімнати й зали, що першого разу. Студента Анзельма знов захопила надзвичайна пишнота саду, але тепер він ясно побачив, що деякі рідкісні квітки на темних кущах насправді були різнобарвними, блискучими метеликами. Вони вимахували крильцями і, кружляючи в танці, здавалося, пестили один одного своїми хоботками. І навпаки, рожеві та небесно-блакитні птахи були квітками. Пахощі їхні здіймалися вгору з чашечок тихими, лагідними звуками, що змішувалися з хлюпотінням далеких водограїв, із шелестом високих кущів та дерев у таємничі акорди глибокого жалю і туги. Птахи-пересмішники, що першого разу так сміялися і глузували з нього, знову пурхали навколо і безперестанку кричали тонкими голосами:

— Пане студіозусе, пане студіозусе, не кваптеся так! Не задирайте так високо носа, бо спіткнетесь і впадете! Гей, гей! Надягніть-но пудермантель! Хай кум Пугач підстриже вам чуба!

Отак вони кепкували з Анзельма, аж поки він не вийшов із саду: Нарешті архіваріус Ліндгорст увійшов до лазурово-блакитної кімнати; порфір із золотим горнцем зник, а замість нього посеред кімнати стояв накритий фіалковим оксамитом стіл, на якому лежало відоме вже Анзельмові письмове приладдя, а до столу присунуте було таким же оксамитом оббите крісло.

— Любий пане Анзельме, — сказав архіваріус Ліндгорст, — ви вже швидко й добре скопіювали чимало манускриптів, і це мене дуже тішить. Ви заслужили моє довір'я; та лишилося ще найважливіше, а саме: списати чи, власне, змалювати певні, особливими знаками написані твори, які я зберігаю в цій кімнаті і які можна скопіювати тільки тут, на місці. Отож ви надалі сидітимете тут, але мушу вас попередити, щоб працювали ви якомога уважніше і обережніше; одна фальшива рисочка чи, боронь боже, чорнильна ляпка на першотворі призведе вас до нещастя.

Анзельм помітив, що в золотих стовбурах пальм стриміли маленькі смарагдово-зелені листки. Архіваріус узяв один такий листок, і виявилось, що то, власне, був сувій

пергаменту, який архіваріус розгорнув і поклав перед ним на столі. Анзельм неабияк здивувався, глянувши на ті дивно покручені знаки, а побачивши безліч крапок, рисок і різних закарлючок, які скидалися то на рослини, то на мох, то на тварин, він майже втратив надію, що все те перемалює, і тому глибоко замислився.

— Більше відваги, юначе! — вигукнув архіваріус. — Якщо ти твердо віриш і щиро кохаєш, то Серпентина тобі допоможе. — Голос його лунав, як дзвін металу, і, коли Анзельм злякано глянув на нього, архіваріус стояв перед ним у королівському вигляді, в якому з'являвся за перших відвідань у бібліотеці. Анзельм у шанобі мало не став перед ним навколішки, коли раптом архіваріус Ліндгорст поліз на пальму і зник угорі, в зеленому листі.

Студент Анзельм збагнув, що з ним розмовляв князь духів, який тепер полинув у свій кабінет, можливо, на переговори з променями, послами далеких планет, про те, що повинно статися з ним та з любою Серпентиною. «А то й таке може бути, — міркував він далі, — що він чекає новин із верхів'я Нілу або його відвідав який маг із Лапландії, — отож і мені слід тепер ретельно взятися до роботи». І він почав студіювати незнайомі знаки пергаментного сувою. Чудова музика саду звучала над ним і огортала його солодкими пахощами, чув він також і хихотіння пересмішників, але вже не розумів їхніх слів, що йому також було до душі. Іноді здавалося, наче шуміло смарагдове листя пальм, наче в кімнаті променями лився ніжний кришталевий передзвін, який Анзельм чув тієї нещасливої години на вшестя під бузиновим кущем. Студент Анзельм, дивовижно підбадьорений тими звуками та світлом, усе глибше й глибше зосереджував свої почуття й думки на заголовкові пергаментного сувою і незабаром немовби серцем відчув, що ті знаки нічого іншого не можуть означати, як тільки слова: «Про одруження Саламандра з Зеленою Змійкою». Нараз пролунав голосний потрійний дзенькіт веселих кришталевих дзвіночків.

— Анзельме, коханий Анзельме! — війнуло йому з листа, і — о диво! — з пальми почала спускатися Зелена Змійка.

— Серпентино, кохана Серпентино! — скрикнув Анзельм, мов несамовитий, в надзвичайному захваті, бо як пильніше придивився, то побачив, що до нього спускається прегарна дівчина і з невимовною тугою-жагою дивиться на нього синіми очима, які так запали йому в душу.

Листя ніби опускалось і розтягувалось, з дерева всюди витикались колючки, але Серпентина гнучко обминала їх у своїй сукні, яка, щільно облягаючи її стрункий стан, маяла й мерехтіла в повітрі різними кольорами, не зачепившись за жодну колючку.

Вона сіла біля Анзельма на те саме крісло, обняла його і пригорнула до себе так, що він відчув подих з її вуст, електричну теплоту її тіла.

— Коханий Анзельме, — почала Серпентина, — тепер ти скоро будеш зовсім мій, своєю любов'ю ти здобудеш мене, я принесу тобі золотий горнець, який ущасливить нас обох назавжди!

— О кохана, дорога Серпентино! — сказав Анзельм. — Аби тільки мені тебе мати, то я більше ні про що не дбаю. Коли ти будеш моя, то я ладен і загинути серед цих чудес, що оточують мене, відколи я тебе побачив.

— Я добре знаю, — мовила Серпентина, — що те незбагненне й чудесне, яким мій батько собі на втіху оточує тебе, викликає в тобі переляк, але тепер, сподіваюсь, такого вже не буде, бо я того тільки й прийшла, мій коханий Анзельме, щоб щиро, як на сповіді, розповісти все, що ти повинен знати, без чого ти не збагнеш до кінця мого батька, не зрозумієш, хто ми з ним такі.

Анзельм відчув себе наче в міцних обіймах у Серпентини, наче так злився і з'єднався з коханою, що тільки з нею вкупі міг рухатись і жити, тільки її пульс бився в його жилах і нервах. Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотемніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху. Він обняв її стрункий стан, але мерехтливе, блискуче Зміїчине вбрання було таке гладеньке, таке слизьке, що йому здавалося, ніби вона, звинувшись, може легко вислизнути, і Анзельм аж затремтів від такої думки.

— Ах, не кидай мене, кохана Серпентино, — скрикнув він мимохіть, — тільки ти — моє життя!

— Не покину тебе сьогодні, — сказала Серпентина, — поки не розповім усього, що ти в своїм коханні до мене не можеш збагнути. Знай же, любий, що мій батько походить із чудесного роду Саламандрів і своїм існуванням я завдячую його коханню до Зеленої Змії. В прадавні часи панував у чарівній країні Атлантиді могутній князь духів Фосфор, якому слугували духи стихій. Одного разу Саламандр, якого князь любив найдужче (це був мій батько), йшов розкішним садом, що його Фосфорова мати чудесно оздобила

своїми найкращими дарами, і почув, як висока Лілея тихенько наспівувала: «Заплющ свої оченята, поки мій коханий, світанковий вітер тебе не збудить». Він підійшов до неї. Зворушена його палким диханням, Лілея розкрила своє листя, і він побачив її дочку, Зелену Змійку, що дримала в келиху квітки. Тоді Саламандра охопила гаряча любов до Зеленої Змійки, і він викрав її у Лілеї, яка в невимовній тузі даремно кликала своїми пахощами по всьому саду кохану доньку. А Саламандр приніс її в Фосфорів палац і почав благати його: «Поєднай мене з коханою, бо вона повинна бути моєю назавжди». — «Шаленцю, чого ти вимагаєш? — промовив князь духів. — Знай: колись Лілея була моєю коханою і панувала разом зі мною, але іскра, що я заронив у неї, загрожувала їй згубою, і тільки перемога над чорним драконом, якого тепер земні духи тримають у кайданах, зберегла Лілею, і її листя досить зміцніло, щоб замкнути в собі іскру і затримати її. Але якщо ти обнімеш Зелену Змійку, то жар твій згубить її тіло, і нова істота, швидко зародившись, так само швидко і зникне від тебе». Та Саламандр не зважив на осторогу князя духів; повний палкої жаги, він схопив Зелену Змійку в обійми, вона розсипалась на попіл, і крилата істота, народжена з того попелу, відлітаючи, зашуміла в повітрі. Саламандр знавівнів із розпачу й помчав садом, бризкаючи вогнем і полум'ям, і спустошив сад у дикому шаленстві так, що найкращі зела і квіти попадали спалені, і зойки їхні сповнили повітря. Розгніваний князь духів схопив Саламандра й сказав: «Відшумів твій вогонь, погасло твоє полум'я, осліпло твоє проміння, спускайся на дно до земних духів, хай вони дражнять тебе, глузують з тебе, держать в полоні, аж поки вогненна матерія загориться знов і вирветься в землі з тобою вже як з новим створінням». Бідолашний Саламандр погас і впав додолу. Коли це виступив наперед старий Мимра — земний дух, що був у Фосфора садівником, і сказав: «Пане, кому, як не мені, слід найбільше нарікати на Саламандра? Хіба ж не я оздоблював металами всі ті чудесні квіти, що він спалив? Хіба ж не я плекав і доглядав їхні паростки і змарнував стільки барв? А проте я заступлюся за бідолаху Саламандра, бо тільки любов, що нею і ти бував часто охоплений, призвела його до відчаю, в якому він спустошив мій сад. Не карай же його суворо!» — «Вогонь його тепер уже погас, — промовив князь духів, — але в часи лихоліття, коли мова природи стане незрозумілою звироднілому людському поколінню, коли духи

стихій, вигнані до своїх сфер, лише з далекої далечини глухим відлунням будуть промовляти до людей, коли йому, відірваному від гармонійного кола, тільки безмежна туга подаватиме темну вістку про чудесне царство, де він колись жив, як ще в душі його пробували віра і любов, у ті нещасливі часи знов загориться вогонь Саламандра, та доросте він тільки до людини і як людина мусить увійти в нужденне людське життя і терпіти всі його злигодні. Але в нього залишаться не тільки самі спогади про його первісне життя, він знов житиме в священній гармонії з цілою природою, збагне її чудеса, і мідь споріднених із ним духів стане до його послуг. У кущі лілей він знов віднайдє Зелену Змійку і від побдання з нею матиме три доньки, що з'являтимуться людям в образі їхньої матері. Весною будуть вони гойдатись у темнім бузиновім кущі, і їхні голоси звучатимуть кришталевими дзвіночками. Якщо знайдеться тоді в ті злиденні жалюгідні часи внутрішнього занепаду юнак, який учує їхній спів, і коли Змійка, глянувши на нього своїми прекрасними очима, заронить у нього мрію про чудесну далеку країну, куди він сміливо зможе долинати, як скине повсякденні турботи, якщо з коханням до Змійки спалахне в ньому жива, гаряча віра в дива природи, а також і в своє власне існування серед тих див, то Змійка буде його. Але Саламандр зможе скинути свій важкий тягар і приєднатися до своїх братів не раніше, ніж знайдуться три таких юнаки, що одружаться з трьома його доньками!» — «Дозволь, пане, — сказав земний дух, — зробити трьом його донькам подарунок, що прикрасить їхнє життя із знайденими чоловіками. Кожна отримає від мене горнець із мого найкращого металу. Я виглясую його промінням, взятим у діамантів; нехай у його блиску відіб'ється сліпуча краса нашого чудесного царства, що перебуває в гармонії з цілою природою, з середини горняця під час заручин нехай виросте вогненна лілея, вічний цвіт якої солодкими пахощами обвіватиме вірного юнака. І як тільки він зрозуміє її мову, збагне дива нашого царства, то й сам із коханою переселиться в Атлантиду». Ну, тепер ти знаєш, дорогий Анзельме, що мій батько якраз і є той Саламандр, про якого я тобі розповідаю. Хоч сам він і вищої природи, але мусить підкорятися всім дріб'язковим вимогам буденного життя, і звідси, можливо, й походять його зловтішні вихватки, що декого так дратують. Він не раз казав мені, що внутрішнім духовним властивостям, які тоді князь духів Фосфор поставив як умову одруження зі мною

і з моїми сестрами, тепер дали особливу назву, якою, на жаль, частенько зловживають: їх звать дитинячою поетичною душею. Таку душу здебільшого мають юнаки, що через свою дуже наївну вдачу, а ще й тому, що їм зовсім бракує так званого світського виховання, зазнають зневаги від загалу. Ах, любий Анзельме, ти зрозумів під бузиновим кущем мій спів... мій погляд... ти кохавш Зелену Змійку, ти віриш мені й хочеш бути моїм назавжди! Прекрасна Лілея розквітне в золотому горнці, і ми, з'єднавшись, щасливо й радісно житимемо в Атлантиді! Але я не приховаю від тебе, що в запеклій боротьбі з саламандрами та земними духами чорний дракон звільнився з пут і зашумів крильми в повітрі. Щоправда, Фосфорові пощастило його знов закути в кайдани, але з чорного пір'я, що в боротьбі посипалося з нього на землю, вирости ворожі духи, які всюди стають проти саламандрів та земних духів. Ога перекупка, що така ворожа до тебе, милий Анзельме, й прагне — це моєму батькові добре відомо — заволодіти золотим горнцем, завдячує своїм існуванням коханню такого пера з драконового крила до одної редьки. Вона знає про своє походження та свою міць, бо в стогоні і в корчах полоненого дракона їй відкрились таємниці багатьох чудесних зоряних знаків, і вживає всіх засобів, щоб діяти ззовні всередину, а мій батько навпаки — бореться блискавками, що стріляють із Саламандрової середини. Всі ворожі сили, які живуть у поганих травах та отруйних тваринах і які вона збирає і змішує під час сприятливих розташувань сузір'їв, викликають безліч злих чарів, що наводять жах на людину й віддають її на поталу тим демонам, які виникли з переможеного дракона. Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя подитячому чиста душа знешкодила вже багато її злих чаклунств. Будь вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети!

— О моя Серпентино! — вигукнув студент Анзельм. — Як же я можу тебе покинути, як я можу тебе не любити вічно!

Поцілунок обпалив його уста, він прокинувся, наче з глибокого сну. Серпентина зникла, вибило шосту, і важкий камінь ліг йому на серце — він же нічогосінько не написав! Стурбований тим, що скаже архіваріус, він глянув на аркуш, і, о диво: копія таємничого манускрипта була щасливо закінчена, а пильніше вдивившись до неї, він переконався, що це і є розповідь Серпентини про свого батька, улюбленця князя духів Фосфора в чудесній країні

Атлантиді. Аж ось увійшов архіваріус Ліндгорст у своєму світло-сірому плащі, в капелюсі і з паличкою в руках; він подивився на списаний пергамент, узяв велику пучку табаки і сказав усміхаючись:

— Я цього й сподівався! Ось ваш таляр, пане Анзельме, а тепер ходімо ще до Лінкових купалень. Гайда за мною! — Архіваріус швидко пройшов через сад, де стояв такий гармидер, так усе співало, свистіло, гомоніло, що студент Анзельм був зовсім приголомшений і подякував небу, коли опинився на вулиці. Пройшовши кілька кроків, вони зустріли реєстратора Гербранда, і він теж радо приєднався до них. Перед брамою вони натоптали свої люльки. Реєстратор Гербранд пожалкував, що не взяв кресала, та архіваріус Ліндгорст сердито сказав:

— Ат, яке ще там кресало! Ось вам скільки завгодно вогню.

Він ляснув пальцями, з них посипалися великі іскри, і всі троє швидко запалили люльки.

— Ти диви, який цікавий хімічний фокус, — здивовано сказав реєстратор Гербранд, але студент Анзельм згадав про Саламаандра і здригнувся.

У Лінкових купальнях реєстратор Гербранд — людина взагалі добродушна і спокійна — випив так багато міцного пива, що почав писклявим тенорком співати парубоцьких пісень, кожного запально питаючи, приятель він йому чи ні, аж поки студент Анзельм не змушений був відпроводити його додому, вже після того, як архіваріус Ліндгорст давно пішов.

ВІГІЛІЯ ДЕВ'ЯТА

Як студент Анзельм трохи порозумнішав.

Товариство п'є пунш.

*Як студент Анзельм назвав проректора Паульмана пугачем,
а той дуже образився.*

Чорнильна ляпка і її наслідки

Усі ті дивовижі, що траплялися щодня зі студентом Анзельмом, зовсім вибили його із звичайної життєвої колії. Він більше не бачився з жодним своїм приятелем і кожного ранку з нетерпінням чекав дванадцятої години, що відкривала йому рай. А проте, хоч уся його душа була звернена до коханої Серпентини і до чудес чарівного царства в архіваріуса Ліндгорста, він мимохіть згадував іноді

й про Вероніку, ба не раз навіть йому ввижалося, що вона приходить до нього і, зашарівшись, признається, як щиро його кохає і як бажає вирвати з тих фантомів, що тільки дратують його і беруть на глум. А іноді здавалось, ніби раптом на нього налітає якась чужа непоборна сила, тягне до забутої Вероніки, і він мусить іти за нею, куди вона хоче, мов прикутий до дівчини. Саме вночі, після того, як Серпентина вперше з'явилася йому в образі прегарної дівчини і відкрила чудесну таємницю одруження Саламандра з Зеленою Змійкою, Вероніка з'явилась перед його очима яскравіше, ніж будь-коли. І, аж прокинувшись, він зрозумів, що то йому тільки приснилося, начебто Вероніка справді була в нього і з глибокою тугою, яка брала його за серце, нарікала, що він її щирю любов приніс у жертву фантастичним явищам, які викликають у ньому тільки внутрішній розлад і загрожують йому нещастям і загибеллю. Вероніка була миліша, ніж будь-коли, вона ніяк не сходила йому з думки. Це його дуже мучило, і, щоб полегшити ту муку, він подався вранці на прогулянку. Якась таємна магічна сила тягла його до Пірнаської брами, і щойно він хотів звернути в бічну вуличку, як проректор Паульман, що йшов позад нього, гукнув:

— Агов! Дорогий пане Анзельме! Amice! ¹ Де це ви, на бога, пропали? Вас ніде не видно. Ви ж добре знаєте, як Вероніка хоче з вами ще раз поспівати! Ну, ходімо, ви ж, мабуть, до мене зібралися?

І студентові Анзельму довелося піти з ним. Коли вони прийшли до проректора додому, назустріч їм вийшла Вероніка, дуже пишно і старанно вбрана. Проректор Паульман аж здивувався:

— Чого це ти так видженджурилась, хіба чекаєш гостей? Ну то ось мабш, веду тобі пана Анзельма!

Коли студент Анзельм скромно і ввічливо поцілував Вероніці руку, то відчув легкий потиск, від якого немов вогненний струм пройшов по його жилах і нервах.

Вероніка була сама веселість, сама грація, і коли Паульман пішов до свого кабінету, вона зуміла різними жартами й хитрощами так розворушити Анзельма, що він, забувши свою ніяковість, почав гасати з пустункою по кімнаті. Та ось на нього знов напав демон незграбності, він ударився об стіл, і гарненька Веронічина скринька впала на підлогу. Анзельм підняв її, але вічко відскочило,

¹ Друже! (Лат.)

і звідтіль блиснуло маленьке кругле металеве люстерко, в яке він почав дивитися, дивно втішений. Вероніка тихенько підкралася до нього ззаду, поклала руку на плече і, міцно до нього пригорнувшись, також затлянула в люстерко. Тоді Анзельмові здалося, ніби всередині у ньому почалась боротьба. Думки, образи з'являлися, знов звикали: архіваріус Ліндгорст... Серпентина... Зелена Змійка...

Нарешті він почав заспокоюватися, плутанина вляглась, думки проясніли. Тепер він збагнув, що завжди думав тільки про Вероніку, ба навіть образ, який з'явився йому вчора в блакитній кімнаті, був Веронічин, і фантастичної саги про заручини Саламандра з Зеленою Змійкою ніхто йому не розповідав, він її лише списував. Його самого здивували ті марення, і він пояснив їх тільки екзальтованим станом своєї душі, охопленої коханням до Вероніки, а також працею в архіваріуса Ліндгорста, в кімнатах якого до того ж ще й такі стоять пахощі, що аж памороки забивають. Анзельм щиро посміявся з своїх безглузвих фантазій — закохатися в Зеленою Змійку і вважати поважного службовця, таємного архіваріуса, за Саламандра!

— Так, так! Це Вероніка! — скрикнув він голосно, а повернувши голову, зустрівся з Веронічиними блакитними очима, що сяяли коханням і жагою.

Глухе «ах» вилетіло з її уст, що тієї ж миті запалали на його устах.

— О, який я щасливий! — прошепотів захоплений студент. — Про що я вчора тільки мріяв, сьогодні збулося!

— А ти справді одружишся зі мною, коли станеш радником? — запитала Вероніка.

— Неодмінно! — відповів студент Анзельм.

Тим часом рипнули двері, увійшов проректор Паульман і сказав:

— Ну, дорогий пане Анзельме, я вас не відпущу сьогодні, ви скуштуєте в нас супу, а потім Вероніка зготує нам чудесної кави, якою ми ласуємо з рекстратором Гербрандом, що також обіцяв завітати.

— Ах, дорогий пане проректоре, — відповів на те студент Анзельм, — хіба ж ви не знаєте, що мені треба до архіваріуса Ліндгорста, переписувати манускрипти?

— А гляньте-но, ашісе! — сказав проректор, показуючи йому кишенькового годинника, на якому було вже пів на першу.

Студент Анзельм тепер побачив, що вже пізно йти до архіваріуса Ліндгорста, і охоче прийняв запрошення про-

ректора, бо ж діставав можливість цілий день дивитись па Вероніку, ловити крадькома її любий погляд, відчувати ніжні потиски її рук, а то й, можливо, домогтися поцілуяку. Ось як далеко сягали тепер бажання студента Анзельма, і він почував себе все краще й краще, бо переконувався, що скоро звільняться від усіх фантастичних марень, які справді могли довести його до цілковитого божевілля. Реєстратор Гербранд таки з'явився по обіді, і, коли випили каву і вже смеркло, він, усміхаючись і весело потираючи руки, натякнув, що в нього є з собою одна штука, яка принесе їм усім того холодного жовтнесвого вечора велику приємність, коли прекрасні Веронічині руки змішають і доведуть її до належної форми, так би мовити, пронумерують і прошнурують.

— Ну, то давайте ваш таємничий скарб сюди! Що воно там таке, найдорожчий реєстраторе? — вигукнув проректор Паульман.

Реєстратор Гербранд сягнув до глибокої кишені свого сюртука раз, другий, третій і дістав пляшку араку, цитрипу і цукор. Не минуло й півгодини, як на столі в Паульмана парувал чудесний пунш. Вероніка поналивала їм трунку, і між друзями зайшла щира, весела розмова. Та коли трунок зайшов студентові Анзельму в голову, до нього вернулися також усі дива, які йому довелось недавно пережити. Він побачив архіваріуса Ліндгорста в адамашковім халаті, що світився, наче фосфор, побачив лазурово-блакитну кімнату, золоті пальми, ба навіть відчув, що мусить вірити в Серпентину; всередині в нього щось бурхало, шумувало. Вероніка подала йому склянку пуншу, і, беручи його, Анзельм легенько торкнувся її руки.

— Серпентино, Вероніко! — зітхнув він нишком і поринув у глибокі мрії.

Але реєстратор Гербранд голосно вигукнув:

— Ну й дивак той архіваріус Ліндгорст, ніяк не зрозумієш його! А втім — за його здоров'я! Цокнемось, пане Анзельме!

Тоді студент Анзельм отямився й промовив, цокаючись із реєстратором:

— Все це від того, вельмишановний пане реєстраторе, що архіваріус Ліндгорст — це, власне, Саламандр, який, розгнівавшись, геть спустошив сад Фосфора, князя духів, за те, що від нього втекла Зелена Змійка.

— Що? Як? — зачитав проректор Паульман.

— А так, — він далі студент Анзельм, — і тому він тепер мусить бути королівським архіваріусом і сидіти отут, у Дрездені, зі своїми трьома доньками. До речі, ті доньки — маленькі золотисто-зелені змійки, що гріються на сонці в бузині, звабливо співають і спокушають юнаків, мов сирени.

— Пане Анзельме, пане Анзельме? — скрикнув проректор Паульман. — Чи вам памороки забило? Що це ви, на бога, за нісенітниці верзете?

— Він правду каже, — перебив його реєстратор Гербранд, — та бісова личина, архіваріус, і справді-таки проклятий Саламандр, він пальцями креше вогонь, що пропалює дірки на сюртуках, як запалена губка. Так, так, ти правду кажеш, братику Анзельме, і хто цьому не йме віри, той мені ворог! — І реєстратор Гербранд так гримнув кулаком по столу, що аж склянки забряжчали.

— Реєстраторе! Чи ви не сказилися? — сердито закричав проректор. — Пане студіозусе, пане студіозусе, що у вас за химери в голові?

— Ах, — сказав студент, — так і ви, пане проректоре, — не що інше, як птах пугач, який підстригає чуби.

— Що? Я птах?.. Перукар? — закричав проректор, ошалівши. — Добродію, ви таки збожеволіли!

— Але стара ще йому залле сала за шкуру! — скрикнув реєстратор Гербранд.

— А так, стара має силу, — озвався Анзельм, — хоч вона простацького роду, бо її батько — нікчемне драконове перо, а мати — погана редька, але найбільше вона завдячує своєю силою різним пекельним тварюкам, шкідливій мерзоті, якою себе оточила.

— Це паскудний наклеп! — скрикнула Вероніка, розгнівано блискаючи очима. — Стара Ліза — мудра жінка, а чорний кіт — не пекельна тварюка, а освічений, дуже вихований юнак і її *cousin germain*¹.

— А чи не може Саламандр, як сяде їсти, спалити собі бороду й пропасти ні за що? — запитав реєстратор Гербранд.

— Ні, ні! — закричав студент Анзельм. — Ніколи з ним такого не може статися, а Зелена Змійка любить мене, бо в мене душа як у дитини і я дивився Серпентині в очі.

— А кіт їх видере! — скрикнула Вероніка.

¹ Брат у перших (франц.).

— Саламандр... Саламандр їх усіх візьме в кулак, усіх! — заревів проректор Паульман, розлютований до краю. — Але чи я не в божевільні? Чи, може, я сам в глузду з'їхав? Що ж це за вісенітниці я варнякаю? Так, і я навіжений, і я навіжений! — Проректор Паульман схопився, зірвав свою перуку з голови і, пожимаючи, жбурнув об стелю так, що з кучерів навкруги посипалася пудра.

А студент Анзельм і реєстратор Гербранд схопили миску з-під пуншу, склянки і, радісно вигукуючи, теж почали жбурляти об стелю, аж черепки забряжчали навкруги.

— Віват, Саламандре! Regeat, regeat! ¹ стара! Розбий металеве дзеркало, видери котові очі... Злови пташку! Егей... егей... евое, Саламандре!

Так репетували й ревіли всі трое, мов навіжені. Франя з плачем вибігла з кімнати, а Вероніка впала на канапу, лементуючи з жалю й скорботи. Нараз відчинилися двері, все раптом стихло, і до кімнати ввійшов маленький чоловічок у сірому плащі. Його обличчя було якесь дивно поважне, а особливо вирізнявся на ньому закарлючений піс, на якому сиділи великі окуляри, що найперше впадало в очі. На голові була в нього також особлива перука, що скидалася швидше на шапочку з пір'я.

— Добрий вечір, людоньки! — зарипів кумедний чоловічок. — Чи не тут я знайду студіозуса пана Анзельма? Найнижчий вам уклін від папа архіваріуса Ліндгорста, він сьогодні даремно чекав пана Анзельма, але на завтра найпокірніше просить з'явитися вчасно.

Ні слова більше не сказавши, він повернувся і вийшов, і тоді всі побачили, що поважний чоловічок, власне, був сірий папуга. Проректор Паульман і реєстратор Гербранд вибухнули сміхом, що розлігся по всій кімнаті, а Вероніка зайшлася плачем з невимовного жалю, що роздирав їй душу. Але студент Анзельм затремтів з якогось внутрішнього жаху і, не тямлячи себе, вибіг на вулицю. Він і сам не знав, як попав до своєї кімнати. Скоро по тому до нього ввійшла Вероніка, спокійна й приязна, і запитала, чого він, упившись, так налякав її. Нехай, мовляв, бережеться нових примар, коли знов працюватиме в архіваріуса Ліндгорста.

— На добраніч, на добраніч, мій любий друже, — прошепотіла Вероніка, і вуст його торкнувся легенький поцілунок.

¹ Хай згине (лат.).

Анзельм хотів обняти її, але видиво щезло, він прокинувся веселий, підбадьорений і тільки щиро посміявся з самого себе, що так упився від пуншу. А коли згадав Вероніку, йому знову стало гарно на серці.

— Тільки завдяки їй, — сказав він сам до себе, — я позбувся тієї дурної маячні. Бо й справді, я був наче той, що вважав себе скляним, або той, що уявляв себе ячмінним зерном і не виходив з кімнати, щоб його не з'їли кури. Якщо я стану радником, то й мови нема — одружуся з мадемуазель Паульман і буду щасливий.

І коли він опівдні йшов садом архіваріуса Ліндгорста, то не міг надивуватися, як це йому спершу все тут здавалося таким дивним і чудовим. Він тут уже не бачив нічого, крім звичайних вазонів у горщиках, різних калачиків, миртів тощо. Замість блискучих барвистих птахів, що раніше дражнили його, пурхало лише кілька горобців, які, побачивши Анзельма, галасливо неприємно зацвіріпчали. Блакитна кімната здалася йому зовсім іншою, і він не міг збагнути, як цей яскраво-блакитний колір, не природно золотисті стовбури пальм і безформне блискуче листя хоч на мить могли йому сподобатись. Архіваріус подивився на нього, якось дивно, іронічно посміхнувся і запитав:

— Ну, то як вам учора смакував пунш, дорогий Анзельме?

— Ах, вам, напевне, папуга вже... — відповів студент Анзельм, украй засоромившись, але затнувся, бо подумав, що й папуга був, мабуть, тільки маною.

— Еге! Я ж сам був у вашій компанії, — сказав архіваріус Ліндгорст. — Хіба ви не бачили мене? Але ви почали так казатися, що й мені трохи не перепало, бо я саме сидів у місці, коли реєстратор Гербранд схопив її, щоб жбурнути об стелю, і я мусив швидше сховатись у проректорову люльку. Ну, бувайте, пане Анзельме! Працюйте пильно, а я заплачу вам таляр і за вчорашній день, бо ви досі гарно працювали.

— І як це архіваріус Ліндгорст може верзти таку нісенітницю? — сказав сам до себе студент Анзельм і сів до столу, щоб узятися за манускрипт, що його архіваріус, як звичайно, розгорнув перед ним.

Але він побачив на пергаментному сувої таку силу дивних рисок та закарлючок, переплетених між собою, що око не могло ні на чому спинитись, і йому здалося, що все те майже неможливо скопіювати. Пергамент скидався на

помережаний жилками уламок мармуру або на порослиї мохом камінь. Проте, незважаючи ні на що, він усе-таки хотів спробувати й сміливо вмочив перо, але чорнило ніяк не спливало. Він нетерпляче струснув перо, і — о, небо! — велика ляпка впала на розгорнутий першотвір. Зашипівши й засвистівши, з плями вилетіла синя блискавка і затріщала-засміїлась по кімнаті до самої стелі. Тоді зі стін за-клубочилась густа пара, листя почало шуміти, наче в бурю, з нього випорснули блискучі василиски у миготливому полум'ї, пара зайнялася і навколо Анзельма, пряскаючи, затанцювали вогняні омахи. Золоті стовбури пальм стали велетенськими зміями, що з різким металевим ляском зіткнулися між собою мерзенними головами і обкрутились лускатими тілами навколо Анзельма.

— Божевільний, прийми тепер кару за свій зухвалий злочин! — так волав моторошний голос укоронованого Саламандра, що з'явився над зміями, немов сліпучий промінь серед вогню.

І ось їхні роззявлені пащі виринули на Анзельма вогненний потік, який почав гуснути навколо нього й ставати ніби твердою крижаною масою. Анзельмове тіло, стягуючись усе міцніше й міцніше, зовсім залякло, і він знепритомнів, а коли знов опритомнів, то не міг навіть ворухнутись: він був немов оточений блискучим сяйвом, у яке стукався, коли пробував підняти руку чи повернутися.

Ах! Він сидів у міцно заткнутій кришталевій сулії на одній з полиць у бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.

ВІГІЛЯ ДЕСЯТА

*Страждання студента Анзельма в скляній сулії.
Щасливе життя учнів духовної школи і практикантів.
Битва в бібліотеці архіваріуса Ліндгорста.
Перемога Саламандра і звільнення студента Анзельма*

Я дуже сумніваюся, що тобі, ласкавий читачу, доводилось коли сидіти замкненому в скляній сулії, хіба що така химера могла привидітись тобі в чудернацькому сні. Що ж до Анзельма, то можеш собі уявити, який розпач охопив бідолаху; коли ж тобі навіть і не снилось такого, то нехай буйна фантазія замкне тебе, мені й Анзельмові на догоду, хоч на кілька хвилин у кришталеву сулію. Ти оточений

сліпучим блиском; усі речі навкруги немов освітлені й оповиті променистими барвами райдуги, все тремтить, коливається, мерехтить у непевному сяйві, ти нерухомо плаваєш, немов у замерзлому ефірі, який тебе так стискає, що дух твій даремно дає накази мертвому тілові. Все міцніше й міцніше твої груди зчавлює незмірний тягар, усе менше й менше з кожним подихом стає повітря у вузькому просторі сулії, твої жили набрякають, і, пронизаний невимовним страхом, кожний перв здригається і сходить кров'ю в смертельній боротьбі. Отож пожалій, ласкавий читачу, студента Анзельма, який звідав ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він почував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із непритомності, в яку запав через свої надмірні муки саме в той час, коли ранкове сонце ясно й радісно завирнуло до кімнати, і хіба ж не почались його тортури знову? Він не міг ворухнутися, його думки бились об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, він чув лише глухе гудіння безумства. Тоді він заволав у розпачі:

— О Серпентино, Серпентино, врятуй мене від цих пекельних мук!

І здалось йому, наче його обвіяли тихі зітхання й облягли сулію, немов зелене прозірчає бузинове листя, гудіти перестало, сліпуче, паморочливе світло щезло, і він зітхнув вільніше.

— Хіба ж я не сам винний, що мене спіткало нещастя? Ах, хіба ж не проти тебе самої, люба, кохана Серпентино, вчинив я такий злочин? Хіба ж не проти тебе вивлекав я в собі ганебні сумніви? Чи ж не втратив я віру, а з нею і все, що могло зробити мене найщасливішим? Ах, ти вже ніколи не будеш моя, золотий горнець для мене втрачений, ніколи я не побачу його чудес. Ах, аби хоч ще раз поглянути на тебе, почути твій милий, солодкий голос, кохана Серпентино!

Так ремствував студент Анзельм, охоплений глибоким, пекучим жалем; аж раптом поруч нього хтось сказав:

— Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? — Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд із ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів духовної школи і двох практикантів.

— Ах, панове й товариші в нещасті! — скрикнув він. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволе-

ними, такими веселими, як оце, бачу, ви? Адже сидите точнісінько так, як і я, замкнені в скляних суліях, і не можете поворухнутися, ба навіть і подумати про щось розумне без того, щоб не знявся пекельний гармидер, шум і брязкіт, від якого аж голова тріщить і гуде? Але ви не вірите, певне, в Саламандра і в Зелену Змійку.

— Що ви мєлете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток, співаємо, наче справжні студенти, «Gaudeamus igitur»¹ і ні про що не дбаємо!

— Вони правду кажуть, — озвався один практикант, — я також забезпечений талярами, як і мій дорогий колега отут, поруч мене, і пильненько заглядаю до пляшки з пивом, замість сидіти в чотирьох стінах і горбити спину над жалюгідними актами.

— Але ж, шановні мої панове! — сказав студент Анзельм. — Хіба ж вам не видно, що ви всі вкупі і кожний зокрема сидите в скляних суліях і не можете навіть во-рухнутись, а не те що кудись там ходити?

Тоді учні й практиканти голосно зареготали й закричали:

— Студіозус з'їхав з глузду, він уявляє, що сидить у скляній сулії, а сам стоїть на Ельбському мості й дивиться просто в воду. Ходімо далі!

— Ах, — зітхнув студент, — вони ж не бачили ніколи прекрасної Серпентини, вони не знають, що таке воля й життя у вірі та коханні, тому й не відчувають тягара в'язниці, куди їх замкнув Саламандр за їхню дурість, за їхнє простацтво. Але я, нещасний, загину в ганьбі й лихові, коли вона, яку я так невимовно кохаю, не врятує мене.

Тоді повіяв і забринів по кімнаті Серпентинин голос:

— Анзельме! Вір, кохай, надійся!

І кожен звук, як промінь, входив до Анзельмової в'язниці, кришталь змушений був попустити й послабити свій тиск, і груди в'язневі могли вже ворухнутися й дихнути. Все легші й легші ставали Анзельмові муки, і він добре бачив, що Серпентина ще кохає його і лише завдяки їй він

¹ Тож будемо веселі (лат.). Початок давньої студентської пісні.

може витримати ув'язнення в склі. Він уже не турбувався про своїх легковажних товаришів у біді, а скерував свої думки й почуття тільки на милу Серпентину. Але раптом із другого боку прочулося якесь глухе, бридке буркотіння. Скоро він роздивився, що буркотіло щось у старому кавничку з пощербленою накривкою, який стояв проти нього на маленькій шафці. Але, приглядаючись пильніше, він побачив, як усе виразніше з нього виступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, і раптом біля полиці з'явилася перекупка з-під Чорної брами. Вона вишкірилась і пронизливо зареготала:

— Гай, гай, хлопче! Мусиш тепер сидіти, як на прив'язі? Гни тепер у пляшці спину, як попався, чортів сину! Хіба ж я тобі не казала давно, що так буде?

— Ну що ж, глузуй, насміхайся, проклятуща відьмо, — сказав студент Анзельм, — ти винна у всьому! Але попадешся ще й ти Саламандрові, гидотна редько!

— Ха-ха! — сказала стара. — Менше гонору! Ти моїм синовкам розтоптав обличчя, а мені обпік носа, проте я на тебе не маю зла, шельмо! Бо ти раніше був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеш, поки я тобі не допоможу; дістатись до тебе мені несила, але моя кума, пацючка, що якраз над тобою на горищі живе, підгризе дошку, на якій ти стоїш, ти беркицьнешся додолу, і я впіймаю тебе в фартушок, щоб ти не розбив собі носа, а лишився з гарним, гладеньким личком, і понесу тебе скоренько до мамзель Вероніки, з якою мусиш одружитися, коли станеш радником.

— Геть від мене, сатанинське кодрло! — гнівно вигукнув студент. — Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер спокутувати. Але я все перетерплю, бо можу існувати тільки тут, де люба Серпентина оточує мене коханням і турботою! Слухай-но, стара, марні твої сподіванки. Не підкорюсь я твоїй силі, бо вічно кохатиму лише Серпентину. Я не хочу бути радником, ніколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене тільки на лихо. А не стане Зелена Змійка моєю, то я загину з туги й жалю. Геть, геть, паскудна поторочо!

Тоді стара зареготала, аж луна пішла по кімнаті, і скрикнула:

— Ну, то сиди ж і нидій, а мені час до діла братися, бо в мене є тут ще й інша робота!

Вона скинула чорний плащ і гола, бридка, почала кружляти по кімнаті. Фоліанти падали додолу, а вона виривала

з них пергаментні аркуші і, швидко, майстерно зшиваючи їх, надягала на тіло й скоро вбралася в чудернацький панцер із луски. Бризкаючи вогнем, чорний кіт вискочив із каламаря, що стояв на письмовому столі, і завив до старої. Вона заверещала з радощів і разом із ним щезла в дверях. Анзельм помітив, що стара пішла до блакитної кімнати, і незабаром почув віддалік свист і галас. Птахи в саду закричали, папуга зарипів:

«Рятуйте, рятуйте, грабунок, грабунок!»

Тієї ж миті стара вскочила назад до кімнати, несучи в руках золотий горнець, і, гидко викручуючись, закричала:

— Поталанило! Поталанило! Синочку, вбий Зелену Змію! Нумо, синку, нумо!

Анзельмові здавалося, що він чує глибокий стогін, чую Серпентинин голос. Його охопив жах і розпач. Він напружив усю свою силу й почав так міцно натискати на скло, що, здавалося, нерви й жили зараз не витримають... Різкий даєнькіт розлігся по кімнаті, і архіваріус з'явився в дверях у своєму адамашковому халаті.

— Гей, сволото! Чортова маро! Кинь відьомські штуки! Геть! Гайда! — закричав він.

Нараз чорні коси старої наїжачились, немов щетина, червоні очі заблищали пекельним вогнем. Вона роззявила широченну пащеку, заклацала зубами й зашипіла:

— Швидше летіть, запаліть, розтопіть! — і глузливо замскала, зареготала, а тоді, притиснувши до себе золотий горнець, почала жбурляти звідти повні жмені блискучої землі на архіваріуса, але тільки-но земля торкалася халата, як ставала квітами й опадала додолу.

Враз лілеї на халаті замерехтіли, спалахнули тріскучим вогнем, і архіваріус почав кидати ті вогняні квіти у відьму. Вона завилала з болю, але відразу ж застрибала, струшуючи їх із пергаментного панцера, і лілеї гасли й розсипалися на попіл.

— Гей, до мене, хлопче! — завищала стара, і кіт, підскачавши, кинувся через архіваріуса до дверей, але сірий папуга пурхнув йому назустріч, схопив його кривим дзьобом за карк, і червона вогненна кров бризнула у нього з шиї, а Серпентинин голос скрикнув:

— Врятовані! Врятовані!

Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець назад себе, підскачила до архіваріуса і, розчепірюючи закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але

архіваріус швидко зірвав свій халат і жбурнув його на стару. Тоді зашипіло, забризкало, затріщало блакитне полум'я з пергаментних аркушів, стара заметалась, виючи з болю, і все намагалася захопити більше землі з горнця, вирвати більше пергаментних аркушів із книг, щоб загасити полум'я, і коли їй щастило кинути на себе землі чи аркуш, полум'я гасло. Але тоді ніби зсередини в архіваріуса порснуло на стару шипуче проміння.

— Гей, гей! На неї, за нею! Перемога Саламандрові! — залунав архіваріусів голос, і тисячі блискавок зазміїлись вогненними кільцями навколо старої.

Кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, метались по кімнаті. Нарешті папуга повалив kota дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, запустив у нього пазури так глибоко, що той завив і застогнав у смертельних корчах, видовбав йому гострим дзьобом палаючі очі, і з них бризнула вогненна піна. Звідти, де стара впала додолу під халатом, знявся густий чад. Вереск відьми, її жахливий, пронизливий крик затих удалині. Смердючий чад, що розійшовся по кімнаті, скоро розвіявся, архіваріус підняв халат — під ним лежала погана редька.

— Шановний пане архіваріусе, ось вам переможений ворог, — сказав папуга, підносячи архіваріусові Ліндгорсту в дзьобі чорний волос.

— Дуже добре, мій любий, — відповів архіваріус, — тут лежить також і моя супротивниця, потурбуйтеся, будь ласка, про решту. Сьогодні ж ви отримаєте як невеличку *douceur*¹ шість кокосових горіхів і нові окуляри, еге ж, бо, як бачу, мерзенний кіт розбив ваші скельця.

— Завжди ваш, вельмишановний друже й покровителю! — відповів дуже задоволений папуга, взяв редьку в дзьоб і вилетів із нею у вікно, яке архіваріус Ліндгорст відчинив йому.

Потім архіваріус взяв золотий горнець і гукнув:

— Серпентино, Серпентино!

І коли студент Анзельм, дуже зрадівши з поразки підлої перекупки, яка штовхала його до загибелі, глянув на архіваріуса, то знов побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною ласкою і гідністю.

— Анзельме, — промовив князь духів, — не ти, а ворожі стихії, що намагалися згубно вдертися у твою душу й віді-

¹ Винагороду (франц.).

рвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив свої мети, будь вільний і щасливий.

Блискавка пронизала все єство Анзельма, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь-коли, всі фібри, всі нерви його тіла затремтіли, але акорди дедалі голосніше лунали по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма, розпалося, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини.

ВІГІЛІЯ ОДИНАДЦЯТА

*Проректор Паульман незадоволений тим,
що в його родині зчинилась така скаженина.*

*Як реєстратор Гербранд став радником
і в найлютіший мороз прийшов у черевиках
та шовкових панчолах.*

Веронічине признання.

Заручини біля миски в гарячому супі

— Але скажіть лише мені, найдорожчий реєстраторе, як це нам учора той клятий пунш так у голову вдарив, що ми могли накоїти таких дурниць? — промовив проректор Паульман, увійшовши вранці другого дня до кімнати, де ще й досі лежало повно череп'я, а посередині в калюжі пуншу плавала перука, що злипла в кучму.

Коли студент Анзельм вибіг учора звідти, проректор Паульман і реєстратор Гербранд лишились і, заточуючись, кружляли по кімнаті, мов навіжені, стукались головами, поки Франя на превелику силу не відпровадила тата, що ледве тримався на ногах, спати, а реєстратор Гербранд, не тямлячи себе, впав на софу, з якої Вероніка втекла до спальні.

Реєстратор Гербранд, блідий, пов'язавши голову синьою хусточкою, тужно стогнав:

— Ах, дорогий проректоре, не пунш винен, який мадемуазель Вероніка чудово приготувала, ні! То все через клятого студента сталося! Хіба ви не помітили, що він уже давно *mente captus*?¹ І хіба не знаєте, що божевілля заразливе? Пробачте на слові, але давне прислів'я каже: до кого пристанеш, такий і сам станеш. А тим паче, коли вип'єш чарчину, то легко втрачаєш глузд і мимохіть так

¹ Божевільний (лат.).

поводишся, такі викидаєш коники, наче й справді божевільний. Повірите, проректорє, мені аж у голові паморочиться, як згадаю про сірого папугу.

— Ви що, жартуєте? — перебив його проректор. — То ж був дідок у сірому плащі, архіваріусів служник, що прийшов шукати студента Анзельма.

— Можливо, — відповів регстратор Гербранд, — але мушу признатися, що мені таки моторошно: цілісіньку ніч щось дивно вило і свистіло.

— То я, — сказав проректор, — бо я дуже хроплю.

— Ну, може бути, — вів далі регстратор, — але послушайте, шановний проректорє! Не без причини захотів я вчора з вами трохи розважитись, та Анзельм усе мені зісував... Ви не знаєте, о проректорє! Проректорє! — Регстратор Гербранд схопився, зірвав хустину з голови, обняв проректора, наلكо потис йому руку, ще раз песамовито скрикнув: — О проректорє! Проректорє! — І, схопивши капелюха та палицю, вибіг швидко геть.

— Студент Анзельм і на поріг більше не посміє до мене ступити, — сказав проректор сам до себе, — бо я тепер добре бачу, що він своїм тихим божевіллям геть збиває з пантелику найкращих людей. Регстратор уже пропадає людина, а я поки що тримаюсь, але сатана, що так стукав, коли я був п'яний, може вдертися знову й почати свої витребеньки. Отож — *arage satanas!*¹ Геть Анзельма!

Вероніка стала дуже задумлива, мовчазна, усміхалась тільки вряди-годи, і то якось дивно, а найбільше любила бути на самоті.

— Ії Анзельм також наврочив, — злісно сказав проректор сам до себе, — але добре, що він і на очі не показується. Я знаю, він мене боїться, тому й не з'являється. — Останні слова проректор промовив зовсім голосно.

У Вероніки, що була саме в кімнаті, слова ті викликали сльози на очах, і вона, зітхнувши, сказала:

— Ах, хіба ж Анзельм може сюди прийти? Він же давно сидить замкнутий у скляну сулію.

— Як? Що? — скрикнув проректор Паульман. — Ох, боже мій, ох, боже мій, вже й вона верзе казна-що, як і регстратор. І чим це все скінчиться! От же проклятущий, мерзенний Анзельм! — І він негайно побіг по лікаря Ейштайна.

Лікар усміхнувся і лиш озвався:

— Гай, гай! — Але не приписав нічого, тільки додав ще таке: — Нервові напади! Минеться само... Треба ходити на

¹ Геть сатану! (Лат.)

повітря, гуляти, розважатися... піти до театру... подивитися «Щасливця», «Празьких сестер», і все минеться!

«Рідко лікар буває такий говіркий, — подумав проректор Паульман, — просто-таки балакучий».

Минуло кілька днів і тижнів, навіть місяців, як Анзельм зник, але і реєстратор Гербранд також не приходив, коли це раптом четвертого лютого рівно в полудень, о дванадцятій годині, він у новому модному вбранні з найкращого сукна, в черевиках і шовкових панчохах, незважаючи на лютий мороз, із великим букетом живих квітів у руці зайшов до кімнати проректора Паульмана, неабияк здивувавши його своїм виглядом. Він урочисто підійшов до проректора, церемонно обійняв його і промовив:

— Сьогодні, в день іменин вашої любої доньки, шановної мадемуазель Вероніки, я хочу висловити все, що вже давно лежить у мене на серці! Тоді, того злощасного вечора, коли я приніс у кишені сюртука всі складники злощасного пуншу, я мав на думці сказати вам одну приємну новину і радісно відсвяткувати той щасливий день, бо вже тоді довідався, що я номінований у радники, а тепер я маю в одій кишені і належний патент *cum nomine et sigillo principis*¹.

— Ах, ах! Пане реєстр... пане раднику Гербранде, хотів я сказати! — промурмотів проректор.

— Але тільки ви, дорогий проректоре, — вів далі ново-призначений радник, — тільки ви можете зробити мене цілком щасливим. Я вже давно кохаю в душі мадемуазель Вероніку і можу похвалитися не одним приятним поглядом з її боку, які ясно свідчать, що і я їй не осоружний. Одне слово, шановний проректоре, я, Гербранд, прошу руки вашої любої доньки, мадемуазель Вероніки, з якою я, коли ви не проти, невдовзі думаю одружитися.

Проректор з подиву сплеснув руками і скрикнув:

— Ай-яй-яй! Пане реєстр... пане раднику, хотів я сказати, і хто б міг подумати! Ну, коли Вероніка й справді вас кохає, то я з свого боку нічого не маю проти; можливо, її теперішня меланхолія — тільки приховане кохання до вас, шановний раднику! Знаємо таке!

Тієї миті зайшла Вероніка, бліда й засмучена, як завжди тепер бувала. Радник Гербранд підійшов до неї, вшукано привітав її з іменинами й віддав пахучий букет квітів, а ще маленьку коробочку, з якої, коли вона відчинила

¹ За підписом і печаткою князя (лат.).

її, сяйнула пара блискучих сережок. Раптом щоки її зашарілись, очі заблищали жвавніше, і вона скрикнула:

— Ах, боже мій! Та це ж ті самі сережки, що я кілька тижнів тому надівала і втішалась ними!

— Як це? — мовив радник Гербранд трохи збентежено і ображено. — Адже я лише годину тому купив їх у Замковому провулку за нікчемні гроші?

Але Вероніка не слухала його, бо вже стояла перед люстерком, щоб побачити, чи личить їй нова оздоба, яку вона почепила в маленькі вушка. Проректор Паульман поважним тоном сповістив її, прибравши урочистого вигляду, про підвищення їхнього приятеля Гербранда і про його освідчення. Вероніка подивилась на радника проникливим поглядом і промовила:

— Я вже давно знала, що ви хочете зі мною одружитися. Що ж, хай буде! Я вам обіцяю руку і серце, але мушу зараз же обом вам — і татові, і нареченому — відкрити багато дечого, що важким тягарем лежить у мене на душі і на серці; відкрити негайно, хай навіть і суп захолоне, який, бачу я, Фраця вже подає на стіл. — І, не чекаючи на відповідь проректора й радника, незважаючи на те, що в них слова вже висіли на губах, Вероніка повелз далі: — Повірте мені, любий таточку, що я кохала Анзельма від щирого серця і коли реєстратор Гербранд, тепер уже радник, запевнив, що Анзельм легко може досягти того самого, я вирішила, що тільки він і більше ніхто буде мені чоловіком. Аж побачила, начебто ворожі сили намагаються вирвати його в мене, і мусила вдатися по допомогу до старої Лізи, колишньої моєї няньки, що тепер стала ворожкою і великою чарівницею. Вона обіцяла допомогти мені й віддати Анзельма цілком у мої руки. Ми пішли з нею опівночі, перед осіннім рівноденням, на роздоріжжя; вона заклинала там пекельних духів, і з допомогою чорного kota ми виготовили невеличке металеве люстерко, в яке мені досить було подивитися і скерувати свої думки на Анзельма, щоб цілком заволодіти його думками й почуттями. Але тепер я щиро каюсь, що зробила так, і зрікаюсь усіх сатанинських чарів. Саламандр переміг стару ворожку, я чула її жалібний лемент, але допомогти не могла, і коли папуга зжер її як редьку, тоді моє металеве люстерко брязнуло й розбилося. — Вероніка дістала скалки розбитого люстерка та пасмо кіс зі скриньки з шитвом і, подаючи їх раднику Гербранду, додала: — Ось вам, любий раднику, уламки люстерка, киньте його сьогодні вночі о дванадцятій годині

з Ельбського мосту, а саме звідти, де стоїть хрест, в ополонку, а пасмо завжди носить на грудях. Зрікаюся ще раз усіх чаклуноських чарів і щиро бажаю Анзельмові всілякого щастя, бо він тепер з'єднав свою долю з Зеленою Змійкою, що куди краща й багатша за мене. А я буду вас, коханий раднику, любити й поважати, як вірна дружина.

— Ах боже, ах боже! — скрикнув проректор Паульман скрушно. — Вона причинна, причинна... Вона ніколи не зможе бути пані радничкою, вона божевільна!

— Аж ніяк, — перебив його радник Гербранд, — я добре знаю, що мадемуазель Вероніка почувала прихильність до навіженого Анзельма і, можливо, будучи перенапруженою, колись звернулася до тої чарівниці, що ворожить на картах та на кавовій гущі, а мешкає біля Озірної брами, одне слово — до старої Рауер. Ну, і не будемо також заперечувати, що й справді існують таємні мистецтва, які можуть впливати на людину вкрай погано, про що ми читаємо у давніх авторів. А що мадемуазель Вероніка говорила про перемогу Саламандра і про одруження Анзельма з Зеленою Змійкою, то це, звичайно, тільки поетична алегорія, так би мовити, поема, в якій вона оспівує свою остаточну розлуку із студентом.

— Вважайте це за що хочете, любий раднику, — перебила його Вероніка, — нехай навіть і за безглуздий сон.

— Ні в якому разі, — сказав радник Гербранд, — бо я ж добре знаю, що й студента Анзельма опанували таємні сили, які його підбурюють і під'юджують на різні божевільні витівки.

Проректор Паульман більше не міг витримати й вибухнув:

— Досить, на бога, досить! Чи ми знову напилися проклятого пуншу, чи, може, на нас впливає Анзельмове божевілля? Пане раднику, що за дурниці ви знову верзете? Хотілося б вірити, що вам кохання забило памороки, а коли так, то все швидко минеться після одруження, а то б я боявся, що вас теж посіло якесь божевілля, вельмишановний раднику, і турбувався б за нащадків, щоб і вони не успадкували вашої хвороби. Ну, а тепер я даю вам своє батьківське благословення на радісний шлюб і дозволяю вам, як нареченому й нареченій, поцілуватися.

Вони негайно ж таки й поцілувались, і, не встиг ще й захопнути принесений суп, як заручини були закінчені. Через кілька тижнів по тому пані радниця Гербранд справді сиділа, як вона вже давно собі мріяла, на балкончику

прекрасного будиночка на Новому ринку й, посміхаючись, поглядала на дженджиків, що проходили мимо і, дивлячись на неї в лорнет, казали:

— Ну й гарна жінка радниця Гербранд!

ВІГІЛІЯ ДВАНADЦЯТА

*Відомості про мавток, що його Анзельм дістає
від архіваріуса Ліндгорста як зять,
і про те, як він живе там із Серпентиною.
Закінчення.*

Як глибоко відчував я величезне щастя студента Анзельма, що, з'єднавшись навіки з милою Серпентиною, оселився тепер у чудовому, таємничому царстві, яке він визнавав за свою вітчизну і до якого душа його, сповнена дивних передчуттів, так давно прагнула! Але марні були, ласкавий читачу, всі мої зусилля хоч би приблизно віддати тобі словами всю пишноту, якою оточений Анзельм! Я аж переймався відразою, коли бачив, яка бліда і млява наша мова. Я почував себе в полоні мізерної, дрібної буденності, я захворів з прикрого невдоволення, я ходив як сновидець, одне слово, я опинився в становищі студента Анзельма, яке описав тобі, ласкавий читачу, в четвертій вігилії. Я дуже зажурився, перечитавши одинадцять щасливо завершених вігилій, і вже думав, що мені, мабуть, ніколи не пощастить додати до них ще й дванадцятую, як останній камінь до будови, бо щойно я сідав уночі до столу, щоб закінчити твір, мені здавалося, ніби якісь підступні духи (може, то були родичі, навіть брати в перших убитої відьми) підставляли мені блискуче поліроване люстерко, в якому я бачив тільки своє Я — бліде, невиспане, засмучене, як реєстратор Гербранд після п'ятики. Тоді я кидав перо і йшов спати, щоб принаймні хоч у сні побачити щасливого Анзельма та милу Серпентину. Таке тривало кілька днів і ночей, коли, нарешті, зовсім несподівано я отримав від архіваріуса Ліндгорста листа, де він писав мені ось що:

«Вельможний пане, ви, як мені відомо, описали в одинадцяти вігиліях дивну долю мого любого зятя, колись студента, а нині поета Анзельма, тепер же тяжко мордуєтесь над дванадцятою і останньою вігилією, в якій хочете сказати дещо про його щасливе життя в Атлантиді, куди він

переїкав із моєю донькою в мій прегарний масточок. Незважаючи на те, що ви розголосили перед читачами, хто я такий насправді, чого мені зовсім не хотілося, бо ж це може зашкодити мені на службі як таємному архіваріусові й потягти за собою безліч інших неприємностей, навіть порушення в колегії питання про те, чи має право Саламандр, хай і зобов'язавшись присягою, посісти відповідальну державну посаду й чи можна йому доручати важливі справи, оскільки за Габалісом та Сведенборгом, стихійним духам узагалі не можна довіряти; незважаючи на те, що тепер мої найкращі друзі уникатимуть моїх обіймів, боячись, щоб я часом не віпсував блискавкою їхню зачіску і святковий фрак,— незважаючи на все це, кажу, я таки хотів би допомогти вам, вельможний пане, закінчити твір, бо там сказано багато гарного й про мене, і про мою заміжню доньку (як би мені хотілося здихатися й решти двох!). Отже коли хочете написати дванадцятку вігілію, то злізьте зі свого клятого третього поверху вниз, покиньте свою комірчину і приходьте до мене. В блакитній пальмовій кімнаті, вам уже відомій, ви знайдете відповідне письмове приладдя і зможете в небагатьох словах подати до відома читачів те, що самі побачите. Так буде краще для вас, ніж велемовно описувати життя, яке ви знаєте тільки з чуток.

З глибокою повагою, ваш найпокірніший слуга Саламандр Ліндгорст, р. т.¹ корол. таємн. архіваріус».

Ця, як бачите, трохи грубувата, а проте ласкава записка архіваріуса Ліндгорста була для мене надзвичайно приємна. Хоча, здається, химерний дідуган і знав, у який дивний спосіб мені стала відома доля його зятя,— хоч я, зобов'язавшись тримати все в таємниці, не можу розповісти про нього навіть тобі, ласкавий читачу,— але не гнівався на мене, як я боявся, бо сам подав руку допомоги, щоб я закінчив свій твір. Отже, я маю право зробити висновок, що він, властиво, згоден, щоб розповідь про його чудесне існування в царстві духів з'явилася друком. «Мабуть,— думаю я,— він сподівається таким чином швидше видати заміж і решту своїх дочок, бо, можливо, в душу якогось юнака западе іскра й запалить у ньому тугу до Зеленої Змійки, яку він потім на вшестя шукатиме і знайде в бузиновому кущі. Нещастя ж, яке спіткало Анзельма, коли він попав у скляну сулію, буде йому пересторогою: хай бережеться всяких сумнівів, усякої зневіри». Рівно об одинадцятій я

¹ P r o t e s t o g e — нині (лат.).

загасив лампу й поплентався до архіваріуса Ліндгорста, який мене вже чекав біля свого порога.

— А, це ви, вельмишановний! Ну, мені дуже приємно, що ви не знехтували моїх добрих намірів. Ходімо! — І повів мене через сад, повний сліпучого блиску, до лазурово-блакитної кімнати, де я побачив бузкового кольору письмовий стіл, за яким працював Анзельм. Архіваріус Ліндгорст зник, але негайно з'явився знову. В руках у нього був прекрасний золотий келих, в якого високо здіймалось блакитне тріскуче полум'я.

— Ось,— сказав він,— я приніс вам улюблений трунок вашого друга капельмейстера Йоганна Крейслера. Це запалений арак, куди я вкинув цукру. Пийте, а поки ви будете сидіти, читати й писати, я скину свій халат і, щоб натішитись вашим любим товариством, попірнаю трохи в келихові.

— Як ваша ласка, шановний пане архіваріусе,— озвався я,— але, якщо ви хочете, щоб я скуштував цього трунку, то не...

— Не турбуйтеся, мій дорогий! — вигукнув архіваріус, швидко скинув халат, скочив, на мій неабиякий подив, у келих і зник у полум'ї.

Я, не вагаючись, спробував трунок, трохи здуваючи полум'я. Трунок був чудовий!

Чи це не смарагдове листя пальм ніжно шелестить і шепоче, немов від пестоців вранішнього леготу? Так, збудившись зі сну, воно зводиться й шепоче про дива, що про них сповіщають, немов з далекої далини, чарівні звуки арф. Блакить одстає від стін і стелиться навкругя, немов духмяний туман, але сліпуче проміння провизує його, і він, наче охоплений дитинячою радістю, котиться, клубочиться, здіймається в незглибну височінь і нависає склепінням над пальмами. Але промінь нижеться до променя, вони стають усе сліпучіші, і нарешті в ясному сонячному сяйві відкривається безмежний гай, де я бачу Анзельма. Полум'яні гіацинти, тюльпани і троянди здіймають свої прекрасні голівки, і їхні пахощі привітно закликають щасливців: «Мандруй, мандруй серед нас, коханий; ти нас розумієш, наші пахощі — це туга за коханням; ми любимо тебе, ми твої назавжди! Золоте проміння горить у полум'яному сяйві. Ми вогонь, запалений коханням. Пахощі — це туга, а вогонь — це прагнення, і хіба ми не

живемо в твоїх грудях? Ми ж твої власні прагнення». Темні кущі, високі дерева шумлять і пещочуть: «Ходи до нас, коханий! Ходи, щасливцю! Вогонь — це прагнення, але надія — наш холодок. Ми заколишемо тебе любими співами, бо ти розумієш нас, бо кохання живе в твоїх грудях». Струмки й потічки дзюркотять і хлюпочуть: «Коханий, не минай нас так швидко, подивися в наш кришталь, тут живе твій образ, який ми любовно бережемо, бо ти зрозумів нас!» Барвисті пташки радісним хором щебечуть і співають: «Слухай нас, слухай нас, ми радість, ми блаженство, любовний захват». Та Анзельм тужно дивиться на чудовий храм, що височить удалині. Майстерні колони здаються деревами, а капітелі та карнизи — акантовим листом, що в дивному плетиві гірлянд та фігур утворює чудесні візерунки. Анзельм іде до храму і трепетно дивиться на мармурові сходи, дивовижно зарослі мохом.

— О! — вигукує він, сповнений захвату.— Вона вже недалеко!

І ось із середини храму велично й урочисто виходить прекрасна Серпентина; вона несе золотий горнець, із якого виросла пишна Лілея. Невимовна втіха безмежної пристрасті палає в її чудесних очах, вона дивиться на Анзельма й каже:

— Ах, коханий! Лілея розгорнула свій келих, найвища мета здійснилася, чи є ще яка втіха, що зрівнялася б з пашою?

Анзельм обіймає її в запалі гарячого жадання. Лілея горить осяйним промінням над його головою. І все чутніше шумлять дерева та кущі, ясніше й привітніше дзюркотять струмки, пташки та розмаїті барвисті комахи кружляють і витанцьовують, скрізь стоїть веселий, радісний, метушливий гомін, у повітрі, у воді, на землі, — всюди відбувається свято кохання! Блиснули блискавки, освітивши кущі, з землі визирнули діаманти, мов іскристі очі, з джерел високо прискають водограї, чудові пахощі линуть на шурхітливих крилах — це стихійні духи віддають ясу Лілеї і звістують Анзельмово щастя.

Тоді Анзельм підіймає голову, освітлену променистим сяйвом. Чи це погляди? Чи слова? Чи, може, спів? Але виразно чути:

— Серпентино! Віра в тебе й кохання відкрили мені душу природи! Ти принесла мені Лілею, що виросла з золота, з первісної сили землі ще до того, як Фосфор запалив думку, вона — пізнання священної єдності всіх

речей, і з тим пізнанням я житиму завжди в найвищому блаженстві. Так, я, найщасливіший, пізнав найвище. Я вічно тебе кохатиму, о Серпентино! Ніколи не зблякне золоте проміння Лілеї, бо як віра й любов, так і пізнання — вічне!

Видиво, в якому Анзельм з'явився мені живий у своєму маєтку в Атлантиді, я побачив завдяки Саламандровому мистецтву, і коли воно зникло, немов у тумані, то я — дивно дивно! — знайшов усе це на бузкового кольору столі чисто переписане і, як видно, моєю ж власною рукою. Але тепер душу мою сповнив пекучий жаль.

— Ах, щасливий Анзельм, він скинув тягар буденного життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо й радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я, бідолашний? Скоро, може, через кілька хвилин, я покину цю чудову залу, якій, проте, ще далеко до маєтку в Атлантиді, опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір, і я, мабуть, вже не побачу Лілеї.

Архіваріус Ліндгорст легенько торкнув мене за плече і сказав:

— Годі, годі, шановний! Чого ви побиваєтесь? Хіба ж ви самі не були щойно в Атлантиді і не маєте там принаймні гарненького кутірця як поетичного маєтку вашої душі? І взагалі хіба ж Анзельмове щастя — щось інше, як не життя в поезії, якій відкривається найглибша таємниця природи — священна єдність усіх речей?

**МАЙСТЕР
МАРТІН-БОНДАР
ТА ЙОГО ЧЕЛЯДНИКИ**

Переклав Сидір Санидон

Напевне, і в тебе, любий читачу, серце стискається з невимовної туги, коли ти під час своїх мандрів потрапляєш у місто, де прекрасні пам'ятки давньонімецького мистецтва, немов красномовні свідки, кажуть нам про велич, скромну пильність і правдивість минулих часів. Чи не здається тобі, наче ти входиш у покинутий дім? Ще лежить розгорнуте святе письмо, яке читав господар дому, ще висить багатий, барвистий килим, який виткала господиня; різноманітні коштовні подарунки, витвори мистецької праці, отримані на свята, стоять навколо в чистих шафах. Так і здається, ніби ось-ось зайде до хати хтось із родини й щиро тебе привітає. Але ти марно чекатимеш на тих, кого захопило з собою вічно рухоме колесо часу. Ти зможеш віддатися лише солодким мріям, і тоді перед твоїми очима постануть давні майстри, які озвуться до тебе такою благочестивою, але й такою добірною мовою, що ти аж здригнешся. І тільки тоді ти збагнеш глибокий зміст їхніх творів, бо наче перелинеш у ті часи, зрозумієш ту добу, яка змогла створити і майстра, і його твір. Та ба! Чи ж не буває так, що саме тоді, коли ти хочеш любовно обійняти те чудесне видиво, воно полохливо відлітає, немов ранкова хмарка перед галасом дня, і ти з пекучими слізьми в очах дивишся, як воно тає вдалині. Отак ти раптом прокидаєшся з чудового сну, збуджений грубим дотиком життя, яке бурхав навколо тебе, і нічого тобі не залишається, тільки глибока туга, що проймає груди солодким тремтінням.

Такі почуття, любий читачу, щоразу сповнювали того, хто пише для тебе ці сторінки, коли йому доводилось проїздити через славнозвісне місте Нюрнберг. То милуючись на ринку пречудово збудованим колодязем, то оглядаючи гробницю в церкві святого Зебальда, то дарохранильницю в церкві святого Лаврентія, то повні глибокого змісту шедеври Альбрехта Дюрера в замку і в ратуші, він весь поринав у солодкі мрії, що переносили його просто в пишноту давнього імперського міста. І він згадував оці щирі рядки патера Розенблюта:

О Нюрнбергу, тобі хвала!
Твоєї честі прудка стріла
В мету пайвищу вже попала,
Мудрість її туди послала¹.

¹ Вірші переклала Зінаїда Піскорська.

Багато картин із славного життя городян тих часів, коли мистецтво й ремесло йшли поруч, яскраво постали в його думках і закарбувались у душі особливо радісними й веселими барвами. То дозволь же, любий читачу, показати тобі одну таку картину. Можливо, ти задоволено поглянеш на неї або й привітно усміхнешся, а може, навіть відчуєш себе затишно в домі майстра Мартіна й залюбки спочинеш коло його бочок та кухлів. Нехай! Тоді здійснилося б те, чого письменник бажає від щирого серця.

ЯК ПАН МАРТІН БУВ ОБРАНИЙ ЦЕХМІСТРОМ І ЯК ВІН ЗА ТЕ ДЯКУВАВ

Першого травня тисяча п'ятсот вісімдесятого року шановний цех бондарів, чи кухварів, у вільному імперському місті Нюрнбергу, за давніми звичаями і правилами, відбував своє урочисте зібрання. Недавно перед тим помер один із цехмістрів, або ж свічконоша, і належало обрати нового. Вибір упав на майстра Мартіна. Бо й справді, майже ніхто не міг так міцно і майстерно зробити бочку, ніхто так не розумівся на господарстві в пивницях, як він, тому й були серед його замовників найзначніші пани і жив він у доброму достатку, ба навіть більше — у великому багатстві. Ось чому, коли був обраний майстер Мартін, шановний радник Якоб Паумгартнер, що під його опікою були цехи, сказав:

— Ви добре зробили, друзі мої, обравши майстра Мартіна цехмістром, бо в кращі руки ця посада не могла потрапити. Майстра Мартіна дуже шанують усі, хто тільки його знає, і за велику ремісничу майстерність, і за глибоке вміння зберігати й плекати благородні вина. Його чесна праця, його статечне життя, незважаючи на все багатство, яке він придбав, може для всіх вас бути за взірець. Отож, шановний майстре Мартіне, дозвольте вас від щирого серця привітати як нашого достойного цехмістра!

На цьому слові Паумгартнер встав зі свого місця, ступив кілька кроків уперед, розкривши обійми й чекаючи, що майстер Мартін піде йому назустріч. Той зразу ж сперся обома руками на поруччя крісла й підвівся важко й поволі, як тільки спромігся при своїй огрядності. Потім так само поволі наблизився до Паумгартнера і дав себе обняти не дуже й радісно.

— Що ж це, — сказав Паумгартнер, трохи здивований, — що ж це, майстре Мартіне, хіба вам не до вподоби, що ми обрали вас своїм свічконошею?

Майстер Мартін відкинув, за своїм звичаєм, голову назад, склав руки, сплівши пальці на товстому череві і, відкопчивши нижню губу й вирячивши очі, глянув на збори. А тоді, звертаючись до Паумгартнера, почав так:

— Е-е, мій любий, шановний пане, як мені може бути не до вподоби те, на що я заслуговую? Хто знехтує нагороду за чесну працю? Хто прожене від порога поганого боржника, що прийшов нарешті заплатити гроші, які давно позичив? А вам, люди добрі, — так звернувся Мартін до майстрів, що сиділи навкруги, — вам, люди добрі, нарешті сяйнуло, що таки *Я* — *Я* повинен бути цехмістром валпого шановного цеху? Чого б ви хотіли від цехмістра? Чи він має бути найвправніший у своєму ремеслі? То підіть подивіться на мою двофудерну бочку, зроблену без вогню, на мій найкращий витвір, і тоді скажете, чи хто з вас може похвалитися, що його вироби такі самі гарні й міцні? Чи хочете, щоб цехмістер мав статки-маєтки? То прошу до моєї господи, я повідчиняю вам свої скрині, і ви замялуетесь блиском золота й срібла. Чи треба, щоб цехмістра поважали всі від малого до великого? То спитайте наших шановних панів радників, спитайте князів і лицарів, що мешкають навкруги нашого доброго міста Нюрнберга, спитайте велебного єпископа бамберзького. Спитайте, що всі вони скажуть про майстра Мартіна! Ну, гадаю, нічого поганого ви не почувте. — Всі мовчали, тільки дехто часом непевно кахикав. Пан Мартін задоволено поплескав себе по гладкому череві, усміхнувся, примруживши очі, й повів: — Але я бачу, я добре знаю: мені доведеться ще красно дякувати за те, що бог нарешті просвітив ваші голови. Ну що ж, коли я отримую гроші за свою роботу, коли винний сплачує мені свій борг, то я пишу внизу на рахунку, на розписці: «З вдячністю отримав, Томас Мартін, майстер-бондар». Отож і я від щирого серця дякую всім вам за те, що, вибравши мене за свого цехмістра, ви сплатили свій давній борг. Зрештою, обіцяю вам, що службу свою виконуватиму чесно й старанно. Цехові нашому, кожному з вас, коли буде потреба, допоможу і ділом, і порадою, як тільки зможу, з усією сили. Дуже дбатиму про те, щоб наше преславне ремесло й надалі перебувало в тій честі й шані, що й тепер. Запрошую вас, достойний пане раднику, і всіх вас, мої любі друзі й майстри, на веселу го-

стину до себе наступної неділі. Там за чаркою доброго йоганнісбергера, гохгаймера або іншого благородного вина з мого багатого льоху, яке кому припаде до вподоби, ми в веселому настрої і порадимось про те, що тепер найперше треба буде зробити для нашого спільного добра. Іще раз найщиріше прошу вас завітати до мене.

Обличчя шановних майстрів, які під час промови Мартіна були добре нахмурились, тепер проясніли, і після глукого мовчання пішли веселі розмови, де багато говорилося про великі заслуги пана Мартіна та його знамениту пивницю. Всі обіцяли прийти в неділю, подавали новообраному свічконоші руки, і він щиро стискав їх, а декого з майстрів трохи тиснув до свого черева, немовби наміряючись їх обійняти. Розійшлися всі веселі, в доброму настрої.

ЩО БУЛО ПОТІМ У МАЙСТРА МАРТИНА ВДОМА

Трапилось так, що радник магістрату Якоб Паумгартнер, щоб потрапити до своєї господи, мусив проходити повз дім майстра Мартіна. І коли обидва, Паумгартнер і Мартін, опинились перед його дверима і Паумгартнер хотів іти далі, майстер Мартін зняв шапчину з голови і, шанобливо, низенько вклонившись, наскільки був спроможний, сказав радникові:

— О, якби ви не погордували та завітали хоч на часивку до моєї халупи, шановний пане! Зробіть таку ласку, щоб я міг, собі на втіху й радість, послухати вашої мудрої мови.

— Е, любий майстре Мартіне,— озвався, усміхаючись, Паумгартнер,— я залюбки у вас посиджу, але чому ви називаєте свій дім халуцою? Я ж бо знаю, що в жодного з найбагатших наших городян немає в домі таких оздоб, як у вас. Хіба ж ви давно закінчили цю прекрасну будівлю? Та ж дім ваш тепер став окрасою нашого славетного імперського міста, а про внутрішнє обладнання і мови нема, такого б не посоромився жоден патрицій.

Старий Паумгартнер мав радію, бо щойно відчинилися блискучі, начищені воском двері в пишних бронзових оздобах, як вони опинились у просторому передпокої з гарно викладеною підлогою, з чудовими картинами на стінах, з майстерно вирізьбленими шафами та стільцями, що скидався майже на розкішну залу. Тому кожний охоче слухав

наказу, що, за давнім звичаєм, був написаний віршем на таблиці, яка висіла теж біля дверей:

Хто хоче ступити на наші пороги,
Той мати повинен чисті ноги
Або добре мусить їх витирати,
Щоб господаря не стурбувати.
Догадатися треба самому,
Як вестися в домі чужому.

День був гарячий, і коли почало смеркати, то і в кімнатах стало парко й душно, тому майстер Мартін повів свого шляхетного гостя до просторої прохолодної парадної кухні. Так звали на ті часи в домах багатих городян кімнату, що хоч і була обладнана як кухня, але в ній не куховарили, а тільки виставляли напоказ різноманітне коштовне начиння, яким вона була оздоблена. Щойно ввійшовши, майстер Мартін гукнув:

— Розо!

Двері зразу відчинились, і ввійшла Роза, єдина довьяка майстра Мартіна.

Хотів би я, любий могому серцю читачу, щоб ти якнайяскравіше пригадав майстерні твори нашого великого Альбрехта Дюрера. Щоб перед тобою встали як живі пречудові дівочі постаті, сповнені величної вроди, ніжної лагідності і благочестя, такі, як на тих картинах. Уяви шляхетний теплітний стан, прекрасно закруглене лілейне чоло, рум'янець, що немов подих троянд пробігає по обличчю, вишневі гарячі губи, задивлені в далечінь мрійливі очі, що визирають з-під темних вій, наче місячний промінь з-поміж густого листя, уяви собі шовкові коси, прегарно заплетені, уяви собі всю небесну красу цих цнотливих дівчат, і ти побачиш чудесну Розу. Бо ж як інакше зміг би оповідач змалювати тобі ту небесної вроди дівчину? Але дозволю собі тут згадати ще одного митця, молодого, талановитого, в груді якого запав світлий промінь тих прекрасних давніх часів. Я маю на увазі німецького художника Корнеліуса, що перебуває тепер у Римі. «Я й не шляхетна панна, я й не гарна!» Такою, як у Корнеліусових малюнках до могутнього «Фауста» Гете зображена Маргарита, коли вона промовляє ці слова, була, очевидно, й Роза, коли, побожня й соромлива, вона відчувала, що змушена відмовити будучим женихам.

Роза скромно, як дитина, вклонилася Паумгартнерові, взяла його руку й притисла до своїх уст. Бліді щоки старого порожевіли, і, як вечірній промінь призахідного сон-

ця, спалахнувши востаннє, золотить темне листя, так блиснув вогонь давно минулої молодості в його очах.

— Еге! — скрикнув він дзвінким голосом. — Еге, мій любий майстре Мартіне, ви заможний, ви багатий чоловік, але найкращий небесний дарунок, яким господь вас наділив, — це ваша чудесна донька Роза. Коли вже в нас, старих дідів, що сидимо в магістраті, аж серце радіє, як ми глянемо на вашу любу дитину, і ми не годні відвести від неї старечих очей, то що ж тоді можна закинути юнакам, які зупиняються, наче вкопані, коли зустрічаються з вашою донькою на вулиці, які в церкві дивляться тільки на вашу доньку, а не на священників, які на гулянні або на якомусь святі тільки за вашою донькою потовпом сунуть, зітхаючи, закохало на неї поглядаючи, солодкими, як мед, словами промовляючи на прикрість усім дівчатам. Ну, майстре Мартіне, ви можете вибрати собі зятя і серед наших молодих патриціїв чи де тільки схочете.

Обличчя в майстра Мартіна спохмурніло, він звелів доньці принести благородного старого вина і, коли вона вийшла, вся зашарівшись їй потупивши очі, промовив до старого Паумгартнера:

— Е, мій любий пане, воно-то правда, що бог обдарував мою дитину незвичайною красою, ще їй цим мене збагативши, але як же можна про таке говорити в присутності дівчини? А тим паче про жениха з патриціїв.

— Мовчіть уже, — сказав сміючись Паумгартнер, — мовчіть, майстре Мартіне, чим серце повне, те їй з уст виходить. Чи повірите, що навіть у моєму старому серці ледача кров починає хвилюватись, як гляну на вашу Розу. А коли я щиро кажу те, що вона, мабуть, і сама добре знає, то з моїх слів ніякого лиха не буде.

Роза принесла вино і два гарні келихи. Мартін висунув на середину важкий, оздоблений химерним різьбленням стіл. Та тільки-но старі сіли, тільки-но майстер Мартін наповнив келихи, як біля дому почувся кінський тупіт. Іздець наче зупинився, потім у передпокої почулася голосна розмова, Роза швиденько вийшла і, скоро повернувшись, повідомила, що це приїхав пан Гайнріх фон Шпангенберг і що він хоче поговорити з майстром Мартіном.

— Ну, — промовив Мартін, — сьогодні в мене радісний, щасливий вечір: завітав мій добрий давній замовник. Напевне, хоче ще щось замовити, напевне, доведеться мені взятися знов до роботи. — І він якомога швидше поспішив назустріч бажаному гостеві.

ЯК МАЙСТЕР МАРТІН СВОЄ РЕМЕСЛО СТАВИВ ВИЩЕ ЗА ВСІ ІНШІ

Гохгаймер яскрів у струнких гранчастих келихах і розв'язував трьом старим язика та відкривав серця. Шпангенберг, як на свої далеко не молоді літа, мав ще досить бадьорості й життєвої сили і вмів так дотепно розповідати різні веселі пригоди з часів своєї молодості, що майстер Мартін аж за черево хапався, що таки добре гоїдалося з нестримного реготу, і раз у раз витирив сльози з очей. Та й пан Паумгартнер менше ніж будь-коли думав про належну йому як радникові солідність і добре прикладався до келиха з благородним трупком, втішаючись веселою розмовою. А коли Роза ввійшла знову з чистим кошиком у руці й дістала скатертину й серветки, білі, як щойно впалий сніг, коли вона почала поратись біля столу, накриваючи його і наставляючи всіляких страв, добре заправлених прянощами, коли вона, мило усміхаючись, запросила гостей не погребувати тим, що було з таким покvapом приготовлене, розмова й сміх затихли. Обидва, і Паумгартнер, і Шпангенберг, не зводили просвітлілих очей з милої дівчини, і навіть майстер Мартін, відкинувшись на спинку крісла і склавши руки, дивився на її господарювання й задоволено всміхався.

Роза вже хотіла піти, коли це старий Шпангенберг швидко, наче юнак, схопився з місця, взяв її за плечі і вигукнув:

— О тихий, милий ангеле, о щира, люба дівчинонько! З очей у нього текли радісні сльози. Він поцілував її кілька разів у чоло й знов повернувся, немов у глибокій задумі, на своє місце. Паумгартнер підняв келих за Розине здоров'я.

— Так, — почав Шпангенберг, коли Роза вийшла, — так, майстре Мартіне, небо, даруючи дочку, дало вам такий скарб, що ви йому зовсім не знаєте ціни. Вона ще принесе вам велику честь, бо хто ж таки, хоч би якого він був стану, не захоче стати її нареченим?

— А що, бачите? — озався Паумгартнер. — А що, бачите, майстре Мартіне? Його вельможність пан фон Шпангенберг такої самісінької думки, як і я. Я вже бачу любу Розу нареченою патриція з багатими перловими оздобами в чудових русих косах.

— Дорогі панове! — почав майстер Мартін невдоволено. — Дорогі панове, як ви можете знов і знов заводити

мову про те, про що я тим часом ще зовсім не думав? Моя Роза щойно стала на порі, їй тільки вісімнадцять, а така молоденька дівчина ще не повинна виглядати женихів. Я цілком покладаюсь на волю божу, як буде, так і буде, одне тільки напевне знаю: що руки моєї доньки не отримає ні патрицій, ні хто інший, крім бондаря, який покаже себе найздібнішим, найкращим майстром цієї справи і, звичайно, якщо він буде моїй доньці до вподоби, бо я нізащо в світі не силуватиму свою дитину виходити за того, хто їй буде не до серця.

Шпангенберг і Паумгартнер презирнулися, дуже здивовані чудними словами майстра. Нарешті, кахикнувши раз і другий, Шпангенберг спитав:

— То з іншого стану ваша дочка не сміє вибрати жениха?

— Боже борони її від такого, — відповів Мартін.

— Ну, а коли б, — сказав Шпангенберг, — коли б який юнак, добрий майстер в іншому шляхетному ремеслі, можливо, золотар або інший молодий досвідчений митець, посватався до вашої Рози і сподобався б їй найбільше з-поміж інших юнаків, що тоді?

— Покажіть мені, — мовив Мартін, гордо звівши голову, — покажіть мені, любий юначе, сказав би я тоді йому, двофудерну бочку, зразок вашої власної роботи. І коли б він таку бочку не здатен був зробити, то я приязно відчинив би двері й чемно попрохав би його пошукати собі нареченої десь-інде.

— Ну, а коли б, — повів далі Шпангенберг, — а коли б той юнак сказав: «Такої дрібниці я вам показати не можу, але ходімо зі мною на ринок, погляньте на великий дім, що сміливо підніс свої стрункі вежі, — оце й є зразок моєї майстерності».

— Ах, любий пане, — нетерпляче перебив його Мартін, — ах, любий пане, і чого вам забаглося міняти мої переконання? Мій зять повинен бути одного зі мною ремесла, бо своє ремесло я вважаю за найкраще в світі. Ви що ж думаете, що досить набити обручі на клепки, і бочка готова? Е ні, хіба ж не прекрасне, не чудесне наше ремесло вже тим, що бондареві потрібне вміння зберігати чудовий дарунок неба, благородне вино, щоб воно достигло, стало міцне й солодке і поїняло нас як справжній полум'яний дух життя? А тепер будова самої бочки. Чи не повинні ми, щоб вона вдалася, спершу все добре виміряти циркулем і лінійкою? Ми повинні бути і майстрами рахунку, і майстрами

обміру, а то як би ми змогли визначити пропорції та обсяг бочки? Е, пане, в мене аж серце сміється в грудях, коли я доводжу до кінця таку величезну бочку, коли всі клепки добре вистругані й припасовані, а челядники тільки помахують і постукають молотками — тук-тук, цок-цок! Ось де весела музика. І от стоїть такий прегарний витвір, а я гордо поглядаю на нього, беру долітце в руки й вирізую на дні бочки свій ремісничий знак, який знають і шанують усі добрі винарі. Ви говорили про будівничих, любий пане. Ну, певне, такий гарний дім — чудесний витвір, але припустімо, що я будівничий і йду повз власну будівлю, а зверху з балкона дивиться на мене брудна личина, нікчема й шахрай, який купив той дім. Та мене б до серця пропік сором, з гніву й досади мені захотілося б зруйнувати свою власну будівлю. А з моїми витворами такого аж ніяк не може бути. В них завжди житиме найчистіший дух землі, благородне вино. Хай бог благословить моє ремесло!

— Ваша похвала своєму ремеслу дуже гарна й щира, — сказав Шпангенберг, — видно, як ви його шануєте. Але не гнівайтесь, коли я ще не відчеплюсь од вас. А що, якби й справді який патрицій прийшов і посватався до вашої дочки? Коли життя схопить добре за карк, то доводиться робити зовсім інакше, ніж думається.

— Ах, — палко вигукнув майстер Мартін, — що ж би я ще міг зробити, як не чемно вклонитися й сказати: «Ласкавий пане, коли б ви були добрим бондарем, а так...»

— Ну, то слухайте далі! — перебив його Шпангенберг. — А коли б одного чудового дня перед вашим домом зупинився стрункий юнак на баскому коні, в пишнім одязі, з блискучим почтом і захотів би взяти вашу Розу собі за дружину?

— Гай, гай! — вигукнув майстер Мартін ще палкіше, ніж перше. — Гай, гай, я б чимдуж схопився, кинувся б до дверей, замкнув би їх на всі замки та засуви і так би закричав-заволав: «Їдьте далі! Їдьте далі, грізний пане юнкере, такі Рози, як моя, не для вас квітнуть, вас, мабуть, цікавить моя винарня, мої таляри, ну, а дівчина до всього на додачу, — отож їдьте собі далі, їдьте далі!»

Старий Шпангенберг устав, весь спаленівши, сперся обома руками на стіл і опустив очі.

— Ну, — почав він, трохи помовчавши, — ну тепер ще останнє питання, майстере Мартіне. Коли б той юнак перед вашим домом був мій власний син, коли б я сам зупинився

перед вашим домом, то ви б також замкнули двері, також думали б, що ми прийшли задля ваших вин і ваших талярів?

— Аж ніяк, — відповів майстер Мартін, — аж ніяк, мій любий, ласкавий пане, я б вам приязно відчинив двері, все в моєму домі було б до ваших і вашого сина послуг, але щодо Рози, то я б сказав: «Коли б на те була ласка божа, щоб ваш хоробрий син став добрим бондарем, то ніхто б у світі не був для мене таким жаданим зятем, як він, а так...» Але ж, любий, шановний пане, чого ви мене дратуєте й мучите такими дивними питаннями? Подивіться-но, наша весела бесіда зовсім розладналась, а наші келихи стоять повні. Дайте вже спокій тим женихам і Розиному весіллю. Я п'ю за здоров'я вашого сина. Він, як я чув, гарний панич!

Майстер Мартін узяв свій келих і вигукнув:

— Кінець усім неприємним розмовам, за здоров'я вашого славного лицаря!

Паумгартнер теж підняв келих.

Шпангенберг цокнувся і сказав, вимушено всміхаючись:

— Гадаю, ви зрозуміли, що все це я казав жартома, бо тільки нестямна закоханість могла б спонукати мого сина, який може знайти собі дружину серед найшляхетніших родин, знехтувати своє звання та походження і посвататись до вашої доньки. Але все-таки вам годилося б відповісти мені трохи чемніше.

— Ах, любий пане, — мовив майстер Мартін, — навіть і жартома я не міг би сказати інакше, коли б така чудасія, як ви оце тут видумали, сталася насправді. Пробачте мені мою гордість, адже ж ви самі могли б засвідчити, що я найкращий бондар в цих околицях, що я добре розуміюся на вині, що я твердо й вірно дотримуюсь славного винарського статуту, запровадженого нашим імператором Максиміліаном, хай йому земля пером, що, як побожний чоловік, я зневажаю всяку єресь, що в своїх двофудерних бочках я ніколи не векурюю більше, як малий лот чистої сірки, потрібної, щоб вино було міцне, а що це правда, ви можете самі переконатися, покуштувавши його.

Шпангенберг сів знов на своє місце і спробував зробити веселу міну, а Паумгартнер звів розмову на інше. Але, як часто буває, коли розладнаються струни якогось інструмента, їх уже важко настроїти, і музикант даремне силкується знов добути милозвучні акорди, що лунали раніше.

Так і між старими не в'язалась уже розмова. Шпангенберг покликав свого слугу і дуже невдоволений покинув дім майстра Мартіна, куди зайшов у веселому й доброму гуморі.

ВІЩУВАННЯ СТАРОЇ БАБУСИ

Майстер Мартін був трохи збентежений тим, що його давній добрий замовник пішов від нього такий незадоволений, і сказав Паумгартнерові, який саме допив останній келих і також збирався йти:

— Далєбі, я зовсім не знаю, що старий пан мав на думці, заводячи таку мову, і чого він наостанці так розсердився.

— Дорогий майстре Мартіне, — почав Паумгартнер, — ви порядний, статечний чоловік і маєте право пишатися тим, що з божою допомогою ваші справи йдуть добре і приносять вам багатство й пошану. Але не треба вихвалитися й пишатись, бо це не по-християнському. Уже на сьогоднішніх цехових зборах вийшло не гаразд, що ви поставили себе вище за всіх інших майстрів. Може, ви й справді краще розумієтесь на своєму ремеслі, як інші, та коли ви просто кажете їм про це у вічі, то ваші слова можуть викликати лише злість і незадоволення. От хоч би й сьогодні ввечері! Хіба ж можна бути таким засліпленим і не добачити, що Шпангенберг просто хотів жартома довідатись, як далеко зайшли ви в своїй упертій гордості? Мабуть, шановного пана образила ваша підозра, що кожний юнкер, який посватався б до вашої доньки, мав би в серці тільки ницу жадобу до грошей. Але й так ще все минулося б гаразд, якби ви були стримались, коли Шпангенберг почав говорити про свого сина. Що б вам сталося, коли б ви були сказали: «Так, мій любий, шановний пане, коли б ви прийшли самі з вашим сином, як сват, а на таку шану я ніяк не сподіваюся, то я, може, й завагався б, може, мої тверді настанови й похитнулися б». От коли б ви були так сказали, то все скінчилося б інакше: старий Шпангенберг зовсім забув би свою попередню образу, весело б усміхнувся, і до нього вернувся б добрий гумор.

— Картайте мене, — сказав майстер Мартін, — картайте як слід, бо таки є за що, та коли старий почав версти таку нісвітницю, що в мене аж у печінках заколює, я не міг інакше відповісти.

— А ще, — повів далі Паумгартнер, — ще вам безглуздий памір видати доньку тільки за бондаря! Ви кажете, що покладаєтесь на бога, як уже він влаштує долю вашої доньки, то чого ж ви так по-земному незграбно втручаєтесь у постанови вічної сили? Чому вперто хочете наперед вибрати їй жениха з такого малого кола? Це й вас, і вашу Розу може довести до згуби. Облиште, майстре Мартіне, облиште свою дитячу впертість, не гідну християнина, просіть всевишнього, щоб він у побожне серце вашої доньки вклав правильний намір.

— Ах, шановний пане, — скрушно сказав майстер Мартін, — аж тепер я бачу, як я погано вчинив, не розповівши вам зразу всього. Ви гадаєте, що тільки висока пошана до свого ремесла навела мене на думку неодмінно видати свою доньку за бондаря; але ж ні, в їй інша причина, дуже дивна й таємнича. Я не можу вас пустити, поки не розкажу всього. Ви не повинні проти ночі сердитись на мене. Сідайте ж, щиро вас прошу, згайте ще хвилинку. Ось гляньте, тут ще стоїть пляшка чудового старого вина, яке знехтував розгніваний лицар, не погордуйте хоч ви ним.

Паумгартнера здивувала щира Мартінова наполегливість, що була зовсім не в його натурі. Здавалося, ніби в нього лежить на серці щось важке, від чого він хоче звільнитись.

І коли Паумгартнер сів і випив келих вина, майстер Мартін почав так:

— Ви знаєте, мій дорогий, ласкавий пане, що моя люба дружина, народивши Розу, померла від важких пологів. Тоді ще була жива моя стара-престара бабуся, коли можна їй існування назвати життям, бо вона вже оглухла, осліпла, ледь могла промовити якесь слово, не рухалась і лежала день і ніч у ліжку. Охрестили мою Розу, і мамка з дитиною сіла в кімнаті, де лежала бабуся. Я дуже сумував, а коли поглядав на гарненьку дитину, то мені ставало і радісно, й тужно на душі, я був такий схвильований, що почував себе не здатним ні до якої роботи. Тихо, в глибокій задумі стояв я коло постелі своєї бабусі, яку вважав щасливою, бо вона вже звільнилася від усіх земних скорбот. І коли я отак стояв і дивився на її бліде обличчя, воно раптом почало якось дивно усміхатися, зморшки ніби стали розгладжуватися, бліді щоки порожевіли. Вона підвелася, встала, немаче раптом у неї влилася якась дивна сила, простягла безсилі руки, якими до того не могла й поворухнути, і промовила дуже виразно, тихим, приємним голосом: «Розо... моя кохана Розо!» Мамка схопилася й подала їй дитину,

яку гойдала на руках. А тепер, шановний пане, тепер уявіть моє здивування, та де — мій переляк, коли стара дзвінким, дужим голосом почала співати пісню на високий, веселий лад пана Ганса Бехлера, господаря готелю «Привида» у Страсбурзі, що звучала так:

Ти, дівчино, рудо-м'ято,
Розо, пам'ятай:
Як не хочеш злиднів знати,
Бога в серці май.
На глум нікого не адімай
І примх не смій в собі плекати.

Блискучу хатку принесе він,
В ній буде хвиль іскристих вир,
І світлі янголя у грі веселій
Втішатимуть твій зір,
І ти повір —
Твоє кохання щире.

А хто ту хатку в золотій оздобі
До тебе принесе, то знай,
Тобі він стане до вподоби,
Його до серця пригортай,
Про волю батькову не дбай,—
Це твій коханий буде, наречений.

Та хатка в дім твій принесе
Багатство, радісне життя,
Щасливі почуття.
Тож слухай моїх щирих слів,
Щоб шлях твій у житті яснів,
І з божого благословення процвітай.

І коли вона проспівала ту пісню, то обережно й тихо поклала дитину на ліжчик, притулила свою зів'ялу тремтячу руку до її чола й почала шепотіти якісь невиразні слова, але її просвітліле обличчя ясно показувало, що вона промовляє молитву. Тоді схилилась головою на подушку і, коли мамка забрала дитину, глибоко зітхнула — та й по всьому. Померла.

— Справді,— сказав Паумгартнер, коли майстер Мартін замовк,— справді дивна історія, але я не бачу, який зв'язок може бути між віщою піснею старої бабусі і вашим упертим бажанням видати Розу тільки за бондаря.

— Ах,— сказав майстер Мартін,— що ж може бути ясніше? Адже ж стара, яку господь бог дивно просвітив у її останню хвилину, пророчим голосом провістила, що має статися з Розою, коли вона хоче бути щасливою. Хто ж інший може бути жених, що разом із блискучою хаткою принесе в дім багатство, щастя, добробут, згоду, як не доб-

рий бондар, що в мене зробить свій зразковий твір, свою блискучу хатку? В якій же іншій хатці так шумує і виграє пахуща рідина, як не в бочці на вино? А коли вино заграє, то й півнється, і шумить, і хлюпотить, немов добрі ангели плавають на його хвилях і співають радісних пісень. Так, так, стара бабуся напевне мала на думці бондаря, більше нікого, і хай так і буде.

— Ви,— сказав Паумгартнер,— любий майстре Мартіне, слова старої бабусі тлумачите так, як вам подобається. А мене ваше тлумачення зовсім не переконує, і я залишаюся при тій думці, що ви повинні здатися тільки на волю неба і на серце вашої доньки, де, напевне, вже лежить захована правильна відповідь.

— А я,— нетерпляче перебив його Мартін,— я стою на тому, що моїм зятем повинен бути і буде тільки бондар.

Паумгартнер мало не розгнівався на Мартіна за таку впертість, але стримався і, підводячись, сказав:

— Пізній уже час, майстре Мартіне, досить пити та балакати, бо, здається, ні те, ні те не йде вже вам на користь.

Коли вони вийшли в передпокій, то побачили, що там стоїть молода жінка з п'ятьма дітьми, з яких найстаршому чи й було вісім, а найменшому ледве років півтора. Жінка плакала, аж хлипала.

Роза поспішила назустріч батькові та гостеві й сказала:

— Ох господи боже, Валентин помер, ось стоїть його дружина з дітьми.

— Що? Валентин помер? — скрикнув майстер Мартін, геть збентежений.— О, яке горе, яке горе! Подумайте,— звернувся він до Паумгартнера,— подумайте, шановний пане! Валентин був найкращий мій челядник, такий працьовитий, скромний. Нещодавно він тяжко поранився сокирою, як робив велику бочку, рана все дужче ятрилась, почалася страшна гарячка, і от маєш, помер у розквіті літ.— Майстер Мартін підійшов до невтішної жінки, яка, заливаючись слізьми, скаржилась, що тепер їй доведеться загинути в злиднях і в горі.— Що ж ви,— сказав Мартін,— що ж ви про мене думаєте? На моїй роботі небезпечно поранився ваш чоловік — і я вас покину в біді? Ні, всі ви тепер належите до мого дому. Завтра, або коли ви скажете, ми поховаємо вашого бідолашного чоловіка, а тоді перебирайтеся зі своїми дітьми на мій хутір біля Жіночої брами, де в мене гарна відкрита майстерня і де я щодня працюю зі своїми челядниками. Там ви господарюватимете в мене, а ваших хлопців я виховаю, як своїх

снів. Знайте також, що й вашого старого батька я візьму до себе в дім. Він був добрий бондар, поки мав силу в руках. Тепер, звісно, він не вдержить довбні, сокири чи фуганка, не наб'є залізного обруча, але зможе ще орудувати скоблем і вистругувати обручі. От і все. Він разом із вами поселяться в моєму домі.

Коли б майстер Мартін не підтримав жінки, то вона з горя та великого зворушення майже непритомна впала б йому до ніг. Старші хлопчики вцепилися за його поли, а двоє найменших, що були в Розі на руках, простягли до нього ручки, немовби все зрозуміли.

Старий Паумгартнер сказав усміхаючись, хоч в очах у нього стояли світлі сльози:

— Майстре Мартіне, хіба на вас можна сердитись! — і пішов додому.

ЯК ПОЗНАЙОМИЛИСЬ ДВОЄ МОЛОДИХ ЧЕЛЯДНИКІВ ФРІДРІХ І РАЙНГОЛЬД

На порослому зеленою травою пагорбі, в холодку високих дерев лежав молодий, показний на вигляд челядник, на ім'я Фрідріх. Сонце вже зайшло, і тільки рожеве полум'я спалахувало на обрії. Вдалині добре було видно славно імперське місто Нюрнберг, що розкинулось у долині і гордо підносило гострі вежі в світло вечірньої зорі, яка обливала своїм золотом їхні верхи. Молодий челядник сперся рукою на дорожній клунок, що лежав біля нього, і повними туги очима дивився на долину. Потім зірвав кілька квіток, що росли в траві навколо нього, кинув їх у повітря назустріч вечірньому сяйву, тоді знов сумно подивився в далечінь, і гарячі сльози перлами засвітились у нього в очах. Нарешті він підвів голову, простягнув руки, наче хотів обійняти кохану постать, і заспівав дзвінким, дуже приємним голосом таку пісню:

Я знов тебе вітаю,
О рідний краю мій,
В надії чарівній
Радію і співаю.

О зоре вечірня, зійди,
Дівчино, рожевий мій квіте,
Тебе кохаю,
Молю, благаю,
Прилинь до мене, прийди.

Чого так серце б'ється, що в ним?
В горі і радощах будь міцним.
Вечірня зоре!
Розкажи їй про мое горе,

Про мої сльози-зітхання,
Про вірне кохання,
А як умру —
Трояндам скажи причину:
Він із кохання загинув.

Проспівавши пісню, Фрідріх дістав із клунка грудку воску, розігрів на грудях і почав вправно, майстерно виліплювати чудесну троянду з безліччю тонких пелюсток. Виліплюючи, він наспівував собі окремі строфи зі своєї пісні і, глибоко задумавшись, не помітив гарного юнака, що давно вже стояв позад нього й зацікавлено дивився на його роботу.

— Гей, друже, — почав той, — гей, друже. Таж у вас виходить прегарна річ.

Фрідріх злякано озирнувся, та коли глянув у темні, привітні очі юнака, то йому здалося, що він давно вже його знає; усміхнувшись, він сказав:

— Ах, дорогий пане, як ви можете звертати увагу на таку забавку. Це для мене тільки розвага в дорозі.

— Ну, — сказав юнак, — ну, коли ви називаєте забавкою цю квітку, так гарно виліплену і таку подібну до натуральної, то ви, мабуть, неабиякий скульптор. Ви потішили мене аж двічі. По-перше, мене до глибини душі зворушила ваша пісня, яку ви так гарно проспівали на голос Мартіна Гешера, а тепер я захоплений вашим майстерним ліпленням. Куди ви думаєте сьогодні ще мандрувати?

— Мета, — сказав Фрідріх, — мета моєї мандрівки ось перед вашими очима. Я йду на свою батьківщину в славне звісне імперське місто Нюрнберг. Але ж сонце вже сідає, тому я хочу переночувати внизу, в селі, а завтра рановранці піду далі й до полудня вже буду в Нюрнберзі.

— От і гаразд, — радісно вигукнув юнак, — от і гаразд, що так добре склалося! Таж нам по дорозі, і я простую до Нюрнберга. Я також переночую з вами в селі, а вранці підемо разом. А тим часом трохи побалакаємо.

Юнак, на ім'я Райнгольд, сів на траву поруч із Фрідріхом і почав:

— Правда ж, я не помилюся, коли скажу, що ви добрий майстер-ливар? Бо я бачу, як ви чудесно ліпите. Чи, може, ви працюєте на золоті або сріблі?

Фрідріх сумно опустив очі й пригнічено сказав:

— Ах, дорогий пане, ви вважаєте мене за щось значно краще й вище, ніж я є насправді. Скажу вам щиро, що я вивчив бондарську справу і просту в Нюрнберг, щоб найнятися до відомого майстра. Ви, напевне, будете мене зневажати, що я не здатен ні ліпити, ні виливати чудесних образів, а можу тільки набивати обручі на бочки та барила.

Райнгольд голосно засміявся й вигукнув:

— Ну й насмішили ви мене! Щоб я зневажав вас, що ви бондар, коли я й сам бондар!

Фрідріх витріщив на нього очі й не знав, вірити чи ні, бо Райнгольдове вбрання чи не найменше пасувало мандрівному бондареві. Куртка з тонкого чорного сукна, облямована оксамитом, гарний комірець, короткий широкий меч, шапочка з довгим пером, що звисало вниз, личили швидше заможньому купцеві, а проте обличчям і всією поставою юнак аж ніяк не скидався на купця.

Райнгольд, помітивши Фрідріхові сумніви, зняв свій клунок, дістав звідти шкіряний фартушок та бондарське начиння й вигукнув:

— Ну, то дивись же, друже, дивись! Чи й досі сумніваєшся, що я твій товариш? Я знаю, тебе дивує моє вбрання, але я йду із Страсбурга, а там бондарі ходять так само вбрані, як і патриції. Раніше, звичайно, мені, як, мабуть, і тобі, бажалось чогось іншого, але тепер мене найдужче вабить бондарське ремесло, і я покладаю на нього багато чудових надій. Хіба ж не так було й з тобою, друже? Але мені наче здається, що над твоїм безжурним молодим життям нависла раптова темна хмара і ти не можеш весело глянути навколо себе. Пісня, яку ти щойно співав, була сповнена любовної туги і горя, в ній була скарга, яка наче вирвалася із моїх грудей, і мені здається, ніби я вже знаю все, що ти ховаєш у серці. Тим більше ти повинен мені довіритись, бо хіба ж ми й так не станемо добрими приятелями в Нюрнберзі? — Райнгольд обійняв Фрідріха і приязно заглянув йому в очі.

На це Фрідріх відповів:

— Чим більше я дивлюся на тебе, добрий товаришу, тим дужче мене вабить до тебе, я виразно чую дивний голос у своєму серці, який, наче луна, одзивається на поклик спорідненої душі. Я мушу все тобі сказати! Не тому, що я, мізерна людина, маю якісь важливі таємниці, а тому, що з першої хвилини нашого недавнього знайомства вважаю тебе за найвірнішого друга. Я тепер став бондарем

і можу похвалитись, що добре знаюся на цьому ремеслі. Але душа моя змалку прагнула до іншого, багато кращого мистецтва. Я хотів стати великим майстром у ливарстві або в сріблярстві, як Петер Фішер чи італієць Бенвенуто Челліні. Я з великою радістю працював у пана Йоганна Гольцшуера, славетного срібляра на моїй батьківщині, який хоч сам і не виливав статуй, проте зумів навчити мене всього, що треба знати в цьому ремеслі. В домі Гольцшуера не раз бував пан Тобіас Мартін, бондар, із своєю донькою, чарівною Розою. Я й не зоглядівся, як покохав її. Я покинув батьківщину й помандрував до Аусбурга, щоб як слід вивчити ливарство. Та саме тоді й спалахнуло в мені по-справжньому ясне полум'я кохання. Я чув і бачив тільки Розу. Всі мої інші прагнення, всі інші намагання остогидли мені. І я вибрав єдиний шлях здобути собі Розу. Майстер Мартін віддасть дочку тільки за бондаря, який у нього зробить найкращу бочку і, звичайно, сподобається доньці. Я кинув своє мистецтво і вивчив бондарську справу. А тепер іду в Нюрнберг на роботу до майстра Мартіна. Та ось рідне місто лежить переді мною, світлий Розин образ як живий стоїть перед моїми очима, а мене гнітить вагання, страх, розпач. Я тепер уже добре бачу, який безглуздий мій намір. Бо хіба ж я знаю, чи кохає мене Роза і чи буде коли кохати?

Райнгольд все уважніше слухав Фрідріхову розповідь. Тепер він, підперши голову рукою і долонею прикривши очі, глухо й похмуро спитав:

— А Роза ніколи не натякала, що кохає тебе?

— Ах,— відповів Фрідріх,— ах, тоді, коли я покинув Нюрнберг, Роза ще була підлітком. Правда, вона залюбки гуляла зі мною, привітно до мене усміхалася, коли ми з нею годинами рвали квітки й плели вінки в садку пана Гольцшуера, але...

— Ну, то справа ще не безнадійна,— вигукнув раптом Райнгольд так різко, таким неприємним голосом, що Фрідріх жахнувся.

Райнгольд схопився, аж меч задзвенів у нього при боці, і тепер, коли він став на весь зріст, глибокі нічні тіні впали на його зблідле обличчя й так спотворили приємні риси, що Фрідріх злякано вигукнув:

— Що з тобою сталося?

Відступивши назад, він зачепив ногою Райнгольдів подорожній клунок. Струни забриніли, і Райнгольд розгнівано крикнув:

— Не розбий мені, лиходію, лютні!

Вона була прив'язана до клунка. Райнгольд одв'язав її і так міцно вдарив по струнах рукою, що, здавалось, усі вони зараз полопають. Але скоро гра його стала ніжною і мелодійною.

— Ходімо, — сказав він знов приязно, як і раніш, — ходімо, брате, в село. Цією лютнею я відганятиму злих духів, якщо грапляться нам дорогою, бо до мене злі духи особливо б раді причепитися.

— Е, любий брате, — сказав Фрідріх, — чого це до нас дорогою має чіплятись нечиста сила? Але граеш ти дуже гарно, грай далі.

На темній блакиті неба засвітились золоті зорі. Нічний вітер глухо зашумів над запашними луками. Голосніше задзюркотіли струмки, зашелестіли темні дерева в лісі навкруги. Фрідріх і Райнгольд спускалися вниз, граючи й співаючи, і солодкі, тужливі пісні, дзвінки й чисті, наче на крилах пшрипи в повітрі. Коли вони влаштувалися на ночівлю, Райнгольд швидко скинув лютню й клунок і бурхливо прятис до грудей Фрідріха, який відчув на своїк щоках гарячі сльози, що полилися в Райнгольдових очей.

ЯК МОЛОДИХ ЧЕЛЯДНИКІВ, РАЙНГОЛЬДА Й ФРІДРІХА, ПРИЙНЯЛИ В ДОМІ МАЙСТРА МАРТИНА

Коли другого дня вранці Фрідріх прокинувся, то не побачив свого нового товариша, що звечора ліг спати поряд з ним на солом'янику, не видно було також і його лютні та подорожнього клунка. Він подумав, що Райнгольд із невідомих причин покинув його й пішов іншою дорогою. Та тільки-но Фрідріх вийшов із дому, як зустрів Райнгольда з дорожнім клунком за плечима, з лютнею під пахвою, в зовсім іншому одязі, ніж учора. Перо з шапочки він зняв, меча сховав, а замість ошатної куртки з оксамитовою облямівкою на ньому була проста, як у всіх городян, куртка неясного кольору.

— Ну, — весело усміхаючись, гукнув він здивованому Фрідріхові, — ну, брате, тепер уже ти напевне вважатимеш мене за спільника й вірного товариша! Але слухай, як на закоханого, ти надто міцно спав. Дивися, де вже сонце! Ну, швидше в дорогу.

Фрідріх ішов мовчки, заглиблений у свої думки, скупно відповідав на Райнгольдові питання, майже не звертав

уваги на його жарти. А Райнгольд дав собі волю, стрибав, галасував, вимахував шапочкою. Але чим ближче вони підходили до міста, тим він також ставав усе мовчазніший.

— Я не можу йти далі, серце в мене стискається зі страху і з солодкої туги, сядьмо в холодочку і трохи відпочиньмо, — мовив Фрідріх, коли вони вже майже дійшли до міської брами, і, знесилений, кинувся на траву.

Райнгольд сів до нього й по хвилі сказав:

— Мабуть, милий брате, вчора ввечері я тебе таки добре здивував. Та коли ти розповів про своє кохання і так зажурився, то мені в голову полізли всілякі дурниці і були б зовсім збили мене з пантелику, довели б до божевілля, якби твій чудесний спів і моя лютю не прогнали злих духів. А сьогодні, щойно збудив мене перший промінь сонця, в мою душу вернулася радість життя, бо лихі привиди зникли ще ввечері. Я вибіг надвір, і, поки вештався в кущах, на думку мені спали різні чудові речі. А оце зустрів тебе, і вся душа моя звернулася до тебе! Згадав я одну цікаву історію, що трапилася недавно в Італії, саме тоді, коли я там був. Я її тобі розповім, бо вона яскраво показує, на що здатна справжня дружба. Один князь, щирий прихильник і меценат прекрасних мистецтв, запропонував дуже високу винагороду тому, хто намалює картину на дуже гарний, але складний, наперед визначений сюжет. Два молоді художники, що мали звичку працювати спільно і були найщирішими приятелями, вирішили позмагатися між собою. Вони ділилися задумами і багато говорили про те, як подолати труднощі сюжету. Старший, що мав більше досвіду в малюнку й композиції, швидко уявив собі картину, зробив начерк і підійшов до молодшого, який, не закінчивши навіть начерку, занепав духом і зовсім покинув би працю, якби старший не підбадьорював його і не давав слухних порад. Коли ж вони почали роботу, то молодший, добрий знавець кольору й фарб, зумів дати не одну вназівку старшому, якими той скористався дуже успішно. А наприкінці вийшло, що молодший піколом не мав картини з кращою композицією, а старший — картини з кращими кольорами.

Коли художники покінчали картини, вони кинулись в обійми один одному, кожний щиро був радий і захоплювався працею іншого і кожний визнавав за іншим право на визначену нагороду. Але сталося так, що нагороду отримав молодший, і він вигукнув, украй засоромлений: «О, як я міг здобути нагороду, що варта моя заслуга проти

заслуги товариша, хіба б я створив без його поради, без його чесно́ї допомоги щось путне?» Тоді старший сказав: «А хіба ти мені не допомагав добрими порадами? Моя картина також непогана, але ти отримав нагороду, бо заробив її. Справжній дружбі не заважає чесно́ й одверте прагнення до однакової мети. Лаври, що отримує переможець, приносять шану й переможеному. Я тебе люблю ще більше за те, що ти боровся так хоробро і своєю перемогою і мені також приніс честь і славу». Правда ж, Фрідріху, художник мав рацію? Хіба ж чесна, без підступу й лукавства, боротьба за однакову нагороду не повинна з'єднувати справжніх друзів ще міцніше, замість роз'єднувати їх? Хіба ж у шляхетних душах може знайти притулок дріб'язкова заздрість чи злість і ненависть?

— Ні, — відповів Фрідріх, — не може. Ми любимо тепер один одного, як брати, і незабаром, напевне, обидва виготовимо в Нюрнберзі майстерні речі, міцні двофудерні бочки, зроблені без вогню, але нехай мене бог боронить, щоб я відчув до тебе хоч найменшу заздрість, якщо твоя, любий брате Райнгольде, буде краща за мою.

— Ха-ха-ха! — зареготав Райнгольд. — А хай тобі грець із твєю бочкою, роби вже її сам на радість усім запеклим бондарям. Але щоб ти знав, коли дійде до обчислення розмірів, пропорцій, вимірювання циркулем різних заокруглень, то кращого за мене знавця не знайдеш. Та й, вибираючи дерево, можеш також покластися на мене. Клепки мусять бути в наскельного дуба, зрубаного взимку, віде не поточеного шашелем, без чорних чи білих смуг, без прожилок. Ми знайдемо такого дуба, можеш і тут звіритись на моє око. У всьому я тобі допоможу і ділом, і порадою. Тому й праця моя вийде не гірша.

— Але ж господи боже мій! — перебив Фрідріх приятеля. — Чого це ми забалакали про те, хто зробить кращу бочку? Хіба ж ми змагаємось між собою? Кращу бочку? Щоб заслужити Розу? Як ми дійшли до такого? Мені аж у голові запаморочилось.

— Е, брате, — мовив Райнгольд, усе ще сміючись, — про Розу я й не думав. Ти мрійник. Ходімо вже, треба ж нарешті дістатися до міста.

Фрідріх устав і, зовсім збентежений, пішов далі.

Коли вони, прийшовши в готель, чистились і вмивалися, Райнгольд промовив до Фрідріха:

— Я, власне, зовсім не знаю, до якого майстра мені йти, бо не маю тут жодних знайомих. Отож я подумав, чи не

візьмеш ти мене до майстра Мартіна, любий брате! Може, й мені пощастить найнятися в нього.

— Ти знімаєш великий тягар із мого серця,— сказав Фрідріх, бо коли залишишся зі мною, то мені легше буде перемогти свій страх, свою тугу.

Так молоді челядники обидва жваво попростували до дому славетного бондаря майстра Мартіна.

Була неділя, полудень, саме той день, коли майстер Мартін давав обід з приводу свого обрання. Отож коли Райнгольд і Фрідріх увійшли в Мартінів дім, вони почули брязкіт чарок і веселий гомін гостей.

— Ах,— засмучено сказав Фрідріх,— як же ми невчасно прийшли!

— А я думаю,— відповів Райнгольд,— що саме вчасно, бо за веселим обідом майстер Мартін, напевне, в доброму настрої і буде прихильніший до нашого прохання.

Незабаром у передпокій вийшов і майстер Мартін, якому вони переказали про свій прихід. Він був по-святковому вбраний, з добре почервонілими від вина носом і щоками. Побачивши Фрідріха, він вигукнув:

— Диви, Фрідріх! Милий хлопче, ти вернувся? Оце добре! Та ще й прихилився до преславного бондарського ремесла! Правду сказати, коли про тебе заходить мова, то пан Гольцшуер кривиться й каже, що в тобі загинув великий митець, що ти міг би вилити не гірші статуї та балюстради, аніж у церкві святого Зебальда або в Фугеровім домі в Аусбурзі, але то дурна балаканина, ти добре вчинив, що ступив на правильний шлях. Щиро вітаю тебе! — майстер Мартін схопив його за плечі і, за своїм звичаєм, міцно притиснув до себе.

Фрідріх як на світ народився від привітної зустрічі у майстра Мартіна, повеселішав і вільно, невимушено не тільки запропонував майстрові свої послуги, а й попросив прийняти також Райнгольда.

— Ну,— сказав майстер Мартін,— ви таки справді не могли вибрати кращого часу, бо саме тепер навал роботи, а челядників бракує. Щиро запрошую вас обох до себе. Здіймайте свої клушки й заходьте до хати. Обід, правда, майже скінчився, але ви ще посидите біля столу, Роза щось та знайде.— І майстер Мартін повів обох челядників до кімнати.

Там сиділи шановні майстри з червоними як жар обличчями, на чолі з достойним радником Якубом Паумгартнером. Щойно подаво десерт, благородне вино яскріло у

великих келихах. Саме була та хвиля, коли всякий голосно казав своє, але думав, що його розуміють; часом хтось почипав сміятися невідомо чого. Та коли майстер Мартін, ведучи юнаків за руки, голосно сповістив, що до нього тільки-но прибуло два дуже бажаних челядники в добрих посвідченнях, то всі стихли й прихильно подивилися на струнких юнаків. Райнгольд гордо глянув навколо ясними очима, але Фрідріх опустив очі й почав крутити шапку в руках. Майстер Мартін показав юнакам місце аж у кінці столу, та й добре, бо тієї ж миті з'явилася Роза, сіла між ними й почала їх гостинно частувати дорогими стравами і благородними напоями. Тендітна Роза в розквіті своєї вроди й дівочої зваби між двома прекрасними юнаками посеред бородатих майстрів, аж очі вбирала, наче осяйна ранкова хмарка, що самотньо в'явилася на темному небі, чи, швидше, прегарна весняна квітка, що підняла своєю барвисту голівку серед сухої сірої трави.

Фрідріхові дух захопило з безмежного щастя й радості, і він лише час від часу крадькома позирав на ту, якою сповнена була вся його істота; він утупився в свою тарілку, але не міг узяти звідти ані шматка. Райнгольд же, навпаки, не зводив з чарівної дівчини променистих очей. Він почав розповідати про свої далекі мандрівки. Роза ще вроду не чула таких цікавих оповідаць. Їй здавалося, наче те, про що розказував Райнгольд, живе проходить перед нею в тисячах образів, які весь час мінялися. Вона вся перетворилася в зір і слух, не знала, що з нею сталося, коли Райнгольд у запалі розповіді схопив її руку й притиснув до своїх грудей.

— Але ж, — раптом урвав мову Райнгольд, — чого ти, Фрідріху, сидиш як німці? Чи в тебе мову відібрало? Нумо випиймо за здоров'я любої, чарівної господині, що нас так гостинно приймає!

Фрідріх схопив тремтячою рукою великий келих, що його Райнгольд налив по самі вінця, і випив (Райнгольд також не пас задніх) до останньої краплі.

— А тепер за здоров'я нашого доброго майстра! — вигукнув Райнгольд, знов налив, і знов Фрідріхові довелося випити до дна. Тоді вогненні духи вина охопили його істоту і так схвилювали кров, що вона гаряче заструменила по всіх жилах.

— Ах, як же мені гарно! — прошепотів він, і гарячий рум'янець виступив на його обличчі. — Ах, так гарно мені ще ніколи не було.

Роза, мабуть, зовсім інакше зрозуміла його слова і всміхнулася з невимовною ніжністю. Тоді Фрідріх, вже нітрохи не боячись, промовив:

— Люба Розо, ви напевне зовсім не пам'ятаєте мене?

— Що ви, любий Фрідріху,— відповіла Роза, опустивши очі,— хіба ж можна вас забути так скоро! Ви не соромились гратися зі мною у старого папа Гольцшуера,— хоч я тоді, правда, була ще майже дитиною,— і завжди вміли розповісти щось гарне, цікаве. А гарнесенького кошечка з тонкого срібного дроту, того, що ви мені подарували на різдво, я ще й досі бережу як дорогу пам'ятку.

Сльози заблищали в очах зворушеного юнака, він хотів щось сказати, але з грудей його, наче глибоке зіткання, вихопилось інше:

— О Розо, любя Розо!

— Я завжди,— повела далі Роза,— я завжди щиро хотіла бачити вас, але ніколи б не повірила, що ви перейшли на бондарство. Ах, коли я згадаю ті чудові речі, які ви тоді виготовляли в майстра Гольцшуера, то мене жаль бере, що ви покинули своє мистецтво.

— Ах, Розо,— сказав Фрідріх,— я ж тільки заради вас зрадив своє улюблене мистецтво.

Тільки-но Фрідріх промовив ці слова, як ладен був крізь землю провалитися зі страху й сорому за своє необачне освідчення. Роза, немов про все здогадуючись, одвернулася від нього, а він надаремне шукав слів.

Коли це пан Паумгартнер міцно вдарив об стіл ножем і оголосив товариству, що шановний мейстерзінгер заспіває пісню. Пан Фольрад одразу встав, відкашлявся й заспівав на золотий лад Ганса Фогельгезанга таку прегарну пісню, що у всіх аж серце заколотилося, і навіть Фрідріхові трохи полетшало.

Після того, як пан Фольрад заспівав ще кілька пісень на різноманітні лади, а саме: на так званий солодкий лад, на трубний лад, на лад квітучого раю, свіжих анельсинів тощо, він сказав, що коли хто з присутніх за столом розуміється на чудовому мистецтві мейстерзінгерів, то нехай і собі заспіває пісню.

Тоді Райнгольд устав і сказав, що коли йому дозволено буде за італійським звичаєм супроводити спів грою на лютні, то й він заспівав би пісню на німецький лад. А що ніхто не суперечив, то він дістав свій інструмент і, взявши кілька милозвучних акордів, почав таку пісню:

Джерельце є одне,
Вино в нім запахне
Замість води.
Сюди
Легкий блискучий струмінь
Запрошує гостинно.
Джерельце дивне те,
Вино в нім золоте,
Чий задум то
І хто
Був майстер той,
Що зміг таке утяти?
Джерельце чарівне
Хлюпоче: хто збагне
Мене?!
На те лиш бондар здатний,
Сп'янілий від вина,
В чийй душі вона —
Любов його.

Пісня всім сподобалась понад усяку міру, але пайбільше майстрові Мартіну, у якого аж очі засвітилися. Не звертаючи уваги на Фольрада, що почав розводитись про глухий уривчастий спів Ганса Мюллера, якого челядник, мовляв, добре наслідував, не звертаючи на нього уваги, майстер Мартін устав зі свого місця й вигукнув, піднімаючи келих угору:

— Ходи сюди, славний бондарю і мейстерзінгере, ходи, випий зі мною, зі своїм майстром Мартіном!

Райнгольд зробив, як йому наказано. Вертаючись на своє місце, він шепнув замисленому Фрідріхові на вухо:

— Тепер тобі треба заспівати. Заспівай учорашню пісню.

— Ти збожеволів? — розгнівано мовив Фрідріх.

Тоді Райнгольд голосно, звертаючись до гостей, сказав:

— Шановні панове й майстри! Мій любий побратим Фрідріх уміє співати ще кращі пісні, і голос у нього куди приємніший, як у мене, але в нього закурилося горло з дороги, тому вже він іншим разом заспіває чудових пісень.

Тоді всі почали вихваляти Фрідріха, наче він і справді співав. Деякі майстри врешті почали навіть схилитися до думки, що голос його таки й справді кращий, ніж голос челядника Райнгольда, а пап Фольрад, випивши ще добрий келих, переконано заявив, що Фрідріхові краще вдаються чудесні німецькі співи, ніж Райнгольдові, який багато перейняв італійського.

А майстер Мартін, закинувши голову назад, ляснув себе по круглому череву, аж загуло, й сказав:

— Тепер вони мої челядники, мої, кажу, челядники майстра-бондаря Тобіаса Мартіна з Нюрнберга!

І всі майстри кивнули головами й сказали, допиваючи останнє вино із своїх келихів:

— Так, так, ваші, майстре Мартіне, ваші славні, браві челядники!

Нарешті всі розійшлися спочивати.

Райнгольдові і Фрідріхові майстер Мартін дав кожному по чистій світлій кімнаті.

ЯК ДО МАЙСТРА МАРТИНА ПРИЙШОВ ТРЕТІЙ ЧЕЛЯДНИК І ЩО ПІСЛЯ ТОГО СТАЛОСЯ

Коли Райнгольд і Фрідріх попрацювали кілька тижнів у майстра Мартіна, то він помітив, що як треба було вимірювати лінійкою, циркулем або вирахувати щось на око, то навряд чи хто міг зрівнятися з Райнгольдом, та інакше виходило, як він брався до фуганка, сокири, молотка. Тоді Райнгольд дуже швидко втомлювався, робота не йшла, хоч би як він старався. А Фрідріх, павпаки, стругав, гатив молотком — і хоч би що! Зате вже обидва добре поводитись, та ще й Райнгольд умів завше додати щирої веселості й добродушної радості. До того ж вони частенько в розпалі роботи, особливо як, бувало, нагодиться чарівна Роза, не шкодували горла і гарними своїми голосами, що дуже добре пасували один до одного, співали різних чудових пісень. А коли Фрідріх, скося поглядаючи на Розу, переходив на сумну мелодію, Райнгольд починав жартівливої пісні, яку сам видумав і яка починалася так:

Барило — то не цитра,
А цитра не барило.

Слухаючи пісню, старий пан Мартін часто опускав молоток, яким уже був замахувався, і хапався за черево, що аж тряслося з веселого сміху. Взагалі обидва челядники, а особливо Райнгольд, цілком припали до вподоби майстрові Мартіну, а також було помітно, що й Роза вишукує різні причини, щоб частіше й довше, ніж раніше, побути в майстерні.

Якось пан Мартін прийшов до своєї майстерні перед брамою, де вони працювали ціле літо, дуже задуманий, Райнгольд і Фрідріх саме збирали невелику бочку.

Майстер Мартін став перед ними, схрестивши руки на грудях, і сказав:

— Я просто-таки й висловити не можу, мої любі челядники, який я вами задоволений, а проте маю великий клопіт. З Рейла пишуть мені, що нинішній рік на виноград буде благословенний, як ніколи. Один мудрець сказав, піби комета, що з'явилась на небі, своїм чудесним промінням запліднить землю і з найглибших її глибин витягне вгору весь жар, що топить благородні метали, і напоїть ним спрагли виноградні лози, які в буйному зрості родитимуть чудові грона за гронами і пливний вогонь свій, яким вони будуть напоєні, ввіллють у вино. Хіба, може, років через триста знов настане таке сирнятливе розташування зірок. Отже, буде роботи по самий чуб. А до того ще й велебний пан спіскою із Бамберга прислав мені замовлення на велику бочку. Ми з такою роботою не впораємося самі, треба буде пошукати ще одного челядника. Але я б не хотів брати когось просто з вулиці, хоч і треба, аж пече. Може, ви де знаєте доброго челядника, з яким би могли працювати в згоді, то лише скажіть, і я його візьму, хоч би на які видатки довелось піти.

Тільки-но майстер Мартін так сказав, коли це якийсь високий, кремезний юнак гукнув звадвору:

— Агов! Чи тут робітня майстра Мартіна?

— Авжеж, тут,— мовив майстер Мартін, виходячи до юнака,— авжеж, тут, але це ще не означає, що треба горлати й тупотіти, як навіженому. Так не приходять до добрих людей.

— Ха-ха-ха! — зареготав юнак.— То ви, мабуть, і є майстер Мартін, бо мені так вас і змалювали: гладке черево, чимале воло, червоний ніс, блискучі очі. Красенько вас вітаю, майстре Мартіне!

— Ну, а що вам треба від майстра Мартіна? — сердито запитав господар.

— Я,— сказав юнак,— я бондар і хотів лише довідатись, чи не міг би найнятися до вас челядником.

Майстер Мартін аж сахнувся назад, такий був здивований, що саме тоді, як він подумав про челядника, той наче вродився. Він зміряв юнака з голови до ніг. Але той сміливо дивився на нього блискучими очима.

А коли майстер Мартін роздивився, які в юнака широкі груди, кремезне тіло, великі кулаки, то подумав про себе: «Саме такого дужого хлопця мені й треба»,— і зажадав від нього ремісничих свідоцтв.

— Я їх не маю з собою, — відповів той, — але невдовзі матиму, а тим часом даю вам слово, що працюватиму чесно й ретельно, і цього вам поки що досить. — І, не чекаючи на Мартінову відповідь, челядник зайшов до майстерні, скинув шапочку й клунок, ізняв куртку, надів фартушок і мовив:

— Ну, кажіть, майстре Мартіне, що мені робити.

Майстер Мартін, зовсім спантеличений зухвальством незнайомого юнака, якусь мить поміркував, а потім сказав:

— Ну, челяднику, тоді покажіть зараз же, що ви добрий бондар, беріть відбірку в руки і в отій бочці, що стоїть он там, зробіть утори.

Незнайомий челядник швидко і спритно виконав усе, що йому наказано, а потім гукнув, сміючись:

— Ну, майстре Мартіне, ви ще й тепер сумніваєтесь, що я добрий бондар? Але ж, — повів далі він, походжаючи по майстерні й розглядаючи інструмент та дошки, — чи маєте ви добрий бондарський інструмент? Що це у вас там за довбешечка, нею, мабуть, граються ваші дітки? А ця набивачка, мабуть, для хлопчиків? — Він схопив велику важкесну довбню, що нею Райнгольд і зовсім не міг працювати, а Фрідріх ледве орудував, потім важку набивачку, яку вживав сам майстер Мартін, і високо замахнувся ними в повітрі. Тоді відкотив убік, немов легенькі м'ячі, кілька величезних бочок і схопив товстелу, ще не обстругану дошку на клеюки.

— Гей, — вигукнув він, — гей, майстре, це добра дубова дошка, вона повинна розскочитись, як скло! — і він так хряснув нею об точило, що вопа, тріспувши, розлетілася на дві рівні частини.

— О, хоч би вам не замалулося, — сказав майстер Мартін, — хоч би вам не заманулося, дорогий челяднику, вишпурнути оту двофудерну бочку, або й ще гірше, розтрощити цілу майстерню! Замість довбні краще б узяли ви оту колоду, а за сокиру я принесу з ратуші Роландів меч три лікті завдовжки.

— О, той меч був би якраз для мене! — вигукнув юнак, і очі в нього заблищали, але він зразу ж опустив їх і сказав, притишивши голос: — Я лише думав, дорогий майстре, що вам для великої роботи потрібен дужий челядник, от і хотів показати свою силу, та трохи перебрав міру. Але все-таки візьміть мене, я добре робитиму все, що ви забажаєте...

Майстер Мартін глянув юнакові в обличчя і таки визнав, що, можливо, йому ніколи й не доводилось бачити шляхетніших і чесніших рис. Еге ж, йому навіть здалося, що юнакове обличчя викликає в нього невиразні спогади про іншого чоловіка, якого він уже давно любить і високо шанує, але ніяк не спадало на думку, про кого ж саме, проте бажання юнака він виконав одразу, наказавши йому днями привести вірогідні свідоцтва про ремесло.

А Райнгольд і Фрідріх тим часом закінчили збирати бочку й почали набивати перші обручі. Працюючи, вони завжди мали звичку співати пісень. Отож і тепер завели гарну пісеньку на щиглячий лад Адама Пушмана.

Тоді Конрад (так звався новий челядник) крикнув від верстата, до якого майстер Мартін його поставив:

— Гей, що це там за цвірінькання? Мені здалося, що то миші пишуть під верстатом. Коли хочете співати, то співайте так, щоб у кожного серце підбадьорилося і веселіше пішла робота. Таке і я можу іноді втяти.— І він почав якусь песамовиту мисливську пісню з гейканням та ухканням, та ще й таким пронизливим, різким голосом наслідував гавкіт собак і дзвінкий перегук мисливців, що аж лупа загула у великих бочках і вся майстерня задрожала. Майстер Мартін обома руками заткнув собі вуха, а діти пані Марти (Валентинової вдови), що гралися в майстерні, зі страху позалазили під верстат.

Тієї миті увійшла Роза, здивована й перелякана жахливим галасом, який зовсім не можна було назвати співом. Конрад, побачивши Розу, негайно замовк, покинув фуганок і, наблизившись до неї, привітав її найшанобливішим уклоном. Тоді промовив лагідним голосом, і світло-карі очі його зайнялися вогнем:

— Прекрасна панно, наче рожеве сяйво зійшло в цій жалюгідній майстерні, як ви сюди вступили! О, коли б я вас раніше був побачив, то не образив би ваших ніжних вух дикою мисливською піснею. О,— тепер він звернувся до майстра Мартіна й решти челядників,— о, годі вам грюкотіти. Поки нас мила панна шанує своєю присутністю, то довбешки й молотки нехай спочивають. Тільки її солодкий голос має лунати, а ми, похиливши голови, повинні слухати, що вона накаже нам, покірним її слугам.

Райнгольд і Фрідріх презирнулися, а майстер Мартін зареготався й вигукнув:

— Ну, Конраде, тепер я бачу, що ви найбільший дивак в усіх, хто будь-коли надягав бондарський фартух. Спо-

чатку ви приходите сюди і, як неотесаний велет, хочете все зруйнувати, потім ревете так, що в нас аж у вухах ляпцить, а щоб гідно закінчити всі свої вибрики, зустрічайте мою доньку, наче шляхетну панну, й поводитесь, як закоханий патрицій.

— Вашу чарівну дочку,— спокійно відповів Конрад,— вашу чарівну дочку я добре знаю, дорогий майстре, і скажу вам, що це найпрекрасніша панна у всьому світі, і дав би господь, щоб вона дозволила пайблагороднішому патрицієві бути її вірним паладином!

Майстер Мартін схопився за боки і мало не задихнувся, поки нарешті у нього з грудей не вирвався регіт із кашлем, і, ледве спромігшись на слово, промовив:

— Добре... дуже добре, мій дорогий юнче! Можеш... можеш вважати мою Розу за шляхетну панну, про мене, але все-таки, будь ласка, берися гарненько до свого фуганка.

Конрад став, мов укопаний, опустивши очі, потер лоба і тихо сказав:

— А й правда.

І пішов до роботи, як йому звелено.

У майстерні Роза сіла, як і завжди, на маленьку діжечку, що її Райнгольд старанно витер, а Фрідріх присунув до неї. Обидва вони, з наказу майстра Мартіна, почали знов свою гарну пісню, яку перервав шалений Конрад, що тепер тихо, зарлибившись у себе, працював далі фуганком.

Коли пісня була закінчена, майстер Мартін сказав:

— Господь наділив нас прекрасним даром, любі мої хлопці. Ви й не уявляєте собі, як я поважаю чудове мистецтво співу. Я колись також прагнув стати мейстерзінгером, та нічого не вийшло, хоч як я старався. Єдину мав нагороду — знуцання й сміх. У вільному співі то, дивись, перетягнеш, то недотягнеш, то не так складеш вірша, то зміниш мелодію або й зовсім зіб'єшся з неї. Ну, а у вас краще виходить. Можна сказати, щό не пощастило майстрові, те пощастить челядникам. На ту неділю в звичайний час, після казання в церкві святої Катерини, відбудуться співи мейстерзінгерів, і ви, Райнгольде й Фрідріху, зможете заслужити хвалу і шану своїм чудовим мистецтвом, бо перед головним співом буде вільний спів, у якому ви, як і кожний, що вмів співати, можете взяти участь. Ну то як, друже Конраде,— так гукнув майстер Мартін у Конрадів бік,— чи не побажаєте й ви часом виступити і проспівати свою чудесну мисливську пісню?

— Не глузуйте, — сказав Конрад, навіть не підвівши очей, — не глузуйте, дорогий майстре. Кожному своє. Поки ви будете втішатися співами мейстерзінгерів, я залюбки побуду на міських змаганнях.

Так і вийшло, як гадав майстер Мартін. Райнгольд виступив і проспівав на різноманітні лади пісні, що дуже втішили всіх мейстерзінгерів, проте вони зауважили, що в ньому чувається щось чужоземне, але що саме, гаразд не могли сказати. Скоро після того на поміст вийшов і Фрідріх. Скинувши шапку, він якусь хвилину дивився поперед себе, потім кинув на слухачів погляд, який, немов гаряча стріла, пронизав груди чарівній Розі, аж вона глибоко зітхнула, і почав таку чудову пісню на ніжний лад Генріха Фрауенлоба, що всі майстри одностайно визнали — ніхто з них не може перевершити юного челядника.

Коли настав вечір і співи закінчились, майстер Мартін, щоб до кінця натішитись неділею, у веселому настрої пішов із Розою на майдан, де відбувалися грища. Райнгольд з Фрідріхом наслідили їх супроводити. Роза йшла посередині. Фрідріх, сяючи від похвали майстрів, немов п'яний від щастя, наважився промовити кілька щирих слів, яких Роза, соромливо опустивши очі, здавалось, і не почула. Вона більше зверталась до Райнгольда, який за своєю звичкою плів щось веселе і навіть не посоромився взяти Розу під руку.

Ще здалеку вони почули радісний гомін на майдані. Підійшовши до місця, де молодь розважалася всілякими іграми, почасти й лицарськими, вони почули, як люди раз у раз вигукували: «Виграв, виграв! І знову він! Ох і дужий! Е, проти нього ніхто не встоїть!» Прощтовхавшись крізь натовп, майстер Мартін побачив, що всі хвалять, усі захоплюються — ким би ви думали? — його челядником Конрадом. Бо він переміг і в бійці навкулачки, і в переговах, і найдалі метнув списа. Коли Мартін підійшов, то Конрад саме гукав, чи нема охочих позмагатися з ним у веселому двобої в тупими мечами. Кілька хоробрих юнаків-патриціїв, що звикли до таких лицарських ігор, прийняли виклик. Але й ця боротьба тривала недовго, і Конрад легко, без великих зусиль, переміг усіх своїх супротивників, тож глядачі без кінця хвалили його силу і спритність.

Сонце зайшло, згасла вечірня зоря, і швидко почало смеркати. Майстер Мартін, Роза та обидва челядники розташувалися біля дзюркотливого джерела. Райнгольд

розповідав цікаві речі про далеку Італію, а Фрідріх тихо й блаженно дивився на Розу, в її милі очі. Коли це підійшов і Конрад, тихо й невпевнено, ніби й сам не знав, приєднатись йому до них чи ні.

Майстер Мартін гукнув його:

— Гей, Конраде, ідіть сюди! Ви хоробро трималися на змаганнях, люблю за це своїх челядників, таким і треба бути. Не бійтесь, сідайте з нами, я вам дозволяю.

Конрад пронизливо глянув на майстра, який ласкаво кивнув йому, і промовив глухим голосом:

— Вас я нітрішечки не боюсь і не питаю дозволу, сісти мені тут чи ні. І ввагалі прийшов я зовсім не до вас. Усіх своїх супротивників я поборов у веселій лицарській грі й хочу запитати прекрасну павну, чи не дасть вона мені в нагороду за ту перемогу чудовий букет, що носить на грудях? — І Конрад став перед Розою на одне коліно, подивився на неї щиро ясно-карими очима й попросив: — То дайте ж мені, чарівна Розо, цей чудовий букет у нагороду за перемогу! Не відмовте.

Роза зразу ж відколола букет, дала його Конрадові й усміхаючись мовила:

— Я добре знаю, що такий хоробрий лицар, як ви, заслуговує нагороди в рук дами, а тому візьміть хоч мої зів'яді квіти.

Конрад поцілував подаровані йому квіти і ваткнув їх за шاپочку, але майстер Мартін підвівся й сказав:

— І що це за дурні жарти! Давайте збиратися додому, вже ніч надворі.

Пан Мартін пішов уперед, Конрад чемно й делікатно взяв Розу під руку, а Райвгольд і Фрідріх, украй незадоволені, рушили за ними. Люди, що зустрічалися дорогою, зупинялися, дивилися їм услід і казали:

— Гляньте-но, ось іде бондар-багатій Тобіас Мартін із своєю милою донькою та бравими челядниками. Оце, скажу я вам, гарні люди!

ЩО МАРТА З РОЗОЮ ГОВОРИЛИ ПРО ТРЬОХ ЧЕЛЯДНИКІВ.

КОНРАДОВА СВАРКА З МАЙСТРОМ МАРТИНОМ

Молоді дівчата дуже люблять згадувати й переживати веселощі вчорашнього свята аж уранці другого дня, і ті переживання й згадки здаються їм чи не кращими за саме

свято. Отак і чарівна Роза сиділа вранці другого дня в своїй кімнаті, склавши руки на колінах, замислено похиливши голівку, забувши й про веретено, і про шиття. Цілком можливо, що їй вчувалися Райнгольдові та Фрідріхові пісні, а може, вона бачила, як дужий Конрад перемагає своїх супротивників, як він отримує від неї нагороду за перемогу, бо вона то наспівувала кілька рядків якоїсь пісні, то шепотіла: «Ви хочете мій букет?» І тоді вся паленіла, з-під опущених вій спалахували блискавки, з глибини грудей виривалося легке зітхання.

Аж ось увійшла пані Марта, і Роза дуже зраділа, що зможе тепер докладно розповісти їй, як гарно було в церкві святої Катерини та на міському майдані.

Коли Роза скінчила, пані Марта, усміхаючись, сказала:

— Ну, люба Розо, тепер ви, мабуть, скоро з-поміж трьох красенів зможете вибрати жениха.

— Боже мій, — перелякано скрикнула Роза, почервонівши по самі вуха, — боже мій, пані Марто, що це ви собі думаете? Я? Три женихи?

— Та не прикидайтесь, — мовила пані Марта, — не прикидайтесь, люба Розо, начебто ви таки нічого не знаєте й не відаєте. Треба справді зовсім не мати очей, треба бути зовсім сліпою, щоб не бачити, що наші челядники, Райнгольд, Фрідріх і Конрад, еге ж, усі трое, до нестями закохані в вас.

— І що це вам привиділось, пані Марто, — прошепотіла Роза, затуливши очі рукою.

— Е, годі, — правила своєї Марта, підсівши до Рози й обійнявши її рукою, — годі, люба, соромлива дитино, прийми руки! Подивись мені просто в вічі, а тоді спробуй заперечити, що ти не помітила, як три челядники тільки тебе мають у душі і в серці, скажи, що ні! Ну ось бачиш, не можеш сказати. Та й справді, дивно було б, якби око дівчини одразу не помітило такого. Як усі погляди звертаються до тебе, як оживає робота, коли ти входиш до майстерні. Як Райнгольд і Фрідріх заводять свої найкращі пісні, як навіть буйний Конрад стає сумирний і привітний, як кожний намагається наблизитись до тебе, як починає сяяти обличчя в того, кого ти вшануєш привітним словом, ласкавим поглядом! Ну, доню моя, хіба ж не приємно, що навколо тебе в'ються такі красені? Чи ти вибереш когось із цих трьох і кого саме, я таки справді не можу сказати, бо ти з усіма однаково привітна, хоча я... Але ша, ша, мовчу! Ось якби ти прийшла до мене й сказала: «Порадьте

мені, пані Марто, кому з тих юнаків, що впадають за мною, віддати руку й серце?», — то я б тоді, мабуть, відповіла: «Якщо твоє серце не говорить тобі голосно й виразно: ось він, — то нехай усі троє ідуть собі з богом». Але мені дуже подобається Райнгольд, і Фрідріх також, і Конрад, а проте кожному з них я мала б що закинути. Еге ж, кохана Розо, і коли я дивлюся на молодих челядників, як вони гарно працюють, то завжди згадую свого любого, бідолашного Валентина і мушу сказати, що він, можливо, й не краще працював, але у всій його роботі був інший дух, інший підхід. Було видно, що він працював із душею, а молоді челядники, здається мені, працюють тільки так собі, і в голові в них не ця робота, а щось інше, еге ж, наче це для них лише тягар, який вони добровільно взяли на себе й намагаються бадьоро нести його. З Фрідріхом можна дійти найкращої згоди, це щира, добра душа. Він, здається мені, найближчий до нас, я розумію всю його мову, а що він так мовчки, боязко, як дитина, тебе любить, що ледве зважувється на тебе глянути, що червоніє, тільки-но ти промовиш до нього слово, то я його за це найбільше й хвалю.

Здавалося, на Розиних очах виступили сльози, коли пані Марта сказала таке. Вона встала й промовила, одвернувшись до вікна:

— Фрідріха я також дуже люблю, але не зневажайте мені і Райнгольда.

— Як же я можу його зневажати? — мовила пані Марта. — Певне, що Райнгольд найвродливіший з-поміж їх усіх. Які очі! Ні, коли він провиже кого своїм вогнистим поглядом, то просто не можна витримати! Але разом з тим у всій його істоті є щось таке дивне, що мені страшно стає, я його просто боюсь. Мені здається, коли Райнгольд працює в майстерні і пан Мартін дає йому якийсь наказ, то чуває, мабуть, те саме, що почувала б я, коли б мені принесли на кухню золотий горнець, оздоблений коштовними каменями, і я повинна була б уживати його як звичайний кухонний посуд. Та я до нього й торкнутися не наважилася б. Коли він щось розповідає, то слова так і течуть у нього з уст, солодкі, як музика, геть тебе зачаровує, а як добре подумаєш, про що ж він говорив, то й виходить, що я зрештою жодного слівця не втямила. Буває, він іноді пожартує по-нашому, і мені видається, що тепер він такий самий, як і ми, — коли це знов гляне, наче якийсь великий пан, аж мені страшно стає. І разом з тим не можна

сказати, що на вигляд Райнгольд схожий на деяких бундючних юнкерів або патриціїв, ні, це щось зовсім інше. Словом, мені здається, бозна-чому, що він знається в вищих духах, що взагалі належить до іншого світу. Конрад — той буйний, зарозумілий хлопець, та ще й до того має в собі щось таке чисто панське, що зовсім не пасує до шкіряного фартуха. І поводитьсь так, ніби тільки він має наказувати, а всі повинні його слухати. За недовгий час, відколи Конрад тут, дійшло до того, що коли він гримне на цілу майстерню, то й сам майстер Мартін слухається його. А проте він такий добродушний і чесний, що на нього зовсім не можна сердитись. Усе-таки я повинна сказати, що, незважаючи на свою буйність, Конрад мені чи не миліший за Райнгольда, бо хоч як він іноді мудро говорить, а зрозуміти його можна. Я закладаюся, хай він хоч кого вдає з себе, а з нього був військовий. Тому він і розуміється так добре на зброї і навіть перейняв чимало лицарських звичок, що йому так личить. А тепер скажи мені одверто, кохана Розо, хто з цих трьох челядників тобі найбільше до вподоби?

— Не питайте, — промовила Роза, — не питайте мене цього, любя пані Марто. Одне тільки я знаю: для мене Райнгольд зовсім не те, що для вас. Це правда, він аж ніяк не схожий на інших, бо коли почне говорити, то переді мною раптом ніби з'являється чудовий сад, повний чудових, запашних квіток і плодів, яких на світі й зовсім не знайдеш, але я люблю дивитися в той сад. Відколи Райнгольд тут, багато дечого здається мені іншим, а те, що перше ледь мріло в моїй душі, мов темна, невиразна тінь, тепер стало світле і ясне, я все розпізнаю своїми очима.

Пані Марта встала і, виходячи, жартівливо посварилася на неї пальцем:

— Гай, гай, Розо, виходить, Райнгольд буде твоїм обранцем. А я такого не думала й не гадала!

— Прошу вас, — перебила Роза, проводжаючи її до дверей, — прошу вас, любя пані Марто, не думайте й не гадайте ні про що, а залишімо все це на прийдешнє. Що воно привесе, то будемо вважати за волю господню, якій усі свято й покійно мусять коритися.

А тим часом у Мартіновій майстерні стало дуже людно. Щоб виконати всі замовлення, він найняв іще кількох робітників та учнів, і тепер там стояв такий гуркіт, що чути було на цілу вулицю. Райнгольд зробив виміри на величезну бочку, яку треба було виготовити для єпископа

бамберзького, і разом із Фрідріхом та Конрадом так їй вдало збив, що в майстра Мартіна аж серце сміялося в грудях, і він раз по раз вигукував:

— Оце, я розумію, буде діжечка! Такої ще в мене й не було, хіба що моя зразкова.

Тепер усі три челядики стояли коло бочки й так наби-вали обручі на сфуговані клепки, що все в майстерні аж гуло. Старий Валентин жваво працював стругом, пані Марта з двійком малят на колінах сиділа ззаду коло самого Конрада, а більші хлопчакі з криком і галасом грались обручами, гасаючи по майстерні.

За тим веселим гармидером вони майже й не помітили, як у дверях з'явився старий пан Йоганнес Гольцшуер. Майстер Мартін підійшов до нього й чемно запитав, чого він бажає.

— Ех,— сказав Гольцшуер,— я хотів би ще хоч раз побачити свого любого Фрідріха, що так завзято тут працює. А потім, шановний пане Мартіне, хочу у вас замовити добру бочку для своєї пивниці. А гляньте-но, там якраз така бочка, яка мені потрібна. От ви мені її й продайте. Скажіть лише ціну.

Райнгольд, що, втомившись, сів на кілька хвилин відпочити, а тепер знов хотів ставати до праці, почув Гольцшуерові слова і, обернувшись до нього, сказав:

— Е, любий пане Гольцшуере, на цю діжечку ви не зазіхайте, ми її робимо для велебного пана єпископа з Бамберга.

Майстер Мартін, заклавши руки за спину, ліву ногу виставивши вперед, а голову закинувши назад, глянув на бочку й гордо промовив:

— Любий пане, вже з добірного дерева, в чистої роботи ви могли б помітити, що така майстерна річ личить тільки княжим льохам. Райнгольд добре сказав, про таку річ краще й не думайте. Як мине збір винограду, то я накажу зробити вам простеньку міцну діжечку, якраз для вашого льоху.

Старий Гольцшуер, розсердившись на майстра Мартіна за таку пиху, сказав, що його червінці варті стільки ж, як і бамберзького єпископа, і він за свої гроші може собі замовити добру бочку й десь-інде.

Майстер Мартін скипів з гніву, але все-таки стримався, не посмів образити пана Гольцшуера, що користувався великою повагою і серед городян, і в магістраті. Та само годі Конрад почав так гатити довбешкою, що все аж

загуло й затріщало. У майстра Мартіна прорвався стримуваний гнів, і він закричав:

— Конраде, чортів йолопе, чого ти гатиш наосліп, хочеш мені бочку розбити?

— Ну-ну! — вигукнув Конрад, змірявши майстра через плече зухвалим поглядом. — Ну-ну, кумедний череваню, а хоч би й розбив? — І він так гупонував по бочці, що найміцніший обруч лопнув і збив Райнгольда з вузького риштування.

З того, як щось глухо тенькнуло, видно було, що тріснула також одна клебка.

Не тямлячи себе з гніву й люті, майстер Мартін підскочив, вихопив у Валентина штабу, яку він стругав, і добре огрів Конрада по спині, крикнучи:

— Псяюро проклятий!

Конрад, відчувши удар, швидко обернувся і якусь хвилю стояв, немов очманілий, але потім очі його спалахнули диким шаленством, він заскреготів зубами, завив:

— А, битись?

Тоді одним стрибком скочив з помосту, схопив на підлозі сокиру, замахнувся нею на Мартіна й розпанахав би йому голову, коли б Фрідріх не рвонув майстра вбік, тож сокира тільки зачепила руку, з якої зразу бризнула кров. Мартін, огрядний і неповороткий, втративши рівновагу, полетів через верстат, де щойно працював один учень, і впав на землю. Всі кинулись до знавіснілого Конрада, який, вимахуючи в повітрі закривавленою сокирою, кричав не своїм голосом:

— У пекло його до біса, в пекло!

З неймовірною силою він відштовхнув усіх від себе і готовий був завдати другого удару, який безперечно доконав би бідолашного майстра, що охкав і стогнав долі, але раптом в дверях майстерні з'явилася Роза, з ляку бліда як смерть. Конрад, побачивши Розу, так і заляк із сокирою над головою, немов закам'яніла статуя. Потім кинув сокиру далеко від себе, схрестив руки на грудях і скрикнув таким голосом, що в кожного озвався в серці:

— О господи праведний, що ж я наробив! — і вискочив із майстерні надвір. Ніхто й не подумав доганяти його.

Бідолашного майстра Мартіна насилу підвели. Тим часом побачили, що сокира черкнула тільки по м'язах руки і рана була зовсім не страшна. Старого пана Гольцшуера, якого Мартін, падаючи, потяг за собою, також витягли з-під трісок, а потім заспокоїли дітей пані Марти, що весь

час кричали й голосили за добрим дядечком Мартіном. А той був зовсім приголомшений і лише боявся, щоб проклятий челядник не зіпсував чудесної бочки, а про рану йому байдуже.

Для старих принесли ноші, бо й Гольцшусер, падаючи, добре потовкся. Він лаяв ремесло, що потребує таких небезпечних інструментів, і благав Фрідріха чим скоріше, тим краще вернутися до чудесного ливарського мистецтва, до благородних металів.

Фрідріх, а також і Райнгольд, якого добре таки вдарило обручем і в якого тепер усе тіло було наче не своє, вже зовсім смерком понуро почваланали до міста й нараз почули за якимось тином вітхання та стогін. Вони зупинилися. Тоді з землі підвелася якась висока постать. Вони зразу впізнали Конрада і злякано відсахнулися.

— Ах, любі челядники, — промовив крізь сльози Конрад, — не лякайтеся! Ви мене вважаєте за скаженого пса, за вбивцю! Ах, я не такий, я не такий, я не міг інакше! Я повинен був його вбити, того клятого череваня! Власне, треба було б оце піти з вами і таки домогтися свого, коли б тільки була змога! Але ні, ні, всьому кінець, ви мене більше не побачите! Привітайте кохану Розу, яку я люблю понад усе! Скажіть їй, що я ціле життя носитиму на серці її квітки, вони будуть прикрашати мої груди, коли я... та вона про мене, ще, може, колись і почує! Прощавайте, прощавайте, любі, славні челядники...

І з цими словами Конрад щодуху помчав через поле.

Райнгольд сказав:

— Щось дивне діється з цим юнаком. Не можна зважувати чи міряти його вчинок звичайною міркою. Можливо, майбутнє розкриє таємницю, що гнітить йому серце.

РАЙНГОЛЬД ПОКИДАЄ МАЙСТРА МАРТИНА

Як весело було в Мартіновій майстерні досі, так сумно стало тепер. Райнгольд не міг працювати й сидів, замкнувшись у своїй кімнаті; Мартін, із перев'язаною рукою, безперестанку проклинав і лаяв на всі заставки лихого чужинця-челядника. Роза, ба навіть пані Марта зі своїми хлоп'ятами, боялися й наблизитись до місця злочину, і в майстерні тільки глухо лунав Фрідріхів інструмент, немов зимою у відлюдному лісі сокира дроворуба, бо Фрідріх тепер мусив самотужки кіпчати велику бочку.

Глибокий сум охопив скоро Фрідріхову душу, бо йому вдавалося, що тепер він навіч побачив те, чого давно боявся. Він уже не мав сумніву, що Роза любить Райнгольда. Не тому, що вже й раніш вона тільки до Райнгольда озивалася ласкавим, теплим словом, але хіба ж не видно, що коли Райнгольд не може прийти в майстерню, то й Роза не виходить з дому, мабуть, щоб краще доглядати коханого.

У неділю, коли всі люди весело вийшли гуляти, коли майстер Мартін, що вже майже видужав, запросив Фрідріха пройтися з ним і з Розою на майдан, він не прийняв запросин, а, зажурений, сповнений любовної туги, подався самотою в село, на той пагорбок, де вперше зустрівся з Райнгольдом. Там він кинувся на землю серед високої трави й квіток і коли подумав, що його прекрасна провідна зоря, яка світила йому цілу дорогу на вітчизну, тепер, біля самої мети, раптом зникла в глибокій темряві, що всі його наміри були схожі на безнадійні зусилля мрійника, який тужно простигає руки до облудного марсева в повітрі, то з очей у нього бризнули сльози на квітки, що схилили свої голівки, немов із жалю до тяжкого горя юного челядника. Фрідріх і сам не знав, як воно сталося, що глибокі зітхання, вириваючись із пригнічених грудей, перейшли в звуки, і він заспівав таку пісню:

Де ти тепер,
Зірко моя?
В розпачі я,
Бо ти, єдина,
Іншого будеш дружина.
Вітре вечірній, бурхай, шуми,
Бий же у груди!
Ти в мене збудиш
Смуток болючий,
Вогонь пекучий,
Нехай серце,
Сліз повне й муки,
Рветься з тяжкої розпуки.
Що так шепочете ніжно
Ви, темні дерева нічні?
Що ви, хмаринки смутні,
Хочете вздріти внизу у гаю?
Покажіть-но могилу мою,
Там від горя знайду я ліки
І засну спокійно навіки.

Часто буває, що найглибший смуток, коли тільки на нього знайдуться слова і сльози, розпливається в тихій, болісній тузі, ба навіть лагідний промінь надії засвітиться

в душі. Отак і Фрідріх, проспівавши пісню, відчув на серці дивовижну полегкість. Вечірній вітерець, темні дерева, до яких він звертався в пісні, шуміли й шепотіли йому слова розради, і, немов солодкі мрії про далеку розкіш, про далеке щастя, на темному небі вимальовувалися золоті смуги.

Фрідріх устав і зійшов із пагорка вниз, до села. І враз йому здалося, ніби Райнгольд, як і тоді, коли вони вперше зустрілися, йде поруч із ним. Всі слова, які Райнгольд тоді сказав, знов спали йому на думку. Та коли він тепер згадав Райнгольдову розповідь про змагання двох друзів-митців, то йому наче пошуда спала з очей. Адже ж ясно було, що Райнгольд уже раніше бачив Розу й покохав її. Тільки те кохання й погнало його в Нюрнберг до майстра Мартіна, і під змаганням двох художників він розумів не що інше, як їхнє, Райнгольдове і Фрідріхове, змагання за чарівну Розу. Фрідріхові вчувалися знов слова, які тоді сказав Райнгольд: «Чесна, без будь-яких підступних задніх думок боротьба за ту саму винагороду повинна щиро з'єднати справжніх друзів, а не посварити їх. У шляхетних душах ніколи не може загніздитися дріб'язкова заздрість, злісна ненависть».

— Так! — вигукнув Фрідріх. — Так, щирий друже, я просто звернуся до тебе самого. І ти сам повинен сказати мені, чи для мене справді всі надії втрачені.

Був уже пізній ранок, коли Фрідріх постунав до Райнгольдової кімнати. А оскільки ніхто не озивався, то він відчинив двері, що не були замкнені, як звичайно, і увійшов. І раптом наче скам'янів. Перед ним у всій своїй незвичайній красі, у всій дівочій звабі стояла Роза на блискуче намальованому портреті в натуральну величину, чарівно освітлена промінням ранішнього сонця. Залишений на столі муштабель, свіжі фарби на палітрі свідчили, що портрет щойно закінчений.

— О Розо, Розо, о боже-світе! — зітхнув Фрідріх.

Коли це Райнгольд, що увійшов до кімнати слідом за ним, плеснув його по плечі й спитав, уєміхаючись:

— Ну, Фрідріху, що ти скажеш про мою картину?

Фрідріх притис його до своїх грудей і вигукнув:

— О милий друже, о великий майстре! Так, тепер мені все ясно! Ти, ти виграв нагороду, за яку я, жалюгідний, мав зухвальство змагатися. Що вартий я проти тебе, що моє мистецтво проти твого? Ах, і в мене також були задуми. Тільки не смійся з мене, любий Райнгольде. Я думаю

тепер, якою гідною могла б вийти Розина постать, сформована й вилита з чистого срібла! Але це ж дитячі мрії. А ти... ти... Як вона лагідно, як солодко й велично всміхається тобі! Ах, Райнгольде, що ти сказав колись, на те воно й справді вийшло. Ми обидва змагалися, і ти переміг, ти мусив перемогти, але я залишусь твоїй усією душею. Проте я мушу покинути цей дім, батьківщину, я не витримаю, я загину, коли доведеться ще раз побачити Розу. Пробач мені, мій любий, мій найдорожчий друже! Сьогодні, зараз же я втікаю геть, у широкий світ, куди мене пожене моя любовна туга, моє невтішне горе.

З цими словами Фрідріх хотів вибігти з кімнати. Але Райнгольд міцно схопив його й лагідно сказав:

— Не треба тобі втікати звідси, бо все може обернутись зовсім не так, як ти думаєш. Настав час розповісти тобі все, про що я досі мовчав. Що я не бондар, а художник, ти тепер сам добре знаєш, і, як ти, сподіваюсь, побачив з картини, маю право вважати себе не останнім митцем. За молодих років я поїхав до Італії, країни мистецтва. Там мені пощастило попасти до великих майстрів, які підтримали життєдайним вогнем ту іскру, що жевріла в мені. І ось незабаром я пішов угору, мої картини стали відомі на всю Італію, і могутній герцог Флорентійський запросив мене до свого двору. Тоді я й слухати не хотів про німецьке мистецтво і, не бачивши жодної валлої картини, чинило розводився про сухість, про поганій малюнок, про черствість ваших Дюрерів, ваших Кранахів. Та одного разу до галереї герцога один гейдляр приніс невеличку мадонну Дюрерової роботи, яка в дивний спосіб вразила мою душу, відвернула її від пишноти італійських картин, і я негайно вирішив сам оглянути всі шедеври в рідній мені Німеччині. Це стало моїм єдиним прагненням. От я й приїхав сюди, в Нюрнберг, і коли побачив Розу, то мені здалося, наче та Марія, що так дивно вплинула на мою душу, жива йде по землі. Зі мною сталося те, що й з тобою, любий Фрідріху, вся моя істота спалахнула ясним полум'ям кохання. Аби тільки на Розу дивитися — це була єдина моя думка, а решта все вивітрилося з моєї голови, і навіть мистецтво стало для мене дорогим лише тому, що я міг би сотні разів малювати Розу. Я думав, що легко до неї підступлюся, як буває в Італії, але всі мої старання пішли марно. Не було жодного засобу чесно ввійти в дім майстра Мартіна. Нарешті я надумав просто посвататись до Рози, але почув, що майстер Мартін хоче

видати свою доньку тільки за доброго бондаря. От тоді я й зважився на таку авантюру — вивчити в Страсбурзі бондарське ремесло й піти в челядники до майстра Мартіна. У всьому іншому я поклався на волю божу. Як я здійснив своє рішення, ти знаєш, але муσιш також знати й те, що майстер Мартін недавно сказав, буцімто з мене вийде добрий майстер і він радий буде назвати мене своїм дорогим зятем, бо ніби помітив, що я запобігаю ласки в Розі й сам подобаюсь їй.

— Хіба ж може бути інакше! — скрикнув Фрідріх із пекучою тугою в серці. — Так, так, Роза буде твоя. Як же я міг, нікчема, сподіватися на таке щастя!

— Ти забуваєш, — повів далі Райнгольд, — ти забуваєш, брате, що сама Роза ще аж ніяк не підтвердила того, що хитрий майстер Мартін хотів би помітити. Правда, Роза досі ставилась до мене дуже прихильно й привітно, але закохане серце виявляє себе інакше. Дай слово, брате, що ти ще хоч три дні будеш триматися спокійно і працюватимеш у майстерні, як і раніш. Я також зміг би вже знову працювати, але відколи захопився цією картиною, мені стало безмежно огидне бондарське ремесло. Я в руки більше не візьму проклятушу довбешку, що буде, те й буде. На третій день я тобі відверто скажу, що в мене виходить з Розою. Коли я справді той щасливець, якого Роза покохає, то можеш іти звідси і згодом зрозумієш, що час гоїть і найглибші рани.

Фрідріх пообіцяв зачекати своєї долі.

На третій день (Фрідріх старанно уникав зустрічі з Розою) серце в нього тремтіло зі страху й боязкого чекання. Він як сновиди тинявся по майстерні, тож майстер Мартін мав привід бурчати й лаяти його, чого раніше ніколи не бувало. І взагалі в майстром, здавалось, сталося щось таке, що відібрало в нього всю радість. Він багато розводився про ганебну хитрість і невдячність, не пояснюючи, що має на гадці.

Коли нарешті настав вечір і Фрідріх вернувся до міста, він зустрів недалеко від брами вершника, в якому впізнав Райнгольда.

Райнгольд, побачивши Фрідріха, гукнув до нього:

— Ну, ось ми й зустрілися з тобою, як мені хотілося!

Він скочив з коня і, тримаючи його за поводи, схопив товариша за руку.

— Ану, — сказав він, — ану пройдімося трохи! Тепер я тобі можу сказати, що вийшло з моїм коханням.

Фрідріх помітив, що Райнгольд одягся так само, як і при першій зустрічі, а до сідла був прив'язаний дорожній клунок. Райнгольд був блідий і збентежений.

— Прощавай,— вигукнув Райнгольд якось розпачливо,— прощавай, брате! Тепер набивай собі якнайпильніше бочки, поступаюся тобі місцем, бо я щойно попрощався з чарівною Розою і з шановним майстром Мартіном.

— Як? — запитав Фрідріх, і немов електричний струм пронизав усе його тіло.— Як, ти хочеш поїхати, коли Роза кохас тебе, а Мартін вважає за майбутнього зятя?

— Це, любий брате,— відповів Райнгольд,— тебе ревності так засліпили. Тепер з'ясувалося, що Роза могла б назвати мене чоловіком хіба тільки з цокори й послуху, але в її холодному серці немає навіть іскри кохання до мене. Ха-ха! Я став би добрим бондарем. Цілий тиждень, співаючи, стругав би обручі й кленки, щонеділі ходив би з шановною господинею дому до церкви святої Катерини або святого Зебальда, а надвечір чвалав би на майдан, і так рік у рік!

— Не глузуй,— перебив Фрідріх Райнгольдові сміх.— Не глузуй так над простим, мирним життям чесних городян. Якщо справді Роза тебе не кохає, то це ж не її вина. А ти такий розгніваний, такий лихий!

— Ти правду кажеш,— мовив Райнгольд,— така вже в мене дурна вдача, коли я відчуваю себе ображеним, то лементую, наче розпещена дитина. Щоб ти знав, я освідчився Розі в коханні і сказав про згоду її батька. У неї бризнули сльози, рука її затремтіла в моїй. Одвернувши обличчя, вона прошепотіла: «Я мушу скоритись батьковій волі». З мене цього було досить. Може, любий Фрідріху, моя злість тобі скаже, що боротьба за Розу — це самообман, породжений моїми збаламученими почуттями. Коли я закінчив її портрет, то заспокоївся в душі, немовби Роза стала тепер портретом, а портрет справжньою Розою. Жалюгідне бондарське ремесло стало мені осоружне, а коли вже треба було зважитись на простацьке життя з одруженням та вступом у майстри, то мені здалося, наче мене хочуть посадити у в'язницю й міцно закути в кайдани. Та й як може цей ангел небесний, якого я пошу в серці, стати моєю дружиною? Ні! Вона повинна вічно юною, гарною і милою пишатися в картинах, які створить мій натхненний дух. Ох, як я прагну до цього! І як би я міг зрадити божественне мистецтво? Скоро я знов скупаюся

в твоїх гарячих пахощах, чудесна країно, вітчизно всіх мистецтв!

Друзі дійшли до того місця, де дорога, якою думав їхати Райнгольд, повертала ліворуч.

— Тут ми розлучимось, — сказав Райнгольд, довго й міцно пригортаючи Фрідріха до своїх грудей. Потому скочив на коня й помчав геть.

Фрідріх довго мовчки дивився йому вслід, а потім, охоплений найдивовижнішими почуттями, подався додому.

ЯК МАЙСТЕР МАРТІН ВИГНАВ ФРІДРІХА З МАЙСТЕРНІ

На другий день майстер Мартін мовчки, похмуро працював над бочкою для єпископа бамберзького.

Фрідріх, що аж тепер відчув, яка тяжка для нього розлука з Райнгольдом, також не міг здобутися навіть па слово, не те що на пісню. Нарешті кинув Мартін довбешку, схрестив руки на грудях і сказав тихим голосом:

— Райнгольд теж пішов від нас. Він славетний художник і добре пошив мене в дурні зі своїм бондарством. Аби як я був знав, хто це такий, коли він з тобою прийшов у мій дім і так добре почав працювати, то зразу показав би йому на двері. Таке одверте, чесне обличчя — і стільки брехні та ошуканства всередині. Ну що ж, його нема, то хоч ти будь вірний і відданий мені й нашому ремеслу. Хтозна, може, ми якось зійдемося з тобою ближче. Якщо станеш добрим майстром і Роза тебе покохає... ну, ти розумієш мене, спробуй запобігти в неї ласки.

Він знов узяв довбешку й почав жваво працювати далі. Фрідріх і сам не знав, чого це Мартінові слова так ятять йому серце. Його посів якийсь дивний страх і затьмарив світло надії. Роза після довгої відсутності вперше знов зайшла до майстерні, але глибоко замислена і, як Фрідріх помітив, на свій превеликий жаль, із заплаканими очима. «Вона плакала за ним, вона його таки дуже кохає», — казало щось у ньому, і він не міг відвести очей від тієї, яку певимовно кохав.

Велика бочка була готова, зроблена добре, і тільки тепер майстер Мартін, оглядаючи її, знов повеселішав.

— Еге ж, синку, — сказав він, поплескуючи його по плечі, — еге ж, синку, хай так і буде, коли тобі пощастить здобути її прихильність і зробити добру бочку, то станеш

моїм зятем. Ну, а тоді зможеш вступити до шляхетного цеху мейстерзінгерів і досягти великої шани.

Тепер у майстра Мартіна роботи було сила-силенна, тож йому довелося найняти ще двох челядників, роботящих, але брутальних хлопців, зіпсованих довгими мандрами. Замість колишніх приємних, веселих розмов у Мартіновій майстерні пішли тепер масні жарти, замість Райнгольд-ових і Фрідріхових ніжних співів — сороміцькі пісні. Роза уникала майстерні, тому Фрідріх бачив її рідко і лише мимохідь. І коли він тужно, похмуро дивився на неї, коли зітхав: «Ах, кохана Розо, як би мені знов хотілося поговорити з вами. Чому ви тепер не такі привітні, як були тоді, коли Райнгольд був ще з нами?» — то вона соромливо опускала очі й шепотіла: «Ви хочете щось мені сказати, любий Фрідріху?» Фрідріх стояв тоді нерухомо, неспроможний вимовити бодай слово, і щаслива мить минала швидко, наче блискавка, що присмерком спалахне і зникне, тільки-но встигнеш її помітити.

Майстер Мартін тепер наполягав, щоб Фрідріх розпочав працю над зразковою бочкою. Він сам вибрав для нього найкращі, чисті, без найменшої жилки чи смужки, дубові дошки, які вже понад п'ять років лежали сховані. Ніхто не повинен був помагати Фрідріхові, крім старого Валентина. Бідолашний Фрідріх через брутальних челядників уже й раніше відчував до бондарського ремесла огиду, а тепер у нього аж горло стискалося на саму думку, що зразкова бочка назавжди вирішить його долю. Дивний страх, що в'явився в нього саме тоді, як майстер Мартін хвалив його вірність і прихильність до бондарського ремесла, тепер страхітливо зростав. Він уже знав, що ганебно загине біля ремесла, чужого його душі, вщерть сповненій любов'ю до мистецтва. Райнгольд, Розин портрет не виходили в нього з голови. Але і його власне мистецтво знов засяяло перед ним в усій своїй величі. Часто, коли його охоплював пекучий сором за таке марнування свого хисту, він, пославшись на недугу, тікав до церкви святого Зебальда і там годинами розглядав чудовий монумент Петера Фішера, захоплено вигукуючи:

— О боже небесний! Задумати й виконати такий твір... Чи в що прекрасніше в світі?

І коли він вертався до своїх обручів та клепок, знаючи, що тільки в такий спосіб зможе здобути Розу, то йому здавалося, ніби пекучі пазури впинаються в його закривавлене серце і він, безпорадний, мусить загинути в страшних

тортурах. У сні до нього часто приходив Райнгольд і приносив йому дивні начерки мистецьких скульптур, на яких Роза виступала в найчудовіших поставах то з квітками, то з крилатими ангелами. Але чогось там бракувало, і якось він помітив, що Райнгольд забув наділити Розу серцем, яке мав домалювати він. Потім йому здалося, ніби і квітки, й листя — все почало рухатись і співати, дихаючи солодкими нахощами, благородні метали показували йому на своїй блискучій поверхні Розин образ, і він палко простяг руку до коханої. Тоді образ її зник, немов у густому тумані, і вже сама вона, чарівна Роза, сповнена блаженної жаги, пригортає його до коханих грудей.

Його все дужче пригнічувала буденна бондарська робота, і він почав шукати розради й допомоги в колишнього свого майстра Йоганнеса Гольцшуера. Той дозволив, щоб Фрідріх у його майстерні розпочав невеличку працю, яку він сам задумав і на яку довго відкладав зароблені в майстра Мартіна гроші, щоб купити потрібне золото й срібло. Отак і вийшло, що Фрідріх майже не працював у майстерні, відмовляючись важкою недугою, і йому вірили, дивлячись на його бліде, як у мерця, обличчя. Так минали місяці, а його вразкова робота, двофудерна бочка, анітрохи не посувалася з місця. Майстер Мартін вилаяв його, що він навіть не робить того, що подужає, і Фрідріхові довелося знов піти до осоружної майстерні та взяти в руки теслярську сокиру.

І ось, коли він отак працював, підійшов майстер Мартін і почав розглядати обстругані клепки. Раптом він спаленів і крикнув:

— Що це таке? Фрідріху, що це за робота! Це робив клепки челядник, що хоче стати майстром, чи, може, невугарний учень, що три дні як понюхав майстерні? Фрідріху, схаменися! Який дідько наслав на тебе ману, що ти так партачиш! Мій найкращий дуб! Зразкова бочка! Ех, ти, незграбо!

Змучений пекельними тортурами, що вогнем палили йому серце, Фрідріх не міг довше витримати. Він кинув інструмент далеко від себе і крикнув:

— Майстре! Тепер усьому кінець! Ні, хоч би мені довелося накласти головою, хоч би я навіть загинув, а не можу більше, не можу більше працювати в цьому осоружному ремеслі, коли нездоланна сила тягне мене до мого чудесного мистецтва. Ах, я невимовно кохаю вашу Розу, так, як ніхто в світі не зможе кохати. Тільки заради неї

взявся я до цієї пенависної роботи. Тепер я втратив Розу, знаю, і скоро, може, загину з туги за нею, але інакше не можу, я вертаюся назад до свого чудесного мистецтва, до свого шановного майстра Йоганнеса Гольцшуера, якого я ганебно покинув.

Очі в майстра Мартіна блиснули, як свічки. Ледве спромігшись на слово з люті, він гримнув:

— Що? І ти також ошуканець і брехун? Пошив мене в дурні? Осоружне ремесло? Це бондарство! Геть з моїх очей, зухвальцю! Геть від мене!

І майстер Мартін схопив бідолашного Фрідріха за барки й виптовхнув із майстерні. Глузливий рогіт брутальних челядників та учнів пролунав услід за ним.

А старий Валентин склав руки, замислено подивився кудись поперед себе і сказав:

— А я й помітив, що хлопчина мав щось вище на думці, ніж наші бочки.

Пані Марта дуже плакала, а її хлоп'ята й собі голосили за Фрідріхом, що так ласкаво грався з ними і не раз припосив їм смачні ласощі.

ЗАКІНЧЕННЯ

Як не гнівався майстер Мартін на Райнгольда та Фрідріха, проте мусив признатися сам собі, що з ними з майстерні пішли і радість, і веселощі. Нові челядники викликали в ньому тільки гнів, досаду, роздратування. Про кожну дрібницю він мусив дбати сам і докладати багато зусиль, коли хотів, щоб хоч найменша робота була виконана так, як він задумав. Зовсім пригнічений своїми турботами, він часто зітхав:

— Ах, Райнгольде! Ах, Фрідріху, коли б ви мене так не підманули, то досі б із вас були добрі бондарі! — Дійшло до того, що він часто міркував, чи не зачипити зовсім майстерню.

У такому похмурому настрої сидів він одного вечора в себе дома, коли раптом, зовсім несподівано, зайшли до нього пан Якб Паумгартнер, а з ним майстер Йоганнес Гольцшуер. Майстер Мартін зразу здогадався, що мова тепер ітиме про Фрідріха, і таки й справді пан Паумгартнер дуже швидко заговорив про нього, а майстер Гольцшуер зразу почав вихвалити юнака до небес. Він, мовляв,

певний, що з таким запалом до праці, з таким хистом Фрідріх стане не тільки добрим золотарем, а й чудовим ливарем, що піде стежкою Петера Фішера.

Тоді пан Паумгартнер напав з лайкою на майстра Мартіна за його негідний вчинок, через який так страждає бідолашний челядник, і обидва почали наполягати, щоб він, коли Фрідріх стане добрим майстром свого діла, віддав за нього Розу, якщо вона відповість на малке Фрідріхове кохання.

Майстер Мартін дав обом висловитися, потім зняв шапочку і сказав усміхаючись:

— Ви, дорогі панове, дуже заступаєтесь за челядника, який ганебно пошив мене в дурні. Але я йому вибачаю, проте не вимагайте від мене, щоб я змінив свою тверду постанову. Про Розу ніякої мови тепер не може бути.

Тієї миті до кімнати зайшла сама Роза, бліда як смерть, із заплаканими очима, й мовчки поставила на стіл келихи та вино.

— Ну тоді,— почав пан Гольцшуер,— тоді я мушу послухатися Фрідріха й відпустити його, бо він хоче назавжди покинути батьківщину. У мене він виконав одну гарну річ і бажас, коли ви, дорогий майстре, дозволите, подарувати її вашій Розі на спомин. Осі гляньте.

І майстер Гольцшуер вийняв надзвичайно майстерно зроблений невеличкий срібний келих і подав майстрові Мартіну. Той узяв його й почав задоволено оглядати з усіх боків, бо дуже любив коштовні речі.

Справді-таки, чи й можна було де знайти кращу срібну річ, як той невеличкий келих. Ніжні китиці виноградного листя спліталися навколо з трояндами, з троянд, з їхніх ледь розпуклих пуп'ячків, виглядали чарівні ангели, а все-рідипі, на позолоченому дні, викарбувані були ангели, що ніжно силелись руками. Коли ж у келих наливали чистого вина, то здавалось, ніби ангели, мило граючись, шіпцали то вниз, то вгору.

— Келих,— сказав майстер Мартін,— келих таки справді зроблено прегарно, і я б охоче взяв його, якби Фрідріх віддав за подвійну ціну щирим золотом.

Сказавши так, майстер Мартін наповнив келих і підвів його до вуст.

Нараз тихо відчинились двері, і ввійшов Фрідріх. На його смертельно блідому обличчі застиг вираз невимовного страждання, що його паклало передчуття вічної розлуки з найкоханішою в світі.

Коли Роза побачила його, то скрикнула нестямним голо-
сом:

— О мій найдорожчий Фрідріху! — і майже непритомна
впала йому на груди.

Майстер Мартін поставив келих і, побачивши Розу в
Фрідріхових обіймах, витріщив очі, ніби вгледів примару.
Тоді мовчки знову взяв келиха й подивився всередину.
А потім схопився зі стільця й вигукнув:

— Розо, Розо, чи ти кохаш Фрідріха?

— Ах,— прошепотіла Роза,— ах, я не можу більше кри-
тися з моїм коханням, я люблю його, як своє життя, серце
в мене мало не розірвалося, коли ви його вигнали.

— Ну, то обійми свою наречену, Фрідріху! Так, так,
свою наречену! — вигукнув майстер Мартін.

Паумгартнер і Гольцшпер вражено презирнулися,
а майстер Мартін повів далі, тримаючи келих у руках:

— О боже святий, хіба ж не так усе сталося, як напро-
рочила стара? «Блискучу хатку принесе він, в ній буде
хвиль іскристих вир, і світлі ангели у грі веселій втішати-
муть твій зір... А хто ту хатку в золотій оздобі до тебе при-
несе, то знай, тобі він стане до вподоби, його до серця
пригортай, про волю батькову не дбай,— це твій коханий
буде, наречений». Ох же я дурень заплішений! Хіба ж це
не блискуча хатка, не ангели й жевих? Гай-гай, панове,
тепер усе гаразд, усе гаразд, жениха знайдено!

Якщо кому снівся коли поганий сон, начебто він ле-
жить у глибокій темній могилі, аж раптом прокидається,
а навкруги ясний, весняний день, повний пахощів, сонця
й співу, і до нього приходить найкоханіша в світі, і обі-
ймає його, і він дивиться в небо її блакитних очей,— якщо
з ким траплялось таке, той може зрозуміти, що почував
тієї миті Фрідріх, той може збагнути його неймовірне бла-
женство. Неспроможний сказати й слова, він міцно дер-
жав Розу в обіймах, наче ніколи не хотів її пустити, аж
поки вона сама тихенько не звільнилась і не підвела його
до батька.

І тоді Фрідріх сказав:

— О мій дорогий майстре! Невже це правда? Ви від-
даєте за мене Розу, і я можу вернутися до свого ми-
стецтва?

— Так, так,— сказав майстер Мартін,— повір мені!
Хіба ж я можу інакше вчинити, коли в тобі здійснюється
пророцтво старої бабусі? Кидай тепер свою зразкову
бочку.

Тоді Фрідріх замислився, увесь прояснівши зі щастя, і сказав:

— Ні, дорогий майстре, коли вам цього хотілося б, то я радо візьмусь тепер до бочки, закінчу свою останню бондарську роботу і вернуся назад до ливарної печі.

— О мій добрий, любий сину! — вигукнув Мартін, і очі його засвітилися в радості. — То виконай свою зразкову роботу, а там і весілля буде.

Фрідріх чесно додержав слова. Він закінчив свою двофудерну бочку, і всі майстри визнали, що кращу нелегко зробити. Майстер Мартін у душі був дуже радий і подумав, що й зятя кращого бог не міг би йому послати.

Нарешті настав і день весілля. Фрідріхова зразкова бочка, наповнена благородним вином і прикрашена квітами, стояла в сінях. Прийшли зі своїми дружинами всі майстри бондарського цеху, на чолі з радником Якубом Паумгартнером, а за ними слідом і золотар. Весільний поїзд мав саме рушати до церкви святого Зебальда, де молоді повинні були брати шлюб, коли це засурмили сурми і перед Мартіновим домом заіржали й затупотіли коні. Майстер Мартін поспішив до паріжного вікна. Перед будинком зупинився пан Гайнріх фон Шпангенберг у розкішних святкових шатах, а за кілька ступнів позад нього на баскому огирі прекрасний лицар із блискучим мечем при боці, з високим барвистим пір'ям на береті. Поруч із лицарем Мартін побачив на диво гарну даму в таких самих розкішних шатах, на білому як сніг коні. А навколо їх юрмилися пажі й служники в строкатім блискучім убранні.

Сурми замовкли, і старий пан фон Шпангенберг голосно гукнув:

— Агов, майстре Мартіне, не заради вашої винарні, не заради ваших дукатів прийшов я сюди, а прибув на Розине весілля. Чи пустите мене, дорогий майстре?

Майстер Мартін, добре пам'ятаючи свої слова, трохи засоромився й поспішив униз привітати панів. Старий злів із коня і, вітаючись, увійшов у дім. Підскочили пажі, і на їхніх руках дама злізла з коня, лицар дав їй руку, і вони пішли слідом за старим. Але щойно майстер Мартін глянув на юного лицаря, то аж відсахнувся на три ступні назад, сплеснув руками й вигукнув:

— Боже-світе! Конрад!

Лицар промовив усміхаючись:

— Так, дорогий майстре, це я, ваш челядник Конрад. Пробачте лише мені за рану, яку я вам завдав. Власне, дорогий майстре, я мав би вас убити, ви, мабуть, і самі розумієте, але все вийшло зовсім інакше.

Майстер Мартін, геть збентежений, відповів, що все-таки краще, що його не вбито, а на маленьку подрящину він і зовсім не зважав.

А коли Мартін із новими гостями ввійшов до кімнати, де з весільчанами сиділи молодий і молода, всі здивувалися й потішались, побачивши прекрасну даму, що була викачана молода, наче сестра-близнючка.

Лицар із шляхетною темністю наблизився до нареченої і промовив:

— Дозвольте, люба Розо, побути Конрадові на вашім весіллі. Сподіваюсь, ви не сердитесь більше на шаленого, несамовитого челядника, який мало не вчинив вам великого гора?

Коли ж тепер молоді і майстер Мартін, украй здивовані й збентежені, заірнулися один на одного, старий пан фон Шпангенберг промовив:

— Ну, ну, я бачу, треба мені все вам розтлумачити. Це мій син Конрад, а це, як бачите, його люба дружина, що звється Розою, як і ваша мила наречена. Пригадайте, майстре Мартіне, нашу розмову. Коли я вас запитав, чи видали б ви за мого сина свою Розу, я мав на це особливі підстави. Хлопець до нестями закохався був у вашу Розу: він примусив мене відкинути всі церемонії, і я пішов у свати. Та коли я сказав йому, як зневажливо ви мене спровадили, він проліз до вас у найбезглуздіший спосіб, як бондар, щоб заслужити Розину прихильність і викрасти її у вас. Ну, а ви його вилікували дрюком по спині. Спасибі вам за це, бо він знайшов шляхетну панну, яка, зрештою, і була його Розою і яку він від самого початку носив у своєму серці.

Дама тим часом мило й лагідно привітала наречену і повісила їй на шию багате намисто з перлів як весільний подарунок.

— Дивись, люба Розо, — промовила вона далі, відділяючи зовсім сухий букетик від свіжих квітів, що ясніли в неї на грудях, — дивись, люба Розо, це ті квітки, які ти дала мовму Конрадові в нагороду за перемогу. Він їх ревно беріг, поки не побачив мене і не подарував їх мені. Не сердься на мене за це.

Роза почервоніла, засоромлено опустила очі й сказала:

— Ах, шляхетна пані, як ви можете таке говорити? Хіба ж би міг лицар покохати мене, просту дівчину? Тільки ви були його коханням, і тому, що я також звуся Розою і, як усі кажуть, трохи схожа на вас, він і хотів був свататись до мене, але тільки вас маючи на думці.

Уже вдруге весільний поїзд мав вирушати до церкви, коли увійшов ще один юнак, одягнений на італійський лад у чорний оксамит із прегарним мережливим комірцем, з багатим золотим ланцюжком на шиї.

— О Райнгольде, мій Райнгольде! — вигукнув Фрідріх і кинувся йому на груди.

Наречена і майстер Мартін теж радісно загукали:

— Райнгольд, наш славний Райнгольд приїхав!

— Хіба ж я не казав тобі, — промовив Райнгольд, гаряче обіймаючи Фрідріха, — хіба ж я не казав тобі, мій щирій друже, що для тебе все може скінчитись щасливо? Дозволь мені разом з тобою відсвяткувати твоє весілля: я приїхав здалеку заради цього, а на вічний спомин повісь у своєму домі оцю картину, яку я намалював і привіз для тебе.

Віп покликав служників, і ті внесли велику картину в розкішній золотій рамі, де зображені були майстер Мартін у своїй майстерні та його челядники Райнгольд, Фрідріх і Конрад, що працюють над великою бочкою, а прекрасна Роза саме входить до майстерні. Всі дивом дивувалися, як правдиво, якими розкішними барвами був намальований той майстерний твір.

— Ну, — сказав Фрідріх усміхаючись, — оце, мабуть, і є твій найвищий взірець бондарського ремесла? Мій стоїть там, у сінях, але незабаром і я створю щось інше.

— Я знаю все, — сказав Райнгольд, — і вважаю, що ти щасливий. Міцно тримайся свого мистецтва, яке набагато легше можна поєднати з домашнім життям, ніж моє.

На весільній учті Фрідріх сидів між двома Розами, а напроти нього майстер Мартін між Райнгольдом і Конрадом. Тоді пан Паумгартнер наповнив Фрідріхів келих по вінця благородним вином і випив за здоров'я майстра Мартіна та його славних челядників. Потім келих пішов по колу. Перший випив шляхетний юнкер Гайнріх фон Шпангенберг, а тоді вже і всі шановні майстри, що сиділи за столом, випивали за здоров'я майстра Мартіна та його славних челядників.

**МАЛЮК ЦАХЕС,
НА ПРИЗВИСЬКО
ЦИНОБЕР**

Переклав Сидір Сакндон

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Маленький виродок.

Небезпека, що загрожувала пасторовому посові.

Як князь Пафнутій запроваджував у своїй країні освіту, а фея Рожабельверде попала до притулку блазородних дівчат

Недалеко від одного привітного села, біля самого шляху, на розпеченій сонцем землі лежала у знеможі бідна, обідрана селянка. Змучена голодом і спрагою, вкрай знесилена, ледве переводячи подих, нещасна впала під тягарем коробка, вщерть набитого хмизом, який вона ледве назбирала в лісі поміж чагарями й деревами. Вона вже думала, що настала її смертна година, а отже, й кінець невтішному горю.

А все-таки незабаром вона спромоглася розв'язати вервечки, якими був прив'язаний короб на спині, і поволі пересунулась на найближчий моріжок. І тут почала тяжко парікати.

— Чого ж це тільки мене, — жалілася вона, — тільки мене та мого бідолашного чоловіка спостигло таке лихо й гірка недоля? Та хіба ж ми не працюємо, як ніхто в селі, з ранку до вечора, солоним потом обливаючись, а гибіємо в злиднях, ледве маємо на шматок хліба, щоб втамувати свій голод? Три роки тому чоловік, копаючи в садку, знайшов горщик із золотими червінцями, то ми вже й гадали собі — нарешті й до нас щастя завітало, нарешті нам полегшав. І що ж сталося? Злодії вкрали гроші, хата й клуня згоріли дощенту, жито на полі витолочило градом, і, щоб міру наших страждань наповнити вщерть, покарало нас небо оцим маленьким виродком, якого я привела на світ собі на ганьбу й на посміх людям. На Лавріна цьому малюкові буде вже два з половиною роки, а він ще на своїх павучих ногах не може ні стояти, ні ходити і тільки мурчить та нявкає, немов кошеня, замість того щоб говорити. А жерти — жере пенатла потвора так, як добрий восьмилітній хлопчисько! Та тільки не йде їжа йому анітрохи на пожиток. Боже милосердний, змилуйся над ним і над нами, не допусти, щоб довелось годувати його, аж поки він виросте, нам на муку та на ще гірші злидні. Бо ж їсти й пити він буде щораз більше, а працювати зась! Ні, ні,

такої вже біди ніхто в світі витримати не годен! Ох, коли б уже вмрети, тільки вмрети! — І вона почала плакати й ридати, аж поки не заснула, внеслена і внеможена журбою.

Справді-бо, жінка мала всі підстави нарікати на бридкого виродка, що прийшов на світ два з половиною роки тому.

Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скрючений цурпалок дерева, було не що інше, як потворний малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі впоперек лежав у коробі, а тепер виліз і борсався та вурчав у траві. Голова в потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неухважно око пічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного розкошланого чуба, пару маленьких чорних очниць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі, — проява, та й годі.

І ось, коли жінку, прибиту горем, зморив глибокий сон, а син її борсався коло неї, трапилося так, що панна фон Рожа-Гожа, патронеса близького притулку, саме тією дорогою верталася з прогулянки. Вона зупинилась, побачивши бідолашних жінку з сином, а що з натури була побожна й жаліслива, то дуже зворушилась.

— О боже милостивий! — почала вона. — Скільки горя й злиднів в ще на землі! Нещасна жінка! Навряд чи вона й рада, що живе на світі, бо працює понад силу, а голод і турботи геть її пригнітили! Аж тепер я відчула, яка я убога та безсила! Ах, коли б я могла допомогти так, як хотілося б! Але тим, що в мене ще залишилось, тим невеличким хистом, якого ворожа сила не спромоглася вкрати в мене й знищити, я ще володію і до кінця скористаюся ним, щоб залагодити, сердего, твоє горе. Бо коли б я навіть і мала гроші, вони б тобі не стали в пригоді, а може, й довели б до більшої біди. Тобі і твоєму чоловікові не судилося багатство, а кому воно не судилось, у того червінці щезають з кишені хтозна-як, лише гризоту йому завдають, і чим більше золота йому перепадає, тим він стає бідніший. Але я знаю, над усе лихо, над усі нестатки гризе твоє серце думка про цю малу потвору, що висить на тобі зловісним тягарем, який ти мусиш нести ціле своє життя. Струвкий, гарний, дужий, розумний цей хлопець ніколи

не буде, але чи не вдасться мені допомогти в інший спосіб?

Павна сіла на траву і взяла малюка на коліна. Злий виродок борсався, пручався, мурчав і хотів навіть укусити її за палець, але вона промовила:

— Спокійно, спокійно, хрущук! — і почала тихо й лагідно гладити його долопею по голові від лоба аж до потилиці.

Поволеньки скуйовджений чуб малюка почав вирівнюватися, розділився проділом, приліг на лобі і м'якими ніжними кучерями спустився на високі плечі та горбату, як гарбуз, спину. Малюк ставав щодалі спокійніший і нарешті міцно заснув. Тоді папна Рожа-Гожа обережно поклала його на траву біля самої матері, скропила пахучою водою з флакончика, якого витягла з кишені, і квапливо відійшла.

Коли жінка невдовзі після того прокинулась, то відчула, що якось дивно збадьоріла і зміцніла. Так, немовби з'їла смачний обід, а до того ще й ковтнула доброго вина.

— Ти ба! — сказала вона. — Наче й спала недовго, а як мені полегшало, скільки сили додалося! Але ж сонечко ось-ось спуститься за гори, нумо скоріш додому! — Вона хотіла завдати собі на плечі коробка, та, зазирнувши туди, побачила, що малюка нема. А він тим часом підвівся з трави і плаксиво вадзявонів. Коли мати глянула на нього, то з дива аж руками сплеснула і скрикнула: — Цахесе, маленький Цахесе, хто ж це тобі встиг так гарно розчесати чуба? Цахесе, маленький Цахесе, як би тобі личили ці кучері, коли б ти був не такий гидкий! Ну йди ж, іди. Залазь у короб. — Вона хотіла його схопити й покласти на хмиз, та малий Цахес задригав ногами, вишкірився на матір і виразно пронявкав:

— Не хочу!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, та хто ж тебе встиг мови навчити? Коли ти так гарно зачесаний, коли ти так добре говориш, то, може, й бігати навчився?

Жінка завдала собі короб на плечі, малий Цахес ухопився за її фартух, і вони почимчикували в село.

Дорога йшла мимо пасторського двору, і трапилось так, що саме на порозі свого дому стояв пастор із своїм найменшим синком, гарненьким трирічним хлопчиною в золотих кучерях. Та ось, побачивши жінку з важкою ношею і з маленьким Цахесом, що аж повис на її фартусі, він гукнув:

— Добрий вечір, пані Лізо, як ся маєте? Ви занадто вже важкий короб набрали, ледве несете, ідіть сюди, відпочиньте трохи на лаві біля моєї хати. Служниця дасть вам напитися свіжої води.

Пані Ліза не чекала, щоб її прохали двічі: вона скинула короб і тільки-но хотіла розтулити рота, щоб поскаржитися шановному панотцеві на всі свої нещастя й злидні, як малий Цахес з несподіванки втратив рівновагу і полетів пасторові аж під ноги. Той жваво нагнувся, підняв малюка і промовив:

— О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та голий хлопчик! Це ж справжня ласка господня — така чудесна дитина. — Він узяв малюка на руки, почав його пестити і зовсім, здається, не помічав, як негречний малюк огидно мурчав та нявчав і намагався навіть укусити за носа шановного панотця.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, втупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що й подумати.

— Ах, милий панотчецьку, — почала нарешті вона плаксивим голосом, — такій людині божій, як ви, не личило б глузувати з мене, бідолашної, яку господь невідомо за що покарав цим огидним виродком.

— І що ви балакаєте, — заперечив пастор дуже поважно, — що ви балакаєте? Глузувати... виродок... кара господня... Я зовсім вас не розумію і знаю лише, що ви, мабуть, зовсім осліпли, коли свого милого сінка не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малятко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:

— Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити попа за носа.

— Ну, ви бачили такого негідника! — злякано скрикнула Ліза.

Але тут пасторів синок промовив:

— Ах, любий татку, ви такі добрі, такі ласкаві з дітьми, що вони всі повинні вас щиро любити.

— Послухайте лишень, — скрикнув пастор, і очі його радісно заблищали, — о, послухайте, пані Лізо, чому ви його так не любите, цього чарівного розумного хлопчика, свого милого Цахеса? Я вже бачу, ви не дасте собі ради з ним і не любитимете його, хоч би який він був гарний та розумний. Послухайте, пані Лізо, віддайте мені його на виховання. Я покладаю на нього великі надії. При

ваших тяжких нестатках хлопець для вас великий тягар, а я буду радий виховати його, як свого власного сина!

Ліза отетеріла з подиву і, не вірячи своїм вухам, перепитала:

— Ох любий панотчешьку, любий панотченьку, певже ж ви справді берете цю малу потвору, цього вщродка на виховання, а мене звільняєте від тяжкої біди, яку я терплю через нього?

Та чим більше жінка казала пасторові про потворність свого сина-каліки, тим завзятіше той запевняв її, що вона в своїй дурній сліпоті зовсім не заслуговує на такий господній дарунок, як цей чудесний хлопець. Нарешті, розгнівавшись, він схопив малого Цахеса на руки, побіг до хати й засунув за собою двері.

А пані Ліза стояла, немов скам'янівши, перед дверима пасторового дому й не знала, що їй про все це думати й гадати.

— І що це скоїлося з шановним панотцем,— мовила вона сама до себе,— що він так уподобав малого Цахеса і вважає бридкого карлика за гарного розумного хлопчика? Ну, хай бог допоможе любому панотцеві, що зняв із плечей моїх такий тягар та переклав на свої, тепер побачимо, як він буде той тягар нести! Ох! І який же легкий став тепер короб, коли нема там більше малого Цахеса, а з ним і найтяжчого клопоту!

І, вв'язавши короб на спину, пані Ліза весело й безтурботно побралася далі своєю дорогою.

Коли б я, ласкавий читачу, й хотів тепер зберегти в таємниці, хто ж така панна фон Рожа-Гожа, або, як вона часом називала себе, Рожа-Гожа-Зеленава, то ти, напевне, й сам здогадався б, що вона була не звичайна собі жінка. Бо саме вона, погладивши та розчесавши чуба малому Цахесові, таємниче подіяла на нього, і він видався добросердому пасторові таким гарним та розумним хлоп'ям, що той зразу ж узяв його за рідного сина. Проте, любий читачу, хоч би який ти був надзвичайно прозірливий, а можеш помилитися чи, на велику шкоду нашій історії, перескочити через багато сторінок, аби тільки швидше дізнатися щось про таємничу патронесу; тож краще я сам розповім тобі все, що знаю про цю шановну даму.

Панна фон Рожа-Гожа була статечного вигляду, шляхетної, величної постави і трохи гордої, владної вдачі. Її обличчя, хоч його й можна було назвати бездоганно гарним, справляло іноді якесь дивне, майже моторошне

враження, а падо як вопа, за своїм звичаєм, нерухомо й суворо вдивлялась кудись поперед себе. Насамперед те враження можна було приписати якійсь особливо дивній зморшці між бровами. Ніхто до ладу не міг сказати, чи личить патронесі така зморшка на лобі. Але при всьому тому в її погляді часто бувало стільки ніжності й привітності, особливо ж коли була гарна година й цвіли рожі, що кожний мимоволі піддавався її чарові. Коли я мав приємність уцерше, та й востаннє, побачити пановву панну, то на вигляд вона була в розквіті свого віку, досягла найвищого в житті щабля, і я подумав, що мені випало велике щастя побачити її саме в розповні краси, і навіть трохи побоювався, що скоро мені вже не доведеться бачити ту дивовижну вроду. Але думка моя була хибна. Найстаріші люди в селі запевняли, що вони знають ласкаву папу відтоді, відколи й себе пам'ятають, і що вона завжди була однакова, ні старіша, ні молодша, ні краща, ні гірша, завжди така, як тепер. Здавалося, час не мав сили над нею, і вже само це могло здатися декому дивним. Але в ній і ще багато чого вражало, і кожен, хто над цим серйозно задумався б, не міг би вийти з дива. По-перше, відразу впадала в око спорідненість тієї панни з квітками, від яких походило її ім'я. Бо мало того, що жодна людина в світі не змогла б виплекати таких, як вона, чудових повних рож,— досить було їй устроити якогось найсухішого прутика в землю, як із нього пишно і буйно виростали ті квітки. Потім достеменно відомо, що вона під час своїх самотніх прогулянок у лісі провадила розмови з дивними голосами, які, мабуть, лунали чи не з дерев і квітів, а то й криничок та потоків. Еге ж, один молодий мисливець навіть підгледів, як вона стояла раз у самій гущавині лісу, а сила рідкісного барвистогоптаства, що його ніколи й не було в цій країні, пурхала та кружляла навколо неї і в веселому співі й щебетанні, здавалося, розповідала їй цікаві новини, з яких вона радісно сміялась. Отож коли панна фон Рожа-Гожа з'явилася в притулку, то незабаром привернула до себе увагу всієї околиці.

Її призначив сам князь, а тому барон Претекстатус фон Мондшайн, куратор цього притулку і власник поближнього маєтку, не міг нічого вдіяти, хоч його мучили пайжахливіші сумніви. Марно він намагався знайти в Рюкснеровій «Книзі турнірів» та в інших хроніках прізвище Рожа-Гожа-Зеленава. А тому він мав цілковите право сумніватися, чи здатна очолити притулок панна, яка не

може вказати предків хоч би до тридцять другого коліна, і з щирими сльозами на очах Христом-богом благав її, щоб вона принаймні звалася не Рожа-Гожа-Зеленава, а Рожа-Гожа, бо в цьому прізвищі є хоч якийсь сенс і для нього можна підшукати хоч сякого-такого предка. Вона так і зробила йому на догоду. Але, мабуть, невдоволення ображеного Претекстатуса панною без предків усе-таки якось та виявлялось, і найбільше воно спричинялося до лихих чуток, які щораз більше поширювались в селі.

До тих дивних розмов у лісі, що, правду кажучи, нічого поганого в собі не мали, додалися тим часом всілякі підозрілі обставини; чутки про них переходили з уст в уста і кидали дуже двозначне світло на справжню натуру цієї панни. Старостиха Анна твердо заявляла, що коли панна, виглянувши у вікно, міцно чхне, то по всьому селі скисає молоко. Але тільки-но це підтвердилося, як скоїлося найжахливіше. Вчителів Міхель ласував раз на кухні в притулку печеною картоплею; панна його застукала там і, всміхаючись, насварилась на нього пальцем. І в хлопця рот так і лишився роззявлений, немовби там застрягла гаряча картоплина. Відтоді йому доводилось носити капелюха з широкими крисами, а то дощ лив йому просто в рот.

А незабаром начебто справдилось й те, що панна вмів замовляти вогонь і воду, викликати хмару й град, насилати ковтун тощо, і ніхто вже не засумнівався, коли чабан вибовкав, ніби опівночі, пойнятий жахом, бачив, як вона мчала на мітлі, аж свистіло, а перед нею летів величезний розсохач, між рогами в якого палахкотіло блакитне світло!

Ось тепер усе заворушилося. Всі забажали її смерті, і сільський суд вирішив ні більше ні менше, як витягнувши її з притулку, кинути в воду, щоб вона витримала звичайну відьомську пробу. Барон Претекстатус не втручався і тільки, посміхаючись, казав сам до себе:

— Отак воно й буває з простими людьми без предків, що не мають такого шляхетного походження, як Мовдшайни.

Панна, довідавшись про грізну небезпеку, втекла до резиденції, і невдовзі барон Претекстатус отримав від можновладного князя іменний наказ, в якому той доводив до його відома, що жодних відьом не буває, і велів сільських суддів за зухвале бажання побачити, як плаває

шляхетна панна з притулку, замкнуті в башту, а решті селян та їхнім жінкам оголосити під загрозою тілесної кари, щоб вони не сміли думати погано про панну Рожу-Гожу. Селяни схаменулися, злякавшись грізної кари, і відтоді почали думати про неї тільки добре, що й для села, і для панни фон Рожі-Гожі мало якнайкращі наслідки.

У князевому кабінеті добре знали, що панна фон Рожа-Гожа не хто інша, як славетна, на весь світ відома фея Рожабельверде. Справа стояла ось як.

На всьому широкому світі навряд чи можна знайти ще таку пречудесну країну, як маленьке князівство, де лежав маєток барона Претекстатуса фон Мондшайна і де перебувала панна фон Рожа-Гожа — одне слово, де сталось усе те, про що я тобі, любий читачу, саме й хочу докладніше розповісти.

Оточена високими горами, вкрита зеленими, пахучими лісами та квітучими луками, оздоблена дзвінкими потоками та веселими водоспадами, нехай навіть і без жодного міста, зате з привітними селами, а подекуди й замками, країна та схожа була на дивовижний прекрасний сад, де мешканці немовби гуляли задля своєї втіхи, не відаючи тяжких життєвих турбот. Кожний знав, що в країні володарював князь Деметрій, але ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені. Особи, що любляють свободу в усіх її проявах, чудесні красиви, лагідний клімат, не могли б вибрати кращого місця для життя, ніж те князівство, отож і сталося так, що серед інших оселилися тут і прекрасні феї доброго плем'я, а феям тепло і свобода, як відомо, найбільше до серця. Якраз вони були причиною, що майже в кожному селі, а особливо в лісах, дуже часто траплялися найприємніші дива і що кожний мешканець країни, захоплюючись і втішаючись ними, щиро вірив у дивовижне і, навіть сам того не відаючи, через те був веселим, добрим громадянином. Ласкаві феї, що тут, серед цілковитого дозвілля, влаштувалися, немов у справжньому Джінністані, охоче б уготували чудовому князеві Деметрію вічне життя. Та ле мали на те сили. Деметрій помер, і країною став володарювати молодий Пафнутій. Ще за батькового життя Пафнутія мучила таємна внутрішня гризота через те, що народ і країна були такі жахливо занедбані і темні. Він почав керувати по-справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса,

що яось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі за горами, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої калепи.

— Я хочу володарювати, мій любий! — сказав йому Пафнутій.

Андрес прочитав з очей свого пана, що діялося в його душі, припав йому до ніг і скрикнув:

— Сір! Велика година пробила. Ви піднімете цю державу з нічного хаосу до блискучих вершин! Сір! Вас благає найвірніший васал. Тисячі голосів бідного, нещасного народу зітхають у цих грудях, промовляють цими устами. Сір! Запровадьте освіту!

Пафнутія вразили до глибини душі високі думки міністра. Він підвів його, палко пригорнувшись до своїх грудей і, ридаючи, мовив:

— Міністре... Андресе... Я винен тобі шість дукатів... ще більше... своє щастя... свою державу... о вірний, розумний слуго!

Пафнутій хотів негайно ж видрукувати великими літерами і вивісити на всіх велелюдних місцях указ, який би повідомляв, що від цього часу в державі запроваджено освіту і кожний повинен із цим рахуватися. Та Андрес вигукнув:

— Найславніший володарю! Так нічого не вийде!

— А як же, мій любий? — запитав Пафнутій. Він схопив свого міністра за петельку, потяг до кабінету й зачинив за собою двері.

— Бачите, — почав Андрес, сівши на низенькому дзиглику напроти свого князя, — бачите, найласкавіший пане, чинність вашого князівського указу про освіту може бути ганебно зведена нанівець, якщо ми не поєднаємо його ще з деякими заходами, хоч і суворими, але продиктованими розважністю. Перше ніж розпочнемо освіту, себто перше ніж вирубаємо навколишні ліси, зробимо річку судноплавною, розведемо картоплю, полагодимо школи, понасаджуємо тополь і акацій, молодь навчимо співати на два голоси вранішніх та вечірніх пісень, прокладемо дороги й накажемо прищепити віспу, треба буде вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв, що самі не слухаються розуму і інших зводять з глузду своїми витребеньками. Ви читали «Тисячу й одну ніч», найясніший князю, бо я знаю, що покійний князь, ваш батько, хай йому господь дарує солодкий спокій у могилі, любив такі шкідливі книжки і вам давав у руки, як ви ще їздили на паличці

і їли позолочені коржики. Ну от! Із тієї препоганої книжки ви, напевне, вже знаєте, найласкавіший пане, про так званих фей, але, мабуть, і гадки не маєте, що чимало тих небезпечних осіб поселилося й чинить усілякі неподобства у вашій власній любій країні, ось тут, біля самого вашого палацу.

— Як? Що ти кажеш? Андресе! Міністре! Феї — в моїй країні? — закричав князь, побілівши, як крейда, і похилився на спинку крісла.

— Спокійно, мій ласкавий пане, спокійно, якщо ми хочемо розумно розпочати боротьбу з цими ворогами освіти. Авжеж! Я їх називаю ворогами освіти, бо тільки вони, зловживаючи добрістю вашого небіжчика батька, призвели до того, що наша люба держава ще й досі залишається у цілковитій темряві. Вони роблять різні небезпечні дива і не бояться під назвою поезії таємно поширювати отруту, яка робить людей зовсім нездатними до слугування освіті. Потім у них такі обурливі протиполіційні звички, що вже через саме це їм неможливо терпіти в жодній культурній державі. Наприклад, вони дійшли до такого зухвальства, що, коли їм тільки заманеться, гуляють собі в повітрі, позапрягавши у візки голубів, лебедів, ба навіть і крилатих коней! От я й питаю, найласкавіший пане, чи ж варто вводити якісь там акцизні податки, коли в державі є люди, що мають можливість укинути через комин кожному легковажному громадянину вільного від мита краму, якого їм заманеться? Отож, ласкавий пане, як тільки буде проголошено освіту, — тоді геть усіх фей з країни. Хай їхні палаци оточить поліція, їхнє небезпечне майно конфіскує, а самих фей, як волоцюг, виженемо геть на їхню батьківщину, що, як вам, найласкавіший пане, відомо з «Тисячі й одної ночі», зветься Джінністаном.

— А чи до тієї країни ходить пошта, Андресе? — запитав князь.

— Тим часом ні, — відповів Андрес, — але як запровадимо освіту, то буде корисно налагодити й в нею щоденний зв'язок.

— Але, Андресе, — вів далі князь, — чи не вважатимуть наші заходи проти фей занадто суворими? Чи прихильний до них народ не буде ремствувати?

— І на це також, — сказав Андрес, — і на це також я знаю спосіб. Ми, ласкавий пане, випровадимо до Джінністапу не всіх фей, деяких затримаємо в себе, але не

тільки відберемо в них будь-яку можливість шкодити освіті, а навпаки, вживемо всіх засобів, щоб перетворити їх на корисних членів освіченої держави. Якщо вони не захочуть узяти шлюб, як усі пристойні люди, то зможуть десь під суворим наглядом робити якусь корисну роботу — плести на армію шкарпетки під час війни або що. Врахуйте, найласкавіший пане: коли феї будуть отак вештатися поміж людьми, то люди дуже скоро зовсім перестануть у них вірити, а це буде найкраще. І всяке ремство зникне само собою. Що ж до різного причандалля, яке належить феям, то воно піде в князівську скарбницю, голуби ж та лебеді, як коштовна печеня, на князівську кухню. А крилатим коням ми обріжемо крила, поставимо на годівлю в стайні, які запровадимо разом з освітою, і спробуємо таким чином одомашнити їх і перетворити на корисних тварин.

Пафнутій був страшенно задоволений із пропозицій свого міністра, і вже на другий день було запроваджено все, про що між ними говорилося.

На розі кожної вулиці красувався указ про запровадження освіти, а поліція вдиралася до палаців фей, конфісковувала їхнє майно, а самих їх арештовувала.

Бог його знає, як сталося, що фея Рожабельверде, єдина з усіх, за кілька годин до того, як запровадили освіту, довідалась про все і встигла випустити своїх лебедів на волю і приховати свої магичні трояндові кущі та інші коштовності. Вона знала навіть, що її вирішено залишити в країні, і хоч дуже нерадо, а скорилася.

А взагалі ні Пафнутій, ні Андрес не могли збагнути, чому це феї, яких висилають у Джінністан, так радіють і все запевняють, що їм анітрохи не шкода того майна, яко вони мусять покинути.

— Зрештою, — обурено скрикнув Пафнутій, — зрештою, виходить, що Джінністан багато краща країна, ніж моя, і вони висміюють і мене, і запроваджену мною освіту, що аж тепер повинна як слід розквітнути!

Придворному географові з істориком наказано подати докладні відомості про ту країну.

Обидва погодились на тому, що Джінністан — жалюгідна країна без культури, освіти, вченості, акацій, без щеплення віспи, власне, вона й зовсім не існує. А що може бути гіршого для людини або для цілої країни, як зовсім не існувати?

Пафнутій заспокоївся.

Коли чудесний квітучий гай, де стояв покинутий палац феї Рожабельверде, був вирубаний і Пафнутій, даючи приклад, особисто прищепив віспу всім телепням у найближчому селі, фея підстергла-таки князя в лісі, через який він з міністром Андресом вертався в свій замок. Тут вона дотепною мовою, а переважно деякими зловісними штуками, які їй пощастило приховати від поліції, так загнала князя на слизьке, що він почав Христом-богом благодати її вдовольнитися єдиним у країні, а тому найкращим притулком для панночок, де вона, незважаючи на указ про освіту, могла б порядкувати, як собі схоче.

Фея Рожабельверде прийняла пропозицію і таким чином попала в притулок для благородних дівчат, де вона, як про це вже було сказано, назвалася панною фон Рожа-Гожа-Зеленава, але потім, поступаючись невідступним благанням барона Претекстатуса фон Мондшайна, погодилася назватись панною фон Рожа-Гожа.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

*Про невідомий народ, який відкрив під час своєї подорожі
вчений Птоломеус Філадельфус.*

Університет у Керепесі.

*Як студентові Фабіанові мало не влучила в голову
пара ботфортів і як професор Мош Терпін
запросив студента Бальгазара на чай*

У щирих листах, які всесвітньовідомий вчений Птоломеус Філадельфус, перебуваючи в далеких мандрах, писав до свого приятеля Руфіна, є таке визначне місце:

«Ти знаєш, любий Руфіне, що я нічого в світі так не боюсь, як гарячого сонячного проміння, бо воно виснажує моє тіло й так розслаблює та стомлює мій дух, що всі мої думки збиваються в якийсь заплутаний клубок і я даремно намагаюся викликати в своїй душі хоч трохи ясний образ. Тому я взяв за звичай гарячого дня відпочивати, зате вночі мандрувати далі. Ось так я й опинився минулої ночі в дорозі. Ніч була темна, хоч в око стрель, і мій візник збився з доброї, гладенької дороги і несподівано попав на бруковану. Незважаючи на те, що мене в кареті кидало на всі боки, а голова моя вкрилася гулями і скидалася на мішок з волоськими горіхами, я прокинувся з глибокого сну аж тоді, як після жахливого

поштовху вилетів з карети на тверду землю. Сонце вже ясно світило мені в обличчя, і за шлагбаумом перед собою я побачив високі вежі чималого міста. Візник лементував: у нього, бач, зламався дишель і заднє колесо розбилось об великий камінь, що лежав посеред дороги, а про мене йому було байдужісінько. Я стримав свій гнів, як і годиться мудрому, і тільки якнайлагідніше гукнув йому, що він, мерзотник, мав би потурбуватися долею Птолемеуса Філадельфуса, найславетнішого вченого своєї доби, який сидить посеред дороги на ср..., а не поратися біля якогось там дишла чи колеса. Ти знаєш, любий Руфіне, яку я маю силу над людськими серцями, так воно сталося й тут. Візник миттю перестав бідкатись і за допомогою митника, перед хаткою якого скоїлась та біда, підняв мене на ноги. На щастя, я не покалічився і зміг, хоч і поволі, чимчикувати далі дорогою, а тим часом візник із розбитою каретою ледве волочився позаду.

Аж ось недалеко від міської брами, яку видко було в блакитній далині, я зустрів багато людей таких чудернацьких на вигляд і в такому дивовижному вбранні, що почав протирати собі очі, щоб перекопатися, чи я не сплю, чи, бува, який безглуздий, химерний сон не переніс мене до чужої, казкової країни.

Ті люди, яких я мав цілковите право вважати за мешканців міста, що з його брами вони виходили, носили довгі, широченні штани, пошиті на японський лад, із коштовної матерії, оксамиту, манчестеру, тошкого сукна чи навіть і просто з барвистого полотна, густо оздоблені різноманітними галунами, стрічками й шнурками, далі короткі дитячі каптанчики, що ледве прикривали живіт, здебільшого ясных кольорів, і лише дехто був у чорному. Скуйовджене й нечесане волосся спадало в них аж на плечі й на спину, а на головах вони мали невеличкі чудернацькі шапочки. У деяких шия була відкрита, немов у турків або новогреків, інші ж, навпаки, носили навколо шиї і на грудях шмат білого полотна, що нагадував комір, який тобі, мабуть, любий Руфіне, доводилось бачити на портретах наших предків. І хоч ті люди загалом здавалися дуже молодими, та голоси їхні були грубі й хрипкі, кожен рух незграбний, а в декотрих під носом виднілася вузенька тінь, немовби там висіялись вусики. У багатьох із задніх кишень на каптанчиках стриміли довгі трубки, на яких теліпалися великі шовкові китиці. А декотрі витягали ті трубки і, приладнавши до них знизу чудернаць-

кі головки, то менші, то більші, а то навіть дуже великі, дмухали в них крізь тонесенький отвір зверху, таким чином добуваючи звідти штучні хмарки диму. А ще дехто ніс у руках широкі блискучі мечі, неначе збирався виступити на ворога. У декого висіли через плече або за спиною маленькі бляшані чи шкурятяні футлярчики.

Можеш собі уявити, любий Руфіне, як я, намагаючись пильним спостереженням кожного нового явища збагатити свої знання, зупинився і вступив очі в тих дивовижних людей. А вони оточили мене з усіх боків і зарепетували на все горло: «Філістер, філістер!» — й зареготали, як навіжені. Це роздратовало мене. Бо ж, коханий Руфіне, хіба є щось образливіше, як зарахувати великого вченого до того народу, що кілька тисяч років тому був вбитий осячюю щелепою¹. Я опанував себе в властивою мені гідністю і голосно гукнув до чудернацького натовпу навколо себе, що, певне ж, я попав до цивілізованої держави, а тому звернуся до поліції й суду, щоб помститися за таку образу.

Ото вже вони зчинили галас! Навіть і ті, що досі не димили, повітягали з кишень димарські машини й почали пускати мені просто в обличчя справжні хмари густого диму, який — я аж тепер помітив — смердів просто-таки нестерпно і глушив усі мої почуття. Далі вони прокричали наді мною своєрідне прокляття, таке мерзенне, що я тобі не можу його передати. Мене самого й досі поймає жах, як я його згадаю. Нарешті вони пішли, глузливо регочучи, і до моїх вух наче долинуло слово «канчук». Мій візник, що все те чув і бачив, аж руками сплеснув і сказав:

«Ах, любий пане, нема ради! Коли вже таке сталося, то нізащо не йдіть у це місто! Жодний собака, як то кажуть, тепер і шматка хліба від вас не візьме, і над вами весь час висітиме загроза, що вас бпти...»

Я не дав чесному простолюдцеві договорити і звернув якомога швидше до найближчого села. І тут, у самотній комірчині єдиного сільського заїзду, я й пишу тобі, мій

¹ Гра слів: німецькою мовою слово «філістер» означає само-вдоволеву, обмежену людину і водночас це назва філістимлян, народу, що наприкінці другого і в першій половині першого тисячоліття до н. е. заселяв південну частину східного узбережжя Середземного моря; за біблійними переказами, Самсон, давньо-єврейський міфічний герой, вибив філістимлян кіньською щелепою, коли вони хотіли полонити його.

дорогий Руфіце, про все це. Наскільки буде можливо, я зберу відомості про чудний варварський народ, що проживає в цьому місті. Про його звичаї, норів, про його мову тощо я вже почув дещо надзвичайно дивне і все тобі скоро якнайдокладніше опишу і т. д. і т. д.».

Бачиш, любий читачу, можна бути великим ученим, а не знати звичайнісіньких життєвих явищ і про всяку дурницю, відому кожному в світі, снувати найхімерніші здогади. Птоломеус Філадельфус багато дечого вистудіював, але не знав про студентів, навіть і гадки не мав, що сидів у селі Гох-Якобсгаймі недалеко від славетного Керепеського університету, коли писав своєму приятелю про події, які в його уяві обернулися на чудернацьку пригоду.

Щиросердий Птоломеус злякався, натрапивши на студентів, що весело і в доброму гуморі гуляли собі за містом. А який страх охопив би його, коли б він прибув до Керепеса на якусь годину раніше і випадком опинився перед домом професора природничих наук Моша Терпіна! Тоді сотні студентів, ринувши з помешкання, оточили б його, галасуючи, дискутуючи і т. д., тоді ще й не такі химери скочили б у голову.

Бо в Керепесі студенти найчастіше відвідували саме лекції Моша Терпіна. Він був, як уже сказано, професором природничих наук і пояснював, чому йде дощ, чого гримить і блискає, чому сонце світить удень, а місяць уночі, як і чому росте трава і багато всього іншого та ще й так, що кожній дитині було б зрозуміло. Він убгав усю природу в коротенький зграбний курс, а тому дуже легко і за всякої нагоди міг витягти звітіль, наче з якої шухляди, відповідь на всі питання. Найперше він здобув велику славу тим, що йому після багатьох фізичних дослідів пощастило довести, чому настає темрява: головним чином через брак світла. Це відкриття, а також його вміння спритно обертати свої фізичні дослідни на цікаві штуки не гірше за найкращого штукаря вабило до нього неймовірні юрми слухачів. Дозволь же мені, ласкавий читачу, оскільки ти знаєш студентів набагато краще, ніж славетний учений Птоломеус Філадельфус, а про його дивовижну полохливість не знаєш нічого, відпровадити тебе в Керепес до будинку професора Моша Терпіна саме тоді, коли він закінчив свою лекцію. Один із-поміж того потоку студентів одразу приверне твою увагу. Ти помітиш стрункого юнака років двадцяти трьох чи чо-

тир'юх, із темних блискучих очей якого переконливими словами промовляє жвавий і ясний розум. Його погляд можна було б назвати майже сміливим, коли б не мрійна туга, що легким серпанком лягла на бліде обличчя і пригасила жагуче проміння очей. Його сюртук із чорного тонкого сукна, облямованого оксамитом, пошитий майже на давньонімецький зразок; до сюртука дуже личить вишуканий, білий, як сніг, мереживний комірець, а також оксамитовий берет, що покриває гарного темно-каштанового чуба. А личить йому цей одяг через те, що він усім своїм серцем і зовнішнім виглядом, — ходою, поставою і поважним обличчям — наче справді належить до любих старожитніх часів; і це не манірність, що часто виявляється в дріб'язковому мавпуванні погано витлумачених давніх зразків і так само погано витлумачених вимог сучасності. Цей юнак, що тобі, любий читачу, з першого погляду так припав до вподоби, — не хто інший, як студент Бальтазар, син порядних і заможних батьків, скромний, розумний, пильний до роботи хлопець, про якого я тобі, о мій читачу, маю розповісти багато дечого в цій дивній історії, що оце саме надумав написати.

Поважний і замислений, як завжди, Бальтазар, вийшовши від професора Моша Терціна, не подався, як усі, на фехтувальний майданчик, а рушив до міської брами, щоб прогулятися в привітнім гайку, що лежав за якихось кількох ступнів від Керепеса. Його товариш Фабіан, гарний хлопець, веселий і на вигляд, і на вдачу, кинувся за ним і наздогнав його біля самої брами.

— Бальтазарє! — гукнув Фабіан. — Бальтазарє, ти що, знов хочеш блукати в лісі на самоті, наче меланхолійний філістер, поки браві студенти хоробро вправлятимуться в шляхетному мистецтві фехтування? Благаю тебе, Бальтазарє, кинь нарешті свою дурну, негарну звичку, будь знову жвавим і веселим, як колись! Ходімо трохи пофехтуємо, а потім, як схочеш прогулятися, то й я піду з тобою.

— У тебе добра думка, — промовив Бальтазар, — у тебе добра думка, Фабіане, тому я не хочу сваритися з тобою через те, що ти бігаєш слідом за мною по всіх усюдах, мов навіжений, і позбавляєш мене іноді втіхи, про яку не маєш ніякісінької уяви. Ти саме належиш до тих диваків, які, побачивши, що хтось блукає на самоті, вважають його за меланхолійного дурня і хочуть переробити на свій копил і по-своєму вилікувати, як той придворний

лакуза, що хотіввилікувати достойного принца Гамлета. Але принц дав пегідпикові добру науку, коли той сказав, що не вміє грати на флейті. З тобою, коханий Фабіане, я такого не вчиню, проте щиро тебе прохаю, пошукай собі іншого товариша до шляхетного фехтування на рапірах та еспадронах, а мені дай спокій, я піду своєю дорогою.

— Ні, ні,— вигукнув сміючись Фабіан,— так легко ти не відчепишся від мене, дорогий друже! Якщо ти не підеш зі мною на фехтування, то я піду з тобою в гайок. Обов'язок вірного друга — розвіяти твій сум. Тож ходімо, любий Бальтазаре, ходімо, коли ти нічого іншого не бажаєш.

І, схопивши товариша під руку, він бадьоро пішов поруч із ним. Бальтазар зціпив зуби у тихій досаді і похмуро замкнувся в собі. Тим часом Фабіан не вгаваючи розповідав веселі історії. Доточував він і всілякі дурниці, як завжди буває, коли розповідають без угаву щось веселе.

Та коли вони нарешті зайшли в холодок запашного лісу, коли кущі навколо зашепотіли, наче в тоскному зітханні, коли вдалині забриніли чудові мелодії дзвінких потоків і співи лісових птахів, будячи луку між пагорбами, Бальтазар раптом спинився і, широко розвівши руки, немовби хотів любовно обійняти дерева й кущі, сказав:

— О, тепер мені знов гарно, невимовно гарно!

Фабіан трохи збентежено подивився на товариша, не розуміючи його і зовсім не знаючи, що йому робити. Тоді Бальтазар схопив його за руку і захоплено вигукнув:

— Правда ж, брате, і твоє серце розкрилося, і ти також збагнув блаженну таємницю лісової самотності?

— Я не зовсім тебе розумію, милий брате,— відповів Фабіан,— та коли ти думаєш, що прогулянка в лісі на тебе впливає сприятливо, то я цілком із тобою згоден. Я й сам люблю гуляти, особливо в гарному товаристві, коли можна вести розумну й повчальну розмову. Наприклад, справжня втіха прогулятися за містом із нашим професором Мошем Терціном. Він знає кожну рослинку, кожну травинку, як вона зветься, до якого класу належить, і розуміється добре на вітрах та погоді.

— Досить,— скрикнув Бальтазар,— прошу тебе, досить! Ти зачепив те, що могло б мене розлютити, коли б

я не мав тут такої розради. Коли професор починає говорити про природу, у мене душа розривається. Чи, краще сказати, мене охоплює такий жах, ніби я бачу пав'яженого, що в зухвалій дурості уявляє собі, наче він коронований володар і пестить саморобну солом'яну ляльку, гадаючи, що обіймає королівську наречену! Його так звані досліди здаються мені огидним глумом з божественного сства, подих якого обвіває нас у природі і збуджує в найпотаємніших глибинах нашої душі найсвятіші почування. Частенько мене брала охота потрощити всі його склянки, всі колби, все причадалля, коли б це думка, що мавпа однаково не перестане гратися з вогнем, поки не обсмажить собі лап. Отож бачиш, Фабіане, які почуття охоплюють мене, стискають моє серце на лекціях професора Моша Терпіна, і тоді я здаюся вам ще задумливішим та відлюднішим, ніж перше. Мені тоді здається, наче будівлі хочуть завалитись на мою голову, і невимовний жах гонить мене із міста. Але тут, тут душа моя відчуває солодкий спокій. Лежачи на всіяній квітками траві, я дивлюся в далеку небесну блакить, а наді мною, над веселим лісом линуть золоті хмарки, немов чудові мрії в якогось далекого світу, повного блаженної радості. О Фабіане, тоді груди мої сповнює якийсь дивний дух і я відчуваю, як він таємничими словами розмовляє з кущами, з деревами, з хвилями лісового потічка. Не можу навіть сказати тобі, яке блаженство, яка солодко-тужпа знемога сповнює тоді все моє єство!

— Ет! — вигукнув Фабіан. — Це знов давня пісня про тугу та блаженство, про гомінкі дерева та лісові струмочки. Всі твої вірші рясніють цими приємними речами, і їх гарно слухати, вони можуть бути навіть корисні, якщо не шукати в них чогось більшого. Але скажи мені, мій найдорожчий меланхолікусе, коли тебе лекції Моша Терпіна справді так дратують і сердять, то чого ж ти на кожну з них бігаєш, чого жодпісінької не пропустиш, хоча, й віде правди діти, сидиш на них мовчазний і заціпенілий, із заплющеними очима, як сновида?

— Не питай мене, — відповів Бальтазар, — не питай мене про це, милий друже! Якась невідома сила тягне мене кожного ранку до Терпінового дому. Я наперед відчуваю свою муку, а проте не можу опертися. Якась темна сила пориває мене туди!

— Ха-ха! — весело засміявся Фабіан. — Ха-ха-ха! Як гарно, як поетично, як таємниче! Невідома сила, що

вабить тебе до Терпінового дому, ховається в синіх очах прекрасної Кандіди! Що ти по самі вуха закоханий у гарненьку професорову доньку, ми всі давно знаємо, а тому й пробачаємо твої фантазії, твою безглузду поведінку. Бо ж у закоханих завше так. Ти перебуваєш у першій стадії любовної хвороби і до кінця свого юнацького віку мусиш пройти через усі ці дивацтва, які ми — я та багато інших, — дякувати богові, перебули ще в школі, та ще й так, щоб не надто впадало в око. Але повір мені, голубе...

Фабіан знову взяв свого друга під руку й швиденько подався з ним далі. Тільки-но вони вийшли з гущавини на шлях, що пролягав серединою лісу, як Фабіан помітив удалині коня без вершника, що в хмарі куряви мчав просто на них.

— Глянь! — скрикнув він, уриваючи свою мову. — Глянь! Мабуть, та проклятуща шкапа схарапудилась і скинула свого їздця. Треба її вціммати і відшукати вершника в лісі.

Сказавши це, він став посеред дороги.

Шкапа підбігала чимраз ближче, і вже видно було, що по обидва боки її теліпаються ботфорти, а на сидлі вовтузиться й рухається щось чорне. Раптом коло самого Фабіана розляглося голосне й довге:

— Тпр-р-р-р! Тпр-р-р-р!

Тієї ж миті коло його голови майнула пара ботфортів, і якась чудернацька маленька річ покотилась йому під ноги. Великий кінв став, наче вкопаний, і, витягнувши шию, почав обнюхувати свого маленького господаря, що борсався в піску, аж поки насилу звівся на ноги. Голова в малюка ховалася між високими плечима, а великий горб на спині й на грудях, довгі павучі ніжки надавали йому вигляду настромленого на виделку яблука, на якому вирізано чудернацьку пику.

Коли Фабіан побачив перед собою дивну маленьку потвору, він голосно зареготав. Та малюк, сердито натягнувши на самі очі брета, якого щойно підняв з землі, пронизав Фабіана лютим поглядом і запитав грубим, хрипким голосом:

— Чи це дорога на Керепес?

— Так, добродію! — лагідно, поважно відповів Бальтазар і подав малюкові ботфорти.

Та малюк марно намагався взутися в них. Він раз у раз спотикався і, стогнучи, падав у пісок. Бальтазар поставив

чоботи рядком, легенько підняв малюка вгору і так само легенько спустив його вниз, встромивши йому ніжки в широкі й важкі ботфорти. Малюк з гордим виглядом, одну руку вперши в бік, а другу приклавши до берета, вигукнув:

— Gratias¹, мій пане! — І, підійшовши до коня, він узяв його за вуздечку. Та знову ж таки дарма він намагався дістати стремено й видряпатися на коня. Бальтазар так само поважно й лагідно підійшов до нього й підсадив у стремено. Та малюк, мабуть, занадто розігнався в сідло, бо ту мить, коли він хотів сісти, перекинувся і впав із другого боку додолу.

— Не так спритно, найласкавіший мосьє! — вигукнув Фабіан і знов гучно зареготав.

— Чорт вам найласкавіший мосьє, а не я! — люто крикнув малюк, обтрушуючи пісок з одягу. — Я студіозус, і коли й ви також, то ви образили мене, сміючись мені у вічі! Тому завтра в Керепесі мусите зі мною битися!

— Отуди в біса! — скрикнув Фабіан, і далі регочучи. — Оце-то відчайдушний студіозус, хлопець хоч куди, і хоробрий, і про студентську честь дбає!

Сказавши це, він підняв малюка вгору, хоч як той опирався й відбрикувався, і посадовив на коня, який весело заіржав і миттю подався далі зі своїм господарем. Фабіан аж за боки взявся, мало не лускаючи зі сміху.

— Жорстоко, — сказав Бальтазар, — висміювати людину, що її природа так жахливо скривдила, як цього малого вершника. Коли він справді студент, то ти мусиш із ним битися, ще й до того на пістолях, хоч це й суперечитиме всім академічним звичаям, бо на рапірах чи шаблях, ясна річ, він не зможе.

— Як поважно, — сказав Фабіан, — як поважно й похмуро ти все це сприймаєш, мій любий Бальтазаре. Я ніколи й гадки не мав глузувати з каліцтва. Але скажи мені, чи ж личить такому горбаневі з мізинчик завбільшки сидіти на коні, через шию якого він і не визирне? Чому він уліз у такі величезні ботфорти? Чого натягнув таку вузесеньку куртку з безліччю китичок, шнурків та інших цяцьок? Чи личить йому носити той чудернацький оксамитовий берет? Чи сміє він так бундючитись та пишатися? Чи сміє він звертатися до нас таким по-варварському хрипким голосом? Чи сміє, питаюсь я, і чи не маю я права

¹ Дякую (лат.).

поглузувати з нього, як із справжнісінького блазня? Але мені треба бігти, я мушу подивитися на веремію, яка зчиниться на вулицях, коли той лицар-студіозус в'їде до міста на своєму баскому коні. З тобою, бачу, сьогодні пива не звариш. Бувай здоров! — І Фабіан щодуху подався через ліс до міста.

Бальтазар звернув з дороги в ліс, пірнув у найгустіші чагарі і там, охоплений, ба навіть пригнічений гіркими почуттями, сів на мох. Цілком можливо, що він справді кохав прекрасну Кандіду, але те кохання ховав, як солодку таємницю, в найглибшому куточку своєї душі, ховав від усіх людей, навіть і від самого себе. І коли Фабіан так безсоромно й легковажно заговорив про це, йому видалось, наче брудні руки нахабно зривають зі священної постаті покривало, до якого він навіть не смів доторкнутись, і що свята буде на цього вічно гніватися. Так, Фабіанові слова видались йому огидним глузуванням з його ества, з його найсолодших мрій.

— Отже, — вигукнув він з великою досадою, — отже, ти вважаєш мене закоханим йолопом, Фабіане, таким собі дурнем, що бігає на лекції Моша Терпіна, щоб хоч годину побути під одним дахом з прекрасною Кандідою; що блукає в лісі на самоті, щоб видумувати жалюгідні вірші для коханої і писати ще жалюгідніше; що псує дерева, вирізуючи безглузді вензелі на їхній гладенькій корі; що в присутності дівчини не спроможний сказати жодного розумного слова, а тільки зітхає, охкає та плаксиво кривиться, неначе в корчах, що носить на грудях зів'ялі квіти, які вона носила на грудях, або навіть і рукавичку, яку вона загубила, одне слово — робить тисячі сміховинних дурниць. Тому, Фабіане, ти й дражниш мене, тому всі студенти глузують із мене, тому й сам я, і весь мій внутрішній світ, що відкрився мені, для вас стали посміховиськом. А мила, люба, чудесна Кандіда...

Коли він вимовив це ім'я, то немов розпечений кипджал пронизав його серце! Ах! Внутрішній голос прошепотів йому тієї миті, що він справді тільки задля Кандіди ходить до Моша Терпіна, тільки задля Кандіди пише вірші, вирізує її ім'я на деревах, у її присутності німіє, зітхає, охкає, носить на грудях зів'ялі квіти, які вона загубила, і, справді, робить усі ті дурниці, за які йому дорікав Фабіан. Аж тепер відчув він по-справжньому, як невимовно кохає прекрасну Кандіду, але водночас і здивувався, що найчистіше, найщиріше кохання в звичайному житті па-

бieras смішних форм, мабуть, через те, що природа в усі людські вчинки вкладає глибоку іронію. Він, можливо, й мав рацію, але зовсім дарма став через те так сердитись. Мрії, що раніш охоплювали його, розвіялись, лісові голоси звучали тепер для нього як глум і кпини, і він кинувся назад до Керепеса.

— Пaне Бальтазарe, mon cher¹ Бальтазарe! — покликав хтось його.

Він підвів очі і зупинився, як зачарований, бо назустріч йому йшов професор Мон Терпін, ведучи під руку свою дочку. Кандіда, як завжди, весело й приязно привітала студента, що закам'янів на місці, як статуя.

— Бальтазарe, mon cher Бальтазарe, — вигукнув професор, — ви справді найретельніший і найкращий із моїх слухачів! Я помітив, що ви так само, як і я, любите природу з усіма її дивами, а я люблю її нестямно. Напевне, ви знову ботанізували в нашому гайку. Що знайшли ви там корисного? Час би нам познайомитися ближче. Завітайте до мене, завжди радий буду вас бачити. Можемо разом робити дослідя. Чи ви вже бачили мою повітряну помпу? Ну, mon cher, завтра ввечері в мене збирається товариство, вип'ємо чаю з бутербродами і розважимося приємними розмовами. Збільшіть наш гурток своєю достойною особою. Познайомитесь з дуже приємним юнаком, якого мені гаряче рекомендували. Bon soir, mon cher, á revoir, на добраніч, дорогий мій, до побачення! Ви ж прийдете завтра на лекцію? А тепер, mon cher, adieu!

І, не чекаючи на Бальтазарову відповідь, професор Мон Терпін пішов собі далі з донькою.

Бальтазар був такий збентожений, що не зважився навіть очей підвести, але Кандідин погляд горів у його грудях, він почував її віддих і солодко тремтів усім тілом.

Весь гнів його щез, він захоплено дивився услід прекрасній Кандіді, аж поки вона зникла за деревами. Тоді повільно вернувся назад у ліс, щоб віддатися мріям ще прекраснішим, ніж перше.

¹ Мій дорогий (франц.).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Як Фабіан не знав, що сказати.

Кандіда й панночки, яким не можна було їсти риби.

Літературне чаювання у Моша Терпіна.

Юний принц

Коли Фабіан біг стежкою навпростець через ліс, то мав на думці випередити чудернацького малюка, який промчав перед ним. Але не встиг, бо, вийшовши з чагарника, побачив удалині, що малюк, а з ним іще якийсь поставний вершник, що приєднався до малюка дорогою, вже в'їжджали в Керепеську браму.

— Гм! — сказав Фабіан сам до себе. — Хоч цей лускупчик і випередив мене на коні, але я все-таки встигну на веремію, яка зчиниться, коли він приїде. Якщо той дивак і справді студіозус, то його справлять до «Крилатого коня», а як він там зупиниться й тпрукне, як полетять ботфорти і сам він разом з ними, лютий і роздратований, коли студенти зареочуть — отоді й почнеться справжня веремія.

Йдучи до міста, Фабіан думав, що на всіх вулицях дорогою до «Крилатого коня» чути лише гучний регіт глядачів. Та ба! Не сталося нічого. Всі люди йшли собі спокійно й поважно. Так само поважно походжали на площі перед «Крилатим конем» і розмовляли поміж собою студенти, що тут мали звичку збиратися. Фабіан вирішив, що малюк не заїздив сюди, аж раптом помітив, кинувши погляд на подвір'я заїзду, що до стайні повели дуже примітного малюкового коня. Він підбіг до першого, що трапився йому, знайомого й запитав, чи не проїжджав тут часом чудернацький малюк. Той нічогосінько про нього не знав, як не знали й усі інші, кому Фабіан розмовів тепер, що сталося між ним та малюком, нібито студентом. Усі дуже реготали, а проте запевняли, що такої дивовижі, як він описує, тут не чувано й не бачено. Але, щоправда, хвилини десять тому два дуже струвкі вершники на чудових конях прибули до заїзду «Крилатий кінь».

— А чи не сидів один із них на коні, якого щойно відведено до стайні? — запитав Фабіан.

— Аякже, — сказав знайомий, — звісно, сидів. Віп був невеличкий на зріст, але тепдітної постави, з приємними рисами обличчя і найкращими в світі кучерями. До того ж віп показав себе прегарним їздцем, бо скочив з коня так спритно, з такою гідністю, піби найкращий стаєнний нашого князя.

— І не згубив своїх ботфортів? — скрикнув Фабіан. — Не скотився вам під ноги?

— Боронь боже, — відповіли всі в один голос, — боронь боже! Що в тебе за думки, друже! Такий гарний їздець, як той малий!

Фабіан не знав, що й сказати. Тим часом на вулиці з'явився Бальтазар. Фабіан кинувся до нього і, тягнучи його за собою, розповів, що той малий курдупель, якого вони спіткали перед міською брамою і який упав з коня, щойно прибув сюди, і всі його вважають за гарного стрункого юнака та чудового їздця.

— От бачиш, — сказав Бальтазар спокійно й поважно, — от бачиш, любий Фабіане, не всім так, як тобі, подобається жорстоко глузувати з скривдженого самою природою.

— Але ж боже ти мій! — перебив його Фабіан. — Ідеться зовсім не про глузи й жорстокість, а про те, чи можна карлика якихось три лікті на зріст і таки геть подібного до редьки, назвати гарним, струнким юнаком?

Бальтазарові довелося визнати, що коли говорити про зріст і вигляд малого студента, то Фабіан має рацію. Решта всі запевняли, що маленький їздець — гарний, стрункий юнак, і тільки Фабіан і Бальтазар стояли на своєму, що огиднішого карлика їм не доводилось ніколи бачити. На цьому й скінчили, і всі розійшлися дуже спантеличені.

Був уже пізній вечір, і приятелі пішли додому. Та дорогою Бальтазар, сам не знаючи як, проговорився, що він зустрів професора Моша Терпіна і той запросив його на завтра на вечір до себе в гості.

— Ти щасливець! — скрикнув Фабіан. — Найщасливіший у світі! Ти ж там побачиш свою любку, ніжну мамзель Кандіду, почувш її, розмовлятимеш із нею!

Бальтазар знов дуже образився, вирвався від Фабіана й хотів піти геть, проте опам'ятався, зупинився й сказав, насилу стримавши свою досаду:

— Можливо, ти й маєш рацію, любий брате, коли вважаєш мене за дурного, закоханого блазня, мабуть, я й справді такий. Але моя дурість — глибока болюча рана, що ятрить моє серце, і той, хто брутально торкається її, може завдати мені великого горя і підбити на всілякі безглузді вчинки. Тому, брате, коли ти мене справді любиш, то не згадуй про Кандіду.

— Ти знову, — відповів Фабіан, — ти знову сприймаєш усе, мій любий друже Бальтазаре, страшенно трагічно, та, власне, чогось іншого від тебе й чекати не можна в такому

стані. Але, щоб не заходити з тобою у всілякі побажані суперечки, обіцяю тобі, що мої вуста аж тоді вимовлять Кандідине ім'я, як ти сам даси мені привід. Тільки дозволь мені ще сказати, що ти через свою закоханість зазнаєш чимало різних неприємностей. Кандіда — дуже миле, чудоне дівча, але до твоєї меланхолійної, мрійної вдачі вона аж ніяк не пасує. Коли ти познайомишся з нею ближче, то й побачиш, що її щирій веселій натурі бракує поетичності, яка тобі скрізь така потрібна. Тебе охоплять різні химерні мрії, і все закінчиться жахливим, як здаватиметься тобі, горем і розпачем. А зрештою, і мене, так само, як і тебе, запрошено на завтра до нашого професора, який розважить нас дуже цікавими дослідями. Ну, на добраніч, мрійнику! Спи, коли зможеш заснути перед таким важливим днем, як завтрашній.

З тим і покинув Фабіан свого приятеля, що впав у глибоку задуму. Фабіан і справді педарма пророкував всілякі патетичні незгоди, що могли виникнути поміж Кандідою та Бальтазаром, бо вони таки й справді були зовсім різної вдачі.

Кандіда, хоч би на чию думку, була гарна, як намальована, з променистими очима, що аж серце пропизували, з пухкими рожевими губками. Щоправда, я забув, біляві чи каштанові були в неї коси, які вона прегарно заплітала і химерно вкладала на голові, тільки дуже добре пам'ятаю їхню дивну особливість: що довше на них, було, дивнися, то вони стають темпіші. Це була струнка, висока па зріст, легка в рухах дівчина, сама лагідність і грація, особливо в веселому товаристві, а за всіма цими принадами вже й не дуже помічалось, що руки й ноги в неї могли б бути трохи й менші. До того ж Кандіда читала «Вільгельма Майстера» Гете, Шіллерові вірні та «Чарівний перстень» Фукє і встигла вже забути майже все, про що там писалось. Вона цілком пристойно грала на фортепіано, навіть часом підспівувала собі, танцювала франсези та гавоти й записувала білизну гарним, чітким письмом. А коли вже вам хочеться у цієї милої дівчини конче знайти й вади, то хіба що вона мала занизький голос, дуже тісно шнурувалась, довго раділа з нового капелюшка та забагато їла тістечок із чаєм. Для надміру захоплених поетів, звісно, ще й багато чого було б недосконалого в прекрасній Кандіді, та мало що вони хочуть. Насамперед вони хочуть, щоб дівчина від усього, що вони виголосять, упадала в нестямний захват, глибоко зітхала, зводила очі вгору, а іноді й умлівала на

якусь часинку або й зовсім ставала незряча, на доказ своєї найвищої жіночності. Далі, дівчина мусить співати поетових пісень на мотив, який їй сам виліється з серця, по тому негайно захворіти і собі теж складати вірші, але дуже соромитись, коли це виявиться, хоч вона сама делікатним письмом переписе свої вірші на дуже гарнім пахучім папері і сама ж підсує поетові, який потім зі свого боку захворіє з захвату, що, звичайно, йому цілком можна вибачити. Бо є на світі поетичні аскети, які йдуть ще далі і вважають, що коли дівчина сміється, їсть і п'є та гарно, модно одягається, то втрачає всю свою жіночу звабу. Вони майже подібні до святого Єроніма, який забороняв дівчатам посити сережки та їсти рибу. Вони повинні, каже святий, споживати тільки ледь приправлену траву, завжди бути голодними, не відчуваючи того, зодягатися в грубий, незграбно пошитий одяг, що приховував би їхній стан, а насамперед вибирати в товаришки особу, що була б поважна, бліда, сумна і трохи бруднувата!

Кандіда з натури була сама веселість і безжурність, тому їй над усе подобались розмови, що линули на легких, тендітних крилах невищного гумору. Вона щиро сміялася з усього смішного, ніколи не зітхала, хіба що негода псувала задуману прогулянку або, незважаючи на всю обережність, плямилася нова шаль. Але в ній прозирало, як був на те справжній привід, глибоке внутрішнє почуття, що ніколи не переходило в банальну чулість, отож, можливо, мені чи тобі, любий читачу, — бо ми не належимо до мрійників, — ця дівчина була б саме до вподоби. А з Бальтазаром справа стояла інакше. Однак скоро мало виявитись, чи правдиві були пророкування прозаїчного Фабіана, чи ні.

Не дивина, що Бальтазар із великого неспокою та з невимовно солодкого хвилювання не міг цілу ніч заснути. Заполонений думками про кохану, він сів до столу і скомпонував чимало пристойних, милозвучних віршів, де описав свій стан у містичній історії соловейкового кохання до пурпурової рожі. Віп падував їх узяти з собою на літературне чаювання до Моша Терпіна, щоб там при першій нагоді вразити беззахисне Кандідине серце.

Фабіан посміхнувся, коли, зайшовши в умовлений час до свого приятеля, застав його таким причепуреним, як ніколи. Бальтазар мав на собі зубчастий комірець із найтоншого брюссельського мережива, коротку, з різніми рукавами куртку з рубчастого оксамиту, французькі чобітки на високих гострих закаблуках із срібними китич-

ками, англійського капелюха з найтоншого кастору і данські рукавички; отже, був зодягнений цілком по-німецькому, і вбрання дуже личило йому, тим більше, що він гарно накрутив чуба й добре причесав маленькі вусики.

Серце в Бальтазара затремтіло з захоплення, коли в Терпінівім домі назустріч йому вийшла Кандіда, одягнена в давньонімецький дівочий убір, привітна й зваблива в погляді й у слові, у всій своїй істоті, як, зрештою, і завжди.

«Моя ти дівчино-чарівниченько!» — зітхнув Бальтазар у глибині душі, коли Кандіда, сама люба Кандіда, піднесла йому чашку гарячого чаю. А Кандіда подивилася на нього променистими очима й промовила:

— Ось ром і мараскін, сухарі й коржики, любий паце Бальтазарє! Пригощайтесь, будь ласка, беріть, що вам до вподоби!

Та замість того, щоб хоч глянути на ром чи мараскін, сухарі чи коржики, а не те що пригощатися, захоплений Бальтазар не міг одвести очей, повних болісної туги й найщирішого кохання, від милої дівчини і марно шукав слів, якими б міг висловити найглибші почуття своєї душі.

Аж ось професор естетики, здоровенний, як дуб, чоловік, обхопив його ззаду величезними ручиськами і, повернувши кругом так, що він вихлюпнув з чашки на підлогу чаю більше, ніж годилося б, крикнув громовим голосом:

— Дорогий Лукасе Кранаху! Та не жлуктіть ви цієї паскудної води, бо вкрай зіпсуєте собі німецький шлунок, — там, у другій кімнаті, наш славний Мош виставив цілу батарею найкращих пляшок із благородним рейнським, негаймо ходімо туди, трохи розважимося! — і потяг бідолашного юнака з собою.

Коли це з сусідньої кімнати назустріч їм вийшов професор Мош Терпін, ведучи за руку маленького чудернацького чоловічка, і голосно вигукнув:

— Дами й панове, рекомендую вам обдарованого надзвичайними здібностями юнака, якому не важко буде здобути вашу прихильність і вашу повагу. Це молодий пан Цинобер, який щойно вчора прибув до нашого університету і має намір студіювати право!

Фабіан та Бальтазар із першого погляду впізнали в ньому чудернацького курдуля, що коло брами мало не наїхав на них і впав з коня.

— Мабуть, мені доведеться, — тихо промовив Фабіан до Бальтазара, — мабуть, мені доведеться битися з цією поторочкою на сопілках чи, може, на шилах! Бо іншої зброї я не можу вжити проти такого жахливого супротивника.

— Посоромся, — відповів Бальтазар, — посоромся так глузувати з нещасної людини, обдарованої, як ти чув, винятковими здібностями. Отже, природа винагородила його тілесні вади духовними вартостями. — Віп підійшов до малюка й сказав: — Я сподіваюсь, любий добродію Цинобере, що вам не сталося нічого поганого, коли ви вчора впали з коня?

Але Цинобер сперся на маленьку паличку, яку держав у руці, підвівся навшпиньки якомога вище, так, що сягнув Бальтазарові майже до пояса, задер голову, глянув угору шалевими очима, що іскрилися, мов у kota, і сказав дивним рипучим голосом:

— Я не знаю, чого ви хочете, про що говорите, добродію! З коня впав? Я з коня впав? Ви не знаєте, певне, що я найкращий їздець, який тільки може бути, що я ніколи з коня не падаю, що я служив добровольцем у кірасирах і відбув із ними похід, навчав у манежі офіцерів та солдатів верхової їзди! Хм, — з коня впав! Я з коня впав!

Він хотів швидко повернутись, та паличка, на яку він опирався, вислизнула у нього з рук, і малюк полетів шкереберть Бальтазарові під ноги. Бальтазар кинувся допомогти йому і якось ненароком торкнувся його голови. Малюк так пронизливо заверещав, що аж луна пішла по всій залі, і гості злякано посхоплювались із своїх місць. Бальтазара оточили й почали питати одне поперед одного, чого це він так жахливо кричав.

— Не ображайтесь, любий пане Бальтазарє, — сказав професор Моц Терпін, — але це був таки чудернацький жарт. Ви, мабуть, хотіли, щоб ми подумали, ніби тут хтось наступив котові на хвіст!

— Кіт, кіт, проженіть kota! — скрикнула одна первова дама і миттю знепритомніла.

— Кіт, кіт! — загукали двос літніх добродіїв, хворі па таку саму ідіосинкразію, і кинулись до дверей.

Кандіда, виливши цілий флакон нюхальної води на знепритомнілу даму, сказала тихо Бальтазарові:

— Бачите, якого лиха ви накоїли своїм огидним нявканням, любий пане Бальтазарє!

А той зовсім не знав, що сталося. Почервопівши з сорому й досади, він не міг вимовити й слова, сказати, що це ж малюк Цинобер, а не він, так жахливо нявкав.

Професор Мош Терпін, побачивши, що він так страшенно збентежився, підійшов до нього і приязно сказав:

— Ну, ну, любий пане Бальтазар, заспокойтесь. Я добре все бачив. Пригнувшись до землі, лазячи рачки, ви чудово вдавали роздратованого кота. Я сам люблю такі природничі жарти, але тут, на літературному чаюванні...

— Але ж пробачте,— урвав його мову Бальтазар,— це ж був не я, пайшаповніший пане професоре...

— Ну, гаразд, гаразд,— перебив його професор.

До них підійшла Кандіда.

— Заспокой-но,— сказав їй професор,— заспокой-но бідолашного Бальтазара, бо його ця біда зовсім пригнітила.

Добрій Кандіді стало жаль Бальтазара, що стояв перед нею геть збентежений, опустивши очі. Вона подала йому руку й прошепотіла, лагідно усміхаючись:

— Але й кумедні бувають люди, так страшенно бояться котів!

Бальтазар палко притиснув Кандідину руку до своїх уст. Її блакитні очі лагідно дивились на нього. Бальтазар почував себе на сьомому небі і більше не думав ні про Цинобера, ні про котячий нявкіт. Метушня вляглася, в залі знов запанував лад. Коло чайного столика сиділа нервова дама й смачно споживала сухарики, вмочаючи їх у ром і запевняючи, ніби це бадьорить душу, коли їй загрожує ворожа сила, і тоді слідом за раптовим страхом іде палка надія.

Двос літніх добродіїв, що в них надворі справді проскочив між ногами величезний кіт, також вернулися заспокоєні назад, шукаючи столика, як і багато інших, щоб сісти до карт.

Бальтазар, Фабіан, професор естетики й ще кілька юнаків сіли біля жінок. А пап Цинобер тим часом підставив осліпчика й виліз на канапу, де вмовився між двома дамами, і позирав навколо себе гордим, блискучим поглядом.

Бальтазар подумав, що настав час виступити зі своїми віршами про кохання соловейка до пурпурової рожі. Тому він сором'язливо оголосив, як і належить молодим поетам, що коли б не боявся падокучити та викликати нудьгу,

коли б смів сподіватися на прихильність шановних зборів, то відважився б прочитати одну поему, найсвіжіший витвір своєї музи.

А що жінки давно вже перебалакали про всі новини, які сталися в місті, а панночки про останній бал у президента, ба навіть дійшли згоди щодо капелюшків, а чоловіки могли сподіватись на нове частування не раніш як за дві години, то всі почали прохати Бальтазара не позбавляти товариства такої чудової втіхи.

Бальтазар вийняв чистенько персписаний рукопис і почав читати.

Його власний твір, що таки справді вилився з глибини поетичної душі, повний сили й молодого життя, надихав його щораз більше. Він читав усе палкіше, виливаючи всю пристрасть свого закоханого серця. Він затремтів з радощів, коли тихі зітхання, ледве чутні жіночі «Ах» або чоловічі «Чудово... Надзвичайно... Божественно!» переконали його, що поема захопила всіх.

Нарешті він закінчив. Тоді всі загукали:

— Який вірш! Які думки! Яка уява! Що за чудова поема! Яка милозвучність! Дякуємо! Дякуємо вам, найдорожчий пане Цинобере, за божественну насолоду!

— Що? Як? — скрикнув Бальтазар, але ніхто на нього не звернув уваги, бо всі ринули до Цинобера, що сидів на канапі, надувшись, як малий індик, і огидним голосом рипів:

— Будь ласка... будь ласка... коли вам до вподоби... це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі.

Але професор естетики репетував:

— Чудовий... божественний Цинобере! Щирий друже, ти ж після мене перший поет на світі! Дай я тебе обійму, серденько моє!

І він схопив малюка з канапи, підняв його вгору й почав голубити та цілувати. Цинобер поводився вкрай непристойно. Він махав маленькими ніжками, гамселив ними в товсто професорове черево й квакав:

— Пустити мене, пустити мене, мені болить, болить, болить, я видряпаю тобі очі, відкушу тобі носа!

— Ні,— скрикнув професор, садовлячи малюка на канапу,— ні, любий мій друже, не треба бути аж надміру скромним!

Мош Терпін також устав від картярського столу, узяв Цинобера за ручку, потис її і сказав дуже поважно:

— Чудово, юначє! Не забагато, ні, замало розповідали мені про високий геній, що вас надихає.

— Хто з вас,— знов вигукнув, сповнений захвату, профєсор естетики,— хто з вас, панночки, в нагороду поцілує незрівнянного Цинобера в уста, що висловили найглибші почуття найчистішого кохання?

І тоді встала Кандіда, підійшла, полум'яніючи, як жар, до малюка, вклякнула перед ним і поцілувала його в гидезний рот із синіми губами.

— Так,— скрикнув тоді Бальтазар, немов охоплений раптовим шаленством,— так, Цинобере, божественний Цинобере, ти склав зворушливі вірші про соловейка та пурпурову рожу і тобі належить чудова нагорода, яку ти отримав!

Сказавши це, він потягнув Фабіана до сусідньої кімнати й промовив:

— Будь ласка, глянь мені просто в очі і скажи одверто й чесно, чи я студент Бальтазар, чи ні, чи ти справді Фабіан, чи ми справді перебуваєм у Терпінівім домі? А може, це тільки сон? Може, ми збожеволіли? Вщипни мене за носа або струси, щоб я прокинувся від цього проклятого марення.

— Як ти можеш,— відповів Фабіан,— як ти можеш так шаленіти і все через дурні ревнощі, що Кандіда поцілувала малюка? Ти ж повинен сам визнати, що вірші, які прочитав малюк, таки справді чудові.

— Фабіане! — скрикнув Бальтазар, страшенно здивований. — Що це ти верзеш?

— Авжеж,— вів далі Фабіан,— авжеж, його вірш був чудовий і заслуговував, по-моєму, на Кандідин поцілунок. І взагалі, здається, в цьому дивному малюкові є щось такє, що вартніше за струнку постать. Та й коли взяти саму фігуру, то вона мені здається тепер не такою огидною, як спочатку. Коли він читав вірші, натхнення прикрасило риси його обличчя, і він мені здавався часом привабливим струпким юнаком, незважаючи на те, що ледве визирав із-за столу. Кинь свої дурні ревнощі, заприятелюй із ним, як поет із поетом.

— Що? — гнівно вигукнув Бальтазар. — Що? Ще й заприятелювати з тим проклятим виродком, якого я задумав би цими руками?

— Ось бач,— сказав Фабіан,— ось бач, ти таки не хочеш бути розважним. Але вернімося до зали, там сталося щось нове, бо я чую гучну хвалу.

Бальтазар машинально подався за товаришем.

Коли вони ввійшли, професор Мош Терпін, отетерілий з подиву, стояв ще посеред зали, тримаючи в руках прилади, що ними робив, мабуть, якісь фізичні досліди. Все товариство з'юрмилося навколо Ципобера, який, підпершись пальчиком, сп'явся навшпиньки і з гордим виглядом сприймав хвалу, що сипалась на нього з усіх боків. Тоді всі обернулися до професора, який зробив ще одну дуже дотепну штуку. Та щойно він закінчив, як усі знову, оточивши малюка, закричали:

— Чудово, знаменито, дорогий пане Ципобере!

Нарешті й сам Мош Терпін кинувся до малюка й закричав удесятеро дужче, ніж інші:

— Чудово, знаменито, любий пане Ципобере!

Серед товариства був також юний принц Грегор, що вчився в університеті. Принц був прегарної вроди — кращої годі собі й уявити, а поведінки такої шляхетної і невимушеної, що зразу виявлялось і його високе походження, і звичка бувати в найвищих колах.

Тепер принц Грегор не відходив від Ципобера і падаючи міру вихваляв його і як найкращого поета, і як пайдотепнішого фізика.

Чудно було дивитися на них, як вони стояли вкупі. Поряд із струвким Грегором малесенький карлик, що, високо задерши поса, ледве тримався на тоненьких ніжках, мав химерний вигляд. Очі всіх жіпок були спрямовані туди, але не на принца, а на малюка, який то спинався навшпиньки, то опускався, коливаючись то вгору, то вниз, паче картезіанський чортик.

Професор Мош Терпін підійшов до Бальтазара й зацітав:

— Ну, що ви скажете про мого протеже, любого Ципобера? В нього багато чого є за душею, і коли я тільки гляну на нього, то відчуваю, що він не простий собі юнак. Пастор, що його виховав і мені рекомендував, висловився про його походження дуже загадково. Бо ж гляньте тільки на його величну постать, на його благородну, невимушену поведінку. Він, паперпе, князівської крові, а можливо, що й королівський сип!

Тієї миті спозістили, що вечеря готова. Ципобер прикиндибав до Кандіди, незграбно схопив її за руку й повів у їдальню.

Як несамовитий, кинувся щасливий Бальтазар темної ночі, крізь бурю й дощ додому.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

*Як скрипаль-італієць Сбіока
нахвалявся запроторити пана Цинобера в контрабас,
а референдарій Пульзер не міг дістати посади
в міністерстві закордонних справ.*

*Про службовців митниці та затримані дива для хатнього вжитку.
Як Бальтазара було зачаровано за допомогою головки ціпка*

Бальтазар сидів на високому, оброслому мохом камені в лісовій глушині й замислено дивився вниз, у яр, де поміж скель та густих чагарів півнявся й шумів струмок. Темні хмари сунули по небу й зникали за горами. Шелест дерев і дзюрчання води звучали немов глухе скавуління, до якого іноді домішувався крик хижих птахів, що здіймалися з темних хащів до високого неба й линули слідом за хмарами.

Бальтазарові здавалося, ніби він у дивних голосах лісу вчуває жалібні скарги природи, ніби він сам мусить потонути в тих скаргах, ніби вся його істота — це тільки почуття найглибшого, пестерпного болю. Серце його мало не розривалося з туги, і коли з очей полилися рясні сльози, йому видалось, ніби духи лісового струмка виглянули з води, простягли до нього білі руки з хвиль, щоб зтягти в прохолодну глибину.

Коли це десь іздалеку долинув чистий, веселий звук ріжка і трохи авеселив його душу: в ньому прокипулась невимовна туга і водночас солодка надія. Він озирнувся навкруги, і, поки лунав ріжок, йому здавалося, що зелені лісові тіні вже не такі сумні, шум вітру, шепотіння чагарів не таке жалісне. Новий настрій його вилився в слова.

— Ні,— вигукнув він, схопившись з місця і радісно глянувши вдалину,— ні, ще не всі надії згасли! Певне тільки те, що якась похмура таємниця, якісь зловісні чари вдерлися в моє життя, але я зламаю ці чари, хоч би мені довелось навіть загинути. Коли я, захоплений, переможений почуттям, що мало не розривало мені груди, освідчився нарешті любій, солодкій Кандіді в коханні, то хіба ж не прочитав у її очах, хіба не відчув у потиску її руки своє щастя? Але як тільки з'являється той проклятий малий виродок, усе її кохання переходить на нього. Вона не зводить з мерзенної потвори очей, і як тільки клишоногий малюк наблизиться до неї або хоч торкнеться її руки, з її уст вихоплюються тужні зітхання. Тут мусить бути захована якась таємниця, і коли б я вірив у безглузді бабські казки,

то сказав би, що малюка зачаровано, і він, як то кажуть, наводить на людей ману. Хіба ж не диво дивне, що всі глузують і сміються з потворного, огидного курдупля, а щойно він з'явиться, то починають його вихвалити як найрозумнішого, найученішого, ба навіть найвродливішого з-поміж усіх студентів? Та що й казати! Хіба ж зі мною діється не те саме, хіба мені не здається часом, що Цинобер і розумний, і гарний? Тільки в присутності Кандіди лихі чари не мають наді мною сили, тоді Цинобер залишається дурним, потворним виродком. Але хай там що, я стапу проти ворожої сили, у моїй душі мрів передчуття, що якась несподіванка дасть мені в руки зброю проти лихої потвори!

Бальтазар пішов назад до Керепеса. Йдучи узліссям, він помітив на шляху невелику, навантажену речами коляску, з якої хтось привітно махав до нього білою хустичкою. Він підійшов ближче і впізнав синьйора Вінченцо Сбіоку, відомого на весь світ віртуоза-скрипаля, якого він надзвичайно цінував за його прекрасну, майстерну гру і в якого вже два роки навчався грати.

— От добре, — вигукнув Сбіока, — от добре, мій любий пане Бальтазаре, мій дорогий друже й учню, що я зустрів вас тут, щоб сердечно з вами попрощатися!

— Як, — запитав Бальтазар, — як, синьйоре Сбіоко, невже ви покидаєте Керепес, де всі вас так шанують і поважають, де без вас не можуть обійтися?

— Еге ж, — відповів Сбіока, і з гніву вся кров линула йому до обличчя, — еге ж, пане Бальтазаре, я залишаю місто, де всі люди знавівніли, місто, схоже на велику божевільню. Вчора ви не були на моєму концерті, бо гуляли за містом, а то б захистили від скаженого натовпу, що накинувся був на мене!

— Але що ж сталося? Скажіть, на бога, що сталося? — скрикнув Бальтазар.

— Я грав, — мовив Сбіока, — найважчий концерт Віотті. Це моя гордість, моя радість. Ви чули, як я граю його, і завжди ним захоплювалися. Вчора я був, можна сказати, в найкращому гуморі... апіта, кажу вам, веселий, радісний... spigiu alato, кажу вам. Жодний скрипаль у цілому світі, навіть сам Віотті, не зміг би краще заграги. Коли я скінчив, знялися оплески, бурхливі, несамовиті, — справжній фурор, кажу вам, як і слід було чекати. Я скрипку під пахву і виходжу, щоб красенько подякувати. І що ж я бачу, що я чую? Всі, не звертаючи на мене ніякісінької

уваги, з'юрмилсь в одному кутку зали й репетують, як навіжені: «Браво, бравіссімо, божественний Цинобер! Яка гра, яка поза, яка сила, яка досконалість!» Я кинувся туди, прощтовхуюсь, — а там стоїть ледве на три лікті заввишки паскудний малюк і рищить огидним голосом: «Прошу, нема за що, заграв, як умів... Щоправда, я тепер найкращий скрипаль у Європі та й у всіх інших відомих частинах світу...» — «Стопадцять кіп чортів! — закричав я. — А хто ж тут грав: я чи цей хробак?» А що малюк і далі мимрив: «Дякую, укліпно дякую», то я хотів підбігти до нього й схопити його всією аплікатурою. Коли це всі кидаються до мене й починають плести несусвітні речі про заздрість, ревності та недоброзичливість. Тим часом хтось вигукує: «А яка музика!» І всі знову заходжуються: «А яка музика! Божественний Цинобер! Геніальний композитор!» Я ще завзятіше кричу: «Та невже ж тут усі подуріли, геть з глузду з'їхали? Це ж концерт Віотті, і я, я, відомий на весь світ Вінченцо Сбіока, грав його!» Та мене міцно хапають, кажуть щось про італійську біснуватість... *gabba*, кажу вам, про її дивні напади, затагають силоміць до сусідньої кімнати, поводяться зі мною, як із хворим, як із божевільним. Незабаром убігає до кімнати синьйора Брагаці й падає неспритомна. З нею сталося те, що й зі мною. Щойно вона закінчила свою арію — зала здригається від «Браво, бравіссімо, Цинобер!» І всі репетують, що ніхто в світі так не співає, як Цинобер! А він знов гугнявить своє проклятуще: «Прошу, прошу!» Синьйора Брагаці лежить у гарячці і, мабуть, незабаром помре, а я ось рятуюсь утечею від знавсінілого люду. Бувайте здорові, любий пане Бальтазарє! Якщо побачите, бува, синьйора Цинобера, то скажіть йому, будь ласка, хай ніде не попадається на концерті разом зі мною, бо схоплю його за хробачі ніжки і запакую в контрабас через дірку, нехай там хоч усе життя виграє концерти й виспівує арії, скільки йому заманеться. Прощавайте, мій любий Бальтазарє, і не забувайте скрипки. — Синьйор Вінченцо Сбіока обійняв закам'янілого з подиву Бальтазара, сів у коляску й швидко поїхав собі.

— Чи не мав я рації, — сказав Бальтазар сам до себе, — чи не мав я рації, коли казав, що та моторошна химера, той Цинобер зачарований і напускає на людей ману?

Тієї миті повз нього промчав якийсь юнак, блідий, збентежений, з виразом розпачу й безумства на обличчі. Бальтазарові стало важко на серці. Йому здалося, що той юнак — один із його друзів, тому він кинувся за ним у ліс.

Ледве пробіг він двадцять чи тридцять кроків, як упізнав референдарія Пульхера, що стояв під великим деревом і, піднявши очі вгору, так нарікав:

— Ні, неможливо довше витримати цю ганьбу! Всі надії щезли! Один лише шлях — могила! Прощай усе... життя... світ... сподівання... кохана...

З цими словами він вихопив у розпачі пістоля з-за пазухи й приставив до лоба.

Бальтазар блискавично підскочив до нього, рвонув у нього пістоля з рук, відкинув його геть і крикнув:

— Пульхере, бійся бога, що з тобою, що ти робиш?

Референдарій кілька хвилин не міг отямитись. Майже непритомний, він упав на траву. Бальтазар присів до нього й почав утішати якими тільки міг словами, не знаючи, через що він упав у такий відчай.

Сто разів питав Бальтазар, що ж таке страшне сталося, що навело його на чорні думки про самогубство, аж поки нарешті Пульхер глибоко зітхнув і почав:

— Ти знаєш, любий друже Бальтазаре, мое скрутне становище, знаєш, як я всі свої надії покладав на посаду таємного експедитора, що відкрилась у міністерстві закордонних справ; знаєш, як ретельно, як пильно готувався я до неї. Я подав свої праці і з радістю довідався, що вони отримали цілковите схвалення в міністра. З якою певністю став я сьогодні вранці до усього іспиту! В кімнаті я застав маленького потворного карлика, якого ти, напевне, знаєш під ім'ям пана Цинобера. Радник посольства, якому доручено було провадити іспит, привітно підійшов до мене й сказав, що на ту саму посаду, яку я хочу отримати, зголосився також і пан Цинобер, тому він буде екзаменувати нас обох. А потім шепнув нишком на вухо: «Ви можете не боятися свого супротивника, любий референдарію, бо праці, які подав малий Цинобер, просто жалюгідні». Іспити почалися. Жодного питання радника не залишив я без відповіді. А Цинобер не знав нічого, ну просто нічогісінько, і, замість відповідати, рохкав і квакав якусь нісенітницю, якої ніхто не розумів, і так непристойно хвицав ногами, що кілька разів навіть упав з високого стільця, і я мусив його піднімати. Серце моє аж тремтіло з радості, — приязні погляди, які радник кидав на малюка, я вважав за найгіркішу іронію. Іспит закінчився. Але хто опише мій жах! Мов громом прибило мене, коли радник підійшов до малюка, обійняв його й сказав: «Найшановніший добродію! Які знавця! Який розум! Яка дотепність! — А потім

до мене: — Ви мене дуже розчарували, папе Пульхере. Ви ж нічого і нічого не знаєте! І не ображайтеся, але таким способом підбавдорювати себе на іспитах, як оце ви, не узвичасно, та й неспристойно. Ви не могли навіть на стільці всидіти, кілька разів падали, і панові Циноберові довелося вас підводити. Дипломати мусять бути тверезі й розважні, бувайте, папе референдарію!» Я думаю, що то якісь безглузді жарти, і наважився піти до міністра. Він звелів мені передати, що не розуміє, як я ще й наслідився турбувати його своїм візитом після того, що вчинив на іспитах. Адже ж він знає все! Посада, якої я так домагався, вже віддана панові Циноберові! Отак якась некегельна сила перекреслила мені всі надії, і я хочу добровільно відібрати собі життя, яке віддано на поталу таємному фатумові. Залиш мене!

— Нізащо! — вигукнув Бальтазар. — Перше вислухай мене.

І він розповів йому все, що знав про Цинобера, починаючи від першої зустрічі з ними коло Кереспеської брами, про те, що сталося між ним і малюком у Терпінновім домі, і про все, що тільки-но почув од Вінченцо Сбіоки.

— Одне лише з певністю можна сказати, — додав він наостанку, — що в кожному вчинку тієї поторочі є щось таємниче, і повір мені, друже Пульхере: коли тут діють якісь некегельні чари, то треба тільки твердо опертися їм, і перемога буде наша, аби лише мужність. А тому не вдавайся в тугу і не роби нічого, не подумавши. Об'єднаймося проти недолугого відьмака!

— Відьмак! — вигукнув, зрадивши, референдарій. — Еге ж, відьмак, справжнісінький проклятий відьмак, що правда, то правда! Але ж, друже Бальтазаре, що це з нами, чи нам не спитьсся? Відьмаки, відьми, чари... Хіба ж не позникало все це давним-давно? Хіба ж багато років тому князь Пафпутій Великий не запровадив освіти і не вигнав з країни всієї нечисті, всього незбагненного? Та як же та клята погань зуміла все-таки тайкома пролізти до нас? Сто кіл чортів, таж треба звернути на неї увагу поліції, митників! Але ні, ні... тільки людське божевілля або — чого я найдужче боюся — величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятущий Цинобер, мабуть, неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: «Гляньте-но на цього малелького, гарного пана, йому належать усі гроші, які там карбують».

— Е, мовчи,— відповів Бальтазар,— мовчи, друже, не грішми орудус ця потвора, тут щось інше! Щоправда, князь Пафнутій запровадив освіту на добро й користь свого народу і своїх нащадків, а проте дещо дивовижне й незрозуміле в нас залишилось. Так би мовити, приємні дива для хатнього вжитку. Наприклад, із нікчемної насінини виростають височезні, стрункі дерева або всілякі овочі та городина, якою ми напихаємо своє черево. Адже ж дозволено різноманітним квіткам і метеликам на своїх пелюстках і крилах мати найблискучіші барви, ба навіть носити найдивніші письмена, про які ніхто й не знає, чи то олія, чи гуаш, чи акварель, і жоден майстер каліграфії не здатен прочитати те чудесне письмо, а не те що так написати! Го-го, референдарію, і зі мною часом діється щось чудне! Я кладу люльку й починаю ходити по кімнаті, а якийсь голос шепче мені, що я сам чудо, чарівник мікросмос порядкує мною і під'юджує на різні безглузді витівки! Але тоді, референдарію, я втікаю до лісу, споглядаю природу і розумію все, що говорять квіти, що журкоче струмок, і мене обіймає небесне блаженство!

— Ти говориш, немов у лихоманці! — вигукнув Пульхер.

Та Бальтазар, не зважаючи на нього, простяг руки в далечінь, немов охоплений налкою тугою.

— Ти тільки вслухайся,— мовив він,— тільки вслухайся, о референдарію, яка небесна музика лунає в шумі вечірнього вітру в лісі! Чуєш, як струмки співають чимраз голосніше, як кущі й квіти приєднують до них свої піжкі голоси?

Референдарій прислухався, щоб почути музику, про яку говорив Бальтазар.

— А й справді,— почав він,— а й справді по лісі линуть звуки, найчудесніші, найпрекрасніші з усіх, які мені доводилося чути в житті, і глибоко западають у душу. Але це не вечірній вітер, не кущі, не квіти співають, а здається, ніби хтось у далині торкає найглибші голосники в гармонії.

І Пульхер мав рацію. Справді, до них наближались повні, все гучніші хвилі акордів, подібні до звуків гармонії, але нечуваної величі й сили. І коли друзі пройшли далі, перед очима в них відкрилася така чарівна картина, що вони з подиву остовпіли, наче прикипили до місця. Недалеко від них їхав лісом чоловік, майже по-китайському зодягнений, тільки на голові в нього був пишній берет із гарним плюмажем. Карета його була подібна до

розтуленої мушлі з блискучого кришталю, двоє високих коліс, здавалося, теж були зроблені з того самого матеріалу. Коли вони крутилися, то лунали чарівні звуки гармонії, які наші друзі й почули ще здалеку. Два сніжно-білих одиороги в золотій упряжці везли карету, де замість візника був золотий фазан, що держав у дзьобі золоті віжки. А ззаду сидів великий золотий жук, який, здавалось, махаючи крильми, навівав на дивного чоловіка в мушлі прохолоду. Проїжджаючи повз друзів, чоловік приязно їм уклонився. Тієї ж миті з блискучої головки довгого ціпка, якого незнайомий тримав у руках, на Бальтазара упав яскравий промінь. Юнака немовби хто вколов у самі груди, він здригнувся і скрикнув:

— Ох!

Чоловік подивився на нього, усміхнувся й кивнув головою ще привітніше, ніж перше. Коли чарівна карета звикла в густому чагарнику і тільки чутно було ще ніжні звуки гармонії, Бальтазар кинувся приятелеві на шию, не тямлячи себе з радощів і захвату, й вигукнув:

— Референдарію! Ми врятовані! Оце був той, хто розіб'є нечестиві Циноберові чари.

— Не знаю, — сказав Пульхер, — не знаю, що зі мною тепер діється, чи я сплю, чи марю, одне лише правда, що мене сповнює якесь не відоме раніше почуття і в мою душу вертаються втіха й подія.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

*Як князь Барсануф снідав лейпцігськими жайворонками
та гданьською золотою горілкою,
як йому на кашемірові штани сіла масна пляма
і як він таємного експедитора Цинобера
зробив таємним радником в особливих справах.
Книжка з малюнками доктора Проспера Альпануса.
Як один швейцар укусив студента Фабіана за палець,
як той надів сюртук із шлейфом
і як його за те висміяно.
Бальтазарова втеча*

Нема чого довше приховувати, що міністр закордонних справ, при якому пав Цинобер заступив на посаду таємного експедитора, був нащадком того барона Протекстатуса фон Моидшайна, який у «Книзі турнірів» та хроніках надаремне шукав родовід феї Розабельверде. Він звався,

як і його предок, Претекстатус фон Мондшайн, мав найкращу освіту, найприємніші звички, ніколи не плував *мене й жení, вам і вас*, виводив своє ім'я французькими літерами, ще й до того розбірливим письмом, і навіть часом працював сам, переважно, як була погана погода. Князь Барсануф, один із наступників великого Пафнутія, ніяко любив його, бо той на кожне питання мав готувати відповідь, у години відпочинку грав з князем у скраклі, добре розумівся на грошових справах і танцював гавот як ніхто.

Трапилось так, що барон Претекстатус фон Мондшайн запросив князя на сніданок із лейпцігських жайворонків та на чарку гданської золотої горілки. Прийшовши до Мондшайна, князь застав у передпокої між кількома приємними дипломатичними особами і малого Цинобера, який, спираючись на паличку, лупнув на князя своїми оченятами і, не звертаючи більше на нього уваги, став запитатися смаженим жайворонком, якого щойно поцупив зі столу. Помітивши малюка, князь ласкаво усміхнувся до нього й запитав міністра:

— Мондшайне, хто той невеличкий, приємний розумний юнак у вашому домі? Чи це не він часом так чудово складає і таким прекрасним письмом пише мені доповіді, які я почав отримувати від вас?

— Він самий, вельможний пане, — відповів Мондшайн. — Доля послала мені в його особі найрозумнішого і найдібнішого працівника. Цей достойний юнак зветься Цинобер, і я уклібно вам його рекомендую. Будьте до нього ласкаві й прихильні, мій дорогий князю. Він лише кілька днів як працює в мене.

— А тому, — озвався один гарний юнак, наблизившись до князя, — а тому, коли ваша ясновельможність дозволить мені зауважити, мій малий колега нічогісінько ще не надіслав. А доповіді, яким впало щастя звернути на себе увагу вашої ясновельможності, складав я.

— Чого вам треба від мене? — звернувся до нього князь.

А Цинобер, що, чавкаючи, жадібно вминав жайворонка, тим часом підійшов до князя впритул.

Доповіді таки справді писав той юнак, що звернувся був до князя, але князь знов крикнув:

— Чого вам треба? Ви, мабуть, і пера в руках не тримали. Та ще й тут, біля самого мене, жерете смажених жайворонків, навіть, мушу зауважити на превелику свою досаду, посадили масну пляму на мої кашемірові штани!

До того ж бридко чвакасте, еге ж! Все це переконливо свідчить, що ви зовсім не здатні до дипломатичної діяльності. Ідіть собі любешько додому і не навертайте мені на очі. Хіба що принесете якийсь добрий засіб вивести пляму на моїх штанях. Тоді я, може, стану знов до вас ласкавіший.— І, звертаючись до Цинобера, промовив: — Такі юнаки, як ви, шаповниї Цинобере,— окраса вітчизни, вони заслуговують на те, щоб володарі їх відзначали. Ви будете таємним радником в особливих справах!

— Найкрасніше дякую! — рохнув Цинобер, ковтаючи останній шматок і витираючи піку обома руками.— Найкрасніше дякую, це для мене ніщо, зроблю все як слід.

— Чесна самовпевненість,— промовив князь, підвищивши голос,— чесна самовпевненість свідчить про внутрішню силу, що має бути притаманна достойному державному діячеві.

І, сказавши цю сентенцію, князь випив чарку золотої гданської, яку міністр власноручно подав йому і яка йому дуже припала до смаку. Нового радника посадовили між князем і міністром. Віп жер як не в себе жайворонків, пив малагу і гданську впереміш, рохкав, бурмотів: крізь зуби й через те, що ледве виглядав з-за столу кінчиком гострого носа, дуже вимахував ручками й ніжками.

Після сніданку князь і міністр сказали:

— Цей таємний радник в особливих справах — справжній англієць!

— У тебе,— сказав Фабіан своєму приятелєві Бальтазарові,— в тебе такий радісний вигляд, очі твої аж світяться. Ти почувася себе щасливим? Ах, Бальтазарє, ти сніп, мабуть, чудесний сон, але, як приятель, я мушу тебе збудити.

— А що таке? Що сталося? — стурбовано спитав Бальтазар.

— Так,— вів далі Фабіан,— так, я мушу тобі все сказати! Тільки не впадай у розпач, мій друже! Пам'ятай, що хоч, можливо, жодне лихо в світі не вражає так боляче, як це, але й не забувається так легко! Кандіда...

— На бога! — скрикнув, жахнувшись, Бальтазар,— Кандіда? Що з нею? Її вже немає на світі? Вмерла?

— Заспокойся,— сказав далі Фабіан,— заспокойся, мій друже. Не вмерла твоя Кандіда, але для тебе все одно, що вмерла! Знай же, що малюк Цинобер став таємним

радником і пібито вже заручений з Кандідою, яка бозна-чого до нестями закохалась у нього.

Фабіан думав, що Бальтазар вибухне розпачливими прокльонами й скаргами. Але він патомість промовив спокійним голосом:

— Коли це й усе, то ще не така біда, щоб я васмутився.

— Хіба ж ти вже не кохаєш Кандіди? — запитав Фабіан, страшенно здивований.

— Кохаю, — відповів Бальтазар, — як не кохати такого ангела, такої чудової дівчини? Кохаю від щирого серця, з усією пристрасстю, яка тільки може вибухнути в молодечих грудях! І знаю, ах, добре знаю, що й Кандіда мене кохає, тільки проклятуці чари обплутали її, але скоро я порву відьмакові пута, скоро знищу страховисько, яке її, бідолашну, морочить.

І Бальтазар докладно розповів приятелеві про дивного чоловіка, якого він зустрів у лісі в чудернацькій кареті. Бо відколи груди його пронизав яскравий промінь з головки ціпка, він відчув певність, що Цинобер не хто інший, як вікчемний відьмак, силу якого знищить той чоловік.

— Але ж, Бальтазарє! — вигукнув Фабіан, коли той закінчив. — Бальтазарє, як тобі могла спасти на думку така дивовижа, така нісенітниця? Чоловік, якого ти вважаєш за чарівника, не хто інший, як доктор Проспер Альпанус, що живе недалечко від міста у своїй віллі. Щоправда, про нього йдуть дивні чутки, і його вважають мало не другим Каліостро, але то його власна вина. Він полюбляє, скажімо, огорнути себе в містичний морок, удавати, що йому відомі найглибші таємниці природи, що йому підвладні незвані сили. До того ж він великий дивак. Наприклад, його карета так химерно вроблена, що людина з палкою, жвавою уявою, як хоч би в тебе, мій друже, легко може сприйняти її за явище з якої-небудь безглуздої казки. Отож слухай! Його кабріолет має вигляд мушлі і скрізь посріблений, а поміж колесами вміщено катеринку, що сама грає, як тільки закрутяться колеса. Той, кого ти вважав за срібного фазана, насправді був його маленькій, одягнений у біле візник, так само його розкрита парасолька здалася тобі крильми золотого жука. Своім білим конячкам він звелів приробити великі роги, щоб вони мали казковий вигляд. Єдине, що доктор Альпанус справді має гарного іспанського ціпка з чудовим блискучим кристалом, прилаштованим зверху замість головки. Про дивну дію того кристала розповідають, а може,

Й вигадують багато всіляких байок. Промінь його будімо ледве чи й витримає око. А коли доктор закрий його тонким серпавком, тоді, пильно вдивившись у нього, можна побачити, як у вгнутому дзеркалі, ту людину, образ якої ти носиш глибоко в своєму серці.

— Справді? — перепитав Бальтазар. — Справді? Так кажуть? А що ще розповідають про доктора Проспера Альпануса?

— Ет, — відповів Фабіан, — краще не проси, щоб я тобі розповідав усі ті дурні байки та вигадки. Ти ж знаєш, що й досі є ще навіжені люди, які, всуцереч здоровому глуздові, вірять у так звані дива з нікчемних бабських казок.

— Признаюся тобі, — перебив його Бальтазар, — що я й сам належу до тих навіжених, без здорового глузду, людей. Посріблене дерево — зовсім не те, що блискучий, прозорий кристал, катеришка звучить не так, як гармонія, срібний фазан — не візник, і парасолька — не золотий жук. Або дивний чоловік, якого я зустрів, не Проспер Альпанус, що про нього йде тепер мова, або доктор справді володіє надзвичайними таємницями.

— Аби тебе, — сказав Фабіан, — аби тебе цілком викинути від химер, буде найкраще, коли я поведу тебе просто до Проспера Альпануса. Тоді ти на власні очі побачиш, що пан доктор — звичайнісінький лікар і що він не виїжджає на прогулянку з однорогами, срібними фазанами та золотими жуками.

— Ти, мій друже, — сказав Бальтазар, радісно блиснувши очима, — ти, мій друже, висловив найщиріше бажання моєї душі. Зараз же рушаймо в дорогу.

Незабаром вони вже стояли перед ґратчастою брамою парку, посеред якого була вілла доктора Альпануса.

— Як же нам увійти туди? — спитав Фабіан.

— Я думаю, треба постукати, — відповів Бальтазар і взявся за металевий молоток, що висів біля самого замка.

Щойно підняв він молоток, як почувся якийсь підземний гуркіт, наче далекий грім, що завмер десь пемов у бездонній глибині. Ґратчаста брама помалу відчинилась, вони ввійшли і попростували довгою, широкою алеєю, в кінці якої побачили віллу.

— І ти відчуваєш тут, — запитав Фабіан, — щось надзвичайне, чарівне?

— Я думаю, — відповів Бальтазар, — що ґратчаста брама все ж таки відчинилась не дуже звичайно, і потім, не знаю чому, мені все тут видається таким чудесним, просто

магічним. Де ще в околиці такі прекрасні дерева, як у цьому парку? Еге ж, багато дерев і кущів мають он які блискучі стовбури та смарагдове листя — напевне, вони з чужих, певідомих країн.

Фабіан помітив дві жаби надзвичайної величини, що від самої брами скакали обабіч них.

— Добрий мені парк, — вигукнув Фабіан, — коли в ньому водиться така погань!

І він нахилився по камінь, щоб жбурнути його в кумедних жаб. Та обидві вони стрибнули в куці, втупившись звідти в нього блискучими людськими очима.

— Ну стривай же! — крикнув Фабіан, пацілився в одну жабу й кинув каменя.

Але тієї миті якась приземкувата, бридка жіпка, що сиділа на дорозі, завакала:

— Нахаба, жбурляє камінням у чесних людей, що важкою працею заробляють собі на шматок хліба!

— Ходімо вже, ходімо, — з жахом промурмотів Бальтазар, що добре бачив, як жаба перекинулась у стару жінку. Один лиш погляд у куці перекопав його, що й друга жаба, перекинувшись у малепького чоловічка, ретельно взялася вицоловати бур'ян.

Перед домом був прекрасний зелений моріжок, на якому паслися обидва одпороги, а в повітрі бриніла піжна музика.

— Ти бачиш? Ти чуєш? — запитав Бальтазар.

— Я бачу тільки, — відповів Фабіан, — двох білих конячок, що пасуться на траві, а бринить, мабуть, десь еолова арфа.

Чудова, проста архітектура не дуже великого двоповерхового будинку захопила Бальтазара. Він смикнув за шпурок дзвінка, двері зразу ж відчинились, і перед юнаками, замість швейцара, з'явився великий, схожий на страуса золотавий, блискучий птах.

— Ну глянь, — сказав Фабіан Бальтазарові, — глянь, яка безглузда ліврея! Коли й захочеш дати хлопцеві па чай, то де ж у нього руки, щоб засунути гроші в кишеню?

Він обернувся до страуса, схопив його за блискуче, пухнасте пір'я, що висіло з вола під дзьобом, як пищик жабо, і сказав:

— Будьте ласкаві доповісти про нас панові доктору, дорогий друже.

Але страус промовив лише: «Квір-р-р!» — і дзьобнув Фабіана за палець.

— А хай йому чорт! — крикнув Фабіан. — Це таки й справді, видно, проклятий птах!

Тієї ж миті відчинилися хатні двері, і назустріч друзям ввійшов сам доктор, маленький, худенький, блідий чоловік. Він був у невеличкій оксамитовій шапочці, з-під якої спадали довгі прегарні кучері, в довгим індійським убранні кольору вохри, в маленьких червоних чобітках зі шнурівкою, облямованих чи то хутром, чи, може, пером якої птиці — не можна було розпізнати. Обличчя в нього було спокійне, навіть добродушне, тільки як придивитись до нього пильно, зблизька, то часом здавалося, ніби з нього, мов із скляного фютляра, виглядає ще одне малецьке личко.

— Я побачив, — сказав тихо, трохи протягло, з приємним усміхом Проспер Альпанус, — я побачив вас, мої папове, ще з вікна. Я вже наперед знав, припаймні про вас, любий добродію Бальтазарє, що ви прийдете до мене. Отже, прошу ласкаво, ходімо зі мною.

І Проспер Альпанус повів їх до високої круглої кімнати, позавішуваної блакитними запонами. Через пророблене в стелі вікно світло падало просто на блискучий, глянсований мармуровий столик, що стояв посеред кімнати на сфінксові замість лапок. Більше в кімнаті не видно було нічого особливого.

— Чим можу вам служити? — запитав Проспер Альпанус.

Тоді Бальтазар набрався відваги й розповів усе, що сталося з малим Цинобером, відколи той уперше з'явився в Керепесі, і на закінчення сказав, як у нього виникла тверда впевненість, що тільки він, Проспер Альпанус, є той добродійний маг, який покладе край негідним і мерзенним чарам Цинобера.

Проспер Альпанус глибоко замислився. Нарешті, аж через кілька хвилин, він сказав поважно, притишивши голос:

— З вашої розповіді, Бальтазарє, видно, що малий Цинобер, напевне, оточений якимись таємницями. Але ж треба найперше знати ворога, з яким доведеться боротись, знати причину тих чарів, що їх треба зникити. Можливо, малий Цинобер не хто інший, як домовик-коренячок. Зараз побачимо.

Проспер Альпанус смикнув за один шовковий шнурок, що їх повно спускалося зі стелі. Одна запона зашурхотіла, розсунулась, відкриваючи великі фоліанти, всі в позо-

лочених палітурках, і донизу спустилась легесенька, гарна драбинка з кедрового дерева. Проспер Альпанус піднявся нею вгору, витяг із горішньої полиці один фоліант і поклав його на мармуровий столик, старанно обмахнувши з нього порошок чималим віничком із блискучого павиного пір'я.

— У цьому трактаті йдеться про домовиків-коренячків. Вони всі тут намальовані. Можливо, ви знайдете між ними й свого ворога Цинобера, тоді він попаде в наші руки.

Коли Проспер Альпанус розгорнув книгу, приятелі побачили в ній безліч чітких кольорових гравюр найхимерніших потворних чоловічків із пайбезглуздішими щиками, які тільки можна собі уявити. Але тільки-но Проспер торкнувся одного з них у книзі, як той ожив, вискочив з аркуша на мармуровий стіл і почав кумедно, втішно танцювати, ляскати пальчиками й виробляти кривими ніжками піруети й антраша, ще й приспівувати: «Квір-р-р, квак-ц, пір-р, пап-ц»,— аж поки Проспер не схопив його за голову й не поклав назад в книгу, де він скоро сплющився й обернувся на кольоровий малюнок.

У такий спосіб вони переглянули всі гравюри. Але хоч Бальтазарові часто хотілося крикнути: «Ось він, ось Цинобер!»— та, придивившись пильніше, він, на великий свій жаль, мусив визнати, що то зовсім не Цинобер.

— Дуже дивно,— сказав Проспер Альпанус, передивившись усю книжку до кінця.— Може, він який-небудь гном? Подивимось.

І він надзвичайно спритно поліз знов на кедрову драбинку, дістав другий фоліант, старанно витер із нього порошок, поклав на мармуровий столик і розгорнув його.

— У цьому творі йдеться про гномів. Можливо, ми впізнаємо тут Цинобера.

Друзі знов побачили безліч чітких кольорових гравюр з огидними рудими потворами. І тільки-но Проспер Альпанус їх торкався, як вони починали плаксиво парікати й нарешті важко виновзали з книжки на мармуровий стіл, стогнали, охкали, аж поки доктор знов не вкладав їх у книжку.

Але й тут Бальтазар не знайшов Цинобера.

— Дивно, дуже й дуже дивно,— сказав доктор і глибоко задумався.— Королем жуків,— повів далі він,— королем жуків він не може бути, бо той, мені добре відомо, перебуває тепер в іншому місці. Павучим маршалом також ні, бо павучий маршал, хоч, правда, й бридкий, але розумний

і спритний, живе з своїх рук, не привласнюючи собі чужої праці. Дивно, дуже дивно.

Він знов кілька хвилин помовчав, і тепер стало виразно чути всілякі чудні голоси: то окремі звуки, то цілі хвилі акордів, що бриніли навколо.

— У вас тут звідусюди чутно приємну музику, любий папе докторе, — сказав Фабіан.

Але Проспер Альпанус, здавалося, зовсім не звертав на Фабіана уваги. Він тільки Бальтазара не спускав з очей. Простягнувши до нього руки, він ворушив кінчиками пальців, ніби хотів скропити його невидимими краплями.

Нарешті доктор схопив Бальтазара за руки і мовив поважно й ласкаво:

— Тільки найчистіша співзвучність психічних принципів за законом дуалізму сприятиме операції, яку я зараз почну. Ідіть за мною!

Друзі пройшли за доктором через кілька кімнат, де не було нічого особливого, хіба що кілька дивовижних тварин, які читали собі, писали, малювали, танцювали тощо; нарешті перед ними відчинилися двійчасті двері, і приятелі зупинились перед щільною завісою, за якою Проспер Альпанус зник, залишивши їх у цілковитій темряві.

Аж ось завіса розсунулась і друзі опинились, як їм здалося, в округлій залі, де розливалось магічне притьмарене світло. Коли вони поглядали на стіни, то їхній погляд ніби губився в неозорих зелених гаях, на квітучих луках із дзюркотливими струмками й джерелами. Тасмичі, невідомі пахощі клубочились у повітрі і паче доносили солодкі звуки гармонії. Проспер Альпанус з'явився одягнений у все біле, як брамін, і поставив посеред зали велике, кругле кришталеве свічадо, накинувши на нього серпанок.

— Підійдіть, — сказав він глухим, урочистим голосом, — підійдіть до цього свічада, Бальтазар, спрямуйте всі свої думки на Кандіду, побажайте від усієї душі, щоб вона з'явилась вам тієї миті, яка тепер існує в просторі й часі.

Бальтазар зробив так, як йому наказано. Тим часом Проспер Альпанус став позаду й почав обома руками описувати круг цього кола.

Минуло кілька секунд, і з свічада знявся блакитний дим. Кандіда, мила Кандіда з'явилась там у всій своїй красі і розповні життя! Але поруч із нею, зовсім близько від неї сидів брудний Цинобер, тиснув їй руки, цілував її — а Кандіда обіймала однією рукою потвору й пестила його.

Бальтазар мало не крикнув, та Проспер Альпанус міцно схопив його за плечі, і крик завмер у нього в грудях.

— Спокійно, — тихо сказав Проспер, — спокійно, Бальтазарє! Візьміть ось цього кийка й цалупцюйте почвару, але не руште з місця.

Бальтазар так і зробив і задоволено побачив, як малюк скорчився, скрутився, впав додолу! Він люто скочив уперед, але видиво розпливлося в тумані і в диму, а Проспер Альпанус рвонув оскраженілого Бальтазара назад, крикпуючи:

— Годі! Коли розіб'єте магичне свічадо, то всі ми пропади! Ходімо на світло.

Друзі з докторового наказу покинули залу і вийшли до сусідньої світлої кімнати.

— Слава богу, — вигукнув Фабіан, — слава богу, що ми вийшли з проклятої зали! Задушливе повітря так стиснуло мені серце, а ще й ці дурні штуки, які я ненавиджу всією душею.

Бальтазар хотів відповісти йому, але до кімнати ввійшов Проспер Альпанус.

— Тепер, — сказав він, — тепер ясло, що потворний Цинобер і не коренячок, і не гном, а звичайнісінька людина, але про цього дбає якась таємна чарівна сила; вгадати її мені ще не пощастило, тому я поки що не можу вам допомогти. Завітайте до мене пезабаром знов, Бальтазарє, ми тоді вирішимо, що робити далі. До побачення!

— Отже, — сказав Фабіан, підступаючи до доктора, — отже, ви чарівник, а не можете подолати малого, жалюгідного Цинобера. То знайте ж, що я вас вважаю, разом з усіма вашими кольоровими малюнками, ляльками, магичним свічадом, з усім вашим безглуздим причацдаллям, за справжнього шахрая! Закоханого Бальтазара, що базграє вірші, ви можете морочити, але зі мною у вас нічого не вийде! Я освічена людина і не визнаю жодних чудес!

— Вважайте мене, — сказав Проспер Альпанус, засміявшись голосніше й щиріше, ніж від нього можна було сподіватися, — вважайте мене за кого хочете. Але хоч я й не справжній чарівник, проте знаю деякі гарні штуки.

— З Віглебової «Магії» або з якоїсь іншої? — вигукнув Фабіан. — Ну, куди вам до нашого професора Мона Герпіна, ви з ним не зрівнястесь, бо він чесний чоловік і завжди показує нам, що все відбувається природно, він не оточує себе таємничим причацдаллям, як ви, пане докторє. Ну, а тепер мов вам шанування!

— Ну,— сказав доктор,— певже ви такі розгнівані й підете від мене?

І він погладив кілька разів Фабіанові руки від плеча до зап'ястків. Тому стало якось прикро, і він збентежено вигукнув:

— Що ви робите, папе докторе?

— Ну, йдіть уже собі, панове,— сказав доктор.— Ви, пане Бальтазар, сподіваюсь, незабаром прийдете до мене. Ми зарадимо вашій біді!

— Ви не дістанете ані гроша на чай, мій друже! — гукнув Фабіан до золотавого швейцара і схопив його за жабо.

Але той знов нічого не сказав, лише квіркнув і вдруге дзьобнув Фабіана в палець.

— Тварюко! — скрикнув Фабіан і вибіг з будинку.

Обидві жаби негайно з'явилися знову й чемпо відпровадили друзів до самої гратчастої брами, яка, глухо загуркотівши, відчинилась, потім зачинилась за ними.

— Я не розумію,— сказав Бальтазар, ідучи дорогою позад Фабіана,— зовсім не розумію, брате, що це сьогодні на тобі за дивний сюртук, з такими страшенно довгими полами й коротенькими рукавами.

Фабіан глянув на себе і вражено побачив, що його коротенький сюртук ззаду подовшав до самої землі, зате рукави підскочили аж до ліктів.

— Сто кіп чортів, що ж це таке? — вигукнув він і почав натягувати та обсмикувати рукави.

Спершу було ще сяк-так, але тільки-но вони перейшли міську браму, рукави, хоч як він їх обсмикував та натягував, підскочили знову аж до самих плечей, оголивши Фабіанові руки, а ззаду волочився шлейф, що чимраз довшав. Усі зустрічні зупинялися й мало не лопали з реготу, а дітлахи цілими юрмами бігли за ним, радісно галасуючи, глузували з довгої рясн, смикали і рвали її з усіх боків. А коли Фабіан наважився знов оглянутись, то побачив, що шлейф не тільки не вкоротився, а став ще довший. Люди на вулиці реготали й кричали все дужче, аж поки нарешті Фабіан, мало не збожеволівши, не вскочив у якийсь дім. Тієї ж миті зник і шлейф.

Бальтазар не мав часу довго чудуватися з Фабіанових дивних чарів, бо референдарій Пульхер, сполавши його, затяг якнайдалі в провулок і сказав:

— Чого ж ти й досі не втік, чого прилюдно вештаєшся, коли за тобою гоняться з наказом про арешт!

— А що таке? Про що ти говориш? — запитав украй здивований Бальтазар.

— Тебе так далеко, — вів далі референдарій, — тебе так далеко завели шалені ревнощі, що ти порушив хатнє право, вдерся в дім Моша Терпіва, напав на Цинобера коло його нареченої і мало не до смерті налупцював потворного малюка!

— Схаменися! — закричав Бальтазар. — Таж мене цілий день не було в Керопесі, це нахабна брехня!

— О, тихше, тихше! — мовив Пульхер. — Лише Фабіанова безглузда витівка, отой його шлейф урятує тебе, і ніхто не зверне тепер на тебе уваги! Мерщій тікай від ганебного арешту, а все інше ми вже якось уладнаємо. Тобі тепер не можна з'являтися додому. Дай мені ключі, я тобі все перешлю. Швидше йди до Гох-Якобсгайма!

І референдарій потяг Бальтазара безлюдними провулками за браму в село Гох-Якобсгайм, де знаменитий учений Птолемеус Філадельфус писав свою надзвичайну книжку про невідоме плем'я студентів.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

*Як таємний радник в особливих справах
Цинобер причісувався в своєму саду і приймав росяну ванну.
Орден Зелено-плямистого Тигра.
Щаслива вигадка театрального кравця.
Як панна Рожа-Гожа облилася кавою,
а Проспер Альпанус запевняв її в своїй приязні*

Професор Мош Терпів аж млів від радості.

— Чи міг я, — казав він сам до себе, — чи міг я сподіватися більшого щастя, як те, що шановний таємний радник прийшов до мене в дім ще студентом? Він одружиться з моєю донькою і буде моїм зятем. Через нього я доскочу ласки в найсвітлішого князя Барсануфа і піднімусь драбиною, якою піднімається і мій чудовий Циноберик. Щоправда, я й сам часом не збагну, як це така дівчина, як моя Кандіда, могла до нестями закохатися в малюка. Бо звичайно жінки звертають увагу більше на гарну зовнішність, аніж на особливі духовні якості, а я іноді як придивлюся до цього радника в особливих

справах, то мені здається, що його не можна назвати дуже гарним, він навіть... bossu¹... ша, ша, ша... бо й стіни мають вуха. Він же князів улюбленець, буде весь час підійматися вгору, до того ж — мій зять!

Мош Терпін казав правду. Кандіда виявляла надзвичайну прихильність до малюка, і коли дехто з тих, на кого Цинобер не міг наслати мапи, натякав їй, що таємний радник в особливих справах шкідлива, бридка потвора, та їй годі, вона миттю звертала розмову на чудові кучері, якими наділила його природа.

Але, чуючи ці її слова, ніхто не посміхався так глузливо, як референдарій Пульхер.

Він ходив назирці за Цинобером, а допомагав йому таємний секретар Адріан, той самий юнак, який через Циноберові чари мало не позбувся місця в канцелярії міністерства і знов повернув собі прихильність князя лише тим, що здобув для нього чудовий засіб виводити плями.

Таємний радник в особливих справах жив у прегарному будинку з іще кращим садом, посеред якого була галявина, оточена густими кущами, де квітли чудові троянди. Люди помітили, що Цинобер через кожні дев'ять днів тихенько вставав на світанку, хоч як йому було важко, сам, без служника, одягався, спускався в сад і зникав у кущах, які оточували галявину.

Пульхер і Адріан, відчуваючи якусь таємницю і довідавшись від Циноберового камердинера, якої ночі його пап мав піти на галявину, наважились перелізти через садовий мур і сховатися в кущах.

Тільки-но почало світати, як вони побачили малюка, що плентався грядкою, пирхаючи і чхаючи, бо росяні стебла та віти били його по носі.

Коли він прийшов на моріжок із трояндами, над кущами пепаче забринів вітерець, і троянди запахли ще чутніше. Якась прекрасна жінка в серпанку, з крильми за плечима, спустилася додолу, сіла на гарний стілець, що стояв серед трояндових кущів, і, тихо промовивши: «Йди, моя люба дитино», взяла Цинобера й почала розчісувати золотим гребінцем довгі кучері, що спадали йому аж на спину. Здавалось, малюкові було дуже приємно, бо він блимав оченятами, витягав ніжки й муркотів, як кіт. Так тривало, мабуть, хвилин п'ять, потім чарівниця ще

¹ Горбатий (франц.).

раз провела пальцем уздовж його тім'я, і Пульхер та Адріан помітили на голові в Цинобера вузьку, блискучу, як вогонь, смугу. Тоді жінка сказала:

— Ну, прощавай, любий хлопчику! Будь розумним, яким тільки зможеш!

Малюк сказав:

— Бувайте, матусю, я й так розумний, вам нема чого казати це щоразу.

Жінка помалу знялась і зникла в повітрі.

Пульхер і Адріан отетеріли з подиву. Коли Цинобер хотів уже йти, вони вискочили з кущів і крикнули:

— Доброго ранку, пане таємний раднику в особливих справах! Ох, як же вас гарно причесали!

Цинобер озирнувся і, побачивши Пульхера, хотів швидше втекти. А що був незграбний і слабкий у ногах, то сніткнувся, вшав у високу траву, стебла зімкнулися над ним, і він опинився в росяній вані. Пульхер підскочив до нього й поміг йому встати на ноги, але Цинобер прохрипів:

— Як це ви, добродію, попали в мій сад? Забирайтеся звідси геть до всіх чортів!

Він схопився й підстрибом, скільки було в нього сили, побіг додому.

Пульхер написав Бальтазарові про цю дивовижну пригоду й пообіцяв подвоїти свою пильність.

Цинобера, видно, страшенно засмутило те, що з ним трапилось. Він звелів покласти себе в постіль і так охкав та стогнав, що чутка про його раптову хворобу дійшла скоро до міністра Молдшайна й до князя Барсануфа.

Князь Барсануф негайно послав свого лейб-медика до маленького улюбленця.

— Пайшановпіший таємний раднику,— сказав лейб-медик, намацавши пульс,— ви не шкодуєте себе для вітчизни... Пильна праця поклала вас у постіль, постійні напружені думки спричинились до невимовних страждань, які ви, мабуть, тепер відчуваєте. Ви зблідли, змарніли, а ваша дорога голівка аж пашить! Ой, ой! Хоч би не було запалення мозку! І оце ви, дбаючи про добробут держави, довели себе до такого? Аж подумати страшно! Ану стривайте лишень!

Лейб-медик, мабуть, помітив ту саму червону смугу на Циноберовій голові, яку відкрили Пульхер та Адріан. Зробивши кілька магнетичних рухів звіддала і подмухавши з усіх боків на хворого, який у відповідь нявчав і

скавуяів, лейб-медик хотів погладити його рукою по голові й ненароком торкнувся тієї смуги. Цинобер аж підстрибнув, знавіспівши з люті, і маленькою кощавою рукою дав такого ляпаса лейб-медикові, який саме нахилився до нього, що аж луна пішла по кімнаті.

— Чого вам треба від мене? — заверещав Цинобер. — Чого вам треба від мене, що ви дряпасте мене по голові? Я зовсім не хворий, я здоровий, цілком здоровий, я зараз устану й піду в міністерство на конференцію. Геть звідси до біса!

Лейб-медик, украй переляканий, квапливо пішов від нього. А коли він розповів князеві Барсануфу про свою пригоду, той захоплено вигукнув:

— Яка відданість державній службі! Яка гідність, яка велич у поведінці! Що за людина той Цинобер!

— Мій дорогий таємний раднику! — сказав міністр Претекстатус фон Моцдшайн до малого Цинобера. — Як добре, що ви, незважаючи на свою хворобу, прийшли на конференцію! Я тут склав записку з приводу какатуського двору — сам склав, і прошу вас доповісти князеві, бо в вашій натхненній доповіді вона виграв, і князь тоді визнає мене її автором.

Записку, що нею хотів заробити собі славу міністр, склав, проте, не хто інший, як Адріан.

І міністр пішов із малюком до князя.

Цинобер витяг з кишені записку, яку йому дав міністр, і почав читати. А що з його читання нічого не виходило і він тільки невиразно мимрив і плів якусь нісенітницю, то міністр узяв у нього папірця й почав читати сам.

Князь, видно, був страшенно захоплений і виявляв своє задоволення, щоразу вигукуючи:

— Прекрасно! Добре сказано! Чудово! Знаменито!

Як тільки міністр закінчив, князь підійшов до малого Цинобера, високо підняв його, притиснув до своїх грудей, якраз там, де в нього (в князя) сяяла велика зірка Зеленоплямистого Тигра, і, скликуючи й затипаючись, бо сльози аж лилися йому з очей, промовив:

— Ні, яка людина! Який талант! Яка старанність, яка любов! Яке самозречення! — Потім додав, опанувавши себе: — Цинобере! Я призначаю вас своїм міністром! Будьте вірний і відданий вітчизні. Будьте чесним слугою Барсануфа, який любитиме вас і шануватиме. — Тоді незадоволено звернувся до міністра: — Я бачу, любий бароне фон Моцдшайне, що від деякого часу ви стали занепадати

на силі. Відпочинок у мастку буде корисний вашому здоров'ю. Прощайте!

Міністр фон Моцдшайн пішов, буркнувши крізь зуби щось невразне й люто позирнувши на Цинобера, який за своїм звичаєм сперся ззаду на паличку і, ставши навшишиньки, гордо й нахабно поглядав навкруги.

— Я повинен, — сказав князь, — я повинен, мій любий Цинобере, відзначити вас відповідно до ваших високих заслуг. Отож прийміть із моїх рук орден Зелено-плямистого Тигра!

І князь хотів негайно ж повісити йому орденську стрічку, яку звелів камердинерові принести, та вона шйяк не лягала на Циноберові горби — то непристойно спадала донизу, то так само непристойно повзла догори.

Князь у таких справах, як і в усіх інших, що торкалися добробуту держави, був дуже принциповий. Орден Зелено-плямистого Тигра мав висіти між стегною кісткою і куриком на три шістнадцятих дюйма від цього останнього. Але повісити його саме там шйяк не вдавалося. Марно старалися камердинер, три пажі, сам князь — клята стрічка сновзала то туди, то сюди. Нарешті Цинобер почав невдоволено квакати:

— Чого ви зняли таку веремію круг мене? Киньте цю дурну цяцьку, нехай висить як хоче. Я ж тепер міністр, міністром і залишусь.

— Нащо ж, — розгнівано вигукнув князь, — нащо ж тоді в мене існує орденська рада, коли з приводу стрічок існують такі безглузді правила, що цілком суперечать моїй волі? Потерпіть, мій любий Цинобере, скоро все зміниться!

З наказу князя зібралась орденська рада, до якої додали ще двох філософів та одного природознавця, що недавно вернувся з Північного полюса. Рада мала обмірковувати, як найкраще приладнати стрічку Зелено-плямистого Тигра міністрові Циноберу. Щоб на таке важливе питання раді вистачило сили, усім її членам наказано вісім днів перед засіданням нічого не думати. А щоб той наказ виконати і водпочас не занехаяти державної служби, їм належало робити рахунки. Вулиці перед палацом, де мало відбутися засідання орденської ради, філософів та природознавця, були встелені товстим шаром соломи, щоб не гуркотіли підводи й не заважали мудрим мужам. Заборонили також поблизу палацу бити в барабани, грати на музичних інструментах, ба навіть голосно розмовляти. В самому палаці всі

ходили на товстих повстяних підписах і порозуміналися на мигах.

Цілісіньких сім днів з раннього ранку до пізнього вечора тривало засідання, але кінця йому ще й не видно було.

Князеві урвався терпець, він раз по раз слав до них накази, що повинні ж вони, хай йому сто чортів, дійти нарешті якогось висновку. Та нічого не помагало.

Природознавець, як лише міг, досліджував Циноберову природу, зміряв ширину й висоту горба на спині і дав орденській раді найдокладніші обрахунки. Він, власне, й запропонував нарешті покликати на засідання ще й театрального кравця.

Хоч яка дивна була ця пропозиція, але в тому страху й скруті, в якому всі вони перебували, її прийняли одностайно.

Театральний кравець, добродій Кес, був дуже спритний і хитрий чоловік. Як тільки члени ради розповіли йому про свою безвихідь, він переглянув обрахунки природознавця і вмить придумав, як найкраще почепити орденську стрічку. А саме: на груди й на спину пришити певну кількість гудзиків і застібати на них стрічку.

Усе владналося якнайкраще.

Князь був захоплений і схвалив постанову орденської ради: запровадити кілька ступенів ордена Зелено-плямистого Тигра, залежно від кількості гудзиків, з якими будуть його давати. Наприклад, орден Зелено-плямистого Тигра з двома гудзиками, з трьома гудзиками і т. д. Міністр Цинобер отримав особливу нагороду, якої ніхто інший не смів домагатися: орден з двадцятьма діамантовими гудзиками, бо саме двадцять гудзиків і треба було до його чудернацької фігури.

Кравець Кес отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двома золотими гудзиками, але, незважаючи на його мудру вигадку, князь мав його за поганого кравця і не хотів у нього одягатися. А все ж призначив дійсним таємним князівським грескостюмером.

Доктор Альпанус замислено дивився з вікна своєї вілли в парк. Цілісіньку ніч він тільки те й робив, що складав Бальтазарів гороскоп, а заразом довідався дещо й про малого Цинобера. Та найважливішим здавалося йому те, що трапалося з малюком у саду, коли його застукали там Пульхер з Адріаном. Проспер Альпанус хотів саме погу-

кати своїх одпорогів, щоб вони запрягались у мушлю, бо він хотів поїхати в Гох-Якобсгайм, коли це раптом ваторохтіла якась карета і зупинилась перед гратчастою брамою парку. Служник доповів, що з ним бажає поговорити панна фон Рожа-Гожа.

— Ласкаво прошу,— сказав Проспер Альпанус, і дама ввійшла до кімнати.

Вона була в довгій чорній сукні, обличчя її, мов у тих матрон, ховав серпалок. Проспер Альпанус, охпелений дивним передчуттям, узяв свій ціпок і спрямував блискучий промінь головки на даму. І враз навколо неї немовби замиготіла блискавка, і панна в її сяйві постала в легкім, білім убранні, з мерехтливими, прозорими крильми за спиною, з білими й червоними трояндами в косах.

— Ege! — прошепотів Проспер і сховав ціпок під шлейфом.

Тієї ж миті дама знову постала перед ним у тому самому вбранні, що й прийшла.

Проспер Альпанус чемно запросив її сідати. Панна фон Рожа-Гожа сказала, що вже давно мала памір відвідати папа доктора в його домі за містом, щоб познайомитися з тим, хто у всіх навколо здобув славу як дуже талаповитий, доброчинний мудрець. Напевне, він не відмовить їй і погодиться взяти під свій лікарський нагляд розташований педалеко притулок для шляхетних дівчат, де старі дами частенько хворіють і не мають жодної допомоги. Проспер Альпанус чемно відповів, що хоч і давно вже залишив практику, але, як виняток, згодея відвідувати притулок, якщо буде потреба, а потім запитав, чи сама вона, панна фон Рожа-Гожа не скаржиться часом на яку-небудь хворобу. Панна запевнила, що ні, тільки часом її крутить у суглобах, як вона змерзле врапці надворі, але тепер почуває себе цілком здоровою. І вона почала якусь байдужу розмову. Проспер запитав, чи не вип'є вона чашку кави, бо до обіду далеко. Рожа-Гожа відповіла, що патронеси ніколи від кави не відмовляються. Принесли каву, та хоч скільки Проспер її наливав, чашки залишалися порожні. Байдуже, що кава аж через вінця лилася з кавника.

— Е,— усміхнувся Проспер Альпанус,— якась злюща кава! Будьте ласкаві, моя люба панно, може вам пощастить палити?

— Залюбки,— відповіла панна і взяла кавник.

Та хоч кави з кавника не вилилось ні краплі, чашки ставали все повніші й повніші, і кава полилась через вінця

на стіл, патронесі на сукню. Вона швиденько відставила кавлик, і кава зникла без сліду. Обоє, Проспер Альпанус і патронеса, мовчки і якось дивно з хвилину дивились одне на одного.

— Ви, здається,— почала панна,— ви, здається, пане докторе, читали якусь цікаву книжку, коли я увійшла?

— Таки й справді,— відповів доктор,— у цій книжці пишеться про найдивовижніші речі.

Він хотів розгорнути маленьку книжку в позолоченій оправі, що лежала перед ним на столі, але марно — вона, ляснувши, щоразу згорталася знову.

— Отакої,— сказав Проспер Альпанус.— А чи не спробуєте часом ви, моя шановна панно, дати раду з цією свавільною книжкою?

І він подав їй книжку. Але щойно панна торкнулася до неї, як книжка сама розгорнулася, аркуші розсипались, побільшали й зашурхотіли по всій кімнаті.

Панна злякано відсахнулася. Тоді доктор міцно згорнув книжку, і всі аркуші зникли.

— Однак,— мовив Проспер Альпанус, лагідно усміхаючись, і підвівся з місця,— однак, моя шановна, ласкава панно, навіщо нам гайнувати час на такі жалюгідні штуки? Адже ж те, що ми зараз робимо,— звичайнісінькі розваги за столом, краще перейдемо до поважніших речей.

— Мені вже треба йти! — крикнула панна і встала.

— Е, ні,— сказав Проспер Альпанус,— ви не підете без мого дозволу, бо мушу вам сказати, шановна добродійко, що ви тепер цілком у моїй владі.

— У вашій владі,— гнівно вигукнула панна.— У вашій владі, пане докторе? Безглузда похвальба!

І вона розгорнула своє шовкове вбрання та й знялася під стелю, як чудовий чорний метелик. А доктор Альпанус тієї ж миті задзижчав і забринів слідом за нею, як великий жук-рогач. Цілком знеможений метелик спустився на підлогу й перекинувся маленькою мишкою. Але жук-рогач стрибнув за нею сірим котом. Мишка знялася знов, як блискучий колібрі, тоді навколо дому загуділи якісь дивні голоси і різні чудернацькі комахи з'явилися і задзижчали в повітрі, а разом з ними дивне лісове птаство, наче золота мережа завісила вікна. Цим разом фея Рожа-Гожа-Зеленава з'явилася у всій своїй пишноті та величі, в осяйному білому вбранні, підперезана блискучим діамантовим поясом, з білими й червоними трояндами в чорних косах і стала посеред кімнати. А перед нею маг у золотом гапто-

ваній мантії, з блискучою короною на голові, тримаючи в руці ціпок із вогнепо-променистою головкою. Рожка-Гожа-Зеленава ступила до мага, але раптом з її кіс упав золотий гребінець і розбився, наче скляний, на мармуровій підлозі.

— Горе мені! Горе мені! — скрикнула фея.

І раптом вони знову обинялися за столом, патронеса фон Рожка-Гожа у довгій чорній сукні, а навпроти неї доктор Проспер Альпанус.

— Я гадаю, — спокійно мовив Проспер Альпанус, наливаючи в китайські чашки без усяких перешкод чудесну гарячу каву мокко, — я гадаю, вельмишановна панно, що ми вже тепер досить знаємо одне одного. Мені дуже шкода, що ваш прекрасний гребінець розбився на моїй твердій підлозі.

— Я сама винна, — сказала панна, попиваючи з задоволенням каву, — що не доглядела. На цій підлозі треба бути обережною, щоб чого не кинути, бо, якщо я не помиляюся, це каміння вкрите чудодійними ієрогліфами, які іншим можуть видатися тільки мармуровими жилками.

— То все тільки використані талісмани, шановна, тільки використані талісмани, і більше нічого.

— Але ж, дорогий докторе, — запитала панна, — як могло статися, що ми з вами досі не були знайомі, що й досі ваші дороги віде не перетнулися?

— Різне виховання, шановна панно, — відповів Проспер Альпанус, — різне виховання, на жаль, цьому виною. Тим часом як ви, щедро обдарована талантами дівчина, могли в Джіпністані цілком покластися на свою багату натуру, на свій щасливий геній, я, бідолашний студент, замкнутий у пірамідах, слухав лекції у професора Зороастра, такого собі старого шкарбуна, який, проте, страшенно багато знав. За панування достойного князя Деметрія я оселився в цій маленькій, чудовій країні.

— Як, — здивувалася панна, — і вас не вигнали, коли князь Пафнутій запроваджував освіту?

— Авжеж, ні, — відповів Проспер, — мені, навпаки, пощастило цілком заховати своє власне Я, бо що стосується освітніх справ, то я намагався виявити особливі знання в різних рукописах, які я тоді поширював. Я там доводив, що без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки, що ми гарну годину чи добрий урожай маємо завдячувати тільки зусиллям князя та його дворян, бо вони десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тим часом як простий люд у полі лише оре й сіє. Князь Пафнутій призначив мене

тоді таємним перховним президентом освіти — я ту посаду скинув разом із своєю машкарою, як важкий тягар, коли минула буря. Потай я робив добро, скільки міг. Себто те, що ми з вами, шановна панно, вважаємо за добро. Чи відомо вам, добродійко, що це Я вас попередив про навалу освітньої поліції, що мені ви завдячуєте ті приємні штуки, які ви щойно показували? О боже мій! Дорога панно, погляньте-но тільки в це вікно! Невже ж ви не впізнаєте того парку, де так часто й так весело гуляли і розмовляли з приятлими духами, що мешкали в кущах, квітах, струмках? Цей парк я врятував своїм знанням. Він лишився такий самий, як і за часів Деметрія. Князь Барсапуф, дякувати богу, не так переймається чародійством, він ласкавий володар і дає кожному волю — хай кожен чарує скільки хоче, аби тільки непомітно, та щоб податки добре платили. Отож я й живу тут, як і ви, люба панно, в своїм притулку, щасливо і безтурботно!

— Докторе! — вигукнула панна, і сльози покотилися їй з очей. — Докторе, що ви кажете, яка новина! Так, я впізнаю цей гай, де я зазнала блаженної втіхи! Докторе, ви найшляхетніша людина, яка я вдячна вам! Чого ж ви так жорстоко переслідуєте мого вихованця?

— Ви, люба панно, — відповів на це доктор, — ви піддалися своїй природженій доброті і гайнуєте свій хист на нікчому. Цинобер є й буде, незважаючи на вашу ласкаву допомогу, малим потворним негідником, який тепер, коли розбився ваш золотий гребінець, відданий цілком у мої руки.

— Змилуйтесь над ним, докторе, — попросила панна.

— А подивіться-но, будь ласка, сюди, — сказав Проспер, показуючи їй Бальтазарів гороскоп, який він склав.

Панна глянула і жалібно вигукнула:

— Ну, коли така справа, то я мушу поступитися перед вищою силою. Бідний Цинобер!

— Признайтесь, шановна панно, — сказав усміхаючись доктор, — признайтесь, що жінки часом дуже легко піддаються дивацтвам: безоглядно задовольняючи якусь примху, що зародилася в одну мить, вони не зважають на страждання, яких завдають іншим. Цинобер мусить прийняти кару, але він ще дістане і незаслужену шану. Цим я віддаю належне вашій силі, вашій доброті, вашій чесноті, дорога, найласкавіша панно.

— Ви чудова, прекрасна людина! — вигукнула панна. — Будьте моїм приятелем!

— Назавжди, — відповів доктор. — Моя приязнь, моя щира прихильність до вас, люба фес, залишиться назавжди. Сміливо звертайтеся до мене в скруті і... шийте в мене каву, коли тільки вам заманеться.

— Бувайте здорові, найшановніший магу, ніколи не забуду вашої ласки, вашої кави! — промовила панна і, зворушена до глибини душі, встала, щоб попрощатися.

Коли Проспер Альпанус проводжав її аж до гратчастої брами, кругом звучали найчудовіші, прекрасні лісові голоси.

Перед брамою, замість феїної карети, стояла запряжена однорогами докторова кришталева мушля, позад якої золотий жук розгорнув свої блискучі крила. На козлах сидів золотий фазан і, тримаючи в дзьобі золоті віжки, поглядав розумними очима на панну.

І коли карета рушила через запашний гай, сповнюючи його невимовно мелодійними звуками, патронеса відчула себе так, ніби вона перелипула в щасливі часи свого давнього чарівного життя фей.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

*Як професор Мош Терпін
у князівській винарні досліджував природу.
«Mycetes Beelzebub».*

Розпач студента Бальтазара.

Добрый вплив гарно устаткованої вілли на родинне щастя.

*Як Проспер Альпанус подарував Бальтазарові
черепахову табакерку, а потім виїзав*

Бальтазар, що ховався в селі Гох-Якобсгайм, отримав від референдарія Пульхера такого листа:

«Справи наші, любий друже Бальтазарє, йдуть щораз гірше. Наш ворог, огидний Цинобер, тепер уже міністр закордонних справ і отримав орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками. Віл попав у князеві улюбленці і робить усе, що тільки йому заманеться. Професор Мош Терпін так наивдючився, що мало не луспе з дурної пихи. Через свого майбутнього зятя він отримав посаду генерал-директора всіх природничих справ у державі, що дає йому багато грошей та інших прибутків. Як генерал-директор природничих справ, віл цепзурує та ревізує сонячні й місячні затемнення, а також передбачення погоди в дозво-лених у державі календарях, а особливо досліджує природу

в резиденції та її околицях. Маючи таку посаду, він отримує з князівських лісів найрідкісніших птахів, найкращих звірів, і, щоб дослідити їхню природу, велить засмажити їх, і з'їдає. Він також пише тепер, чи припаймні запевняє, що пише, трактат про те, чому вино має інший смак, ніж вода, та інакше впливає, і хоче присвятити цей трактат своєму зятеві. Цинобер також поклопотався, щоб Мош Терпін міг увесь час студіювати цю тему в князівській винарні. Він простудіював уже таким чином пів-оксгофта старого рейнського і кількадесят пляшок шампанського, а тепер узявся саме до бочки алікante. Наглядач винарні руки ламає. Отак живеться професорові. А він, як тобі відомо, найбільший ласун у світі і мав би справді райське життя, якби не мусив виїжджати раптово на село, коли виб'є градом поля, і з'ясовувати князівським орендарям, чому йде град, щоб ті бісові діти хоч трохи захопили науки і в майбутньому стереглись такого лиха й не сміли щоразу з цієї причини вимагати пільг за оренду, бо самі винні.

Міністр ніяк не може забути прочухана, що дістав від тебе. Він заприсягся помститись. І тобі ніяк не можна в'являтися тепер у Керепесі. Та й мені також добре перспадає за те, що я підгледів, як дивно зачісувала його крилата дама. Поки Цинобер буде князевим улюбленцем, мені, мабуть, годі й думати про якусь пристойну посаду. Моя лиха доля завжди зводить мене з цим виродком там, де я й гадки не мав його зустріти. А кожна зустріч стає для мене фатальною. Недавно міністр у повному параді, зі шпагою, зіркою та ордепською стрічкою був у зоологічному кабінеті і, за своєю звичкою, спираючись на паличку, стояв і гоїдався навщипиньки перед скляною шафою, де сиділи дуже рідкісні американські мавпи. Чужинці, які оглядали кабінет, підійшли до шафи, і один із них, побачивши потворного курдупеля, вигукнув: «Ой, яка гарна мавпочка, яка мила тваринка, окраса всього кабінету. Ой, як же ця мавпочка зветься? З якого вона краю?» Тоді доглядач, торкнувши Цинобера за плече, цілком поважно сказав: «Еге ж, це дуже гарний екземпляр, чудова бразільська мавпа, так звана *musetes Beelzebub, simia Beelzebub Linnei, niger, barbatus, podiis caudaque apice brunneis*¹, тобто ревун. «Добродію, — визвірився курдупель на доглядача, — ви що,

¹ Ревун Вельзевул. Ліннеєва мавпа Вельзевул, чорна, бородата, на ступнях і коло хвоста темно-червопа (лат.).

схибнулися чи, може, зовсім збожеволіли? Який я вам Beelzebub caudaque, який ревує! Я Цинобер, міністр Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!» Я стояв недалеко і зареготав — не міг утриматись, навіть якби мене хто вбив за те на місці. «А, і ви також тут, пане референдарію», — прорипів він до мене, і його відьмацькі очі спалахнули червоним блиском.

Бозна, як так сталося, але чужинці й далі вважали Цинобера за найкращу і найрідкіснішу мавпу, яку будь-коли бачили, і хотіли погодувати його волоськими горіхами, що їх діставали з кишень. Цинобер з люті мало не луснув, дух йому захопило, ніжки відмовились служити. Він покликав камердинера, і тому довелося на руках віднести його в карету.

Я навіть сам собі не можу пояснити, чому ця пригода викликала в мене проблеск надії. Це перша неприємність, що спіткала відьмака.

Стало напевне відомо, що недавно Цинобер вернувся вранці з садка дуже розгублений. Крилата жінка, мабуть, не прийшла, бо зникли його прекрасні кучері. Чуб у нього кудлами спадав на плечі, аж князь Барсануф сказав: «Не занедбуйте так туалету, шановний міністре, я пришлю вам свого перукаря», — на що Цинобер нібито дуже ввічливо відповів: коли, мовляв, той прийде, він звелить викинути його у вікно. «Велика душа! До вас і не підступишся», — сказав князь і гірко заплакав.

Прощай, любий Бальтазарє! Не втрачай надії і ховайся добре, щоб тебе не впіймали!»

В розпачі від того, що він вичитав у листі, Бальтазар кинувся в ліс, у саму гущавину й почав голосно нарікати.

— Хіба можна жити, — казав він, — хіба можна жити, коли всяка надія пропала, коли всі зорі зайшли і мене, бідолашного, огортає темна-темнісінька ніч? Нещаслива моя доле! Мене перемагає темна сила, що згубно вдерлась у моє життя! Чи не дурний я був, шукаючи рятунку в Проспера Альпануса, в того Проспера Альпануса, який мене самого звабив пекельними штуками і прогнав з Керепеса, бо прочухавку, якої я дав дзеркальному відбиткові, від спрямував на спину живого Цинобера. Ох, Кандідо! Коли б я міг забути тебе, ангеле! Та ба — ще могутніше, ще дужче, ніж будь-коли, горить у мені вогонь кохання! Всюди ввижається мені чарівна постать коханої, що з солодким усміхом тужно простягає до мене руки. Я ж бо знаю, ти кохаєш мене, мила, люба Кандідо, і через те я й повний

такої безпідійної, смертельної туги, що не можу тебе врятувати від жахливих чарів, в які тебе спіймано. Зрадливий Проспере, чим я перед тобою завинив, що ти так жорстоко мене підманув?

Уже зовсім смеркло, всі лісові барви зблякли в сірій імлі. Аж раптом щось дивно блиснуло, немовби серед дерев та кущів зійшла вечірня зоря, і тисячі комашок, задрижчавши й зашелестівши, знялись угору на своїх крильцях. Світляні золоті жуки шугали туди й сюди, а між ними пурхали різнобарвні метелики, розсіваючи навколо пахучий квітковий пилок. Шелест і гудіння переходили в ніжну, солодку музику, що втіхою лягала на Бальтазарову роз'ятрєну душу. Над ним усе ясніше жевріло променисте світло. Він здивовано глянув угору й побачив Проспера Альпануса, що летів до нього на якійсь чудній комасі, трохи схожій на польового коника, розмальованого в найяскравіші барви.

Проспер Альпанус спустився до юнака й сів біля нього. Тим часом коник полетів у кущі й приєднався до співу, що бринів по всьому лісі.

Доктор торкнувся до юнакового чола чудовою блискучою квіткою, яку держав у руці, і тієї ж миті серце Бальтазарове загорілося новою бадьорістю.

— Ти, Бальтазарє,— сказав Проспер Альпанус лагідним голосом,— дуже несправедливий до мене. Так страшно, зрадливо лаєви мене тепер, коли мені пощастило переважити чари, які руйнували твоє життя, коли я, аби тільки швидше тебе знайти, розрадити тебе, сідаю на свого улюбленого стрибунця й летю сюди з усім, що може дати тобі користь. Але немає нічого гіршого за муки кохання, ніщо не може зрівнятися з нетерпінням душі, яка впала в розпач з кохання й туги. Тому я тобі прощаю, бо таке було й зі мною, коли я приблизно дві тисячі років тому закохався був в одну індійську принцесу, на ім'я Бальзаміна, і в розпачі вирвав бороду своєму найкращому приятелєві, чарівникові Лотосу, через що, як ти бачиш, і сам не вошу борода, щоб і зі мною не сталося такого. Але докладно розмовідати про це, та ще й у такому місці, було б дуже недоречно, бо кожний закоханий хоче почути лише про своє кохання, тільки воно, мовляв, уваги варте, як і кожний поет хотів би слухати тільки свої вірші. Отож до справи! Знай же, що Цицобєр — це жалюгідний каліка, син однієї бідної селянки, і що зветься він, власне, малюк Цахєв. Тільки з пихи узяв від нього ім'я Цицобєр. Патрєрєвє

фон Рожа-Гожа, чи, власне, славетна фея Рожабельверде, бо це саме вона й є, знайшла малу потвору на дорозі. Фея так думала: коли природа, немов мачуха, скривдила його, то вона нагородить малого дивним таємничим даром, завдяки якому все, що хтось доброго подумає, скаже чи зробить у його присутності, йтиме на його рахунок, ба навіть сам він у товаристві освічених, розумних, дотепних людей буде шанований як освічений, розумний, дотепний, і взагалі його матимуть за найкращого з тих, серед кого він перебуватиме.

Ці дивні чари сховані в трьох вогненно-блискучих волосках, що тягнуться через малюкове тім'я. Кожний дотик до тих волосків, як і взагалі до голови, для нього болючий, ба навіть згубний. Тому фея і зробила його чуб, з природи рідкий і кострубатий, густим і кучерявим, щоб він захищав малюкові голову, ховав червону смугу і зміцнював чари. Кожного дев'ятого дня фея сама зачісувала малюкові кучері магічним золотим гребінцем, і та зачіска зводила нанівець усі спроби знищити чари. Але гребінець той був знищений міцним талісманом, якого я зумів підсунути добрій феї, коли вона відвідала мене.

Тепер вся річ у тому, щоб вирвати ті вогнисто-червоці волоски, і Цинобер знов перетвориться на віщю! Тобі, мій милий Бальтазар, призначено знищити ті чари. Ти сміливий, дужий, спритний. Ти зробиш це так, як треба. Візьми це маленьке відшліфоване скельце, підійди близько до малого Цинобера, де б ти його не зустрів, нильно подивись через це скельце на його голову і виразно побачиш, як три червоних волоски окремо від решти тягнуться через його голову. Міцно схопи їх, не зважай на провизливий котячий вереск, який він зчивить, вирви разом усі три і там же, на місці, спали. Треба всі волоски вирвати разом і негайно їх спалити, а то вони можуть наробити ще всілякого лиха. Отож зверни особливу увагу на те, щоб спритно й міцно схопитися за волоски, і нападай на малюка тоді, як десь поблизу горітиме вогонь або свічка.

— О Проспере Альпанусе, — вигукнув Бальтазар, — хіба ж я вартий такої доброти, такої великодушності після свого недовір'я до вас! Тепер я глибоко в серці відчуваю, що моїм стражданням надходить край, що мені відкриваються золоті брами райського щастя.

— Я люблю, — повів далі Проспер Альпанус, — люблю юнаків, які так, як ти оце, Бальтазар, в чистому серці своєму носять тугу й кохання і в грудях у яких ще

звучать акорди, що лунали в далекій країні, повній божественних див,— у моїй вітчизні. Щасливці, обдаровані цією внутрішньою музикою,— єдині, кого можна назвати поетами, хоча багатьох з них і лають за те, що вони беруть у руки перший-ліпший контрабас, починають будь-як грати і деренчання бідлацких струн під своїми кулаками вважають за чудову музику, яка бривить із глибини їхньої душі. Я знаю, мій любий Бальтазар, тобі часом здається, ніби ти розумієш дзюркіт струмочків, шум дерев, навіть здається, ніби полум'яна вечірня зоря промовляє до тебе словами! Атож, Бальтазар, в такі хвилини ти справді розумієш дивовижні голоси природи, бо в твоїй власній душі здійснюється божественний звук, який зроджує чудова гармонія найпотемніших глибин природи. Ти граєш на фортепіано, о поете, тож знаєш, що на кожний звук відгукуються споріднені йому звуки. Цей закон природи в щось більше, ніж просто порівняння. Так, о поете, ти набагато кращий, ніж про тебе думають ті, кому ти читав свої спроби, в яких намагався пером і чорнилом перекласти на папір внутрішню музику. Ті спроби ще не таке велике досягнення. Але в історичному стилі ти досяг чималого успіху, коли з прагматичною широтою й докладністю описав історію кохання солов'я до пурпурової рожі, свідком якої я був. Це дуже майстерний твір.

Проспер Альпанус замовк, а здивований Бальтазар дивився на нього, широко розплющивши очі, і не знав, що сказати, бо вірша, якого він вважав за найфантастичнішого з усіх своїх писань, Проспер зарахував до історичних спроб.

— Ти, мабуть,— повів далі Проспер Альпанус, і на його обличчі з'явилася лагідна усмішка,— ти, мабуть, дивуєшся з моїх слів, можливо, багато чого в мені здається тобі дивним. Але не забувай: на думку всіх розважних людей я — особа, що має право виступати лише в казках, а ти знаєш, любий Бальтазар, що такі особи можуть чинити різні дивацтва й молоти різну нісенітницю, яка їм тільки спаде на думку, а особливо тоді, коли за всім тим є щось таке, чого не можна заперечити. А тепер далі! Коли фея Рожабельверде так завзято допомагає потворному Циноберові, то ти, мій Бальтазар, цілком під моїм захистом. Тож послухай, що я для тебе надумав зробити.

Чарівник Лотос учора навідався до мене й привіс мені тисячу привітів, але й стільки ж докорів від принцеси Бальзаміни, яка прокинулася зі сну і в чарівних звуках

Чарта-Бгади, величної поеми, що була нашим першим коханням, тужно простягав до мене руки. І мій давній приятель міністр Юхі також привітно кивав мені з Полярної зірки. Я повинен їхати в далеку-далеку Індію! Свій сільський маєток я покидаю, але не хочу там бачити іншого господаря, крім тебе. Завтра я йду в Керепес і накажу виготовити формальний дарчий запис, де назвуся твоїм дядьком. Коли Циноберові чари будуть знищені, ти з'явишся до професора Моша Терпіна як власник чудового маєтку, чималого статку, посватаєш прекрасну Кандіду, і він з великою радістю дасть згоду на ваш шлюб. Але це ще не все! Коли ти переїдеш з Кандідою до мого маєтку, то щасливе подружнє життя буде тобі забезпечене. За прекрасними деревами в саду росте все, що потрібне в господарстві. Крім найчудовіших фруктів, ти побачиш там найкращу капусту і взагалі добірну смачну городину, якої не знайдеш піде навколо. Твоя дружина матиме найперший салат, найпершу спаржу. Кухня влаштована так, що з горщиків ніколи нічого не збігає і жодна страва не пригорає, хоч би ти навіть і на цілу годину спізнився до столу. Килими, покриття на стільцях та канапах мають таку властивість, що навіть і найпозграбніші служники не зможуть їх залямати, а так само не зможуть розбити ні порцеляни, ні скла, хоч як би намагалися, хоч би навіть кидали об найтвердішу підлогу. Нарешті, кожного разу, коли твоя дружина заходить білизну, на великій галявині за домом буде найкраща година, хоча б навколо і йшов дощ, гриміло й блискало. Одне слово, Бальтазарє, там зроблено все, щоб ти міг біля своєї любної Кандіди спокійно і безтурботно втішатися домашнім щастям. Але тепер мені час додому, щоб у товаристві свого приятеля Лотоса приготуватися до скорого від'їзду. Прощай, Бальтазарє!

Проспер свиснув раз, другий, десь близько задзижчав коник і підлетів до нього. Загнуздавши його, Проспер скочив у сідло, але, вже трохи відлетівши, раптом затримався і вернувся до Бальтазара.

— Я мало не забув, — сказав він, — про твого товариша Фабіана. Тоді на мене найшов жартівливий настрій і я надто суворо покарав його за негречність. Ось йому табакерка, там є те, що його втішить.

І Проспер дав Бальтазарові маленьку, добре виглядаєву черепахову табакерку, яку той сховав у кишеню, так само, як і маленький лорнет, отриманий від Проспера, що в його допомогою він мав знищити Циноберові чари.

Проспер Альпанус, зашурхотівши, перелетів через кущі, в яких лісові звуки лунали все голосніше й мелодійніше.

Бальтазар повернувся назад до Гох-Якобсгайма, сповнений блаженства й захвату, з найсолодшими надіями в серці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

*Як Фабіана через довгі поли почали вважати
за сектанта й бунтівника.*

*Як князь Барсануф сховався за камін
і скасував посаду*

генерального директора в природничих справах.

Втеча Цинобера з Тернінового дому.

*Як Мош Терпін хотів літати на метеликові
і зробитися імператором, але потім пішов спати*

Рано-вранці щойно почало світати, коли дороги й стежки були ще безлюдні, Бальтазар прокрався до Керепеса і негайно побіг до свого приятеля Фабіана. Постукавши в двері, він почув кволий, ледь чутний голос:

— Зайдіть!

Блідий, змарнілий, не схожий на себе з журби та безнадії, Фабіан лежав у ліжку.

— Ради бога! — вигукнув Бальтазар. — Ради бога! Друже, що з тобою сталося?

— О брате, — відповів Фабіан уриваним голосом, ледве підвівшись в постелі, — мені вже край, просто край. Прокляті чари, які, я добре знаю, наслав мстивий Проспер Альпанус, доводять мене до загибуні!

— Та невже? — запитав Бальтазар. — Чари, відьомська мана? Ти ж ні в що не вірив!

— Ох, — плаксиво мовив Фабіан, — ох, тепер я вірю у все: і в чаклунів, і в відьом, і в гномів, і в водяників, і в русалок, і в короля пацюків, і в домовика-коренячка, у все, що хочеш. Кому ці штуки так допечуть, як мені, той повірить у все. Ти пригадуєш отой страшний скандал із моїм сюртуком, коли ми йшли від Проспера Альпануса? Ах, якби ж на цьому був кінець! Але озирнись-но трохи, глянь, що робиться в моїй кімнаті!

Бальтазар оглянувся навкруги й побачив на всіх стінах безліч фраків, сюртуків, курток найрізноманітніших кольорів.

— Що це? — скрикнув він. — Ти, може, хочеш гендлювати цим крамом?

— Не глузуй хоч ти, — сказав Фабіан, — не глузуй, любий друже. Всю цю одіж я замовив у найславетніших крав-

ців, сподіваючись, що нарешті позбудуся проклятого лиха, яке тяжить над моїм убранням, але де там! Досить мені одягнути сюртук, що лежить на мені як улитий, і через кілька хвилин дивись — рукави підскакують аж до плечей, а поли, як хвіст, тягнуться за мною ліктів на шість. Я в розпачі замовив собі оцю кофту з довгими, як світ, рукавами, наче в блазня. Ну, думав, збіжаться рукави, розтягнуться поли, і все буде як слід. Та за кілька хвилин і з нею сталося те самісіньке, що і з сюртуками! Вся майстерність, усі зусилля найдосконаліших кравців не могли нічого вдіяти з проклятими чарами! Що з мене глузують, сміються, куди б я тільки не пішов, тобі, мабуть, зрозуміло. Та скоро моя мимовільна впертість — бо я раз у раз з'являвся у цих проклятих сюртуках — призвела до іншого. То ще найменше лихо, що жінки лаяли мене за безмежну бундючність і брак смаку: мовляв, я, проти всіх звичаїв, пишаюся голими руками, виставляю їх напоказ, вважаючи, мабуть, їх дуже гарними. А ось богослови — ті оголошили мене сектантом, тільки сперечалися, до якої секти я належу, до рукавістів чи довгополів, але погоджувалися на тому, що обидві секти дуже небезпечні, бо визнають цілковиту свободу волі і зважуються думати, що їм тільки замацється. Дипломати вважали мене за небезпечного бунтаря. Вони запевняли, що я своїми довгими полами хочу викликати в народі незадоволення і непослух до влади, що я взагалі належу до таємного товариства, а його ознака — короткі рукави. Бо вже віддавна то тут, то там натрапляли на сліди короткорукавників, що їх так само слід боятись, як і єзуїтів, ба навіть більше, бо вони скрізь намагаються поширювати поезію, шкідливу для кожної держави, і сумніваються в тому, що князь безпомилковий. Одне слово, що день, то було гірше, аж поки мене не викликали до ректора. Я вже передбачав, яке лихо може статися, коли я піду в сюртуці, і тому з'явився в самому жилеті. Як же розгнівався ректор! Він подумав, що я хочу з нього посміятися, і накинувся на мене, сказав, щоб я через тиждень з'явився до нього в звичайному пристойному сюртуці, а то він безжально накаже мене виключити. Сьогодні термін кінчається! О, я нещасний! О проклятий Проспер Альпанус!

— Стривай! — скрикнув Бальтазар. — Стривай, любий друже Фабіане, не лай так мого любого, дорогого дядька, що подарував мені масток. Він і тобі не бажає зла, хоч, треба таки визнати, і досить жорстоко покарав тебе за твої

кпини. Але я прийшов до тебе з допомогою! Він посилав тобі оцю табакерку, що покладе край твоїм стражданям.

І Бальтазар дістав з кишені маленьку черепахову табакерку, яку отримав від Проспера Альпануса, й дав її невтішному Фабіанові.

— Що мені,— сказав той,— що мені допоможе ця дурна забавка? Який вплив може мати маленька черепахова табакерка на фасон мого сюртука?

— Цього я не знаю,— відповів Бальтазар,— але мій любий дядечко не може і не буде мене обдурювати, я йому цілком довіряю. А тому відчини ж табакерку, любий Фабіане, подивимось, що там є.

Фабіан так і зробив — і з табакерки випав чудово пошитий чорний фрак із найтоншого сукна. Обидва, і Фабіан, і Бальтазар, не могли стримати захоплення.

— О, я розумію вас,— радісно мовив Бальтазар,— о, я розумію вас, мій Проспере, мій дорогий дядечку! Цей фрак личитиме тобі, Фабіане, він зніме всі чари!

Фабіан без зайвих слів надів фрак, і як Бальтазар гадав, так воно й вийшло. Фрак на ньому вначе влиш, і не було навіть мови про те, щоб рукави підскакували або поли витягалися.

Не тямлячи себе з радощів, Фабіан вирішив зараз же піти до ректора й залагодити свої справи в новому фракун, що так добре сидів на ньому.

Тепер Бальтазар докладно розповів своєму приятелеві Фабіанові, яка в нього була розмова з Проспером Альпанусом і як той дав йому засіб у руки, щоб покласти край підлим витівкам потворного курдупеля. Фабіан, який став цілком іншим, бо всі сумніви його розвіялись, почав вихвалити понад усяку міру великодушність Проспера і пообіцяв, що й сам допомагатиме, як тільки може, боротися з чаклунською силою Цинобера. Тієї миті Бальтазар побачив із вікна свого приятеля референдарія Пульхера, що, дуже засмучений, завертав за ріг.

Фабіан, на Бальтазарове прохання, висунувся у вікно й гукнув референдарієві, щоб той зараз же завітав до нього.

Тільки-но ввійшовши до кімнати, Пульхер вигукнув:

— Що це на тобі за чудовий фрак, любий Фабіане?

Але той лише сказав, що Бальтазар йому все пояснить, а сам помчав до ректора.

І коли Бальтазар докладно розповів референдарієві, що сталося, той сказав:

— Саме тепер і настав слухний час убити огидного виро́дка. Знай, що він сьогодні врочи́сто святкуватиме свої заручини з Кандідою, а пихатий Мош Терпін улаштує велику учту, на яку запросив самого князя. Якраз на цій учті ми вскочимо в професорів дім і нападємо на малюка. Свічок там не бракуватиме, щоб негайно спалити осоружні волоски.

Друзі поговорили й домовились ще про деякі речі, коли прийшов і Фабіан, аж сяючи з радощів.

— Сила, — сказав він, — сила фрака, що з'явився з черепахової табакерки, чудово себе показала. Тільки-но я увійшов до ректора, як він приязно всміхнувся. «Ого, — сказав він, — ого! Я бачу, любий Фабіане, що ви таки звернули на правильний шлях, кинули свої химери! Але для таких гарячих голів, як ваша, це й не диво. Я ніколи не розцінював ваших вчинків як релігійний фанатизм, а швидше вважав їх за хибно зрозумілий патріотизм, пахил до надзвичайного, що запозичений з історій про стародавніх героїв. А оце вже щось зовсім інше, цей гарний, добре припасований фрак! Слава державі, слава світові, коли палкі юнаки носять такі прекрасні фраки з добре припасованими рукавами й полами! Будьте вірні, Фабіане, будьте вірні цій чесноті, цим думкам, бо в них народжується справжня героїська велич». Ректор обійняв мене, і ясні сльози виступили в нього на очах.

Я й сам не знаю, як мені спало на думку витягти черепахову табакерку, з якої випав фрак і яку я тепер тримав у його кишені. «Дозвольте?» — сказав ректор, склавши в пучку великий і вказівний пальці. Не знаючи, є там табака чи нема, я відчинив табакерку. Ректор засунув туди пальці, взяв пучку табаки, схопив мою руку, міцно її потис, і по щоках у нього покотилися сльози. Він сказав, глибоко зворушений: «Шляхетний юначе! Яка чудова табака! Все пробачено, все забуто, приходьте до мене сьогодні обідати!» Ось бачите, друзі, тепер моїм стражданням кінець, і коли нам пощастить сьогодні знищити Циноберові чари, а іншого й чекати не можна, то й ви будете щасливі.

В освітленій сотнею свічок залі стояв малий Цинобер у яскраво-червоних гаптованих шатах, із великим орденом Зелено-плямистого Тигра на двадцяти гудзиках, зі шпагою при боці й плюмажем під пахвою. Поруч із ним — мила Кандіда, вбрана як наречена, сяючи юною вродою. Цинобер

держав її за руку, яку іноді цілував, огидно шкірячись та всміхаючись.

І щоразу Кандідині щоки заливав рум'янець, і вона дивилась на малюка з найщирішим коханням. Видовисько було, дalebі, страшне, і тільки через засліплення, яке Цинобер наслав на всіх, ніхто нічого не помічав, не обурювався з його чаклупства, не схопив малого відьмака й не жбурнув у камін. Навколо молодої пари на шанобливій відстані зібралися гості. Тільки князь Барсануф стояв біля Кандіди й кидав навколо значущі, ласкаві погляди, на які, між іншим, ніхто не звертав особливої уваги, бо всі дивились на молодих, не спускали очей з Циноберових губ, що іноді мурмотіли незрозумілі слова, після яких гості кожного разу захоплено, тихо скрикували:

— Ах!

Настав час мінятися обручками. Мош Терпін ступив у коло з тацею, на якій блищали персні. Він відкашлявся, і Цинобер сп'явся навшпиньки, ледь дістаючи до ліктя нареченої. Всі стояли, напружено чекаючи, — аж раптом із сіней долинає якийсь гомін, двері до зали розчиняються навстіж, вскакує Бальтазар, а з ним Пульхер і Фабіан! Вони проштовхуються крізь коло...

— Що це таке, чого треба цим чужинцям? — кричать усі разом.

Князь Барсануф перелякано репетує:

— Повстання! Заколот! Де варта! — і ховається за камін.

Мош Терпін упізнає Бальтазара, який прорвався до самого Цинобера, й кричить:

— Пане студіозусе! Ви знавісніли? Чи зовсім збожеволіли? Як ви посміли вдертися сюди під час заручин? Люди! Панове! Слуги! Викиньте пахабу за двері!

Та Бальтазар, не звертаючи ні на що уваги, вже вихоплює з кишені Просперів лорнет і пильно дивиться крізь нього на Циноберову голову. Ніби від дотyku електричного струму Цинобер пронизливо нявчить, аж по всій залі йде луна. Кандіда неприємно падає на стілець; тісне коло гостей розпадається. Бальтазар чітко бачить вогненно-блискуче пасемце волосся, підскакує до Цинобера, хапає його, а той відбрикується ніжками, відбивається, дряпається, кусається.

— Держіть, держіть його! — кричить Бальтазар.

Тоді Фабіан і Пульхер хапають малюка так, що він не може й поворухнутись, а Бальтазар, обережно і впевнено схопивши червоні волоски, миттю вириває їх з голови,

підбігає до каміна, кидає у вогонь, волоски тріскотять, розлягається страшенний вибух, і всі немов прокидаються зі сну. А малюк Цинобер, насилу підвівшись з підлоги, стоїть і лабється, свариться, погрожує зараз же схопити й посадити в найтемнішу в'язницю нахабних заколотників, що зважились напасти на священну особу, першого міністра держави! Але всі лише питають одне в одного:

— Звідки взявся цей курдупель? Чого треба цій малій почварі?

А карлик і далі скаженіє, як навіжений, тупає ногами й кричить:

— Я міністр Цинобер... я міністр Цинобер... кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками!

Усі вибухають шаленим реготом. Малюка оточують чоловіки, піднімають і перекидають, віби м'яча. Орденські гудзики відлітають один за одним, він губить капелюха, шпагу, черевяки. Князь Барсануф виходить з-за каміна й наближається до з'юрмлених гостей. Малюк репетує до нього:

— Князю Барсануфе! Ваша ясновельможність! Рятуйте свого міністра, свого улюбленця! Рятуйте! Рятуйте! Держава в небезпеці! Зелено-плямистий Тигр! Лихо! Лихо!

Князь кидає на малюка розлючений погляд і швидко йде до дверей. Мош Терпін заступає йому дорогу, князь хапав його за рукав, веде в куток і вичитус йому, гнівно блискаючи очима:

— І ви наслідились своєму князеві, батькові вітчизни, влаштувати отут цю безглузду комедію? Ви мене запросили на заручини своєї дочки з моїм достойним міністром Цинобером, а замість свого міністра я бачу тут огидну потвору, на яку ви натягли пишний одяг! Ви знаєте, добродію, що це державна зрада, за неї слід було б вас суворо покарати, коли б ви не були заплішеним дурнем, якому місце в божевільні? Я відбираю у вас посаду генерального директора природничих справ і забороняю вам усі подальші студії в моїй вишниці. Бувайте!

І він прожогом вискочив геть.

А Мош Терпін, тремтячи з люті, кинувся на малюка, схопив його за довгого кострубатого чуба й потяг до вікна.

— Геть звідси! Я тебе вишпурну у вікно, мерзенний, паскудний виродку, що так безсоромно пошив мене в дурці й відібрав у мене найбільше щастя в житті!

І він хотів викинути малюка у відчинене вікно, але доглядач зоологічного кабінету, що теж був на заручинах,

блискавично підскочив, схопив малюка й вирвав його в Терпіна з рук.

— Стривайте! — скрикнув він. — Стривайте, пане професоре, не важтесь на князівську власність. Це не потвора, це musetes Beelzebub, simia Beelzebub, що втік із музею.

— Simia Beelzebub, simia Beelzebub! — закричали гості з усіх боків і зареготали. Та коли доглядач узяв малюка на руки й пильно роздивився на нього, він сердито крикнув:

— Що я бачу! Це ж не simia Beelzebub, це поганий, огидний домовик! Тьху!

І він кинув малюка на середину зали. Під гучний глузливий регіт гостей малюк кинувся, рохкаючи й репетуючи, до дверей, а далі вниз сходами і чимдуж побіг додому, не помічений навіть своїми слугами.

Тим часом, поки все це робилось у залі, Бальтазар пішов до тієї кімнати, куди, як він дізнався, віднесли непритомну Кандіду. Він упав їй до ніг, почав цілувати їй руки, називати найніжнішими іменами. Аж ось вона, глибоко зітхнувши, прокинулася і, побачивши Бальтазара, радісно вигукнула:

— Нарешті, нарешті ти тут, любий Бальтазаре! Ах, я мало не вмерла з туги і з любовної муки! І все мені вчувалася пісня солов'я, від якої в пурпуровій рожі серце сходило кров'ю!

І вона розповіла, забувши про все навколо, як її мучив страшний сон, як їй здавалося, немов біля її серця лежить огидна потвора, якій вона мусить подарувати своє кохання, бо інакше не може. Потвора так уміла перекинутись, що була схожа на Бальтазара. Правда, коли вона всі свої думки спрямовувала на Бальтазара, то знала, що те чудовисько — не він, але знову ж таки не могла збагнути, чому саме їй здавалося, що вона мусить кохати потвору задля Бальтазара.

Бальтазар з'ясував їй усе в кількох словах, щоб не заморочити її ще дужче, бо в неї й так у голові вже все переплуталось. А потім, як завжди буває в закоханих, вони почали освідчуватись, присягатися у вічному коханні й вірності. Вони обіймалися й палко пригорталися одне до одного, ніжно й радісно, безмежно щасливі в своєму коханні.

Увійшов Мош Терпін, ламаючи руки й лементуючи, а з ним Пульхер і Фабіан, які несуть час, хоч і марно, заспокоювали його.

— Ні,— волав Мош Терпін,— ні, я тепер прощаща людина, я більше не генеральний директор природничих справ! Кінець моїм студіям у князівській вивниці! Я попав у неласку до самого квязя! А я ж мав думку стати кавалером ордена Зелено-плямистого Тигра з п'ятьма гудзиками — і все пропало! Що тепер скаже його вельможність шановний міністр Цинобер, коли почує, що я сплутав з ним якусь ганебну потвору *simia Beelzebub cauda prehensili*¹, чи як там її! О боже, він зненавидить мене! Аліканте! Аліканте!

— Але ж, дорогий професоре,— втішали його друзі,— шановний генеральний директоре, опам'ятайтеся, адже ж тепер немає ніякого міністра Цинобера! Ви зовсім не помилялися, бо потворний курдупель, володіючи чаклунським даром, отриманим від феї Рожабельверде, так само ошукав вас, як і всіх!

І Бальтазар розповів від самого початку, як усе сталося. Професор слухав, слухав, поки Бальтазар не скінчив, і нарешті вигукнув:

— Чи я сплю, чи не сплю? Відьми... чаклуни... феї... магичні свічада... І щоб я повірив у це безглуздя?

— Ах, любий пане професоре,— перебив його Фабіан,— коли б ви хоч трохи поносили фрак із короткими рукавами та довгими лапами, як носив я, то ви б ще й як у все повірили!

— Еге ж,— сказав Мош Терпін,— еге ж, все це воно так, еге ж, мене зачарував потворний чаклуп... я вже більше не стою на ногах... я ширяю під стелею... Проспер Альпанус прийде до мене... я полечу на метеликові... мене причеше фея Рожабельверде... патронеса Рожа-Гожа... і я стану міністром! Королем! Імператором!

Він почав стрибати по кімнаті, кричати, радісно вигукувати, аж усі почали побоюватись, чи він, бува, не збожеволів. Нарешті він, цілком знесилений, упав у крісло. Тоді до нього підійшли Кандіда з Бальтазаром. Вони сказали йому, як щиро кохають одне одного, кохають понад усе, як вони одне без одного жити не можуть, і так зворушливо говорили, що Мош Терпін аж заплакав.

— Робіть усе,— сказав він схлипуючи,— робіть усе, що хочете, дітки, одружуйтесь, кохайтесь, голодуйте вкупі, бо я не дам Кандіді ані гроша посагу.

¹ Мавпа Вельзевул із чіпким хвостом (лат.).

— Щодо голодування,— сказав Бальтазар, усміхаючись,— то я сподіваюся завтра переконати вас, пане професоре, що про таке ніколи не може бути й мови, бо дядько Проспер Альпанус уже давно потурбувався про мене.

— Переконув,— сказав знесило професор,— переконув, любий сину, якщо зможеш, але завтра, а то я збожеволю, голова мені трісне, коли я зараз же не ляжу спати! Так він і зробив.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Збенгеження вірного камердинера.

Як стара

Ліза зчинила бунт,

а міністр Цинобер, тікаючи, посковзнувся.

В який дивний спосіб князів лейб-медик

з'ясував наглу смерть Цинобера.

Як зажурився князь Барсануф, як він їв цибулю

і як ніхто не міг заступити йому Цинобера

Карета міністра Цинобера майже цілу ніч даремно стояла біля Терпінового дому. Візника все запевняли, що міністра давно вже там немає. Але той не вірив, щоб його вельможність у дощ і в бурю пішки пішов додому. Та коли нарешті все світло погасили і всі двері позамикали, візникові довелося-таки вернутися в порожні, але, приїхавши, він негайно збудив камердинера й запитав, чи вернувся міністр, і Христом-богом просив його пояснити, як таке могло статися.

— Його вельможність,— тихо відповів камердинер на вухо візникові,— його вельможність прибули-таки вчора додому пізно ввечері, лягли спати й тепер спочивають. Але... о мій друже, як прибули! Я вам усе розповім, тільки тримайте язика на прищіві, бо я пропав, коли його вельможність довідаються, що то я був на темних сходах. Тоді кінець моїй службі, бо його вельможність хоч і маленької статури, проте вдачі надзвичайно запальної, легко гніваються і в гніві самі себе не пам'ятають. Ось хоч би вчора нікчемну мишу, що насмілилась перебігти спальнею його вельможності, геть покололи шпагою. То слухайте! Смерком уже накинув я свого плащика й хотів був тихесенько гайнути в шинок пограти трішки в кості, аж раптом на сходах щось лізе мені назустріч, хропе, сопе і в темрязі шмиг у мене поміж ногами, падає на підлогу, підводиться,

нявчять по-котячому, а потім рохкає — о боже, дорогий приятелю, тільки не розпускайте язика, а то я пропав, підійдіть-по трохи ближче, ну от, рохкає, як його вельможність мають звичку рохкати, коли кухар пересмажить печеню або коли їм не поведеться в державних справах.

Останні слова камердинер прошептав візникові на саме вухо, прикривши рота рукою.

Візник відсахнувся назад, витріщив очі й сказав:

— Не може бути!

— Так, — мовив камердинер, — то напевне їхня вельможність на сходах прошмигнули в мене поміж ногами. Я добре чув, як вони грюкали стільцями й відчиняли одні за одними двері, поки не дійшли до своєї спальні. Я не наважився піти за ними, але за кілька годин підкрався до дверей і прислухався. А його вельможність хропуть собі зовсім так, як завжди по великих справах. «Друже, багато в небі й на землі такого, що нашій філософії й не снилось», — казав у театрі один меланхолійний принц, весь у чорному, що дуже боявся другого, який весь у сірому картонному панцері походжав перед ним. Друже! Учора, напевне, сталося щось надзвичайне, і воно пригнало їхню вельможність додому. Адже вчора князь був у професора! Можливо, говорячи про те, про се, він натякнув на якусь приємну реформочку — і ось тобі на, міністр уже квапиться з заручин додому й сідає до праці державі на користь. Я зразу здогадався про це з того, як він хропе. Еге ж, має статися щось велике, вирішальне. Ось побачите! Може, нам зпову, швидко чи не швидко, доведеться запускати коси! Але ходімо, дорогий друже, під двері спальні і, як вірні слуги, послухаємо, чи їхня вельможність і досі свують у постелі свої глибокі думки.

Камердинер з візником підкралися до дверей і прислухались.

Цинобер хропів, вигравав, свистів у найхімерніший спосіб. Служники стояли в боязкій шанобі, аж поки нарешті глибоко зворушений камердинер сказав:

— Яка ж велика людина наш вельможний пан міністр!

Та рано-вранці ввизу в міністровім домі зчинився гвалт. Якась стара селянка, одягнута в давно вилялялу, убогу святкову сукню, пропхалася в дім і напосілася на швейцара, щоб той негайно пустив її до синочка, до малого Цахеса. Швейцар сказав їй, що тут живе його вельможність пан міністр фов Цинобер, кавалер ордена Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, а серед служників

нома жодного, що звався б малюк Цахес. Ало жінка, немов збожеволівши з радощів, закричала, що пан міністр Цинобер з двадцятьма гудзиками саме і є її коханий синочок, малюк Цахес. На її крик, на голосну лайку швейцара збіглися всі в домі, і гомін стояв дедалі дужчий і грізніший. Коли камердинер зійшов униз, щоб розігнати челядь, що так нахабно порушує зранку спокій його вельможності, то жінку, яку всі вважали за божевільну, вже виштовхали з дому.

Сіла жінка на кам'яних сходах будинку з другого боку вулиці і почала плакати й нарікати, що лиха челядь не хоче пустити її до милого синочка, до малого Цахеса, який став тепер міністром. Навколо неї збиралося щораз більше людей, і вона їм знову й знову казала, що міністр Цинобер — не хто інший, як її син, що вона його назвала Цахесом, і люди врешті вже не знали, чи воца божевільна, чи, може, в її словах є-таки якась правда.

Жінка не зводила очей з Циноберових вікон. Аж раптом вона голосно засміялася, радісно заплескала в долоні й вигукнула:

— Онде він, онде, мое серденько, мій гномичок, доброго ранку, маленький Цахесе! Доброго ранку, маленький Цахесе!

Всі глянули туди і, побачивши малюка Цинобера, що в гаптованих яскраво-червоних шатах, перевішений орденською стрічкою Зелено-пльмистого Тигра, стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги. Всю його постать було добре видно крізь великі шибки, глядачі зареготали й почали щосили кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору, на того відьмака! Малюк Цахес! Малюк Цахес!

Швейцар, усі Циноберові слуги висипали падвір, щоб глянути, з чого люди так регочуть і чого так радіють. Та ледве побачили вони свого пана, як почали завзятіше від усіх реготати й нестямно кричати:

— Малюк Цахес! Малюк Цахес! Курдупель, потвора, відьмак!

Міністр, здавалося, аж тепер зрозумів, що знавісніла юрба на вулиці регоче не з кого іншого, як з нього. Від розчинив навстіж вікно, блиснув на юрбу розгніваними очима, закричав, заренетував, якось по-чудернацькому вибрикуючи з люті, погрожуючи вартою, поліцією, тюрмою, фортецею.

Але чим більше його вельможність навіснів, тим дужчий здіймався регіт і гамір. Люди почали жбурляти в бідолашного міністра камінням, овочами, всім, що попадало під руку. Довелося йому сховатись.

— Боже милосердний, — злякано мовив камердинер, — то ж з вікна їхньої вельможності виглядала якась маленька огидна потвора. Що ж це таке? Як той вовкулака заліз до кімнати?

Він кинувся нагору, але, як і раніше, двері до спальні були зачинені. Віп наважився тихо постукати. Жодної відповіді!

Тим часом, бозна-звідки і як, між людьми пішла глуха чутка, що маленька, смішна потвора таки справді малюк Цахес, який прибрав горде ім'я Цинобер і проліз нагору ганебною брехнею та ошуканством. Щораз голосніше здіймався крик:

— Геть тварюку! Геть! Здерти з нього міністерський сюртук! Замкнути в клітку! Показувати його за гроші на ярмарках! Обліпити його сухозлотницею й подарувати дітям на іграшку! Нагору, нагору! — І люди почали вибивати двері.

Камердинер у розпачі заломив руки.

— Заколот! Повстання! Ваша вельможність, прокиньтесь! Рятуйтеся! — кричав він, але відповіді не було, тільки почувся тихенький стогін.

Двері нарешті виламали, і люди, дико регочучи, гувули нагору сходами.

— Ну, всьому кінець! — сказав камердинер і з усієї сили паліг плечем на двері спальні. Вони, загуркотівши, злетіли з завіс. Але й там не було його вельможності, не було Цинобера! — Ваша вельможність! Ваша вельможність! Хіба ж ви не чуєте? Повстання! Ваша вельможність! Де ж ви ділися? Господи, прости мене грішного, де ж ви зволили дітись?

Так бідкався камердинер, розпачливо бігаючи по кімнатах. Та віде не чув жодної відповіді, жодного звука, тільки глузлива луна ішла від мармурових стін. Здавалося, Цинобер зник безслідно, беззвучно. Галас надворі трохи затих. Камердинер почув голос якоїсь жінки, що зверталась до людей, і, глянувши у вікно, побачив, як люди помалу виходять із дому, тихо перемовляючись і грізно поглядаючи нагору.

— Заколот, здається, вщух, — мовив камердинер. — Ну, тепер його вельможність, напевне, вийдуть із свого сховку.

Він знов пішов до спальні, гадаючи, що цього разу конче знайде там міністра.

Він кинув навколо допитливим оком і раптом помітив, що з однієї гарної срібної посудини з вушком, яка завжди стояла біля туалету, бо міністр дуже цінував її, як коштовний подарунок самого князя, стирчать маленькі, тоненькі ніжки.

— Боже, боже, — вжахнувся камердинер. — Боже, боже, коли я не помиляюся, то це ніжки його вельможності, пана міністра Цинобера, мого ласкавого господаря. — Він підійшов ближче, заглянув до посудини, здригаючись в жаху, й крикнув: — Ваша вельможність! На бога, що ви робите? Що ви там робите на дні?

Та Цинобер не озивався. Камердинер побачив, що його вельможності загрожує небезпека й що пора вже відкинути вбік усі церемонії. Він схопив Цинобера за ніжки... і витяг. Ах, мертві, мертві були його вельможність! Камердинер голосно заплакав. Візник, служники — всі збіглися, хтось кинувся по князевого лейб-медика. Тим часом камердинер витер бідолашного господаря, поклав у ліжку і вкрив шовковою периною, тільки зморщене личко визирало з-під неї.

Коли це до кімнати ввійшла панна фоп Рожа-Гожа. Спочатку вона, бозна-яким чином, заспокоїла людей. Тепер підійшла до мертвого Цинобера, а слідом за нею з'явилася й стара Ліза, рідна мати маленького Цахеса. Мертвий Цинобер здавався тепер кращим, ніж будь-коли в житті. Маленькі очиці були заплющені, носик білий, на вустах застигла легенька лагідна усмішка. Але найперше впадало в око його темно-каштанове волосся, що лягало на плечі чудовими кучерями. Панна погладила малюка по голові, і миттю в чубі тьмяно заблищала червона смужка.

— О, — сказала панна, і очі їй радісно сяйнули. — О Преспере Альпанусе, великий майстре, ти додержав слова! Звершилась його доля, спокутувана ганьба!

— Ох, — сказала стара Ліза, — ох, милий боже, та це ж, мабуть, не мій маленький Цахес, той ніколи не був такий гарненький. То я, мабуть, зовсім надаремне прийшла до міста, і ви мені погану дали пораду, ласкава панно.

— Не ремствуйте, жінко, — мовила фея, — коли б ви робили все так, як я радила, і не вдерлися в цей дім раніше за мене, то все б скінчилося краще для вас. Я вам ще раз кажу: малюк, що там лежить у ліжку, справді ваш син, Цахес.

— Ну,— вигукнула жінка, і очі в неї радісно заблищали,— ну, коли його вельможність справді мій син, то мені в спадок залишаться всі гарні речі, які тут стоять навколо, весь дім, з усім, що в ньому є!

— Е, ні,— сказала панна,— воши вже для вас назавжди втрачені, ви пропустили той час, коли можна було виграти і майно, і гроші. Я вже казала, що нам не судилось бути багатою.

— То я вже,— мовила жінка, і сльози так і потекли в неї по обличчю,— то я вже й не можу взяти свого бідного малюка у фартух і віднести додому? У нашого священика є так багато чудових опудал із птахів та білок, то, може, він папхає мені й мого малюка Цахеса. Я б його поставила на шафу, щоб він там стояв у червоному сюртуці, з широкою стрічкою та великою зіркою на грудях на вічний спомин.

— Як вам могло,— скрикнула панна майже сердито,— як вам могло спасти на думку таке безглуздя! Викиньто його з голови!

Жінка почала схлипувати, нарікати, голосити:

— А що мені з того, що мій Цахес досяг високої шани, великого багатства! Коли б він залишився зі мною, я б його хоч і в злиднях виховала, зате він ніколи не впав би в той проклятий срібний горщик; він ще жив би, і я, може, мала б від нього і радощі, і втіху. Я б його носила скрізь у кошику, люди жаліли б мене і часом дали б якийсь гріш, а тепер...

Раптом у передпокої почулася хода, і панна випровадила стару, наказавши їй зачекати внизу під дверима, бо вона перед від'їздом порадить їй, як позбутися назавжди лиха і злиднів.

Рожабельверде підійшла ще раз до малюка і сказала тремтливим голосом, повним щирого співчуття:

— Бідний Цахесе! Пасинку природи! Я бажала тобі добра! Можливо, я помилялася, думаючи, що чудесний зовнішній хист, яким я тебе обдарувала, осяє благодотворним променем твою душу і збудить внутрішній голос, що скаже тобі: «Ти не той, за кого тебе вважають, тож намагайся зрівнятися з людиною, на чийх крилах ти, безкрила каліко, підносишся!» Але ніякий внутрішній голос у тобі не прокинувся. Твій зашкарублий, мертвий дух не зміг підвестись, ти не позбувся своєї дурості, брутальності, невихованості. Ах, якби ти залишився тільки маленьким нікчемною, невеличким, неотесаним півігласом, ти уникнув би

ганебної смерті! Проспер Альпанус подбав про те, щоб після смерті тебе знов вважали за того, за кого вважали, завдяки моїй силі, при житті. Може, мені ще доведеться тебе побачити маленьким хрущиком, жвавою мишкою або прудкою білкою. Я тільки радітиму! Спи спокійно, маленький Цахесе!

Коли Рожабельверде покинула кімнату, туди зайшов князів лейб-медик із камердинером.

— Ради бога, — сказав лікар, коли побачив мертвого Цинобера й переконався, що всі спроби вернути йому життя будуть марні, — ради бога, як це сталося, пане камердинере?

— Ах, — відповів той, — ах, любий пане лікарю, у передпокої зчинилось жахливе повстання чи революція, все одно, звить як хочете. Його вельможність, турбуючись про своє дороге життя, хотіли, мабуть, сховатися в туалет, але посковзнулись і...

— Ну, то він умер, — урочисто й зворушено сказав лікар, — він умер від того, що боявся вмерти.

Двері розчинилися навстіж, і до кімнати швидко ввійшов блідий князь Барсануф, а за ним семеро ще блідіших камергерів.

— Чи це правда, чи це правда? — скрикнув князь, та, ледве побачивши малюкове тіло, відсахнувся і, жалібно скривившись, підвів очі вгору й мовив: — О Цинобере!

І всі сім камергерів проказали за князем:

— О Цинобере!

Потім підіставали з кишень, як і князь, хусточки й поприкладали до очей.

— Яка втрата, — почав князь по хвилі мовчазного горя, — яка незамінна втрата для держави! Де знайти людину, що так гідно, як мій Цинобер, носила б орден Зеленоплямистого Тигра з двадцятьма гудзиками! Лейб-медику, і ви могли допустити, щоб умерла така людина! Скажіть, як це вийшло, як це могло статися, де тут причина, з чого умер мій чудовий міністр?

Лейб-медик дуже пильно оглянув малюка, старавно помацав місця, де колись бився пульс, погладив його по голові, відкашлявся й почав:

— Найласкавіший пане! Коли б я задовольнявся тільки поверховим спостереженням, то міг би сказати, що міністр умер через цілковитий брак дихання. До цього браку дихання спричинилась неможливість дихати, а до цієї неможливості спричинилась знову ж таки стихія гумору, в яку

міністр упірнув. Я міг би сказати, що міністр таким чином умер гумористичною смертю, але я далекий від такої поверховості, далекий від прагнення з'ясовувати нікчемними фізичними принципами все те, що природно й непохитно базується тільки на психічному ґрунті. Найласкавіший князю, я буду говорити відверто! Перший зародок міністрової смерті — це орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками.

— Як, — скрикнув князь, гнівно блиснувши на лейб-медика очима, — як, що ви верзете? Орден Зелено-плямистого Тигра з двадцятьма гудзиками, що його з такою гідністю, так елегантно носив небіжчик? Він причина його смерті? Доведіть мені це, бо... камергери, що ви на це скажете?

— Він мусить довести, мусить, бо... — вигукнули всі семеро блідих камергерів.

І лейб-медик повів далі:

— Дорогий, найласкавіший князю! Я це доведу, а тому ніякого «бо»! Справа стоїть ось як: важкий орденський знак на стрічці, а особливо гудзики на спині шкідливо впливаю на хребтові вузли і водночас орденська зірка тисла на волокнисте сплетіння між грудо-черевною перепоною та брешчевою жилою, яке ми зємо сонячним сплетінням і яке переважає в лабіринтних тканинах з перових сплетінь. Цей важливий орган перебуває в різноманітних стосунках з мозковою системою, і, природна річ, тиск на вузли був шкідливий і для нього. А хіба вільна дія мозкової системи не є передумовою свідомості, виявом найповнішого поєднання цілого в одному фокусі? Хіба життєвий процес не є діяльністю в обох сферах вузлової та мозкової системи? Цього й досить, той тиск порушив функції психічного організму. Спочатку прийшли темні ідеї про потаємну самопожертву на благо держави у формі болючого носіння ордену і так далі; становище ставало дедалі небезпечнішим, аж поки, нарешті, цілковитий розклад вузлової та мозкової систем не призвів до цілковитого зникнення особистості. А такий стан ми позначаємо словом *смерть*! Так, найласкавіший пане! Міністр уже втратив свою особистість, себто був уже зовсім мертвий, коли впав у цю згубну посудину. Отже, його смерть мала не фізичну, а куди глибшу, психічну причину.

— Лейб-медику, — невдоволено перебив його князь, — лейб-медику, ви тут варякали цілих півгодини, але щоб я провалився на цьому місці, коли зрозумів хоч півслова. Що ви хочете сказати своїм психічним та фізичним?

— Фізичний принцип, — почав знов лікар, — це передумова чисто вегетативного життя, а психічний, навпаки, робить можливим існування людського організму, для якого рушійною силою існування є дух, здатність мислити.

— І все-таки, — вигукнув князь, — я вас не розумію! Набалакали казна-чого!

— Я вважаю, — сказав лікар, — я вважаю, ваша ясновельможність, що фізичне означає тільки чисто вегетативне життя, позбавлене сили мислення, як ось у рослин, а психічне полягає в здатності мислити. Та коли воно в людському організмі домінує, то лікар повинен завжди починати з мислення, з духа, а на тіло дивитись як на його васала, що має підкорятися, коли цього забажає володар.

— Ого! — скрикнув князь. — Ого! Киньте краще ці балачки, лікарю! Лікуйте моє тіло і дайте спокій моєму духові, бо він мені ще ніколи не завдавав клопоту. А взагалі, лейб-медику, ви химерний чоловік, і коли б я не стояв отут, над трупом свого міністра, і не був такий зворушений, то я б знав, що зробити! Тепер, камергери, проллємо ще кілька сліз над катафалком небіжчика й підемо до столу.

Князь підніс до очей хусточку і схлипнув, міністри зробили те саме, і всі рушили до виходу.

Біля дверей стояла стара Ліза. Вона повісила на руку кілька вінків золотистої цибулі, такої гарної, що кращої й бути не може. Князь випадково глянув на неї, зупинився, скорбота зійшла з його обличчя, він лагідно усміхнувся й промовив:

— Скільки живу на світі, то ще не бачив такої чудової цибулі. Вона, мабуть, і на смак найкраща. Ви продаєте її, бабусю?

— Еге ж, продаю, — відповіла Ліза, низько вклоняючись, — продаю, ваша вельможність. Оце тільки цибулею і заробляю собі на шматок хліба. Вона солодка, як чистий мед. Чи не покуштуєте часом, ласкавий пане?

І вона подала князеві вінок найкращої, найблискучішої цибулі. Той узяв його, прицмокнув і гукнув:

— Камергери, а дайте-но мені хто-небудь ножика!

Отримавши ножика, князь ретельно обчистив цибулину і трохи покуштував із середини.

— Яка смачна! Яка солодка! Яка міцна! Яка пекуча! — скрикнув він, і очі його радісно заблищали. — Мені здається, що я бачу перед собою небіжчика Цинобера, який

мені киває і шепоче: «Купуйте, їжте цю цибулю, князю, на благо держави!»

Князь дав старій Лізі кілька золотих, і камергерам довелось розтикати по кишенях цілий вінок цибулі. І це ще не все: він наказав, щоб тільки стара Ліза постачала цибулю йому на сніданок. Отак мати малого Цахеса, правда, не розбагатівши, вибилась із злиднів, із усіх нестатків, напевне вже не без допомоги таємничих чарів доброї феї Рожабельверде.

Похорон міністра Цинобера був одним із найпишніших, які будь-коли доводилось бачити в Керепесі; князь, усі кавалери ордена Зелено-плямистого Тигра йшли за небіжчиком у глибокій жалобі. Дзвонили в усі дзвони, навіть вистрілили кілька разів із двох гармат, що їх князь придбав за великі гроші для фейєрверку. Городяни, селяни — всі плакали, голосили, що держава втратила свою найкращу підпору і що, мабуть, ніколи вже не стане біля керма влади людина такого глибокого розуму, такої великої душі, такого доброго серця, перейнятого турботою про загальне добро, як Цинобер.

І справді, втрата лишилася незамінною, бо ніколи вже більше не знайшлося міністра, якому б орден Зелено-плямистого Тигра так личив, як незабутньому Циноберові.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ

Покірне прохання автора.

*Як професор Мош Терпін заспокоївся,
а Кандіда ніколи вже не драгувалась.*

*Як золотий жук продвигчав щось на вухо
докторові Просперу Альпанусу, що попрощався й поїхав,
а Бальтазар щасливо зажив з дружиною*

Тепер, любий читачу, той, хто списує для тебе ці аркуші, хоче з тобою розлучитись, і його огортає смуток та острах. Він ще дуже багато знає всього про славетні діла малого Цинобера і залюбки розповів би тобі все, о мій читачу, бо його й самого до глибини душі захопила ця історія. Та ба! Озираючись на всі події, які перейшли перед твоїми очима в дев'яти розділах, він добре бачить, що в них є дуже багато чудернацького, шаленого, суперечного тверезому глуздові, і боїться, нагромадивши ще більше таких подій, втратити твою довіру, любий читачу, і таким

чином зовсім зіпсувати стосунки з тобою. Він просить тебе з сумом та страхом, які раптом здавили йому груди, коли він написав «Розділ останній», щоб ти весело й невимушено дивився на ці образи, щоб навіть заприятелював із цими дивними постатями, які поет завдячує впливові примарного духа, званого Фантазусом, він, можливо, занадто захопився. Тож не дуже гнівайся на обох — на поета і на примкливого духа! Коли ти, любий читачу, інколи, може, усміхався в душі, то, значить, був у такому настрої, якого й хотів автор цієї оповіді, тому він і сподівається, що ти йому багато чого пробачиш.

Власне, історію трагічної смерті малого Цинобера можна було б на цьому й закінчити. Але чи не краще буде замість сумного похорону поставити на кінці радісне весілля?

Отож коротко згадаємо ще милу Кандіду й щасливого Бальтазара. Професор Мош Терпін взагалі був чоловік досвідчений, кмітливий, що, дотримуючись мудрого вислову «*Nil admirari*»¹, вже з давніх часів мав звичку ні з чого не дивуватись. Але тепер сталося так, що, позбувшись усієї своєї премудрості, він раз у раз дивувався, аж поки, нарешті, не почав скаржитись, що більше не знає, чи він справді професор Мош Терпін, який раніше керував природничими справами в державі, і чи справді ще ходить на погах, головою догори.

Спочатку він здивувався, коли Бальтазар відрекомендував йому доктора Проспера Альпануса як свого дядька, а той показав йому дарчий запис, згідно з яким Бальтазар ставав власником приміської вілли, що лежала за годину їзди від Кересеса, з усіма навколишніми лісами, полями й луками, і коли він, насилу повіривши своїм очам, побачив записане в інвентарну книгу коштовне начиння, ба навіть золоті й срібні штаби, вартість яких куди перевершувала багатство князівської скарбниці. Потім здивувався, коли крізь Бальтазарів лорнет побачив розкішну труну, в якій лежав Цинобер, і йому раптом здалося, що ніколи не існувало ніякого міністра Цинобера, а був тільки маленький, незграбний, огидний курдупель, якого помилково вважали за розумного, мудрого міністра Цинобера.

Та найдужче здивувався Мош Терпін, коли Проспер Альпанус повів його по господі, показав бібліотеку й інші дивовижні речі, ба навіть зробив кілька прецікавих дослідів із рідкісними рослинами й тваринами.

¹ Ні з чого не дивуйся (лат.).

Професорові спало на думку, що його власне дослідження природи пічого не варте, що він сидить у якомусь чудовому чарівному світі, немов замкнутий у яйці. Ця думка так його залепкоїла, що він почав нарешті скаржитись і аж заплакав, як дитина. Тоді Бальтазар повів його до просторої пивниці, де професор побачив блискучі бочки і пляшки з вином. Тут, сказав Бальтазар, він зможе краще, ніж у князівській винарні, студіювати вино і досхоchu досліджувати природу в парку.

На цьому професор і заспокоївся.

Бальтазарове весілля святкували в приміській віллі. І він, і його друзі Фабіан і Пульхер — геть усі дивувалися з надзвичайної краси нареченої, з чарівної зваби, що променіла від її вбрання, від усеї постаті. То справді її оточували чари, бо сама фея Рожабельверде, забувши свій гнів, прибула на весілля як патронеса Рожа-Гожа; вона ж таки і вбрала її, та ще й прикрасила найкращими трояндами. А всім же добре відомо, що вбрання дуже личитиме, коли до нього докладе рук фея. Крім того, Рожабельверде подарувала милій нареченій чудесне магічне намисто, і відколи вона його наділа, то вже ніколи не дратувалася через дрібниці: через погано зав'язаний бант, невдалу зачіску, пляму па білизні тощо. Ця властивість, що походила від намиста, додавала всьому її обличчю веселості й принади.

Молодий і молода були щасливі, як у раю, а проте — так гарно діяли таємні, мудрі чари Альпануса, — вони знаходили час ще й привітно поглянути на друзів, які в них зібралися, і сказати їм ласкаве слово.

Проспер Альпанус і Рожабельверде не забули оздобити весілля ще й найкращими дивами. Скрізь із кущів та дерев линули солодкі лісні кохання, із землі підіймалися столи, обтяжені найсмачнішою їжею, заставлені кришталеви́ма пляшками, з яких хлюпало пайшляхетніше вино, що вливало життєдайний вогонь у жили гостей.

Настала ніч, скрізь над парком повисли вогненні райдуги, і стало видно, як усюди пурхали мерехтливі пташки й комахи, і коли вони махали крильми, то сипалися мільйони іскор, сплітаючись у різпоманітні чудові фігури, що мінялися, танцювали, гоїдались у повітрі і зникали в кущах. І ще голосніше звучала музика лісу, і таємниче шумів вітерець, доносячи піжні пахощі.

Бальтазар, Кандіда, всі друзі впізнали могутні чари Альпануса, але Мош Террін, уже сп'янівши, голосно сміявся:

він був певний, що то все витівки оперного декоратора і князевого фейєрверкера.

Гучно задзвенів дзвін. Блискучий золотий жук спустився, сів на плече Просперові Альпанусу і ніби щось нишком прошепотів йому на вухо. Проспер Альпанус устав зі свого стільця й урочисто промовив:

— Коханий Бальтазарє! Мила Кандідо, друзі мої! Настав час — Лотос кличе мене! Я мушу з вами розлучитися!

Він підійшов до молодих і тихо заговорив до них. Бальтазар і Кандіда були дуже зворушені. Проспер, мабуть, давав їм різні добрі поради і нарешті щиро обійняв їх обох. Потім обернувся до панни Рожі-Гожі і також тихо заговорив із нею — мабуть, вона давала йому всілякі доручення, пов'язані з чарами і господарством фей, які він охоче взявся виконати.

Тим часом згори спустилася невеличка кришталева карета, запряжена блискучими польовими кониками, з срібним фазаном на козлах.

— Прощайте, прощайте! — вигукнув Проспер Альпанус, сів у карету й полетів угору понад вогненні райдуги. Нарешті його екіпаж став маленькою блискучою зіркою, і вона зникла за хмарами.

— Прекрасний монгольф'єр, — пробурчав Мош Терпін і, переможений силою випа, поринув у сон.

Бальтазар, пам'ятаючи поради Проспера Альпануса, розумно користувався чудовим приміським маєтком, справді став добрим поетом, а оскільки й інші властивості маєтку, про які говорив Проспер Альпанус, маючи на увазі милу Кандіду, теж справдилися, бо Кандіда ніколи не здіймала наміста, яке їй подарувала патронеса фон Рожа-Гожа на весіллі, то нічого не бракувало, щоб Бальтазар зажив найщасливішим родинним життям, радісним і веселим, яким тільки може зажити поет із прекрасною молододою дружиною.

Отож казка про малюка Цахеса, прозваного Цинобером, тепер справді має цілком щасливий

К і н е ц ь.

**ВОЛОДАР
БЛІХ**

**Казка, що складається
з семи пригод двох друзів**

Переклав Євген Попович

ПРИГОДА ПЕРША

ВСТУП,

*в якого прихильний читач дізнається про життя
пана Перегрінуса Тиса якраз стільки,
скільки йому треба знати.*

*Свят-вечір у палітурника Леммергерта на Кальбахській вулиці
і початок першої пригоди. Делі Аліни*

Жив собі колись... але який автор за наших часів зважить ся ще почати так свою розповідь! «Застаріло! Нудно!» — вигукне прихильний, чи, швидше, неприхильний читач, що, за мудрою порадою давнього римського поста, хоче, щоб його зразу ввели *medias in res*¹. Його поймає таке почуття, наче до нього прийшов балакучий гість, усівся й відкашлюється, лаштуючись почати свою нескінченну розповідь, — і він сердито згортає книжку, щойно розгорнувши її. Видавець чарівної казки про Володаря бліх, щоправда, вважає, що такий початок дуже добрий, властиво, навіть найкращий для будь-якої розповіді, недарма ж найуміліші оповідачі казок, — няньки, бабусі тощо, саме так споконвіку їх починали; та оскільки кожен автор переважно пише для того, щоб його читали, то він (цебто названий вище видавець) зовсім не хоче позбавляти прихильного читача радості й справді бути таким читачем. Тому він без зайвої балаканини зразу ж повідомляє йому, що в того самого Перегрінуса Тиса, про дивну долю якого йтиметься в цій казці, ще жодного свят-вечора так не колотилося серце від тривожного, радісного очікування, як саме того свят-вечора, з якого почнеться наша розповідь про його пригоди.

Перегрінус очікував свят-вечора в темній кімнатці, що прилягала до парадної зали, де для нього завжди готували різдвяні подарунки. Він то нечутно ходив з кутка в куток, то на мить спинявся біля дверей, прислухаючись, що за ними робиться, то тихо сідав у кутку і, заплющивши очі, вбирав у себе дивовижні запахи марципанів і тістечок, які пробивалися з зали. Коли ж він знов швидко розплющував очі, його засліплювали яскраві промені світла, що стриба-

¹ В суть справи (лат.).

ли по стіні, просочуючись крізь шпарку в дверях, і по тілу його перебігало дивне, солодке тремтіння.

Нарешті задзвонив срібний дзвоник, двері до зали розчинилися, і Перегрінус кинувся в ціле море мерехтливого світла від барвистих різдвяних свічок. Наче вкоцаний, зупинився він перед столом, на якому гарно, рівненько були розкладені найчудесніші подарунки, і тільки гучне «О-о-о!» вихопилося з його грудей. Ніколи ще різдвяна ялинка не родила так рясло: геть усякі, які лише бувають на світі, ласощі, і серед них золоті горіхи та золоті яблука з саду Гесперид, висіли на її вітах, що аж гнулися під тим солодким тягарем. Годі описати всі виставлені там найцікавіші іграшки, чудесне олов'яне військо, такі ж самі лови, розгорнуті книжки з малюнками тощо. Він ще не зважувався навіть доторкнутися до котрогось із подарованих скарбів і тільки намагався стримати свій захват, при звичайтісь до радісної думки, що все це справді належить йому.

— О мої любі тату й мамо! О моя добра Аліно! — у величезному захваті вигукнув Перегрінус.

— Ну як, добре я все влаштувала, Перегрінчику? — мовила Аліна. — Правда ж, ти радий, хлопчику мій? Може, хочеш ближче оглянути всі ці чудові речі, випробувати свого нового коника? Глянь, який гарний, рудий, як вогонь!

— Чудовий кінь, — погодився Перегрінус, оглядаючи загнuzданого дерев'яного коника, і з радості в нього аж сльози виступили на очах. — Чистокровної арабської породи.

І він негайно ж скочив на свого породистого, гордого коня. Та хоч Перегрінус був і дуже добрий їздець, цього разу він якось сплонував: баский Понтіфакс (так звався кінь) захропів, став дибки, і вершник полетів додолу сторч головою. Але не встигла ще перелякана до смерті Аліна кинутись на допомогу Перегрінусові, як той уже схопився на ноги і піймав за повід коня, що, брикаючи задніми ногами, хотів утекти. Перегрінус знов скочив у сідло і, докладаючи всіх зусиль, застосовуючи все своє вміння і вправність, зумів так приборкати дикого жеребця, що той застогнав, захрипів, затремтів усім тілом і визнав у ньому свого могутнього володаря. Коли Перегрінус зліз нарешті з сідла, Аліна відвела упокореного коня до стайні.

Хвацька їзда, від якої ходором ходила кімната, а може, й цілий будинок, скінчилась, і Перегрінус сів до столу,

щоб спокійно оглянути решту чудових подарунків. Ласуючи марципанами, він водночас змушував то ту, то іншу фігуру показувати своє мистецтво, зазірав у книжки, потім зробив огляд своєму війську і дійшов до висновку, що воно дуже доцільно обмундироване і поза всяким сумнівом непереможне, бо в жодного солдата не було шлунка. Нарешті він перейшов до ловів і з прикрістю пересвідчився, що серед подарунків є тільки лови на зайців і на лисиць, а ловів на оленів і на диких свиней немає. А мали ж бути, Перегрінус знав це краще, ніж будь-хто, бо сам і купував усі ті подарунки, надзвичайно пильно й старанно їх добираючи...

Та, мабуть, треба вберегти ласкавого читача від прикрих непорозумінь, яких йому не минути, коли автор захопиться й розповідатиме собі далі, забувши про те, що хоч йому самому добре відомі всі обставини, пов'язані з різдвяними подарунками, про які йде мова, ласкавий читач нічогосінько про них не знає і тільки хоче дізнатися.

Дуже б помилився той, хто уявив би собі, що Перегрінус Тис — хлопчак, якому добра мати чи якась інша прихильна до нього істота жіночої статі, що має романтичне ім'я Аліци, приготувала різдвяні подарунки. Де там!

Пан Перегрінус Тис досяг тридцяти шести років, тобто чи не найкращого віку в житті. Шість років тому його вважали красенем, а тепер, і цілком справедливо, — приемним на вигляд чоловіком; але завжди, і тоді й тепер, усі ганили його за те, що він надто замикається в собі, не знає життя і, мабуть, піддався якійсь хворобливій меланхолії. Батьки, які мали дочок на порі, вважали, що шановному Тисові, щобвилікуватись від меланхолії, найкраще було б одружитися; у нього ж і вибір великий, і навряди чи якась дівчина йому відмовить. Думка цих добродіїв, особливо щодо згоди дівчат вийти за нього заміж, була цілком слушною, бо пан Перегрінус Тис, крім того, що, як уже сказано, був приемним на вигляд чоловіком, мав ще й добрий статок, успадкований від батька, пана Бальтазара Тиса, дуже заможного купця. Таким високообдарованим чоловікам на їхнє невинне питання: «Чи ви згодні, люба моя, ошчасливити мене, віддати мені свою руку?» — дівчина, яка на коханця вже дивиться без колишньої екзальтації, тобто, яка має вже щонайменше двадцять три — двадцять чотири роки, майже завжди відповідає, почервонівши і опустивши очі: «Поговоріть із моїми дорогими батьками, я не маю своєї волі і слухаюсь кожного їхнього слова!» А батьки,

молитовно склавши руки, кажуть: «Якщо на те божа воля, то ми не заперечуємо, любий сину!»

Та пан Перегрінус Тис ні до чого, здавалося, не відчував такої нехиті, як до одруження. Бо, крім того, що він взагалі був відлюдькуватий, особливо дивну ідіосинкразію виявляв він до жіноцтва. Коли поблизу опинялася якась жінка, на лобі в Перегрінуса виступали краплі поту, а якщо вже до нього озивалася молода, та ще й гарна дівчина, він так лякався, що язик йому прилипав до піднебіння, а все тіло судомно тремтіло. Може, саме тому його стара служниця була така неймовірно бридка, що багато хто з мешканців околиці, де жив пан Перегрінус Тис, вважав її за якусь природничо-історичну дивовижу. Її розпатлані, чорні з сивиною коси дуже пасували до червоних капрових очей, а товстий, мідного кольору ніс — до білих, аж синіх губів: то був довершений образ кандидатки на Блоксберг. Два чи три сторіччя тому їй навряд чи пощастило б уникнути вогнища, а тепер Перегрінус Тис, та, мабуть, і не тільки він, вважали її за вельми добродушну особу. І вона й справді була добродушна, а тому їй можна було пробачити, що для підкріплення й потреби свого тіла вона за день вихиляла не одну чарочку горілки і, може, надто часто діставала з-за пазухи величезну, чорну, лаковану табакерку й щедро набивала свій показний ніс справжньою оффенбахською табакою. Ласкавий читач уже здогадався, що ця дивовижна особа і є та сама Аліна, яка влаштувала різдвяну ялипку. Бог його знає, як саме їй дісталася славнозвісне ім'я королеви Голконди....

Та якщо батьки, які мали дочок на порі, вимагали, щоб заможний і приємний на вигляд Перегрінус Тис переборював свій страх перед жінками й негайно одружився, то старі парубки казали, що пан Перегрінус Тис добре робить, бо з його вдачею краще взагалі не одружуватись.

Погано тільки, що при слові «вдача» дехто з них робив дуже таємничу міну, а на прохання розповісти докладніше, що все це означає, вони відверто натякали, що в пана Перегрінуса Тиса, на жаль, не всі дома і що ця вада була в нього від самого дитинства. Ті, хто вважав бідолашного Перегрінуса за причинного, наляжали переважно до категорії людей, твердо переконаних, що на великій життєвій дорозі, якої нам наказує триматися розум і розважність, ніс — найкращий проводар і дороговказ і що ліпше надіти на очі шори, ніж допустити, щоб тебе звабили вбік запацний кущ чи квітучий моріжок.

А втім, треба визнати, що і в зовнішності пана Перегрінуса, і в його вдачі було багато дивного, з чим люди не могли змиритися.

Ми вже казали, що батько пана Перегрінуса Тиса був дуже заможний, солідний купець, а коли ще й додамо, що він мав дуже гарний будинок на привітному Кінському рипку і що в цьому будинку, та ще й у тій самій кімнаті, де малий Перегрінус завжди діставав різдвяні подарунки, дорослий Перегрінус отримав їх і цього разу, то не лишиться ніякого сумніву, що дивовижні події, про які ми хочемо тут розповісти, відбувалися не десь-інде, як у славетному, прегарному місті Франкфурті-на-Майні.

Батьки пана Перегрінуса нічим особливим не відзначалися; досить того, що вони були чесні й тихі люди, і ніхто про них не казав нічого поганого. На біржі пана Тиса безмежно поважали завдяки тому, що він завжди впевнено і вміло гендлював на великі суми, вигравав їх одну за одною, але не ставав від того пихатим, а лишався таким самим скромним, як і був, ніколи не хвалився своїм багатством і виявляв його тільки тим, що не скнарував ні в малому, ні в великому і навіть ставився поблажливо до несплатних боржників, які попали в біду, хоч вони й самі були винні.

Дуже довго в пана Тиса не було дітей, аж поки нарешті, майже через двадцять років після шлюбу, пані Тис подарувала своєму чоловікові гарного, здорового хлопчика, що й був нашим Перегрінусом Тисом.

Можна собі уявити, які безмежно раді були батьки. Ще й досі мешканці Франкфурта розповідають про пишні хрестини, які влаштував старий Тис і на яких він пригощав усіх найблагороднішим, багато років вистояним рейнським — таке вино подають хіба що на святі коронації. Та ще більшої хвали старий пан Тис заробив собі тим, що цокликав на хрестини кількох людей, які ставились до нього вороже і цемало зробили йому прикрощів, а також і тих, перед ким він сам відчував себе винним, і таким чином банкет став святом миру й прощення.

Ох! Доброму панові Тису й на думку не спадало, що той самий хлопчик, народженню якого він так зрадив, скоро завдасть йому стільки горя й клопоту.

З найперших же місяців свого життя малий Перегрінус почав виявляти дуже дивну вдачу. Кілька тижнів він безперервно кричав день і ніч, хоч не видно було, щоб у нього щось боліло, а потім раптом затих і ніби заляк, нічого не відчуваючи. Здавалося, ніщо не могло справити на нього

ніякого враження, його маленьке личко ані розквітало в усмішці, ані кривилося від плачу, наче то була не дитина, а мертва лялька. Мати казала, що, будши вагітною, вона задивилась на старого бухгалтера, який уже двадцять років мовчки, мов закам'янілий, з таким самим дерев'яним виразом на обличчі, сидів у конторі над рахунками. Багато гарячих сліз пролила вона над своїм автоматом.

Нарешті хрещеній матері спала щаслива думка припести малому Перегрінусові надзвичайно строкатого і, правду кажучи, дуже бридкого арлекіна. Очі в хлопчика раптом дивно ожили, на устах з'явилася лагідна усмішка, він простяг руки до ляльки і, отримавши її, ніжно пригорнув до грудей. Потім він знов звів на строкатого чоловічка такий тямущий, промовистий погляд, наче в ньому раптом прокинулись розум і почуття, та ще й сильніші, ніж бувають у дітей такого віку.

— Він надто розумний, — сказала хрещена мати, — і довго не проживе. Ви тільки гляньте йому в очі, він уже думає багато більше, ніж йому годилося б.

Ці слова дуже втішили старого пана Тиса, який уже був змирився з думкою, що після багатьох років даремних сподівань він став батьком недоумка; та невдовзі на нього звалився новий клопіт.

Давно вже минув той час, коли діти звичайно починають говорити, а Перегрінус і досі не вимовив жодного слова. Можна було б подумати, що хлопець глухопімий, якби він, бувало, не дивився на того, хто до нього звертався, таким уважним, зацікавленим поглядом, часом навіть з радісним чи сумним виразом на обличчі, — кожному було видно, що він не тільки все чує, але й розуміє. А нянька розказувала про нього ще й не таке, і як же здивувалася мати, сама переконавшись, що це правда! Уночі, коли хлопчик лежав у постелі й думав, що його ніхто не чує, він тихо проказував окремі слова і навіть цілі речення, та ще й майже не калічив їх, як звичайно калічать діти в його віці, — видно робив такі вправи віддавна. Небо обдарувало жінок особливим хистом угадувати, яким шляхом розвивається людська патура, що перебуває тільки-но в зародку, і через це, особливо для малих дітей, вони, як правило, найкращі виховательки. Цей хист допоміг і пані Тис; вона не показувала хлопчикові, що його підслухують, і не тільки не змушувала його балакати, а навпаки, — іншим способом спритно домоглася того, що він сам перестав приховувати свій чудовий талант і, всім на диво, повільно, але чітко заговорив

при людях. Проте до розмови він завжди виявляв якусь нехіть і був дуже задоволений, коли йому давали спокій.

Так пан Тис пережив і страх, що його син буде німий, але потім за цим клопотом прийшов інший, ще більший. Коли малому Перегрінусові настав час братися до науки, він знов повівся так, наче йому тільки з величезним зусиллям можна було втовкмачити щось у голову. На диво, з читанням і письмом сталося те саме, що й з мовою: спершу він не міг нічого втнути, а потім раптово й несподівано все в нього пішло якнайкраще. А проте, коли Перегрінус підріс, жоден учитель не лишався надовго в їхньому домі, і не тому, що хлопчик їм не подобався, — просто вони ніяк не могли пристосуватися до його вдачі. Перегрінус був тихий, слухняний, стараний, а все ж про систематичне навчання, якого домагалися вчителі, годі було й думати, бо він тільки те розумів, тільки тим захоплювався, що промовляло до його душі, а все решта проходило повз нього, не лишаючи ніякого сліду. А до його душі промовляло тільки все чудесне, все те, що збуджувало його уяву, чим він потім жив і про що мріяв. Так, наприклад, він отримав колись у подарунок великий, на цілу стіну в його кімнаті, план міста Пекіна з усіма вулицями, будинками тощо. Коли Перегрінус глянув на казкове місто, на химерний люд, що неначе юрмився на його вулицях, він, мов на помах чарівної палички, перенісся в інший світ, у якому відчув себе наче вдома. Він жадібно накинувся на все, що тільки міг знайти про Китай, про китайців, про Пекін, намагався тоненьким, співучим голоском вимовляти звуки китайської мови за тим описом, який йому десь трапився, навіть спробував картонними ножицями перекроїти свій халат із найкращого камвольного атласу на китайський фасон, щоб, як усі китайці, весело гуляти пекінськими вулицями. А до всього іншого йому було байдуже, на біду вчителеві, від якого старий пан Тис суворо вимагав, щоб він ознайомив свого вихованця з історією ганзейського союзу. Довідавшись з великим жалем, що Перегрінуса не можна витягти з Пекіна, батько звелів витягти самий Пекін з хлопцевої кімнати...

Поганою ознакою старий пан Тис вважав уже те, що Перегрінусові ще змалку лічильні жетони подобалися більше, ніж дукати. А підрісши, хлопець почав виявляти відверту огиду до великих грошових мішків і копторських книг. Та найдивовижніше було те, що він просто чути не міг слова «вексель»: у нього тоді по тілу проходила судома і, як він запевпав, з'являлося таке почуття, яке буває,

коли хтось вістрям ножа водить по шибці. Довелося панові Тису визнати, що Перегрінус змалку показав себе неприємним до купецького ремесла, і хоч як йому хотілося, щоб син пішов його слідом, він таки відмовився від цього бажання в пащі, що Перегрінус присвятить себе чомусь іншому. Пан Тис дотримувався тієї засади, що й найзаможніша людина повинна щось робити і мати якесь становище в житті; до неробства він відчував огиду, а саме до нього був очевидячки схильний Перегрінус, дарма що мав чимало безладно накопичених знань, які він здобув своїм власним способом. Це був найбільший і найтяжчий клопіт для старого Тиса. Перегрінус не хотів нічого знати про реальний світ, а старий жив тільки в реальному світі, тож незгода між батьком і сином була неминуча, і чим старший ставав Перегрінус, тим вона виявлялася різкіше, на превеликий жаль матері, яка радо б дозволила своєму лагідному, слухняному Перегрінусові, найкращому синові, вільно жити в незрозумілому, щоправда, для неї світі мрій і марень і яка не могла збагнути, чому батько неодмінно хоче нав'язати йому якусь працю.

За порадою досвідчених друзів старий Тис послав сина в Ієнський університет; а коли той повернувся через три роки, старий добродії сердито вигукнув:

— Ну от, так я й думав! Дурним мрійником поїхав, дурним мрійником і вернувся!

Пан Тис не помилявся в тому, що Перегрінус у своїй натурі нітрохи не змінився, лишився таким самісіньким, як і був. Але пан Тис іще не втратив надії якось напоумити свого сина-виродка, думав, що коли він спробує силоміць залучити Перегрінуса до справ, то, може, той зрештою все-таки звикне до них і змінить свої уподобання. Віп послав його до Гамбурга з завданням, яке можна було виконати, навіть не дуже розуміючись на торгівлі, а крім того, дав йому рекомендаційного листа до свого тамтешнього приятеля з проханням не лишити хлопця без доброго слова й щирої поради.

Пегрегрінус поїхав до Гамбурга, вручив приятелеві свого батька не тільки рекомендаційного листа, а й усі папери, що стосувалися його завдання, а сам зник невідомо куди.

Тоді від приятеля пана Тиса надійшла така звістка:

«Вашого цінного листа від... числа вчасно вручив мені Ваш шановний син. Але сам він більше не з'являвся, а зразу ж поїхав з Гамбурга, не лишивши ніяких доручень. На перець тут попят певеликий, на бавовну поганий, каву

беруть тільки середніх гатунків, зате добре йде меліс, а також весь час тримаються ціни на індіго. Мое шанування і т. д.»

Ця звістка неабияк збентежила б пана Тиса та його дружину, коли б з тією самою поштою не надійшов лист і від самого блудного сина, в якому він найпокірніше вибачався, що ніяк не міг виконати, як того хотів батько, отриманого завдання, і що його непереборно ваблять далекі краї, з яких він через рік сподівається вернутися щасливішим і веселішим.

— Ну й добре,— сказав старий добродій,— хай хлопець огляпється по світі, може, там з нього витрусять його химери.

Мати забідкалася, що синові може не стати грошей на далеку дорогу,— мовляв, він дуже злгковажив, не написавши, куди саме поїхав. Але старий тільки засміявся:

— Нічого, як не стане грошей, то швидше пізнає життя. Не написав, куди він хоче їхати, то принаймні знає, де нас його листи застануть.

Так ніхто й не довідався, куди помандрував Перегрінус; одні зацвняють, що він побував у далекій Індії, а інші, навпаки, вважають, що він відвідав її лише в своїй уяві. Певне тільки одне: що він був десь далеко, бо вернувся до Франкфурта не через рік, як обіцяв батькам, а через цілих три роки, та ще й пішки, обшарпаний і схудлий.

Батьківський дім був наглухо зачинений, і хоч скільки Перегрінус дзвонив і стукав, ніхто в ньому не озивався.

Нарешті прийшов з біржі сусід, і Перегрінус зараз-таки спитав його, чи не поїхав кудись пан Тис.

Та сусід перелякано відсахнувся від нього й вигукнув:

— Пан Перегрінус Тис! Невже це ви? Вернулися нарешті? Хіба ви нічого не знаєте?

Одне слово, Перегрінус довідався, що за той час, коли він був у мандрах, батьки його одне за одним померли, суд поцінував їхнє майно і, оскільки ніхто не знав, де перебуває Перегрінус, опублікував у газеті оголошення, в якому пропонував йому вернутися до Франкфурта й отримати батьківську спадщину.

Перегрінус мовчки стояв перед сусідом, і вперше серце в нього защеміло від горя. Чудовий, розкішний світ, у якому досі він жив так безтурботно, розвалився в нього на очах.

Сусід, побачивши, що Перегрінус не може зробити нічогосінько з того, до чого тепер негайно треба було взятися,

запросив його до себе додому і швиденько загалагодив усе сам; таким чином Перегрінус того ж таки вечора опинився в батьківському домі.

Геть знеможений, пригнічений розпукою, якої він ще ніколи не відчував, Перегрінус опустився у велике батькове крісло, що й досі стояло на своєму давньому місці. Враз біля нього почувся голос:

— Як добре, що ви знов дома, любий цане Перегрінусе! Ох, якби ви були вернулися раніше!

Перегрінус підвів очі і просто перед собою побачив стару жінку, яку батько взяв йому за няньку, найбільше із жалю до неї, бо вона була така страшенно бридка, що ніяк не могла знайти собі роботи; так вона відтоді в них і лишилася.

Довго дивився Перегрінус на стару, нарешті, дивно усміхнувшись, мовив:

— Це ти, Аліно? Правда ж, батько й мати ще живі? — Він підвівся, обійшов усі кімнати, оглядаючи кожен стілець, кожен стіл, кожну картину тощо. Потім спокійно сказав: — Так, ніщо тут не змінилося, відколи я поїхав звідси, і не повинне змінитися й надалі!

Від цієї хвилини Перегрінус почав провадити той дивний спосіб життя, про який ми вже згадували на початку. Тримаючись осторожний від усякого товариства, він жив у великому просторому будинку спершу в цілковитій самоті, тільки зі своєю п'янькою, а потім наймаючи кілька кімнат одному старому чоловікові, батьковому приятелю. Той чоловік, здавалося, був такий самий відлюдькуватий, як і Перегрінус. Через те вони, Перегрінус і старий, так добре ладнали між собою — бо ніколи не бачили один одного.

Тільки чотири родинні свята Перегрінус справляв дуже врочисто: дні народження батька й матері, перший день великоддя і день своїх хрестин. У ці дні Аліні доводилося накривати стіл на стільки осіб, скільки колись запрошував батько, готувати ті самі страви й подавати те саме вино, яке подавали за батька. Певна річ, що на стіл, за багаторічним звичаєм, ставили те саме, що й колись, срібло, ті самі тарілки й ті самі келихи, пильно збережені серед батькової спадщини. Перегрінус суворо стежив, щоб Аліна нічого не забула. Коли стіл був покритий, Перегрінус сідав до нього сам-один, їв і пив мало, а більше прислухався до розмови батьків, уявних гостей і лише скромно відповідав на те чи інше запитання, з яким до нього звертався хтось

із товариства. Тільки-но мати відсовувала свого стільця, як він підводився з-за столу разом з гістьми, якнайввічливіше прощався з кожним і йшов до своєї самотньої кімнати, доручивши Аліні роздати всю ту силу їжі, що так і лишалась неторканою, а також вино убогим із навколишніх вулиць; стара нянька, щира душа, сумлінно виконувала доручення свого пана. Дні народження батька й матері починалися в того, що Перегрінус, як колись у дитинстві, рано-вранці приносив до кімнати, де сиділи батьки, гарний вінок з квіток і проказував вивчені напам'ять вірші. В день своїх хрестин він, звичайно, не міг сидіти за столом, бо недавно ще тільки народився, тому Аліні доводилося дбати про все самій, тобто припрошувати гостей до чарки і взагалі бути господинею за столом; решта все відбувалося так, як і на інші свята.

Та, крім них, у Перегрінуса був ще один особливо радісний день у році чи, вірніше, радісний вечір, а саме — свят-вечір; жодна інша втіха не словнювала таким тихим захватом його дитячу душу.

Він сам дбайливо зауповував барвисті свічки на ялинку, іграшки, ласощі, все, що в дитинстві готували для нього батьки, а потім свят-вечір ішов своїм звичаєм, як уже відомо ласкавому читачеві.

— Все-таки дуже мені прикро, — сказав Перегрінус, ще трохи погравшись подарунками, — дуже мені прикро, що загубилися лови на оленів і на диких свиней. І де тільки вони могли дітися? — Враз він помітив серед подарунків не відкриту ще коробку й радісно вигукнув: — Ага, ось вони! — Він швидко схопив коробку, гадаючи, що то і є лови, яких йому бракувало; але, відчинивши її, побачив, що вона порожня, і злякапо відсахнувся, пеначе охоплений раптовим страхом. — Дивно, — тихо сказав він сам до себе, — дуже дивно! Що ж це за коробка? Мені здалося, наче звідти на мене вискочило щось страшне й небезпечне, тільки зір мій надто слабкий, щоб побачити його!

На його запитання Аліна відповіла, що знайшла коробку серед іграшок, але відчинити її не змогла, хоч як силкувалася, а тому й вирішила, що в ній лежить щось особливе і піддається вона тільки вправній руці її пана.

— Дивно, — знов сказав Перегрінус, — дуже дивно! А мені ці лови найбільше подобались. Може, це якась погана прикмета? Але хто це на свят-вечір піддається таким похмурым думкам, та ще й коли для них немає ніяких підстав? Аліпо, припеси кошика!

Аліпа миттю припесла великого білого кошика, Перегрінус обережно склав у нього іграшки, ласощі й свічки, тоді взяв кошика під пахву, а різдвяну ялинку на плече й вирушив у дорогу.

Пан Перегрінус Тис мав дуже приємну, похвальну звичку з'являтися з усіма своїми подарунками, які він сам собі й готував, наче сам Христос із чудовими, барвистими гостинцями, в якусь убогу родину, де, він знав, були малі діти, щоб на кілька годин перенестися в щасливе, веселе дитинство. Побачивши бурхливу, ясну радість дітей, він тихенько залишав їх і часто до півночі ходив вулицями, бо не міг упоратися з солодким хвилюванням, що стискало йому груди, і його власний дім здавався йому похмурим склепом, у якому він сам поховав себе з усіма своїми радощами. Цього року він ніс подарунки дітям убогого палітурника Леммергірта, вправного і роботящого майстра, що з якогось часу працював на Перегрінуса; у нього було троє жвавих хлопчаків, від п'яти до дев'яти років, і пан Перегрінус знав їх.

Палітурник Леммергірт жив на останньому поверсі тісного будинку на Кальбахській вулиці. Зимовий вітер свистів і ревів, ішов то сніг, то дощ, тож можна собі уявити, як важко було панові Перегрінусу добратися до своєї мети. У вікнах Леммергірта блимало кілька мізерних свічечок. Перегрінус насилу вибрався нагору крутими сходами.

— Відчиніть! — гукнув він, стукаючи в двері. — Відчиніть, Христос посилає слухляним дітям свої дарунки!

Палітурник перелякано відчинив двері й довго дивився на заліпленого снігом Перегрінуса, поки нарешті впізнав його.

— Вельмишановний пане Тисе, — вражено озвався Леммергірт, — вельмишановний пане Тисе, скажіть, ради бога, чим я сподобився такої великої честі, та ще й на святвечір?

Та пан Перегрінус не дав йому доказати.

— Діти, діти, дивіться, Христос посилає вам дарунки! — знов вигукнув він, підбіг до великого розсувного столу посеред кімнати й почав викладати сховані в кошику різдвяні дарунки. Мокру ялинку, з якої капала вода, довелося, звичайно, лишити за дверима. Палітурник і досі не міг зрозуміти, що все це означає, але дружина його була здогадливіша: вона усміхнулася Перегрінусові з сльозами на очах, а хлопчики стояли віддалік і мовчки поїдали очима

кожен подарунок, який з'являвся з кошика, і часто, не втримавшись, голосно скрикували з радості й подиву.

Нарешті Перегрінус вдало розділив дарунки за віком дітей, засвітив усі свічки й вигукнув:

— Сюди, діти, сюди! Ось дарунки, які вам послав Христос!

Тоді хлопчики, які не могли ще до кінця збагнути, що все це належить їм, радісно закричали й застрибали навколо столу.

Батьки хотіли подякувати благодійникові, та якраз подяки батьків і дітей пан Перегрінус щоразу намагався уникнути; він і тепер налаштувався тихенько втекти, як завжди, і був уже біля дверей, коли вони зненацька відчинилися і в яскравому сяйві різдвяних свічок перед ним з'явилася молода, пишно вбрана жінка.

Автор рідко справляє гарне враження, коли починає докладно змальовувати, який вигляд має та чи інша красуня, що про неї йде мова в його оповіданні: яка вона на зріст, як тримається, яку має постать, якого кольору очі й коси; мабуть, багато краще поставити її перед очі ласкавому читачеві всю, а не подавати частинами. І тут також досить було б запевнити читача, що жінка, в якою зустрівся в дверях переляканий до смерті Перегрінус, була надзвичайно гарна й мила, якби не треба було конче згадати деякі особливі риси, властиві тій маленькій особі.

Так, вона справді була маленька, навіть занадто маленька на зріст, але дуже струнка й граціозна. Її обличчя, ввагалі вродливе й виразне, здавалося якимсь дивним і нетутешнім через те, що зіниці були більші, а чорні, наче полаковані, брови сиділи вище, піж звичайно. Одягнена чи, швидше, вичепурена та жіночка була так, ніби щойно приїхала з бенкету: в чорних косах блищала розкішна діадема, багаті мережива лише до половини прикривали повні груди, сукня з важкого шовку в бузкову й жовту клітку облягала гнучкий стан і широкими складками спадала якраз настільки, щоб можна було побачити найчудесніші, взуті в білі черевички ноги, так само як мереживні рукави були саме такі завдовжки, а білі лайкові рукавички досягали саме настільки, щоб між ними лишилася відкритою найкраща частина бездоганних рук. Багате намисто й діамантові сережки доповнювали вбрання.

Певна річ, що палітурник був такий самий спантеличений, як і пан Перегрінус, а діти, липивши іграшки й пороззявлявши роти, вступили очі в незнайому пані; але жінок

пайменше вражає все дивне й незвичайне, і взагалі вони найшвидше опаковують себе, а тому дружина палітурника перша спромоглася на слово й спитала дивну гостю, що вона бажає.

Тепер дама зовсім зайшла до кімнати, і наляканий Перегрінус хотів був уже скористатися цією хвилиною, щоб швиденько втекти, але дама схопила його за обидві руки й солодким голоском пролебеділа:

— Отже, доля все-таки зласкавилась до мене, я все-таки догнала вас! О Перегріне, мій любий Перегріне, яке чудесне, щасливе побачення!

Вона підняла праву руку так, що торкнулася уст Перегріпа, і він мусив її поцілувати, хоч на лобі в нього виступили холодні краплі поту. Тоді дама відпустила його руки, і тепер йому була відкрита дорога до втечі, але він відчував себе ніби замороженим, як бідолашна тварина зачарована поглядом гримучої змії.

— Дозвольте,— знов озвалася дама,— дозвольте мені, дорогий Перегріне, взяти участь у чудовому святі, яке ви, цінна, шляхетна душа, влаштували невинним дітям. Дозвольте й мені вкласти в нього свою пайку.

І вона почала діставати з гарненького кошичка, який висів у неї через руку і якого аж тепер усі помітили, всілякі іграшки, одну кращу за другу, і мило, дбайливо розставляти їх на столі. Потім підвела до нього хлопчиків, показала кожному, що кому належить, і так гарно поведилася з дітьми, що краще годі й уявити. Палітурник думав, що все це йому сниться, а його дружина хитро усміхалася, бо була впевнена, що між паном Перегрінусом і незнайомою дамою є якась особлива домовленість.

Поки батьки дивувалися, а діти раділи, незнайома дама сіла на стару, розхитану канапу і посадовила поряд із собою пана Перегрінуса, що вже сам не знав, чи це він, чи не він.

— Любий мій,— тихо прошепотіла вона йому на вухо,— любий мій, дорогий друже, якою радісною, якою щасливою я себе почуваю біля тебе!

— Але ж,— промурмотів, заникуючись, Перегрінус,— але ж, шановна пані...

Та раптом, бог його знає як, уста незнайомої дами опипилися так близько біля його уст, що не встиг він ще й подумати про поцілунок, як уже поцілував її; можна собі уявити, що він після цього знов і вже остаточно втратив дар слова.

— Мій милий друже, — цовела далі незнайома дама, так близько присунувшись до Перегрінуса, що ще трохи, і вона б сіла йому на коліна, — мій милий друже! Я знаю, що тебе засмучує, знаю, що сьогодні ввечері болюче вразило твою чисту дитячу душу. Але не журися! Я принесла тобі те, що ти загубив і що вже навряд чи сподівався колись вернути!

І незнайома дама дістала з того самого кошичка, в якому були іграшки, дерев'яну скриньку і вручила її Перегрінусові. То були лови на оленів і на диких свиней, яких йому не вистачало на столі з різдвяними подарунками. Важко було б описати ті дивні почуття, що боролися тієї хвилини в грудях Перегрінуса.

Якщо в усій постаті незнайомої, незважаючи на всю її грацію і вроду, все-таки було щось примарне, від чого мороз пішов би поза спиною навіть у людей, що не боялись жінок так, як Перегрів, то який же жах охопив і так уже наляканого Перегріна, коли він побачив, що цій дамі відомі геть усі найпотемніші його думки. І все ж таки серед того жаху, коли він підводив очі і назустріч йому з-під довгих шовкових вій зорів переможний погляд найчудовіших у світі чорних очей, коли він відчував солодкий подих прекрасної істоти, електричну теплоту її тіла, — все ж таки в ньому блаженно-болісним тремтінням озвалося невимовне бажання, якого він досі не знав. І тоді вперше весь спосіб його життя, гра в різдвяні подарунки здалися Перегрінусові дитинністю і несмаком, і йому стало соромно, що дама знала про це; а водночас йому здалося, начебто подарунок дами був живим доказом того, що вона його зрозуміла, як ніхто досі на землі, і що тільки глибоке, ніжне почуття спонукало її саме так зробити йому радість. Він вирішив навіки зберегти коштовний подарунок, ніколи не випускати його з рук і, охоплений непереборним почуттям, палко притис до грудей коробку з ловами на оленів і диких свиней.

— О як чудесно! — прошепотіла незнайома. — Тебе тішить мій дарунок! О мій любий Перегріне, виходить, мене не обдурили мої сні, мої передчуття!

Пав Перегрінус Тис трохи отямився і нарешті спромігся цілком чітко й виразно сказати:

— Але ж, дорога моя, шаповна папі, якби я знав, з ким мені випало щастя розмовляти!

— Шельмо! — перебила пана Перегрінуса дама, лагідно поплескавши його по щоді. — Шельмо! Ти тільки прикидаєшся, що не знаєш своєї вірної Аліни. Та, мабуть, час

уже пам дати спокій цим добрим людям. Проведіть мене, пане Тисе!

Почувши ім'я Аліни, пан Перегрінус, звичайно, подумав про свою стару няньку, і йому здалося, ніби в голові в нього замахав крильми вітряк і все зрушив із свого місця.

Коли незнайома дама почала весело й привітно прощатися з усією родиною, палітурник з великого подиву й пошани тільки й зміг промурмотіти щось незрозуміле, але діти поставились до неї як до давньої знайомої, а дружина палітурника сказала:

— Ви, пане Тисе, із своєю родою і людяністю цілком заслужили таку гарну, добру паречену, що навіть уночі допомагає вам робити добре діло. Вітаю вас від щирого серця!

Незнайома дама зворушено подякувала і запевнила її, що депь їхнього весілля буде й для них святом, потім, твердо заборонивши палітурникові та його дружині проводити їх з паном Тисом, сама взяла свічечку з ялинки, щоб посвітити собі на сходах.

Можна собі уявити, які почуття огорнули пана Тиса, коли незнайома дама повисла в нього на руці! «Проведіть мене, пане Тисе», — думав він, — означає: сходами вниз і до карети, яка стоїть перед дверима і біля якої чекає служник, а може, й цілий почет, бо, врешті, це ж напевне якась божевільна принцеса, що тут... Господи, порятуй мене якнайшвидше від цієї дивної, тяжкої халепи і збережи мені мій убогий глузд!»

Пан Тис і гадки не мав, що всі події, які сталися досі, були тільки прологом найдивовижнішої пригоди, а тому, не здогадуючись про те, зробив дуже добре, що наперед попросив господа зберегти йому глузд.

Коли Перегрінус і незнайома дама зішли вниз, невидимі руки відчинили перед ними вхідні двері і так само потім зачинили їх. Та Перегрінус нічого не помітив, бо надто був здивований тим, що перед будинком не було й признаки ані карети, ані служника, що чекав би на пана.

— Ради бога! — вигукнув Перегрінус. — Де ж ваша карета, ласкава пані?

— Карета? — мовила дама. — Яка там карета? Я так нетерпеливилась, так боялася, що не знайду вас, — то невже ж би я спокійнісінько поїхала сюди в кареті, як ви думаєте, любий Перегріне? Ні, туга й надія гнали мене вперед, я в бурю й пегоду бігала по всьому місту, поки нарешті знайшла вас. Дякувати богу, таки знайшла. Тепер

тільки проведіть мене додому, любий Перегрінусе, я живу недалеко звідси.

Панові Перегрінусу нелегко було відігнати від себе думку, що така ошатна дама, у шовкових черевичках, не пройшла б і кількох кроків, не зіпсувавши на вітрі, на дощі й снігу всього свого вбрання, а її вишуканому туалетові негода пітрохи не зашкодила; він вирішив провести додому незнайому даму й лише радів, що надворі вигодинилось. Скажений вітер ущух, на небі не було жодної хмаринки, ласкаво світив повний місяць, і тільки різке, пекуче повітря пагадувало, що ніч таки зимова.

Та не встиг Перегрінус ступити кілька кроків, як дама почала тихенько стогнати, а потім і вголос парікати, що закоцюбла з холоду. У Перегрінуса кров кипіла в жилах, тому він не відчував холоду й не подумав про те, що дама так легко одягнена і навіть не закутана шаллю чи хусткою; тепер він раптом збагнув, який був недолугий, і хотів накинути на даму своє пальто. Але дама відмовилась, жалібно простогнавши:

— Ні, любий мій Перегріне! Нічого це не допоможе! Мої ноги... ох, мої ноги! Я не витримаю, помру, так вони болять! — Майже непритомна, вона похилилась, наче падаючи, і ледь чутно вимовила: — Понеси мене, понеси, любий друже!

І тоді Перегрінус, не довго думаючи, підхопив на руки легеньку, мов пір'їна, даму і обережно закутав її у своє широке пальто. Та не пройшов він і десяти кроків із своєю солодкою ношею, як його все дужче й дужче почали заливати бурхливі хвилі палкого бажання. Він біг вулицями, немов причинний, і вкривав гарячими поцілунками шию і груди чудесної істоти, що міцно горнулася до нього. Нарешті йому здалося, ніби він раптом прокинувся зі сну; він опинився біля якихось дверей і, підвівши очі, упізнав свій дім на Кінському ринку. Аж тепер він пригадав, що навіть не дізнався в дами, де вона живе, і, опанувавши себе, спитав:

— Пані! Небесне, божисте створіння, де ви живете?

— Ох, — озвалася дама, піднявши голову, — ох, любий Перегріне, та тут же, тут, у цьому будинку, я ж твоя Аліна і живу в тебе! Швиденько ж дзвони, хай відчиняють двері.

— Ні! Ніколи! — крикнув нажаханий Перегрінус і випустив з рук даму.

— Як, — вигукнула вона, — як, Перегріне, ти хочеш прогнати мене, хоч знаєш про мою тяжку долю, знаєш, що

я, бідолашна, не маю притулку і ганебно загину тут, якщо ти не візьмеш мене до себе, як раніше? Чи ти, може, хочеш, щоб я померла? Ну, то хай так і буде! Але віднеси мене хоч до фонтана, щоб мій труп знайшли не перед твоїм будинком... ох... а ті кам'яні дельфіни, може, матимуть більше серця, ніж ти. Горе мені... горе... Який холод!

І дама зомліла. Тоді тривога й розпука ніби в крижані лещата схопили і здавили Перегрінові груди. Він нестямно вигукнув:

— Що буде, те й буде, а я інакше не можу!

Потім узяв непритомну на руки і рвучко смикнув за дзвоник.

Промчавши повз воротаря, Перегрін відчинив двері і, замість того, щоб тихо постукати нагорі, як звичайно, уже на сходах загукав так, що аж луна пішла по широких снігах:

— Аліно!.. Аліно!.. Світло! Світло!

— Що? Як? Що таке? Що це означає? — питала, витріщивши з дива очі стара Аліна, поки Перегрінус розгортав непритомну даму з пальта і ніжно, дбайливо вкладав її на канапу.

— Швидше! — вигукнув він знов. — Швидше, Аліно, вапали в каміні... Неси сюди чудодійну есенцію... чай, пунш! Стели ліжку!

Та Аліна не рушала з місця і, вступивши очі в даму, торочила своє:

— Що? Як? Що таке? Що це означає?

Тоді Перегрінус розповів їй, що це графиня, а може, й принцеса, що він зустрів її в палітурника Леммергірта, що на вулиці вона зомліла, що йому довелося віднести її додому, а побачивши, що Аліна й далі не рухається з місця, закричав, тупнувши ногою:

— Сто чортів його матері, кажу тобі, вапали в каміні, припеси чаю... чудодійної есенції!

Коли стара нянька почула ці слова, очі в неї заблищали, як слюда, а ніс ніби засвітився фосфоричним блиском. Вона дістала свою чорну табакерку, відкрила її, клацнувши пакривкою, і втягнула в піс добру пучку табаки. Потім узяла руки в боки і глузливо сказала:

— Ви тільки гляньте, графиня, принцеса, аякже! Знайдена в убогого палітурника на Кальбахській! І ще й мліє на вулиці! Га-га, я добре знаю, де беруть уночі таких виджепджурених панійок! Гарпі мені жарти, гарна поведінка! Привів до чесного дому розпусну дівку, та ще й цього

гріха йому мало, ще й згадує чорта на свят-вечір. І щоб я на старість ще й помагала йому грішити? Ні, любий пане Тисе, пошукайте собі іншу помічницю, на мене не сподівайтесь, завтра ж таки я кидаю службу.

І стара вийшла з кімнати, так хряснувши дверима, що аж шибки забряжчали.

Перегрінус заломив руки зі страху й відчаю: дама не подавала ніяких ознак життя. Але тієї хвилини, коли він, до краю наляканий, знайшов пляшечку одеколону й хотів обережно натерти ним скроні дами, вона схопилася з канапи, бадьора й весела, і вигукнула:

— Нарешті! Нарешті ми самі! Нарешті, мій Перегрінусе, я можу сказати вам, чому я йшла за вами до самого помешкання палітурника Леммергірта, чому не могла вас кинути цієї ночі. Перегрінусе! Видайте мені полоненого, якого ви замкнули в своїй кімнаті! Я знаю, що ви зовсім не зобов'язані виконувати моє прохання, що все залежить тільки від вашої ласки, але я знаю, яке у вас добре, щире серце, а тому прошу вас, любий мій, дорогий Перегріно, видайте мені полоненого!

— Кого? — спитав Перегрінус, безмежно спантеличений. — Якого полоненого? Хто може бути в мене в полоні?

— Так, — знов мовила дама, схопивши Перегрінуса за руку й ніжно притиснувши її до грудей, — так, я визнаю, що тільки велика, шляхетна душа може відмовитись від вигод, які їй посилає ласкава доля, правда й те, що ви не матимете багатьох переваг, які легко здобули б, якби не видали полоненого... Але подумайте, Перегріне, адже все щастя, все життя Аліни залежить від того, чи вона володітиме тим полоненим, який...

— Якщо ви не хочете, — перебив її Перегрінус, — якщо ви не хочете, ангеле мій, щоб я все це вважав за гарячкове марення чи щоб я сам тут-таки збожеволів, то скажіть мені, про кого ви говорите, про якого полоненого?

— Що? — мовила дама. — Я не розумію вас, Перегрінусе, невже ви будете заперечувати, що він справді попав до вас у полон? Адже я сама бачила, як ви купували лови і він...

— Хто? — в нестямі вигукнув Перегрінус. — Хто він? Я вперше в житті бачу вас, пані. Хто ви і хто він?

Тоді дама, геть пририта горем, упала до ніг Перегрінусові, заливаючись слізьми:

— Перегріне, будь людяний, май серце, віддай мені його! Віддай!

А пан Перегрінус закричав, перебиваючи її:

-- Я збожеволію... Здурію!

Раптом дама вірвалася на поги. Вона здавалася тепер вищою, очі її палали, губи тремтіли.

— О варваре! — вигукнула вона в нестямі.— В тебе немає серця... Тебе не можна вблагати... Ти хочеш моєї смерті, моєї загибелі... Ти не віддаси мені його! Ні... ніколи... ніколи... О нещасна я... кінець мені... кінець...— І вона вибігла з кімнати.

Перегрінус чув, як вона бігла сходами і її пронизливі зойки луною розходились по цілому будинку, аж поки внизу грюкнули двері.

Тоді запала мертва тиша, наче в могилі.

ПРИГОДА ДРУГА

Приборкувач бліх.

Сумна доля принцеси Гамагеї у Фамагусті.

Невугарність генія Тетеля

і дивовижні мікроскопічні дослідження й розваги.

*Вродлива голландка й чудна пригода молодого Георга Пепуша,
колишнього ієнського студента*

На той час у Франкфурті перебував один чоловік, що займався дивним мистецтвом. Його звали приборкувачем бліх, і не дарма, бо він, хоч і з великими труднощами, зумів повернути цих маленьких тварин до культури і навчити їх різних цікавих штук.

На превеликий свій подив, глядачі спостерігали, як на білому, до блиску налощеному мармуровому столі одні блохи несли маленькі гармати, діжки з порохом, зброю, а інші стрибали поряд з рушницями на плечі, патронтами на спині й шаблями при боці. На команду приборкувача вони виконували пайважчі фігури, і їхня муштра здавалася веселішою і жвавішою, ніж у справжніх солдатів, бо їхній марш полягав у вишуканих автраша й стрибках, а повороти праворуч і ліворуч — у чудесних піруетах. Усе військо діяло навдивовижу злагоджено, а полководець здавався водночас і вправним балетмейстером. Та, мабуть, ще кращі були, ще більше тішили око невеличкі золоті карети, запряжені блохами — по чотири, по шість і по вісім. Погоничами й служниками були малесенькі, ледве помітні золоті кузочки, а що сиділо всередині, вже не можна було побачити.

Мимоволі спадав на думку екіпаж феї Маб, який бравий Меркуціо з Шекспірових «Ромео і Джульєтти» змалював так гарно, що зразу видно, як часто цей екіпаж їздив по його власному носі.

Та лише кинувши оком на весь стіл крізь добре збільшувальне скло, можна було скласти справжню ціну мистецтву приборкувача бліх. Бо аж тепер глибоко вражений глядач бачив, яка пишна й делікатна та упряж, як толко зроблена зброя, яка гарна, просто блискуча уніформа. Годі було уявити собі, яким інструментом міг користатися приборкувач бліх, щоб так чисто й пропорційно виготовити деякі другорядні речі, скажімо, остроги, гудзики тощо; порівняно з ними те, що звичайно вважалося шедевром кравецького мистецтва, а саме: пара рейтузів на кожній блосі, які облягали тіло, наче влиті, — причому найважча в цій роботі була примірка, — здавалося дріб'язком, не вартим доброго слова.

Приборкувач бліх мав величезний успіх у місті. Цілий день у залі було повно цікавих, яких не лякала висока плата за вхід. Навіть увечері відвідувачів було багато, може, навіть ще більше, бо тоді приходила й ті, яких не стільки цікавили всі ці майстерні витребеньки, скільки вражав іпший витвір приборкувача бліх, що здобув йому зовсім іншу славу і повагу дослідників природи. Це був нічний мікроскоп, що так само, як сонячний мікроскоп удень, кидав на білу стіну, немов чарівний ліхтар, яскраво освітлене зображення предмета, навдивовижу чітке й виразне. Крім того, приборкувач бліх торгував ще чудовими мікроскопами, за які йому залюбки платили добрі гроші.

Сталося так, що один юнак, на ім'я Георг Пепуш — ласкавий читач скоро познайомиться в ним ближче, — якось пізно ввечері захотів відвідати приборкувача бліх. Ще на сходах він почув лайку, що ставала все голосніша і незабаром перейшла в скажений крик і галас. Тільки-но Пепуш хотів зайти, як двері навалюно розчинилися і пазустріч йому, штовхаючись і напираючи одне на одного, ринув натовп блідих з жаху людей.

— Проклятий чаклун, сатанинське поріддя! Я на нього в суд подам! Штукар, дурисвіт! Його треба вигнати з міста!

Досить було молодому Пепушеві заглянути в залу, і він зразу побачив, що так нажахало й погнало звідти людей. Вся кімната кишіла безмежно гидкими істотами. Попелюха, різні кузьки, павуки, п'явушпики, попад міру збіль-

шені, витягали свої хоботки, походжали на своїх високих, волохатих лапках, страхітливі мурашині леви хапали й трошили своїми зубчастими клешнями комарів, які борошились і тріпотіли довгими крильцями, а поміж ними звивалися оцтові черви, клейстерні вугрі, сторукі поліпи, і з кожного вільного від них місця дивилися ідфузорії із спотвореними людськими обличчями. Пепуш зроду не бачив нічого бридкішого. Його також почав був уже проймаєти страх, як раптом щось шорстке полетіло йому в обличчя й огорнуло його цілою хмарою густої борошнястої куряви. Тепер страх його де й дівся, бо він миттю здогадався, що шорстка річ могла бути тільки круглою напудреною перушкою приборкувача бліх, більше нічим. Так воно було й насправді.

Коли Пепуш протер очі від пудри, скажена навала бридких комах уже зникла. Приборкувач бліх, геть знесилений, сидів у кріслі.

— Левенгуку, — вигукнув Пепуш, — Левенгуку, тепер ви бачите, до чого доводять ваші витівки? Вам знов довелося покликати на допомогу своїх васалів, щоб здихатись відвідувачів! Правда ж?

— Це ви, — кволим голосом озвався приборкувач бліх, — це ви, любий Пепуше? Ох, я пропав, пропав навіки! Пепуше, я вже починаю вірити, що ви справді хотіли мені добра і що я погано зробив, не послухавшись вашої поради!

Коли Пепуш спокійно слухав його, що ж сталося, приборкувач бліх обернувся з кріслом до стіни, затулив руками обличчя і, плачучи, сказав Пепушеві, щоб той узяв лупу й глянув крізь неї на мармуровий стіл. Пепуш уже й простим оком зауважив, що маленькі карети, солдати тощо стояли й лежали непорушно, наче мертві. Спритні блохи теж начебто стали якісь зовсім інакші. А крізь лупу Пепуш дуже швидко помітив, що на столі взагалі не лишилося жодної блохи, а ті цяточки, які він досі вважав за бліх, насправді були зернинами перцю, яблук і груш, повтикуваними в упряж і в уніформу.

— Я не знаю, — знов озвався в тяжкій розлуці приборкувач бліх, — я не знаю, який лихий дух осліпив мене, що я не побачив утечі свого війська до того, як усі вже підійшли до столу й озброїлись лунами. Уявіть собі, Пепуше, які ті люди були розчаровані! Спершу вони тільки бурчали, а потім їх поїняла лютя. Вони почали звинувачувати мене в наймерзешнішому шахрайстві і, дедалі дужче розлютовуючись, не слухали ніяких моїх виправдань,

хотіли вже самі поквитатися зі мною. Що я міг ще зробити, щоб урятуватися від їхніх кулаків? Тільки негайно пустити в рух великий мікроскоп і оточити їх силою-силенною всіляких істот. Ну й вони перелякалися, як звичайно темна юрба.

— Але скажіть мені, Левенгуку, — мовив Пепуш, — скажіть, як могло статися, що ваше муштроване, таке вірне вам військо раптом кинуло вас, і ви навіть не зразу це помітили?

— О, — простогнав приборкувач бліх, — о Пепуше! Він мене кинув, він, хто тільки й робив мене володарем, це через нього, підлого зрадника, я був як сліпий, через нього на мене звалилось таке лихо!

— А хіба я не відраджував, — мовив Пепуш, — хіба я не відраджував вас уже хтозна й відколи не будувати свою славу на штуках, яких ви, я знаю це, не зможете виконати, не маючи влади над майстром? А що ця влада, хоч як ви намагалися її зміцнити, лишилась дуже непевною, оце вам якраз нагода переконатися в цьому.

Потім Пепуш заявив приборкувачеві бліх, що ніяк не розуміє, чому той вважає себе пропацим без цих штук з блохами: адже він давно здобув собі тверде становище тим, що випайшов пічний мікроскоп і взагалі вміє, як ніхто, виготовляти скло до мікроскопів. Та приборкувач бліх сказав, що за цими штуками стоять зовсім інші речі і для нього відмовитись від них — це те саме, що відмовитись від себе самого, від свого існування.

— А де Дертъє Ельвердінк? — запитав Пепуш, перебиваючи приборкувача бліх.

— Де? — верескнув приборкувач бліх і заломив руки. — Де Дертъє Ельвердінк? Зникла... пішла... пішла невідомо куди. Убийте мене на місці, Пепуше, я бачу, як вас поймає гнів і лють. Убийте, та й по всьому!

— Тепер ви бачите, — мовив, насупившись, Пепуш, — тепер ви бачите, до чого довела ваша дурість, ваше нікчемне штукарство. Хто вам дав право заирати бідолашну Дертъє, як рабню, а потім виставляти її причепурену на показ, немов якесь диво природи, аби лише принадити публіку? Навіщо ви робили насильство над її почуттям і не дозволили їй віддати мені свою руку, хоч напевне ж бачили, як щиро ми кохаємо одне одного? Вона втекла? Ну й добре, принаймні вона тепер уже не під вашою владою, і якщо я цієї хвилини й не знаю, де її шукати, то все ж таки переконаний, що знайду її. Ось, Левенгуку, ваша пе-

рука, надягніть її і скоріться своїй долі, це найкраще, що ви можете тепер зробити.

Приборкувач бліх лівою рукою надів перуку на свою лису голову, а правою схопив Пепуша за руку.

— Пепуше, — сказав, — Пепуше, ви мій щирий приятель, бо ви єдиний на ціле місто Франкфурт знаєте, що я від тисяча сімсот двадцять п'ятого року лежу похований у старій дельфтській церкві й нікому про це не сказали, навіть коли гнівались на мене через Дертвє Ельвердінк. Мені самому часом не вкладається в голову, що я справді той самий Антон ван Левенгук, якого поховали в Дельфті, та коли я оглянуся на свою працю і згадаю своє життя, то знов вірю, що так воно й є, і мені дуже приємно, що про це пікто не плеще язиком. Тепер я сам бачу, любий Пепуше, що неправильно діяв там, де йшлося про Дертвє Ельвердінк, хоч і зовсім не в такому розумінні, як вам здається. Бо я таки не дарма називав ваше залицяння порожньою, дурною химерою, але дарма не був з вами цілком щирий і не розповів вам, хто ж така насправді Дертвє Ельвердінк. Тоді б ви самі перекопалися, як добре я робив, намагаючись вибити вам з голови ваші бажання, бо якби вони здійснилися, то ви б неминуче загинули. Пепуше! Сядьте біля мене й вислухайте дивовижну розповідь!

— Ну що ж, можу вислухати, — відповів Пепуш, схидно поглянувши на приборкувача бліх, і сів навпроти нього в м'яке крісло.

— Оскільки ви, — почав приборкувач бліх, — оскільки ви, любий друже, добре знаєте історію, то вам, безперечно, відомо, що король Секакіс багато років перебував у близьких стосунках з королевою квіток і плодом того кохання була вродлива, чарівна принцеса Гамагея. Менше відомо, як принцеса Гамагея попала до Фамагусті, — навіть я не можу цього сказати. Багато хто запевняє, і не без підстав, що принцеса ховалася у Фамагусті від огидного принца п'явок, зацеклого ворога королеви квіток.

Ну, та не про це мова! Вже у Фамагусті одного разу сталося так, що принцеса, гуляючи надвечір, коли трохи похолодішало, зайшла в гарний, густий кипарисовий гайок. Зачарована лагідним шепотом вечірнього вітерця, дзюрчанням струмка, мелодійним щебетом пташок, принцеса лягла на м'який, пахучий мох і певдовзі міцно заснула. Та саме той ворог, від якого вона хотіла втекти, огидний принц п'явок, тієї хвилини висунув голову з болота, побачив красуню принцесу і закохався в неї так, що не міг не поцілу-

вати її. Він тихо підповз до неї і почав цілувати її за лівим вухом. А ви добре знаєте, друже мій Пепуше, що даму, яку почне цілувати принц п'явок, чекає смерть, бо він найогидніший у світі кровоцивець. Так сталося й тут: принц п'явок доти цілував бідолашну принцесу, доки з її тіла не вилетів останній подих життя. Тоді він, пересичений і сп'янілий, повалився на мох, і служникам, що швидко виповзли з мулу, довелося тягти його додому. Дарма корінь мандрагори пробився в землі й припав до рани, яку націлував принцесі підступний принц п'явок, дарма на жалібний поклик кореня всі квітки підвели свої голови й приєдналися до його невтішного голосіння! Сталося так, що саме тією дорогою проходив геній Тетель; його також глибоко зворушила врода Гамагеї і її нещаслива смерть. Він узяв принцесу на руки й пригорнув до грудей, намагаючись вдихнути в неї життя, але вона не прокидалася зі смертельного сну. Тоді геній Тетель побачив огидного принца п'явок, якого (такий він був важкий і п'яний) служники ніяк не могли зтягти до палацу, і, спалахнувши гнівом, сипнув на нього цілу пригорщ солі. Бридкий ворог миттю виригнув із себе всю пурпурову вологу, яку він виссав із принцеси Гамагеї, почав корчитись і ганебно здох. А всі квітки, що стояли навколо, вмочили свої пелюстки в ту вологу, забарвивши їх на вічну пам'ять про замордовану принцесу в такий чудовий червоний колір, що жодний художник на світі не міг би такого створити. Ви знаєте, Пепуше, що найкращі темно-червоні гвоздики, амариліси й левкої походять саме з того киларисового гайка, де принц зацілував до смерті прегарну Гамагею. Геній Тетель хотів уже йти, бо до печора мав ще залагодити багато справ у Самарканді, але ще раз глянув на принцесу і спинився, зачарований і охоплений найщирішим жалем. Тоді раптом йому саянула якась думка. Замість іти далі, він узяв принцесу на руки і знявся з нею високо в повітря.

У той самий час двоє мудреців, одним з яких, не буду приховувати, був я, спостерігали з галереї одної високої вежі рух вірок. Нараз вони побачили вгорі пад собою генія Тетеля з принцесою Гамагеєю, і тієї самої миті одному з них спало на думку... а втім, це до справи не стосується! Обидва маги впізнали генія Тетеля, але не впізнали принцеси. Вони почали думати і так і сяк, що б могло означати це явище, але так і не знайшли певного чи хоча б імовірного пояснення. Та скоро після того звістка про нещасну долю принцеси Гамагеї поширилась по всій Фамагусті,

і тоді їй магам стало ясно, що означала поява генія Тетеля з дівчиною в руках.

Обидва вони висловили здогад, що геній Тетель, напевне, знайшов якийсь спосіб вернути життя принцесі, і вирішили розпитати про це в Самарканді, куди, за їхніми спостереженнями, він, мабуть, полетів. Проте в Самарканді ніхто нічого ніколи не знав про привцесу.

Минуло багато років, маги посварилися, що між ученими буває тим частіше, чим вони вченіші, і тільки про свої найважливіші відкриття повідомляли один одного за давньою звичкою. Ви, гадаю, не забули, Попуше, що один із тих магів — я сам. Отже, мене неабияк здивував лист мого колеги, в якому були найдивовижніші і zarazом найприємніші повідомлення про долю принцеси Гамагеї. Справи були ось які: мій колега дістав від одного свого приятеля, вченого із Самарканда, кілька прегарних, розкішних тюльпанів, та ще й таких свіжих, наче вони були щойно зрізані. Тюльпани були йому потрібні головним чином для дослідження під мікроскопом їхніх внутрішніх частин, а особливо пилку. Тому він розрізав один гарний жовто-ліловий тюльпан і побачив усередині чашечки малесеньке зернятко, не таке, як у тюльпанів, і те зернятко його якось особливо зацікавило. Та як же він здивувався, коли, націливши на нього збільшувальне скло, чітко побачив, що зернятко було не що інше, як припцеса Гамагея: лежачи в пилку тюльпанової чашечки, вона, здавалося, спокійно, солодко спала.

Хоч яка далека відстань відділяла мене від мого колеги, я все-таки миттю зібрався в дорогу і поспішив до нього. Тим часом він припинив усі свої операції над квіткою, щоб я мав задоволення побачити все в первісному вигляді, а може, й тому, що боявся щось зіпсувати, працюючи на свою відповідальність. Я швидко переконався, що спостереження мого колеги були цілком правильні, і, так само як і він, твердо повірив, що має бути якийсь спосіб збудити привцесу і вернути їй колишній вигляд. Високий дух, який жив у нас, скоро допоміг нам знайти такий спосіб. Оскільки ви, друже мій Попуше, дуже мало розумієтесь на нашому мистецтві, властиво, зовсім на ньому це розумієтесь, то було б цілком зайвим описувати вам різноманітні операції, до яких ми вдавалися, щоб досягти своєї мети. Досить вам сказати, що ми вправно застосовували різні скельця, які здебільшого готував я сам, і з їхньою допомогою нам пощастило не тільки вийняти принцесу цілою-цілі-

сінькою з пилку, а й так керувати її ростом, що певдовзі вона досягла своєї звичайної величини. Тепер їй бракувало ще основного — життя, і чи ми зможемо його вернути, залежало від останньої і найважчої операції. Ми підтворили її образ за допомогою чудового сонячного мікроскопа Куффа і спритно відділили той образ від білої стіни, нічим йому не пошкодивши. Як тільки він вільно поплив у повітрі, то зразу ж як блискавка вдарив у скло, що розлетілося в друзки. Принцеса ж стояла перед нами жива й здорова. З грудей у нас вихопився радісний крик, але тим більше ми вжахнулися, коли помітили, що кровообіг спинився саме там, куди її поцілував принц п'явок. Вона вже мало не зомліла, коли ми помітили, що якраз на тому місці, за лівим вухом, у неї з'явилась маленька чорна пятка і миттю зникла. Кровообіг зразу ж поновився, принцеса знов побадьорішала, і наша справа скінчилася щасливо.

Обидва ми, я і мій колега, дуже добре розуміли, який та принцеса неоціненний скарб, і тому кожен з нас намагався присвоїти її собі, вважаючи, що має на неї більше право. Мій колега посилався на те, що тюльпан, у чашечці якого знайдено принцесу, був його власністю і що він перший зробив відкриття, про яке мене повідомив, отже, мене слід вважати тільки за помічника, який не може вимагати у винагороду за свою допомогу в праці самий наслідок праці. Я ж, навпаки, стояв на тому, що остання, найважча операція, яка вернула принцесі життя, була моїм винаходом, а мій колега тільки допомагав мені виконувати її, а тому, якби він навіть міг претендувати на ембріон у квітковому пилку, жива істота належала мені. Ми сперечалися не одну годину, аж поки нарешті, охрипнувши від крику, дійшли згоди. Колега відступив мені принцесу, а я йому дав за те одне дуже важливе, таємниче скло. Саме через те скло ми й стали тепер непримиреними ворогами. Мій колега запевняє, що я обдурив його, приховавши те скло, але це підла, безсоромна брехня, бо хоч я справді знаю, що скло пропало, коли я вручав його колезі, але можу присягнутися честю й сумлінням, що не хотів цього і ніяк не збагну, де воно могло дітися. Бо те скло, властиво, не таке вже й маленьке, ну десь тільки разів у вісім менше за порошок. Бачите, друже мій Псуше, тепер я звірив вам усю свою таємницю, тепер ви знаєте, що Дертс Ельпердінк — це й є принцеса Гамагея, якій повернуто життя, і розумієте, що простому юнакові, як оце ви, такий високий містичний зв'язок не...

— Стривайте, — цербив Георг Пепуш приборкувача бліх з сатанинською усмішкою, — стривайте, на довір'я треба відповідати довір'ям, а тому я теж признаюся вам, що все почуте тут від вас я знав багато раніше і багато краще, ніж ви. Не надивуюсь я на вашу обмеженість і на вашу дурну самовпевненість! То знайте ж те, що ви давно мали б знати, якби ваша наука не так мілко плавала в усьому, крім, хіба, шліфування скла, знайте ж, що сам я — будяк Цегеріт, який стояв там, де принцеса Гамагея поклатала голову, і про якого ви вирішили за краще зовсім промовчати.

— Пепуше, — вигукнув приборкувач бліх, — чи ви здуріли? Будяк Цегеріт цвіте в далекій Індії, в тій чудесній, оточеній високими горами долині, де часом збираються наймудріші маги світу. Архіваріус Ліндгорст може вам розповісти про це найдокладніше. І ви мене хочете запевнити, що ви — будяк Цегеріт? Та я ж бачив вас у цьому місті, коли ви ще в оксамитовій курточці бігали до школи, а потім знав в Ієні студентом, схудлим і пожовклим від науки й голоду! Ні, розкажіть свої байки комусь іншому, тільки не мені!

— Ну й мудрець із вас, — засміявся Пепуш, — ну й мудрець із вас, Левенгуку! Що ж, думайте про мою особу що завгодно, але невже ви будете такі нерозумні й заперечуватимете, що будяк Цегеріт тієї ж миті, коли до нього долинув солодкий подих Гамагеї, роздвів цалким коханням і жагою, а коли він торкнувся скропі чарівної принцеси, то й вона покохала його в солодкому сні. Надто пізно помітив будяк принца п'явок, а то б він миттю заколов його своїми колючками. Та все-таки йому вдалося б вернути життя принцесі з допомогою кореня мандрагори, якби не той незугарний геній Тетель і його незграбні спроби врятувати її. Це правда, що Тетель спересердя засунув руку в солянку, яку він, мандруючи, завжди носить із собою на поясі, як Паптагрюель діжку з прянощами, і сипнув на принца п'явок добру пригорщ солі, але брехня брехнею, що він його цим убив. Уся сіль попала в болото, жодна дрібка не влучила в принца п'явок, якого вбив будяк Цегеріт своїми колючками, тим самим помстившись за смерть принцеси і прирікши на смерть себе самого. Тільки геній Тетель, що втрутився в справи, які його зовсім не стосувалися, винен, що принцесі довелося так довго спати сном квіток; будяк Цегеріт прокинувся багато раніше. Бо їхня смерть була тільки мертвим сном квіток, з якого вони могли вернутися до життя, хоч і в іншій поставі. І ви перевершуйте міру

своїх грубих помилок, коли вважаєте, що принцеса Гамагея була точвісінько така, як тепер Дертъ Ельвердінк, і що це ви їй верпули життя. З вами, шановний Левенгуку, сталося те саме, що з незугарним служником у справді цікавій історії про три апельсини; він звільнив із тих апельсинів двох дівчат, не подумавши заздалегідь, чим же вони будуть жити, і вони померли болісною смертю в нього на очах. Ні, не ви, а той, хто втік від вас і чию втрату ви так тяжко відчуваєте і оплакуєте, докінчив справу, яку ви так незграбно почали.

— О,— нестямно вигукнув приборкувач бліх,— о, так я й передчував! Але ви, Пепуше, ви, той, кому я зробив стільки добра, виявились моїм найгіршим ворогом, тепер я добре бачу. Замість того, щоб дати мені якусь раду, замість того, щоб допомогти мені в моєму горі, ви пригощаєте мене якимись несусвітеними дурницями.

— Хай ці дурниці впадуть на вашу голову!— вигукнув Пепуш, розлючений до краю.— Ви ще каютиметесь, що такого наробили, та будо вже пізно, самозакоханий шарлатане! Я йду шукати Дертъ Ельвердінк. А щоб ви більше не морочили голови чесним людям...

І Пепуш схопився за гвинт, від якого рухався весь механізм мікроскопа.

— Убийте зразу й мене! — крикнув приборкувач бліх, але тієї миті все затріщало, і він непритомний звалився додолу...

— І чому так виходить,— промовив сам до себе Георг Пепуш, вийшовши на вулицю,— чому так виходить, що людина, яка має гарну теплу кімнату і м'яку постіль, не сидить удома, а серед ночі у скажену бурю й дощ тасав по місту? Тому що вона забула ключа від дому і що її жено на вулицю любов і безглузде бажання,— так довелося йому відповісти самому собі.

І справді, вся його витівка здавалася йому тепер безглуздою. Він пригадав ту мить, коли вперше побачив Дертъ Ельвердінк.

Кілька років тому приборкувач бліх показував свої штуки в Берліні і мав неабиякий успіх, поки вони були новою. Та скоро глядачам набридли вчені й муптровані блохи, а кравецький, кушнірський, сідлярський і зброярський обладунок для маленьких солдатів перестав здаватися таким дивовижним, хоч раніше всі ці вироби вважали неймовірними, навіть чарівними, і приборкувача бліх начебто зовсім забули. Але невдовзі пішла чутка, нібито якась не-

бога приборкувача, що досі піколи не показувалась глядачам, тепер щоразу з'являється на виставах. А та небога така гарна й мила дівчина, та ще й так чудово вбрана, що годі й сказати. Жвава юрба модних молодиків, що, мов добрі концертмейстери, завдають тон усьому товариству, ринули на вистави приборкувача бліх, а оскільки для цієї юрби існують лише крайнощі, то про небогу приборкувача бліх розійшлася слава, що то небачене диво. Скоро відвідини приборкувача бліх стали ознакою доброго тону, той, хто не бачив його небоги, не міг узяти участі в розмові, а приборкувачеві бліх цього було й треба. От тільки жоден відвідувач не хотів змиритися з ім'ям «Дертъс», а що якраз тоді божиста Бетман у ролі королеви Голконди показувала всю ту високу грацію, чудесну вроду й лагідну ніжність, яка лише може бути властива слабкій статі, і здавалася ідеалом тієї невимовної краси, що здатна зачарувати геть усіх, то й голландку назвали «Аліною».

На той час, коли до Берліна прибув Георг Пепуш, там тільки й мови було що про незвичайну вроду Левенгукової небоги. Так само й за столом готелю, в якому зупинився Пепуш, майже ні про що інше не говорилося, лише про маленьке, ясне диво, що захопило всіх чоловіків, і молодих, і старих, і навіть жінок. На Пепуша напали, щоб він зразу ж пішов подивитися на прекрасну голландку, якщо хоче також жити тим, що тепер найбільше хвилює Берлін. Пепуш був вразливий, меланхолійної вдачі: в кожній насолоді він надто відчував гіркий присмак, що, напевне, походив із того чорлого стигійського струмочка, який тече через усе наше життя, і це робило його похмурим, замкнутим у собі, часом навіть несправедливим до всього, що його оточувало. Тому неважко собі уявити, що Пепуш не дуже любив бігати за гарненькими дівчатами, але все-таки пішов до приборкувача бліх, не так задля самого небаченого дива, як для того, щоб знайти підтвердження своїй упередженій думці, що й тут, як дуже часто буває в житті, людей засліпила якась дивна мапа. Він дійшов висновку, що голландка досить гарна і приємна дівчина, але, дивлячись на неї, не міг утриматись від самовдоволеної усмішки: мовляв, он який він здогадливий, наперед знав, що від цієї вроди голова могла піти обертом лише в тих, у кого вона від природи не дуже міцно трималася на в'язах.

Красуня трималася легко й невимушено, що свідчило про її найпляхетніше світське виховання, і чудово володіла собою; ця мила дівчинка вмiла приваблювати до себе

й вразом тримати в межах делікатних манер юрбу зали-
цяльників, що наслідали на всі з усіх боків: з чарівною
кокотливістю вона довірливо простягала кінчик пальця, але
відбирала в них відвагу схопити його.

Пепуша в Берліні ще не знали, тому ніхто не звертав
на нього уваги, і він міг досхочу надивитися на красуню.
Але, чим довше він вдивлявся у миле личко голландки,
тим дужче прокидалася на самісінькому дні його душі глу-
ха згадка про те, що він уже десь бачив її, тільки в зовсім
іншому оточенні, інакше одягненою, та й у нього самого
був тоді зовсім інший вигляд. Дарма він натужував свою
пам'ять, намагаючись якось прояснити той спогад, а проте
ще більше переконувався, що десь уже бачив малепьку
красуню. Кров ударила йому в обличчя, коли нарешті хтось
тихо штовхнув його в бік і прошепотів на вухо:

— Що, пане філософ, і вас влучила блискавка?

Це був його сусід по обідньому столу в готелі, якому він
виявив був, що вважає цей повсюдний екстаз за дивне бо-
жевілля, яке так само швидко мине, як і виникло.

Аж тепер Пепуш помітив, що, поки він по зводив очей
з маленької голландки, зала спорожніла і з неї вийшли
останні гості. Голландка теж начебто аж тепер звернула
на нього увагу і граційно, привітно вклонилась йому.

Думка про голландку не давала Пепушеві спокою; цілу
ніч він промучився, силкуючись напати на слід того спо-
гаду, але все дарма. Тільки маючи перед очима красуню,
можна натрапити на той слід — до такої справедливої дум-
ки парешті дійшов він і другого ж таки дня подався до
приборкувача бліх, а потім те саме робив кожного наступ-
ного: по дві-три години дивився на прекрасну Дертъє
Ельвердінк.

Якщо чоловік не може позбутися думки про гарну жін-
ку, що так чи інакше привернула до себе його увагу, то він
уже ступив перший крок до кохання. Так і Пепуш, коли
він думав, що тільки дошукується сліду якогось таємного
спогаду, був уже по вуха закоханий у чарівну гол-
ландку.

Кого вже тепер цікавили блохи? Голландка отримала
над ними блискучу перемогу, всіх ваблячи до себе. При-
боркувач бліх сам відчув, що тепер він із своїми блохами
опинився в досить дурному становищі, тому сховав своє
військо до слушного часу й дуже спритно надав своїм ви-
ставам іншого вигляду, доручивши головну роль у них пре-
красній небозі.

Йому сьїнула щаслива думка влаштувати в себе вечірні бесіди, на які він продавав за досить високу ціну абонемент і на яких спершу показував декілька цікавих оптичних штук, а потім доручав розважати товариство своїй небозі. Красуня повною мірою виявляла свої блискучі світські таланти, а кожна, навіть найменшу перерву в розмові використовувала на те, щоб знов підняти настрій товариства своїм співом, сама собі акомпануючи на гітарі. Голос у неї був не сильний, манера не бездоганна, часто навіть неправильна, але піжний тон, прозорість і чистота співу цілком відповідали всій її милій істоті, а ще як з-під чорних шовкових вій слухачам сяяв її м'який погляд, немов вологий місячний промінь, не в одного стискалися груди і навіть найуцертіші педанти переставали бурчати.

Пепуш під час таких вечірніх бесід завзято продовжував свої дослідження, тобто дві години дивився на голландку, а тоді разом з усіма відвідувачами покидав залу.

Одного разу, стоячи ближче до голландки, ніж звичайно, він виразно почув, як вона слухала якогось юнака:

— Скажіть, що то за мара, яка щовечора годинами дивиться на мене, а тоді нечутно зникає?

Пепуш відчув себе глибоко ображеним і так лютував та казався в своїй кімнаті, що ніхто з приятелів не впізнав би його, якби побачив у тій постелі. Він урочисто присягався, що ніколи більше й не гляне на лиху голландку, але це не завадило йому другого ж таки дня о звичайній годині опинитись у Левенгука й дивитись на чарівну Дертъє ще пильніше, якщо це було можливо. Правда, вже на сходах він дуже злякався, усвідомивши, що підіймається саме цими сходами, і, не довго думаючи, поклав собі принаймні триматися якнайдалі від цієї спокусливої істоти. Він справді так і зробив: забився в самий куток зали, проте опустити погляд йому ніяк не вдалося, і, як уже сказано, він ще пильніше, ніж звичайно, дивився голландці у вічі.

Він сам не знав, як так вийшло, що Дертъє Ельвердінк раптом опинилася в кутку поряд з ним.

Вона озвалася милим голоском, що забринів, як чудесна мелодія:

— Не пригадую, добродію, щоб я вас уже десь бачила до Берліна, а проте в рисах вашого обличчя, у всій вашій постаті я бачу стільки знайомого. Так, мені здається, паче колись дуже давно ми були близькими приятелями, але в якійсь дуже далекій країні й за якихось особливих, дивних обставин. Прошу вас, добродію, скажіть мені, чи це

правда, і якщо мене не заводять в оману якась випадкова схожість, то поновимо ті дружні зв'язки, що, мов чудовий сон, мріють у моїх тьмяних спогадах.

Дуже дивне почуття охопило пана Георга Пенуша від цих ласкавих слів чарівної голландки. Груді йому здавило, голова запалала, все тіло затремтіло, наче в лихоманці. Якщо це й означало тільки те, що пан Пенуш був закоханий у голландку по самі вуха, то все-таки була й ще одна причина величезного збентеження, що відібрало йому мову, та майже й глузд. Як тільки Дертъє Ельвердінк сказала, що їй здається, начебто вони вже були знайомі багато років тому, в його душі, ніби в чарівному ліхтарі, раптом постала інша картина, і він побачив далеке минуле, що було задовго перед тим, як він уперше покуштував материнського молока, і в тому минулому він почував себе так само вільно, як і Дертъє Ельвердінк. Одне слово, тієї миті в голові в нього, як блискавка, спалахнув спогад, який уже потім думка обернула в ясний, чіткий образ, а саме: спогад про те, що Дертъє Ельвердінк була принцесою Гамагевю, дочкою короля Секакіса, яку він кохав ще в ті далекі часи, коли був будяком Цегерітом. Добре, що Пенуш не дуже розповідав про цей спогад іншим людям, а то, може, вони вирішили б, що він схибнувся, і заперли б його до божевільні, хоч настирлива ідея схибнутого часто може бути не чим іншим, як іропією буття, яке передувало теперішньому.

— Але ж, боже мій, ви наче завімили, добродію! — озвалася маленька голландка і торкнулася пальчиком до Георгових грудей.

Та з кінчика її пальця електричний струм ударив у саме серце Георга і вивів його з заціпеніння. Він у захваті схопив руку маленької голландки й почав покривати її гарячими поцілунками, вигукуючи: «Небесне, божисте створіння» — і так далі. Ласкавий читач, мабуть, і сам може додумати, що ще вигукував пан Георг Пенуш тієї хвилини.

Досить сказати, що маленька голландка вислухала любовне освідчення пана Пенуша так прихильно, як тільки він міг собі побажати, і що та фатальна хвилина в кутку Левенгукової зали породила взаємне кохання, яке спершу піднесло нашого доброго Георга Пенуша до небес, а потім, задля різноманітності, вкинуло в пекло. Річ у тім, що Пенуш, як ми вже сказали, був меланхолійної вдачі, та ще й буркотливий і підозріливий, а поведінка Дертъє не раз давала йому привід до дрібних ревностей. Але саме ці ревності й підбивали хитру Дертъє вигадувати бідолашному

Георгові Пепушу все нові, вишукані тортури. Та все можна крутити, але не перекручувати, так і в Пепуша давно стримуваний гнів нарешті вирвався назовні. Якось він почав розповідати їй про ті чудові часи, коли, будши будяком Цегерітом, він так щиро кохав чарівну голландку, тоді дочку короля Секакіса, і з усім запалом закоханого заявив, що вже тодішній їхній зв'язок, його боротьба с принцом п'явок дає йому незаперечне право на її руку. Дертъє Ельвердінк запевнила, що й вона дуже добре пам'ятає ті часи, ті їхні стосунки і що згадка про них уперше зрипула в її душі тоді, коли Пепуш глянув на неї поглядом будяка. Маленька голландка так мило, так захоплено говорила про всі ці дивовижні речі, про своє гаряче почуття до будяка Цегеріта, якому судилось навчатися в Ієні, а потім злов знайти принцесу Гамагею в Берліні, що панові Георгу Пепушеві здавалося, ніби він перебуває на вершині блаженства. Молода пара стояла біля вікна, і маленька голландка не боронила закоханому Пепушеві обіймати її за стан. Так вони стояли в цій інтимній позі й ніжно лебеділи одне до одного, бо їхня мрійлива розмова про дива у Фамагусті черейшла в піжне лебедіння. Тієї хвилини повз вікна проходив дуже вродливий офіцер гусарського полку в новісінькій формі і надзвичайно привітно вклонився маленькій голландці, яку знав з вечірніх бесід. Дертъє стояла, примруживши очі й відвернувши від вікна голівку; здавалося б, вона аж ніяк не могла помітити офіцера, але ж які могутні чари нової блискучої форми! А може, маленьку голландку схвилював багатозначний брязкіт шаблі об бруківку, принаймні вона широко розплющила очі, випручалася з Георговий обіймів, відчинила вікно, послала рукою поділунок офіцерові й провела його очима аж до рогу.

— Гамагеє! — нестямно вигукнув будяк Цегеріт. — Що ж це таке, Гамагеє? Чи ти глузуєш з мене? Де ж та вірність, у якій ти присягалася своєму будякові?

Маленька голландка обернулася до нього на каблуках і дзвінко зареготала:

— Та годі вам, годі, Георге! Якщо я дочка вельможного старого короля Секакіса, якщо ви будяк Цегеріт, то й цей чудесний офіцер не хто інший, як геній Тетель, що, правду сказати, подобається мені куди більше, ніж жалюгідний колючий будяк.

Сказавши це, голландка вискочила за двері, а Георга Пепуша, як легко собі уявити, охопили така лютість і розпач, що він стрімголов збіг униз сходами, наче за ним гвалася

тисяча чортів. Доля хотіла, щоб на вулиці Георг зустрів одного свого приятеля, який у поштової кареті виїздив з міста.

— Стривайте, я їду з вами! — вигукнув будяк Цегеріт, гайнув додому, одяг плаща, засупув у кишеню гаманця з грошима, віддав господині ключа від кімнати, сів у карету й поїхав зі своїм приятелем.

Незважаючи на цю прикру розлуку, коханця до чарівної голландки пітрохи не пригасло в грудях Георга, і так само він не міг відмовитись від справедливих, на його думку, претензій на руку й серце Гамагеї, що їх він заявив як принц Цегеріт. Тому він відновив ті претензії, коли через кілька років зустрівся з Левенгуком у Гаазі, а як завзято він їх відстоював у Франкфурті, ласкавий читач уже знає.

Сумний і невтішний бігав пан Георг Пепуш вулицями, коли це раптом увагу його привернуло миготливе, незвичайно яскраве світло, що пробивалося крізь шпарку у віконниці на північному поверсі великого будинку. Він подумав, що в кімнаті пожежа, тому вискочив на підвіконня і захопився за ґрати, щоб заглянути всередину. Те, що він побачив там, здивувало його безмежно.

У каміні навпроти вікна палахкотіло веселе яскраве полум'я, а перед каміном у широкому дідівському кріслі сиділа чи, вірніше, лежала, вичепурена, як ангел, маленька голландка. Вона, мабуть, дримала, а тим часом старий висхлий чоловік в окулярах на носі стояв навколішки перед вогнем і заглядав у горщик, в якому, видно, варився якийсь навій. Пепуш хотів підлізти вище, щоб краще на них роздивитися, коли раптом відчув, що хтось схопив його за ноги й щосили тягне вниз. Грубий голос вигукнув:

— Іч, який спритний! Он куди йому забаглося! А в буцегарню не хочеш? Ану злазь!

Це був нічний сторож, що побачив, як Георг ліз на вікно, і подумав, що то не хто інший, як грабіжник. Незважаючи ці на які протести пана Георга Пепуша, сторож разом з патрулем, що тим часом прибіг йому на допомогу, повів невдатного коханця з собою, і таким чином його вічна мацдрівка скінчилася у вартівні.

ПРИГОДА ТРЕТЯ

Поява маленького чудовиська.

Подальші відомості про долю принцеси Гамагеї.

*Незвичайна дружня угода, яку вкладає пан Перегрінус Тис,
і пояснення, хто такий старий добродій,
що наймає помешкання в його домі.*

*Дивовижна дія одного
досить маленького мікроскопічного скла.
Несподіваний арешт єєроя цієї повісті*

Той, кому випало ввечері пережити те, що пережив пан Перегрінус Тис, і хто лягає спати в такому настрої, як він, не зможе добре заснути. Пан Перегрінус неспокійно крутився на своїй постелі, а як тільки починав дрімати, то знов відчував у своїх обіймах маленьку милу істоту, а на устах — гарячі поділунки. Він схоплювався й сідав у постелі, але й тоді ще йому вчувався солодкий голос Аліни. Охоплений палкою жагою, він і хотів би, щоб вона не зникала, і zarazом боявся, що вона зараз увійде й обплутає його міцною сіткою, яку вже годі буде розірвати. Ця боротьба протилежних почуттів стискала йому груди і водночас словлювала їх солодкою тривогою, якої він ще піколи не відчував.

— Не спіть, Перегрінусе, не спіть, шляхетца людино, мені треба негайно поговорити з вами! — прошепотів хтось біля самого Перегрінуса. І знов: — Не спіть! Не спіть!

Нарешті Перегрінус розплющив очі, які досі тримав ступеними тільки для того, щоб чіткіше бачити прекрасну Аліну. У тьмяному світлі вічної лампи він побачив маленьке, заледве з п'ядь завдовжки чудовисько, що сиділо на його білому покривалі. Першої миті він перелякався, але потім сміливо простягнув до нього руку, щоб пересвідчитись, чи не обманює його уява. Та маленьке чудовисько вразу ж зникло, наче й не сиділо там.

Якщо можна було легко обійтися без докладного опису зовнішності Аліни, Дертъє Ельвердінк чи принцеси Гамагеї, — бо ласкавий читач давно вже знає, що це одна й та сама особа, то тільки здається, наче їх три, — то маленьке чудовисько, яке сиділо на покривалі й трохи налякало пана Перегрінуса, треба, навпаки, змалювати якнай докладніше.

Як ми вже згадували, те створіння було заледве з п'ядь завдовжки, на пташиній голові світилося двоє круглих

блискучих очей, з гороб'ячого дзьоба виглядало ще щось довге й гостре, піби тоненька рапіра, а над самим дзьобом із лоба стирчали два роги. Шия, також схожа на пташину, починалася зразу під головою, але потім ставала дедалі товща й непомітно переходила в безформне тіло, що трохи скидалося на горіх і було вкрите темно-брудатною лускою, як у армаділа. Та найдивовижніша й найчудніша була форма рук і ніг. Руки мали по два суглоби і починалися від щік біля самого дзьоба. Зразу ж під ними була пара ніг, а далі ще одна, всі на два суглоби, як і руки. Остання пара ніг, видно, мала особливе значення для дивної істоти, бо, крім того, що ті ноги здавались явно довшими й дужчими за передні, вони ще й були взуті в золоті чобітки з діамантовими острогами.

Як уже було сказано, маленьке чудовисько миттю зникло, наче його й не було, тільки-но Перегрінус простяг до нього руку, і він би напевне подумав, що то йому, схвильованому, привиділося й причулося, якби зразу ждесь у нього в ногах не почувся тихий голос:

— Боже мій, Перегрінусе Тисо, невже я помилився в вас? Вчора ви поведилися зі мною так благородно, а тепер, коли я хочу довести вам свою вдячність, ви хапаєте мене рукою вбивці. Але, може, вам не сподобалась моя зовнішність і я зробив помилку, показавшись вам у збільшеному вигляді, щоб ви мене помітили, — а це було для мене не так легко, як вам, мабуть, здається. Я ж бо й далі сиджу на вашому покривалі, а ви мене зовсім не бачите. Не ображайтесь, Перегрінусе, але ваші зорові органи справді трохи загрубі для моєї тонкої талії. Та тільки пообіцяйте, що мені біля вас ніщо не загрожує, що ви мені не зробите ніякого лиха, і я підсунуся до вас ближче й розповім дещо таке, що вам зовсім не вадить почути.

— Скажіть мені, — відповів голосові Перегрінус Тис, — скажіть мені найперше, хто ви такий, мій добрий повідомий друже, а решта все владнається. А тим часом можу вас наперед запевнити, що ніщо лихе не властиве моїй натурі і я й надалі буду усродитися з вами шляхетно, хоч ніяк не збагну, яким чином я вже зумів довести вам свою шляхетність.

— Ви шляхетна людина, — повів далі голос, трохи відкашлявшись, — ви шляхетна людина, пане Перегрінусе, ще раз кажу це з задоволенням, але ви не дуже глибоко опанували науку і взагалі не маєте великого досвіду, а то впізнали б мене з першого погляду. Я міг би трохи по-

хвалитися, міг би сказати, що я один із могутніх королів і маю багато-багато мільйонів підданців. Проте з природженої скромності, а також тому, що слово «король», врешті, не зовсім тут пасує, утримаюсь від цього. Бо в народі, на чолі якого я маю честь стояти, панує республіканський лад. Володаря заступає сенат, який, щоб легше було рахувати голоси, може складатися щонайбільше з сорока п'яти тисяч дев'ятсот дев'яноста дев'яти членів, а той, хто стоїть на чолі цього сенату, зветься «майстром», бо він повинен досягти майстерності в усіх галузях життя. Тепер відкрию вам без зайвих балачок, що я, той, хто оце розмовляє з вами і кого ви не помічаєте, — не хто інший, як сам майстер Блоха. Я не маю ніякісінького сумніву в тому, що ви знайомі з моїм народом, бо ж вам, пане, вже не раз випадало, шановний пане, відживляти й зміцнювати своєю кров'ю того чи іншого з моїх одноплемінців. Тому вам принаймні має бути відомо, що мосму народові притаманне майже непереборне волелюбство і що складається він, властиво, з самих легковажних стрибунів, які воліють не мати солідного становища, аби тільки без кінця вистрибувати. Самі розумієте, пане Перегрінусе, якого треба хисту, щоб керувати таким народом, і вже через саме це ви повинні відчутти до мене належну пошану. Правда ж, ви відчуваєте до мене пошану? Підтвердьте це, пане Перегрінусе, перше ніж я поведу мову далі.

Якусь хвилину панові Перегрінусу здавалося, що в голові в нього крутиться величезне млинове колесо, яке рухають бурхливі хвилі. Та потім він трохи заспокоївся, подумавши, що поява незнайомої дами в палітурника Леммергірта була такою самою дивовижною, як і те, що відбувається тепер, і, може, ця подія — якраз і є продовженням тієї чудесної історії, в яку його вплутали.

Пан Перегрінус заявив майстрові Блосі, що він уже тепер сповнений до нього надзвичайної пошани за його рідкісний хист і з тим більшим нетерпінням чекає продовження його розповіді, що голос у нього звучить дуже приємно, а особлива ніжність мови свідчить про дуже делікатну, тендітну будову тіла.

— Дуже дякую, — повів далі майстер Блоха, — дуже дякую, любий пане Тисе, за ваше добре ставлення і сподіваюсь незабаром довести вам, що ви в мені не помилилися. Щоб ви зрозуміли, добродію, яку ви мені зробили послугу, треба розповісти вам мою повну біографію.

Отже, слухайте! Мій батько був славетний... Але годі! Мені оце якраз спало на думку, що в читачів і слухачів куди менше стало чудесного хисту терпіння і що докладні життєписи, які завжди мали найбільший цюп, тепер тільки відлякують. Тому я не вдаватимусь у подробиці, а лише побіжно й епізодично торкнуся тих подій, які найперше спричинилися до мого перебування у вас. Уже через саме те, що я справді майстер Блоха, ви, дорогий пане Перегрінусе, повинні визнати мою величезну ерудицію і багатющий досвід у всіх галузях життя. Та жодним своїм мірилом ви не зможете виміряти глибину моєї вченості, бо вам невідомий дивовижний світ, у якому я живу зі своїм народом. Як би ви здивувалися, коли б вашому розумові і вашим почуттям відкрився цей світ! Він здався б вам пайчудеснішим, найцезбагненнішим чарівним царством. Саме тому ви й не повинні дивуватися, коли все, що походить з того світу, уявлятиметься вам химерною казкою, вигаданою знічев'я. Але хай вас це не збиває з пантелику, вірте моїм словам. Бачите, мій народ з багатьох поглядів далеко випередив вас — скажімо, він краще розуміє таємниці природи, переважає вас силою і сиритністю, як духовною, так і фізичною. Проте й нас долають пристрасті, і часто вони стають для нас, так само як і для вас, причиною всілякого лиха, ба навіть цілковитої загибелі. Так сталося й зі мною. Мій народ любив мене, навіть обожнював, а звання майстра могло б мене вивести на найвищу вершину щастя, якби мене не засліпила злощасна пристрасть до однієї особи, що цілком запаувала над моїми почуттями, але ніколи не змогла б стати моєю дружиною. Кожному родові взагалі закидають особливу любов до прекрасної статі. Та якщо навіть цей закид обгрунтований, то, з другого боку, кожному відомо... Але годі про це! Одне слово, я побачив дочку короля Секакіса, красуню Гамагею, і тієї ж миті так шалено закохався в неї, що забув і свій народ, і самого себе. Відтоді я жив тільки одним: щастям стрибати по найкращій шиї та найкращих грудях і лоскотати свою милу солодкими поцілунками. Часто вона ловила мене рожевими пальчиками, та ніколи не могла піймати. І я вважав це за млі пестоці, за веслу гру щасливого кохання! Яким немудрим стає закоханий, хай то буде навіть сам майстер Блоха. Досить сказати, що на бідолашну Гамагею напав бридкий принц п'явок і зацілував її до смерті; але мені пощастило б урятувати кохану, якби

в справу не втрутились один дурний хвалько та один недолугий телепень, яких ніхто не кликав. От вони все й зіпсували. Хвалько був будяк Цегеріт, а телепень — геній Тетель. Коли геній Тетель піднявся із соєюю прив'язаною в повітря, я міцно вчепився за брусельське мереживо, яке вона носила на шиї, і таким чином став вірним супутником принцеси Гамагеї в її подорожі непомітно для генія Тетеля. Сталося так, що ми пролітали над двома магами, які саме спостерігали з високої вежі рух зірок. І тоді один маг так влучно спрямував на мене свою підзорну трубу, що мене геть засліпило світло магічного інструмента. Голова в мене закрутилася, і хоч як я намагався втриматись, а все ж стрімголов полетів униз із страшною висоти і впав просто на носа тому магові, що дивився на нас; якби я не був такий логкий і такий спритний, був би мені кінець.

Я був надто приглушений падінням, щоб зразу ж зіскочити з магового носа й сховатися в безпечне місце, і те чудовисько, той підступний Левенгук (бо це він був тим магом) спритно схопив мене пальцями і миттю посадовив під русурмівський універсальний мікроскоп. Хоч була ніч і Левенгукові довелося засвітити лампу, проте він був досвідчений природознавець і добрий дослідник, а тому зразу ж пізнав у мені майстра Блоху. Радий-радісінський, що щасливий випадок дав йому в руки такого визначного полоненого, він вирішив використати мене, як тільки можна, і наклав на мене, бідолашного, кайдани. Так почався мій тяжкий полон, з якого я звільнився аж учора вранці завдяки вам, пане Перегрінусе Тисе. Оволодівши мпою, жахливий Левенгук дістав цілковиту владу над моїми васалами, яких він незабаром зібрав навколо себе силу-силену і яким почав з варварською жорстокістю прищеплювати так звану культуру, що невдовзі позбавила нас останньої волі і останніх життєвих радощів. Що стосується освіти і взагалі науки й мистецтва, то Левенгук, на свій подив і досаду, дуже швидко переконався, що ми чи не вченіші за нього самого, а вища культура, яку він пакидав пам, переважно полягала в тому, що ми мали кимось ставати чи принаймні за когось себе видавати. І ось це «кимось ставати» і «за когось себе видавати» потягло за собою безліч потреб, про які ми досі й гадки не мали і які тепер мусимо тяжкою працею задовольняти. Жорстокий Левенгук вирішив зробити з нас державних діячів, полководців,

професорів і не знаю кого ще. Ми повинні були відно-
відно вбиратися, носити зброю тощо. Так з'явилися серед
нас кравці, шевці, перукарі, вишивальники, гудзикарі,
зброярі, лимарі, шпажники, стельмахи і безліч інших ре-
місників, що працювали тільки для утримання целотріб-
ної, шкідливої розкоші. Найгірше було те, що Левенгук
дбав лише про свою власну користь, що він показував нас
людям як павчений культури народ і брав за те гроші.
А крім того, казав, що ми стали культурні тільки завдяки
йому, і всі хвалили його, хоч мали б хвалити тільки нас.
Левенгук дуже добре знав, що, втративши мене, втратить
і владу над моїм народом, і тому ще міцніше обплутував
мене чарами, які прив'язували мене до нього, і дедалі
тяжчий ставав мій нещасливий полон. З палкою тугою
мріяв я про красуню Гамагею і все шукав способу, як би
дізнатися про її долю. Але те, до чого не міг додуматись
найгостріший розум, з'ясувалося саме завдяки щасливому
випадку. Приятель і колега мого мага старий Сваммер-
дам знайшов принцесу Гамагею в цилку тюльпана й
повідомив про свою знахідку Левенгукові. Засобами, про
які я не буду вам розповідати, дорогий пане Перегрінусе
Тисе, бо ви однаково мало що зрозуміли б з моєї розпо-
віді, Левенгукові пощастило відтворити природний вигляд
принцеси і вернути їй життя. Проте наприкінці обидва
премудрі панове виявилися такими самими йолопами й
неаграбами, як і гелій Тетель та будяк Цегеріт. У своєму
запалі вони забули головне, і вийшло так, що принцеса,
тільки-но оживши, мало знов не впала мертвою. Лише я
знав, у чому справа. Кохання до прекрасної Гамагеї сна-
лахнуло в моїх грудях сильніше, ніж будь-коли, й додало
мені нечуваної снаги; я порвав кайдани, з усієї сили
стрибнув красуні на плече — і досить було один-одні-
сінький раз легенько вкусити її в плече, як кров, що вже
була спинилася, знов потекла по жилах. Вона була жива!
Проте повинен вам сказати, пане Перегрінусе Тисе, що
цю процедуру треба повторювати, щоб принцеса була й
далі молода і вродлива, бо інакше вона за кілька місяців
стане зморщеною, нікчемною бабою. Тепер ви самі розу-
мієте, що вона ніяк не може обійтись без мене, і тільки
страхом, щоб я десь не дівся, можна пояснити чорну не-
вдячність, якою Гамагея заплатила за моє кохання. Вона
негайно ж видала мене моєму мерзенному катові, Левен-
гукові, і той закував мене ще в міцніші кайдани, ніж
досі, але на свою голову. Бо хоч як стерегли мене ста-

рий Левенгук і прекрасна Гамагея, мені все ж таки врешті пощастило вбрати годину, коли вони десь відвернулися, і вискочити зі своєї в'язниці. Мені дуже заважали тікати важкі ботфорти, які я не встиг скинути, а проте я щасливо добрався до тієї крамниці з іграшками, де ви купляли різдвяні подарунки. Та мивуло небагато часу, як до крамниці, на мій череляк, ввійшла й принцеса Гамагея. Я вже думав, що мені буде кінець. Тільки ви могли мене врятувати, шляхетний пане Перегрінусе. Я тихо сказав вам, яка на мене чекає біда, і ви були такі добрі й відкрили мені коробку. Я швиденько вскочив у неї, і ви так само швиденько забрали її з собою. Дарма шукала мене Гамагея і тільки набагато пізніше довідалась, як і куди я втік. Тільки-но я опинився на волі, Левенгук утратив владу над моїми людьми. Всі вони звільнилися і зпикли, вбравши в свою одежу, на глум тиранові, зернятка перцю, яблук і груш. Ще раз щиро вам дякую, добрий, шляхетний пане Перегрінусе, за те, що ви мені зробили таку велику ласку. Я її вмію оцінити, як ніхто. Дозвольте мені як вільній людині побути трохи у вас: ви навіть не уявляєте собі, як я можу вам знадобитися за багатьох дуже важливих обставин вашого життя. Щоправда, мені тут бути досить небезпечно, оскільки ви палко закохалися в чудесну істоту...

— Що ви кажете, — перебив Перегрінус маленького невидимого гостя, — що ви кажете, майстре, я... я закохався?

— Так воно й є, — повів далі майстер Блоха. — Уявіть собі, який я вчора був спантеличений, який переляканий, коли ви прийшли сюди з принцесою на руках, охоплені шаленою пристрасстю, коли вона почала спокушати вас, показавши все своє мистецтво, яким, на жаль, вона аж надто добре володіє, і все для того, щоб ви їй видали мене! Та аж тоді я пізнав до кінця, яка у вас велика, шляхетна душа: ви були непохитні і спритно вдавали, начебто зовсім не знаєте, що я перебуваю у вас, начебто взагалі не розумієте, чого принцеса від вас хоче...

— Але ж так було, — знов перебив Перегрінус майстра Блоху, — але ж так було й насправді. Ви ставите мені, любий майстре, в заслугу те, про що я навіть гадки не мав. Я зовсім не помітив у крамниці, де купував іграшки, ані вас, ані тієї вродливої жінки, яка знайшла мене в палітурника Леммергірта і яку ви чомусь зволите називати принцесою Гамагеєю. Так само я зовсім не знав, що серед коробок, які я забрав з крамниці, вважаючи, що песу

олов'яних солдатиків і олов'яні лови, одна була порожня і в ній сиділи ви. І як, скажіть ради бога, я міг здогадатися, що ви і є той полонений, якого так бурхливо вимагала від мене маленька красуня! Киньте свої химери, майстре, і не приписуйте мені того, що мені навіть не снилося.

— Ви дуже спритно намагаєтесь відхилити мою подяку, ласкавий пане Перегрінусе, — заперечив майстер Блоха, — і це, на превелику мою втіху, ще раз яскраво свідчить про вашу величезну безкорисливість. Знайте ж, шляхетний чоловіче, що ні Левенгук, ні Гамагея не зловлять мене, всі їхні зусилля будуть даремні, поки я перебуватиму під вашою охороною. Ви повинні видати мене добровільно моїм катам, ніяким іншим способом вони мене не здобудуть. Пане Перегрінусе Тисе! Ви закохані...

— О не кажіть цього, — перебив його Перегрінус, — не кажіть цього! Не називайте коханням хвилинного дурного спалаху, який уже погас!

Пан Перегрінус відчув, як він спаленів від сорому за свою брехню, і сховався під покривало.

— Та це зовсім не дивина, — повів далі майстер Блоха, — зовсім не дивина, що ви не змогли встояти перед незвичайною звабою принцеси Гамагеї, тим більше, що вона вдавалася до багатьох небезпечних засобів, аби тільки вас піймати. Багато чарів, якими користуються й інші гарненькі жінки, не тільки принцеса Гамагея, знає маленька лиходійка, і вона їх не помине, щоб зловити вас у свої любовні тенета. Вона прагнучиме так підкорити вас, щоб ви жили тільки нею, виконували тільки її бажання, і тоді — горе мені! Все залежатиме від того, чи ваша шляхетність виявиться такою сильною, що переможе пристрасть, встоїть перед лихими, підступними чарами знадливої істоти і тим самим закладе міцні підвалини для щастя мого народу, чи ви захочете краще скоритись бажанням Гамагеї і знов накликати біду не тільки на мене, що перебуває під вашою охороною, а й на весь нещасний люд, який ви звільнили з гапечного рабства. О якби ви захотіли... якби ви змогли пообіцяти мені, що не підкоритесь її чарам!

— Майстре, — відповів пан Перегрінус, відкинувши з обличчя покривало, — любий майстре, ви правду кажете, немає нічого небезпечнішого, як жіноча знада. Жінки всі лихі й нещирі, вони граються нами, як кішка мишею, і за всі свої ніжні турботи ми дістаємо в нагороду самий

лише глум і клинн. Через це в мене завжди виступав на чолі холодний піт, тільки-но я наближався до якоїсь істоти жіночої статі. Я вже ладен повірити, що з прекрасною Аліною, чи, якщо вам так більше подобається, з принцесою Гамагеею, сталося щось особливе, хоч я своїм простим, здоровим людським розумом не можу нічого збагнути з того, що ви мені розповідали, і мені навіть здається, що я марю або читаю «Тисячу і одну піч». Але хай буде що буде, а ви віддалися під мою охорону, любий майстре, і ніщо не примусить мене видати вас вашим ворогам. А ту чарівницю я взагалі не хочу більше бачити. Врочисто обіцяю дотримати свого слова і, щоб скріпити його, подав би вам руку, якби ви мали чим відповісти на мій щирий потиск.— І пан Перегрівус простяг свою руку над покривалом.

— Тепер,— озвався невидимий гість,— тепер я радий і спокійний. Якщо я й не можу подати вам руки, бо не маю її, то дозвольте хоч укусити вас у великий палець, щоб показати вам свою щирю радість і щоб наша дружба була ще міцніша.

Тієї миті пана Перегрівуса щось так боляче шпигнуло у великий палець правої руки, що не лишалось сумніву: так міг укусити тільки перший майстер серед бліх.

— Ви кусаетесь,— вигукнув Перегрівус,— ви кусаетесь, як чортеня!

— Прийміть це як живу ознаку моїх щирих, теплих почуттів до вас,— мовив майстер Блоха.— Але справедливо буде, коли я в подяку ще й подарую вам один із найдивовижніших витворів мистецтва, які будь-коли існували на світі. Це не що інше, як мікроскоп, що його виготовував один надзвичайно вправний, досвідчений оптик із мого народу, коли ще перебував на службі в Левенгука. Вам цей інструмент здасться трохи замалим, бо й справді він десь у сто двадцять разів менший за піщинку, але застосування його таке, що він не може бути дуже великий. Я вкладу скельце в зіницю вашого лівого ока, і те око набуде властивостей мікроскопа. Ви будете вражені його дією, а тому поки що я не розповідатиму вам про неї і тільки попрошу вас дозволити мені зробити цю операцію тоді, коли я буду певний, що око-мікроскоп стане вам у великій пригоді. А тепер на добраніч, пане Перегрівусе, вам треба трохи відпочити.

Перегривус справді заснув і прокинувся аж пізно вранці.

Він почув знайоме шарудіння віника старої Аліни, що замітала в сусідній кімнаті. Навіть мала дитина, що зробила якусь шкоду, не боїться так материного дубця, як пан Перегрінус боявся докорів старої пяцьки. Вона тихо зайшла до спальні з кавою. Пан Перегрінус крадькома глянув на неї крізь завісу, якою він загнув ліжко, і певабияк здивувався, побачивши, що обличчя старої сяє усмішкою.

— Ви ще спите, любий пане Тисе? — спитала стара найсолодшим голосом, який тільки міг видобутися з її горла.

Підбадьорений Перегрінус відповів так само ласкаво:

— Ні, люба Аліно, поставте свідавок на стіл, я зараз устану.

Коли Перегрінус справді встав, йому здалося, ніби в кімнаті віє солодким подихом чудесної істоти, що лежала в його обіймах. Йому зробилося так затишно і zarazом так страшно. Він хотів неодмінно довідатись, що сталося з таємницею його коханця, бо прекрасне створіння з'явилося і зникло як таємниця.

Поки Перегрінус даремно намагався допити каву й доїсти скибку білого хліба, кожен шматок якого застрягав йому в горлі, зайшла стара Аліпа й почала то тут, то там щось поправляти в кімнаті, мурмочучи собі під ніс:

— Диво дивне!.. Аж повірити важко!.. Чого тільки не буває на цьому світі!.. Хто б таке подумав!..

У Перегрінуса серце заколотилося в грудях, він не міг довше витримати й запитав:

— Що там за диво, люба Аліно?

— Всякого дива є, всякого! — лукаво всміхнулася стара, далі пораючись у кімнаті.

Груди бідолашньому Перегрінусові стиспуло від найтяжчої туги, і він мимоволі вигукнув:

— Ох, Аліпо!

— Що, пане Тисе? Я тут, що зволите? — озвалася стара і, широко розставивши ноги, сплилася перед самим Перегрінусом, немов чекаючи наказів.

Пегрегрінус витріщив очі на червоне, як мідь, огидно перекривлене обличчя старої і, охоплений раптовим гнівом, забув весь свій страх.

— Що сталося, — спитав він досить сердито, — що сталося з незнайомою дамою, яка була тут учора ввечері? Чи ви відімкнули їй вхідні двері, як я наказував, чи пайняли їй карету? Чи довезли її додому?

— Чи я відімкнула їй двері? — мовила стара, і на обличчі в неї з'явилася непрємна гримаса, що мала означати хитру усмішку. — Чи пайняла карету? Чи довезла її додому? Не треба було ані наймати їй карети, ані кудись її везти! Та мила дама, та писана красуня лишилася в вашому будинку. Вона й досі тут і, мабуть, нікуди звідси не поїде.

Перегріпус аж схопився з радісного переляку. І тоді стара почала йому розповідати, що тієї хвилини, коли дама стрімголов помчала вниз сходами, на порозі своєї кімнати з'явився старий пан Сваммер з величезним свічником у руді. Без кінця розкланюючись, хоч начебто в нього й не було такої звички, старий добродій запросив даму зайти до його кімнати, що вона й зробила без зайвих церемоній. Тоді пан Сваммер замкнув двері та ще й засунув їх на засув.

Надто дивною видалась їй поведінка пана Сваммера, завжди такого відлюдькуватого, тож вона не могла втриматись, щоб не прикласти вуха до дверей і не заглянути в шпарку від ключа. Пан Сваммер стояв посеред кімнати і так зворушливо й жалібно промовляв до незнайомі дами, що навіть у неї, старої, сльози виступили на очах, хоч вона й не могла зрозуміти жодного слова, бо пан Сваммер говорив чужою мовою. Їй тільки здається, що пан Сваммер силкувався повернути даму на шлях цюти й благочестя, бо говорив дедалі палкіше, аж поки нарешті дама стала навколішки й поцілувала йому руку, навіть трохи заплакала. Тоді пан Сваммер дуже ласкаво підвів даму, поцілував її в чоло — для цього йому треба було нахилитися, — і посадовив у крісло, а сам швиденько розпалив у каміні, приніс різного коріння і, наскільки вона зрозуміла, почав варити глінтвейн. На лихо, тієї хвилини стара взяла пучку табаки й голосно чхнула. Вона вся затремтіла і мало не вмерла зі страху, коли пан Сваммер простяг руку до дверей і таким страшним голосом, що від самого нього можна зомліти, закричав:

— Іди геть, сатапо! Не підслухуй під дверима!

Аліпа й сама вже не пам'ятає, як вона піднялася нагору й добралася до ліжка. Коли вона вранці розплющила очі, то подумала, що бачить привида. Перед її ліжком стояв пан Сваммер у чудовому соболиному хутрі з золотими шпурками й китицями, в капелюсі на голові і з ціпком у руці.

— Ласкава пані Аліно,— звернувся він до неї,— мені треба вийти з дому у важливих справах, і вернуся я, може, аж за кілька годин. Подбайте про те, щоб у сінях біля моєї кімнати ніхто не гомонів і ніхто до мене не заходив. У мене переховується одна шляхетна дама, вам я навіть можу сказати відверто: одна чужоземна принцеса, багата й дивовижно вродлива. Колись давно, при дворі її батька короля, я був у неї вчителем, тому вона довіряє мені, і я повинен боронити її від усіх лихих зазіхань. Я кажу це вам, пані Аліно, для того, щоб ви виявляли дамі пошану, яка їй належить за її високим походженням. Йй, з дозволу пана Тиса, будуть потрібні ваші послуги, і ви, ласкава пані Аліно, дістанете королівську винагороду, якщо, звичайно, мовчатимете й нікому не зрадите, де перебуває принцеса.

Сказавши це, пан Сваммер швидко пішов.

Пан Перегрінус Тис спитав стару, чи їй не здається дуже дивним, що дама, яку він зустрів у палітурника Леммергірта на Кальбахській вулиці,— а він знов підтверджує, що це таки правда,— виявилась принцесою і сховалась у старого пана Сваммера. Але стара відповіла йому, що вона вірить словам пана Сваммера ще більше, ніж своїм власним очам, а тому вважає, що то або на них напускав хтось ману і в палітурника Леммергірта, і в цій кімнаті, або принцеса, тікаючи, вдавалась у такі химери з ляку й збентеження. А втім, вона, мабуть, незабаром довідається про все від самої принцеси.

— А як же,— знов почав пан Перегрінус, власне, тільки для того, щоб почути ще яке слово про незнайому даму,— а як же з вашими підозрами? Вчора ввечері ви були про неї дуже поганої думки.

— Ох,— усміхнулася стара,— ох, то було вчора. Треба лише краще придивитися до неї, голубоньки, і побачиш, що це справді шляхетна принцеса, та ще й такої ангельської вроди, яка може бути тільки в принцес. Коли пан Сваммер пішов, мені ж треба було поглянути, що поробляє ласкава пані, і я заглянула в щпарку від ключа. Вона лежала на капапі, спершись на руку своєю ангельською голівкою, і чорні кучері розтікалися крізь лілейнобілі пальчики. Було на що подивитися! Одягнена вона була в саму сріблясту тафту, а крізь неї просвічували гарненькі груди й повні ручки. На ногах у неї були золоті черевички. Один спав, і я побачила, що дама без панчіх; висунувши голу ніжку з-під сукні, вона перебирала паль-

чками так мило, що очей не можна було відвести. Та вона й досі, напевне, лежить на канапі, і якби ви захотіли, любий пане Тисе, підійти до шпарки, то...

— Що ти кажеш,— перебив стару Перегрінус,— що ти кажеш! Іти дивитися на ту звабу? Щоб запалитися та ще, може, наробити якихось дурниць?

— Будь мужній, Перегрінусе, не піддавайся спокусі! — прошепотів хтось біля самого Перегрінуса, і він пізнав голос майстра Блохи.

Стара загадково усміхнулася і, хвилину помовчавши, мовила:

— Ну, то я скажу вам усе, що думаю про це, любий пане Тисе. Хтозна, чи та незнайома дама справді принцеса, чи ні, та одне можна сказати напевне: що вона вельми значного роду, та ще й багата. І пан Сваммер дуже про неї дбає, видно, віддавна знає її. А чому дама побігла за вами, любий пане Тисе? Скажу чому: бо вона до смерті закохалась у вас, а кохання геть відбирає людям розум і навіть принцес може підбити на дивні, неуродумані вчинки. Одна циганка поворожила вашій мокійній матері, що ви саме тоді знайдете щастя в одруженні, коли пайменше будете про це думати. Тепер, мабуть, її ворожіння збудеться...

І стара знов почала змальовувати незвичайну вроду незнайомої дами.

Можна собі уявити, які почуття сповнювали Перегрінуса.

— Годі,— вихопилося парешті в нього,— годі, Аліно, не кажи такого! Дама закохана в мене? Що за дурні, безглузді вигадки!

— Гм,— озвалася стара,— а якщо ні, то чого ж вона так тяжко зітхала, чого так жалібно лебеділа: «Ні, мій любий Перегрінусе, мій милий друже, ти не будеш, не зможеш бути таким жорстокий зі мною! Я знов побачу тебе і раюватиму з тобою!» І нашого старого пана Сваммера, відколи вона з'явилася, наче хто підмінив. Чи я раніше діставала від нього коли хоч крейцер, крім кроненталера на різдво? А сьогодні врапці, в завдаток за ті послуги, що я робитиму дамі, він дав мені цього прегарного блискучого червінця, та ще й ласкаво усміхнувся,— я ніколи не бачила, щоб він так усміхався. Ні, щось тут є. А що, коли пан Сваммер хоче бути у вас сватом, пане Тисе?

І стара знов почала змальовувати красу і добру вдачу незнайомої дами так захоплено, такими словами, що їх

аж дивно було чути з уст жінки, яка вже віджила свій вік. Паренті Перегрінус не витримав, схопився, весь палаючи, і нестямно вигукнув:

— Хай буде, що буде... Біжу, біжу до шпарки від ключа!

Дарма застерігав його майстер Блоха, що тим часом стрибнув на краватку закоханого Перегрінуса і сховався в котрійсь її складці. Перегрінус не чув його голосу, і майстер Блоха узпав те, що мав би знати давно, а саме: що краще мати справу з найупертішою людиною, аніж із закоханим.

Справді, дама й досі лежала на канапі в такій самій позі, як розповідала стара, і Перегрінусові здалося, що ніяка людська мова не спроможна віддати словами ті небесні чари, які випромінювала вся її чудесна істота. Вбрання її, дійсно з сріблястої тафти, оздоблене дивним барвистим вишиванням, мало якийсь фантастичний крій: дуже можливо, що саме в такому негліже була принцеса Гамагея у Фамагусті, коли її зацілував до смерті лихий принц п'явок. Принаймні те вбрання було таке гарне і таке неймовірно чудне, що взіреть його, здавалось, не міг виникнути ні в голові найгеніальнішого театрального кравця, ні в уяві найкращої модистки.

— Так, це вона, це принцеса Гамагея! — промурмотів Перегрінус, весь тремтячи від солодкої втіхи і палкого бажання.

— Перегрінусе, мій Перегрінусе! — піби вчувши його, зітхнула красуня.

Коли до Перегрінуса Тиса долинуло те зітхання, він зовсім злетямився з пристрасті, і тільки якийсь невизначений страх, підірвавши його рішучість, не дав йому виламати двері й кинутись до ніг своєму ангелові.

Ласкавий читач знає вже, яку пеземну вроду мала Дертъє Ельвердінк, яка вона була чарівно зпадлива. Видавець може засвідчити, що коли він також заглянув у шпарку й побачив малешку Дертъє в її фантастичній сукелці з сріблястої тафти, то більше нічого не міг сказати, крім того, що вона справді дуже приємна, мила лялечка.

Та оскільки кожен юнак уперше закохується не інакше, як у неземну істоту, в ангела, якому немає рівного на землі, то дозволимо й панові Перегрінусу вважати Дертъє Ельвердінк за таке саме чарівне, неземне створіння.

— Опануйте себе, згадайте про вашу обідянку, дорогий пане Перегрінусе Тисе! Ви ж казали, що ніколи більше не захочете бачити снокусниці Гамагеї, а тепер... Я міг вставити вам в око мікроскоп, але ви й так повищпі побачити, що маленька лиходійка тільки хитрує, тільки прикидається, щоб звабити вас. Повірте мені, я хочу вам добра! — так прошепотів майстер Блоха, сховавшись у краватці.

Та хоч у душі Перегрінуса й виникали боязкі сумніви, десь такі, як нашіптував йому майстер Блоха, все-таки він не міг відвести зачарованого погляду від маленької Дертє, яка дуже спритно користалася з того, що її начебто ніхто не бачить, і мінjala одну снокусливу позу на іншу, мало не доводячи до божевілля бідолашного Перегрінуса.

Мабуть, пан Перегрінус Тис ще довго стояв би перед дверима фатальної кімнати, якби не пролунав гучний дзвоник і стара Аліна не гукнула йому, що вернувся пан Сваммер. Перегрінус кинувся нагору, до своєї кімнати. Тут він цілком віддався своїм любовним думкам, а з тими думками вернулися й сумніви, які в ньому викликали нашіптування майстра Блохи. І справді — наче блоха сиділа в нього у вусі й не давала йому спокою.

«Як же мені не вірити, — міркував він, — як же мені не вірити, що ця чудесна істота справді принцеса Гамагея, дочка могутнього короля? А якщо так, то я був би дурцем і навіженим, коли б прагнув одружитися з такою високою особою. З другого боку, вона вимагала видати їй полоненого, від якого залежить її життя, а хіба не про те саме розповідав мені майстер Блоха? А коли так, то майже не лишається сумніву, що все її кохання до мене — просто хитрий спосіб цілком підкорити мене своїй волі. І все-таки... покинути її, втратити — о, це було б пекло! Це була б смерть!

Хтось легенько постукав у двері і урвав сумні думки пана Перегрінуса Тиса.

До кімнати зайшов не хто інший, як пожилець пана Перегрінуса. Старий пан Сваммер, завжди такий зморщений, похмурий і відлюдкуватий, раптом ніби на двадцять років помолодшав. Чоло в нього розгладилося, очі ожили, на устах з'явився лагідний вираз. Він уже не прикривав свого сивого волосся огидною чорною перукою, і одягнений був не в темно-сірий сюртук, а в гарне соболине хутро, як і розповідала Аліна.

Весело, навіть привітно усміхаючись, що взагалі було йому не властиве, пан Сваммер підступив до Перегрінуса. Він би не хотів заважати своєму ласкавому господареві, мовив пан Сваммер, але як пожилець мусить повідомити його з самого раку, що вночі був змушений пустити до себе беззахисну жінку, яка хоче спекатись тиранії свого лихого дядька і тому якийсь час побуде тут, у нього, па що, звичайно, потрібен дозвіл ласкавого господаря, по який він оце й прийшов.

Перегрінус машинально спитав, хто ж ця беззахисна жінка, не подумавши про те, що кращого запитання, щоб потрапити на слід дивної таємниці, і бути не може.

— Це тільки справедливо,— мовив пан Сваммер,— тільки справедливо, що господар хоче довідатись, кого він прихистив у своєму домі. Знайте ж, шаповний пане Тисе, що дівчина, яка сховалась у мене,— не хто інший, як прекрасна голландка Дертъс Ельвердінк, небога славетного Левенгука, що, як вам відомо, показує тут, у Франкфурті, дивовижні штуки з допомогою мікроскопів. Взагалі Левенгук мій приятель, але мушу визнати, що він жорстока людина і знущається з бідолашної Дертъс, яка до того ж моя хрещениця. Після бурхливої сутички, що сталася вчора ввечері, дівчині довелося тікати, і не диво, що вона вирішила саме в мене шукати допомоги й розради.

— Дертъс Ельвердінк,— ніби крізь сон промовив Перегрінус.— Левенгук! Може, нащадок природознавця Антона ван Левенгука, що виготовляв славетні мікроскопи?

— Та воно не можна сказати,— усміхнувся пан Сваммер,— щоб наш Левенгук був нащадком того славетного вченого, бо він сам і є той славетний вчений, а балачки про те, буцімто його вже років сто як поховано в Дельфті,— чисті вигадки. Повірте мені, дорогий пане Тисе, а то ви ще, може, почнете сумніватися й у тому, що я славетний Сваммердам, хоч тепер і називаюся Сваммером, щоб було коротше, а ще для того, щоб не доводилось тлумачити предмет своєї науки кожному цікавому дурневі. Всі кажуть, що я помер тисяча шістсот вісімдесятого року, але ж ви бачите, шановний пане Тисе, що я стою перед вами живий і здоровий, а що я справді я, це я можу довести кожному, хоч би навіть і найбільшому йолопові, показавши йому свою «*Biblia naturae*»¹. Ви мені вірите, дорогий пане Тисе?

¹ Книгу природи (лат.).

— Зі мною,— мовив Перегрінус тоном, який свідчив про його душевне збентеження,— зі мною останнім часом сталося стільки дивовиж, що якби я не чув усього на власні вуха і не бачив своїми очима, то довіку б думав, чи то часом був не сон. Але тепер я вже вірю у все, хоч би то було й чисте безглуздя! Може, ви й справді покійний пан Ян Сваммердам і як виходець із того світу знаєте більше, ніж звичайні люди, але щодо втечі Дертъє Ельвердінк, чи принцеси Гамагеї, чи як там зветься гадама, то ви дуже помиляєтесь. Вислухайте ж, як усе було.

І Перегрінус спокійно розповів про свою пригоду з дамою, від її появи в кімнаті Леммергірта і аж до тієї хвилини, як вона зайшла до пана Сваммердама.

— Мені здається,— озвався пан Сваммер, коли Перегрінус замовк,— мені здається, начебто все, що ви зволили мені розповісти,— не що інше, як дивовижний, але дуже приємний сон. Але не буду сперечатися, чия правда, а попрошу вашої ласки, бо, можливо, вона мені буде дуже потрібна. Забудьте мою непривітність і не будемо чужі одне одному. Ваш батько був розумний чоловік і мій щирий приятель, але щодо вченості, вміння заглянути в глибину явищ і тверезо їх оцінити, здатності знайти шлях у життєвому вирі, то син набагато випередив батька. Ви навіть не повірите, якої я про вас високої думки, мій дорогий, шановний пане Тисе.

— Пора,— прошепотів майстер Блоха.

Тієї миті в Перегрінуса ледь шпигнуло в зіниці лівого ока, проте зразу ж переболіло. Перегрінус здогадався, що майстер Блоха вставив йому в око мікроскопічне скельце, але навіть не міг собі уявити, що воно матиме таку дію. За роговою оболонкою Сваммерових очей він побачив дивне розгалуження нервів і, простеживши за їхнім химерним плетивом аж у глибину мозку, виявив, що го були Сваммерові думки. А зміст їх був десь такий: «Хто б подумав, що я тут так легко відбудуся і що він не почне розпитувати мене про все докладніше. Вже його татусь був невеликого розуму чоловік, я його завжди мав за ніщо, а синок, бачу, зовсім пришелепуватий, наївний, як дитина. Розказує мені, дурень, про свою пригоду з принцесою і не здогадується, що вона сама все мені розповіла, бо я ж не закликав би її до себе, якби ми з нею вже раніше не були приятелями. Але що вдієш, мушу піддобрюватися до нього, бо мені потрібна його допомога. Він

такій простодушній, що повірить кожному моему слову і навіть у своїй немудрій доброті йтиме на жертви задля мене, а коли все скінчиться гаразд і Гамагея знов стане мобою, я в подяку добре посміюся з нього позаочі».

— Мені здалося,— сказав пан Сваммер, підходячи до самого пана Перегрінуса,— мені здалося, що у вас на краватці сидить блоха, дорогий папе Тисе!

А думки його казали: «Ти ба, це справді був майстер Блоха! Ото халепа, якщо тільки Гамагея не помилилась!»

Перегрінус швидко відступив назад, запевняючи, що він зовсім не гидус блохами.

— Коли так,— мовив пан Сваммер, низько вклонючись,— коли так, то поки що бувайте здорові, любий мій, дорогий папе Тисе.

А думки його казали: «Щоб тебе чорти вхопили, проклятий дурню!»

Майстер Блоха вийняв із зіниці вражепого Перегрінуса мікроскопічне скельце і сказав:

— Тепер ви знаєте, любий пане Перегрінусе, дивовижну дію цього інструмента, схожого на який, мабуть, немає в цілому світі, і незабаром побачите, яку він дасть вам владу над людьми, коли їхні найпотемніші думки лежатимуть перед вами як па долоні. Та якби ви завжди носили це скельце в оці, то кінець кінцем не витримали б щоденного пізнання чужих думок, бо надто часто переживали б таке гірке розчарування, як оце тепер. Коли ви захочете вийти кудись із дому, я повсякчас буду з вами: сидітиму у вашій краватці, або у вашому жабо, або ще в якомусь затишному місці. Тільки-но вам захочеться взнати думки того, з ким ви розмовлятимете, лясніть пальцями, і скельце миттю опиниться у вашому оці.

Пан Перегрінус Тис, розуміючи, яку величезну користь дає йому цей дарунок, хотів гаряче подякувати майстрові Блосі, коли це раптом до кімнати зайшли два члени міської управи й заявили, що його звинувачують у тяжкому злочині, а тому вони зобов'язані тимчасово ув'язнити його, а всі його папери конфіскувати.

Пан Перегрінус присягався і божився, що не знає за собою ніякісінької провини. Та один із членів управи усміхнувся й сказав, що, може, його цілковита невинність з'ясується за якихось кілька годин, але доти він мусить скоритися наказам влади.

Що мав робити пан Перегрінус Тис, як не сісти в карету й податися у супроводі членів управи до в'язниці?

Можна собі уявити, з якими почуттями проходив він повз кімнату пана Сваммера.

Майстер Блоха сидів у краватці арештованого.

ПРИГОДА ЧЕТВЕРТА

Несподівана зустріч двох друзів.

Радник Кнарпанти і його юридичні засади.

Любовний розпач будяка Цегеріта.

Оптичний двобій магів.

Сомнамбулічний стан принцеси Гамагеї.

Думки у сні.

*Як Дертъв Ельвердінк сказала майже правду,
як будяк Цегеріт утік з принцесою Гамагесю*

Помилка сторожа, що затримав пана Пепуша як нічного злодія на гарячому, виявилась дуже швидко. Але в його паспорті знайшли якісь неправильні записи, а тому лишили його сидіти в ратуші, поки він не знайде, хто б із франкфуртських громадян міг поручитися за нього.

І от пан Георг Пепуш сидів сам у цілком пристойній кімнаті й сушив собі голову, де ж йому знайти у Франкфурті таку людину. Він так довго їздив по світу, що його могли забути навіть ті, хто колись добре знав, та й адрес він тепер нічий не пам'ятав.

Сердитий і зажурений, він висунувся у вікно й почав голосно проклинати свою долю. Раптом поряд із ним відчинилося ще одне вікно і чийсь голос вигукнув:

— Що? Кого я бачу! Це ти, Георг?

Пан Пепуш неабияк здивувався, побачивши того, хто колись у Мадрасі був його найщирішим приятелем.

— Хай йому чорт, — мовив пан Пепуш, — хай йому чорт, як можна бути таким забудьком! Ну геть вишало з голови! Я ж знав, що ти щасливо добувся до рідної гавані. Я чув у Гамбурзі всілякі дива про твій химерний спосіб життя, а, приїхавши сюди, навіть не подумав тебе знайти. А втім, якщо людина така заморожена, як я... Ну, та однаково, добре, що доля послала мені тебе. Ти бачиш, я заарештований, але ти можеш миттю звільнити мене, коли поручишся, що я справді Георг Пепуш, знайомий тобі віддавна, а не якийсь там волоцюга і розбійник!

— Аякже, — вигукнув пан Перегрінус Тис, — з мене тепер чудовий, бездоганний поручитель! Я ж сам заареш-

тований за тяжкий злочин, хоч не знаю, навіть не маю ані найменшого уявлення, в чому він полягає.

Та, мабуть, краще урвати на цьому розмову двох приятелів, які так несподівано зустрілися, і розповісти ласкавому читачеві, через що ж заарештували пана Перегрінуса Тиса. Важко, навіть неможливо пояснити, як виникають чутки; вони мов вітер, що прилітає невідомо звідки й зникає невідомо де. Отак і в місті пішла чутка, що на свят-вечір з великого товариства, яке зібралося в одного багатого банкіра, незрозумілим чином викрадено якусь дуже значну даму. В місті тільки й мови було, що про це викрадення, всі пазивали прізвище банкіра й нарікали на поліцію, яка, мовляв, занедбус свої обов'язки, коли допускає таке зухвале насильство. Міська управа не мала іншої ради, як почати слідство, допитавши всіх гостей, які були в банкіра на свят-вечір, і кожен з них сказав, що справді, як він чув, з товариства викрадено якусь значну даму, а банкір дуже шкодував, що в його домі сталася така прикра подія. Але ніхто не міг назвати прізвища викраденої дами; коли ж банкір подав список своїх гостей, то виявилось, що жодної з названих у ньому дам не бракує. А як з'ясувалося, що те саме можна сказати й про всіх жінок і дівчат у місті, і тутешніх, і приїжджих, що жодній з них на свят-вечір не зроблено ніякої кривди, міська управа вирішила, бо інакше й не могла вирішити, що чутка не має під собою ніяких підстав і всю справу треба вважати вичерпаною.

Але тут перед ясні очі міської управи з'явився якийсь чоловік, і сам дивний, і дивно вбраний. Незнайомий заявив, що він тасмний радник, на прізвище Кнарпанті. На цьому слові він дістав з кишені папір з великою печаткою і, ввічливо вклонившись, вручив його членам управи. На обличчі в нього написана була тверда впевненість у тому, що управа буде страшенно вражена високим званням, яке він, тасмний радник Кнарпанті, носить, а також важливим дорученням, яке йому дано, і поставиться до нього з відповідною шаною. Кнарпанті був дуже важливою особою, правою рукою одного дрібного князя, імені якого видавець ніяк не пригадує і про якого можна тільки сказати, що йому вічно бракувало грошей і що в усіх державних установах, які він знав в історії, жодна йому не подобалась так, як тасмна державна інквізиція, що колись існувала у Венеції. В того князя справді недавно пропала одна принцеса, тільки ніхто добре не знав

лк. І от тепер, коли чутка про викрадення значної дами дійшла до вух Кнарпанті, який саме приїхав до Франкфурта, щоб позичити якомога більше грошей для свого полодаря, він негайно написав до князя, що йому пощастило настати на слід зниклої принцеси. У відповідь на свого листа він зразу ж отримав наказ стежити за розбійником і докласти всіх зусиль, щоб знайти принцесу і заволодіти нею, хоч чого б це коштувало. До цього наказу був доданий ввічливий лист до міської управи з проханням якомога посприяти таємному радникові Кнарпанті в його пошуках, на його вимогу заарештувати розбійника і вчинити над ним суд. Оце й був той папір, який Кнарпанті передав на аудієнції членам управи і від якого він сподівався величезного ефекту.

Члени управи відповіли, що чутку про викрадення значної дами спростовано як таку, що не має під собою ніяких підстав; навпаки, твердо з'ясовано, що взагалі ніхто нікого не викрадав, а тому про пошуки викрадача не може бути й мови, і пан таємний радник Кнарпанті, звільнений від подальших розслідувань, ніякого сприяння не потребує.

Кнарпанті вислухав усе це з самовдоволеною усмішкою і сказав, що він, завдяки своєму винятково гострому розумові, уже зумів вистежити злочинця. Коли йому нагадали, що про злочинця може бути мова тільки тоді, як зроблено самий злочин, Кнарпанті заявив, що спершу треба знайти злочинця, а зроблений злочин уже й сам знайдеться. Тільки поверховий, легковажний суддя, якщо навіть головне звинувачення не доведено через упертість звинуваченого, не може повести допит так, щоб не знайти у звинуваченого хоч якоїсь плями, достатньої для його арешту. І він зараз таки змушений поставити клопотання про якнайшвидший арешт викрадача його принцеси, а той викрадач — не хто інший, як пан Перегрінус Тис, якого він уже давно знає як вельми підозрілу особу і папери якого просить негайно конфіскувати.

Члени управи були дуже здивовані таким зухвалим звинуваченням у злочині їхнього тихого земляка з бездоганною репутацією і обурено відхилили клопотання Кнарпанті.

Проте Кнарпанті це нітрохи не збентежило; із властивою йому пахабністю він заявив, що йому не важко обґрунтувати своє звинувачення доказами, якщо від нього цього вимагатимуть. Він може привести свідків того, що

пан Перегрінус Тис на свят-вечір силоміць заносив до себе в дім гарцу, ошатну дівчину.

Більше для того, щоб показати, яке його твердження безглузде, аніж для з'ясування самої справи, управа вирішила вислухати обох названих свідків. Один із них був сусід пана Перегрінуса Тиса, що того фатального свят-вечора випадково був ладворі біля свого дому, а другий — сторож; обидва вони здалека спостерігали, як Перегрінус заносив до себе таємничу красуню, і одноголосно підтвердили, що пан Тис справді приніс у свій дім вичепурену даму. Обидва також звернули увагу на те, що дама дуже пручалася й жалібно стогнала. На питання, чому ж вони не кинулися на допомогу жінці, якщо вола була в скруті, свідки відповіли, що їм таке не спало на думку.

Ці свідчення неабияк збентежили членів управи, бо виходило, начебто пан Перегрінус справді вчинив те, в чому його звинувачували. Кларпанті промовляв, як Цицерон, і доводив, що навіть коли цієї хвилини в місті й не бракує жодної дами, це ще нічого не означає, бо викрадена дама могла врятуватися від Перегрінуса і просто з сорому промовчати про свою біду. Хто була та дама і яку ще небезпеку для суспільства ховають у собі любовні пригоди пана Тиса, напевне, можна буде дізнатися з паперів злочинця, а сам Кларпанті покладається на почуття справедливості членів управи, які, звичайно, не лишать без карі жодного вчинку, що вимагає суворого осуду. Члени управи ухвалили поки що вдовольнити клопотання достойного таємного радника, і таким чином був виданий наказ про негайний арешт бідолашного Перегрінуса Тиса і про конфіскацію його паперів.

Та вернімося до двох друзів, що один біля одного повисували голови з вікон в'язниці.

Перегрінус докладно розповів приятелю, як він, повернувшись до Франкфурта, дізнався, що залишився круглим сиротою, і як відтоді серед галасливого міста провадить тихе, безрадівне життя самітника, віддаючись спогадам про минулі часи.

— О так, — похмуро мовив Пепуш, — я чув про це, мені розповідали про твої дурні витребеньки, про те, як ти внавив у дитячі мрії. Ти хочеш бути таким собі героєм простодушності й дитинності і глузуєш із справедливих вимог, які тобі ставить життя і людське суспільство. Ти влаштуєш уявні родинні бенкети, а потім роздаєш убогим смачні страви й дороге вино, які подавав на стіл для

небіжчиків. Ти сам готуєш подарунки на свят-вечір і вдасш із себе хлопчика, а тоді розносиш бідним дітям такі подарунки, які в багатих родинах батьки дарують своїм розпещеним дітям. Але ти не думасш про те, що робиш убогим кепську послугу, полоскотавши їм піднебіння всілякими ласощами, щоб потім вони вдвічі дужче відчували свої злидні, коли їм доведеться з нестерпного голоду жувати таке, що його б не захотів їсти ні один перебірливий кімпатний пес... Ох, яка ж мені огидна стає ця годівля убогих, коли я згадаю, що витраченого за один тільки день вистачило б на кілька місяців скромного харчування! Ти засипаєш дітей злидарів розкішними іграшками й не думаєш про те, що якась дерев'яна пофарбована шабля, ганчір'яна лялька, зозуля чи мізерний коржик, подарований батьком і матір'ю, втішать їх так само, а може, ще й більше. Крім того, вони так переїдаються твоїми проклятими марципанами, що другого дня лежать хворі, а твої подарунки сіють у їхніх серцях зерно невдоволення й ремства, бо тепер вони знають, що така розкіш є, та не для них. Ти заможний, сповнений життєвої сили, а проте уникаєш товариства, тримасш на підставі циро прихильних до тебе людей. Я вірю, що смерть батьків приголомшила тебе, але якби кожен, хто зазнав тяжкої втрати, залазив, мов той равлик, у свою черешашку, то світ, хай йому чорт, став би схожий на якусь трупарню і я не захотів би в ньому жити. Ні, приятелю! Ти й сам добре знаєш, що то тільки вперте себелюбство змушує тебе по-дурному сахатися від людей. Ні, ні, Перегрінусе, я не зможу більше тебе шанувати, не зможу більше бути твоїм приятелем, якщо ти не почнеш жити по-іншому, не відмовишся від своїх прикрих звичок.

Перегрінус ляспув пальцями, і майстер Блоха миттю вставив йому в око мікроскопічне скельце.

Думки розгніваного Пепуша казали: «Ну хіба не шкода, що такий приємний, розумний чоловік зійшов на небезпечні манівці, де врепті може змарнувати всю свою силу і свої здібності! Але певне, що його ніжна, меланхолійна душа не витримала удару, якого йому завдала смерть батьків, і почала шукати втіхи у вчинках, схожих на божевілля. Він пропаде, якщо я його не врятую. Я люто нападати на нього, яскравими барвами змалюю, до чого може довести його дурість, бо я ціную і люблю його як справжній, відданий товариш».

Прочитавши ці думки, Перегрінус переконався, що похмурий Пепуш як був, так і залишився його вірним приятелем.

— Георге, — відповів йому Перегрінус після того, як майстер Блоха знов виїняв у нього з зиниці мікроскопічне скельце, — Георге, я не буду з тобою сперечатися з приводу моїх, як ти кажеш, дурних витребеньок, бо знаю, що ти хочеш мені добра. Але мушу тобі сказати, що в мене аж серце тріпоче з радощів, коли я можу влаштувати для убогих свято, і якщо це вияв огидного себелюбства, — хоч я найменше думаю про себе, — то принаймні я грішу не-свідомо. Це єдині квітки в моєму житті, яке взагалі мені здається сумним, занедбаним, зарослим будяками.

— Що ти кажеш, — вилко вигукнув Георг Пепуш, — що ти кажеш про будяки? Чому ти зневажаєш будяки і протистиавиш їх квіткам? Чи ти так погано знаєш природознавство й не чув, що найкраща квітка з усіх, які є, — це цвіт одного з будяків? Я маю на увазі *cactus grandiflorus*. А будяк Цегеріт хіба не найкращий у світі кактус? Перегрінусе, я так довго приховував це від тебе чи, вірніше, мусив приховувати, бо й сам до пуття всього не усвідомлював, але тепер скажу тобі, що я сам і є будяк Цегеріт і що я ніколи не відмовлявся й не відмовляюся від своїх претензій на руку дочки достойного короля Секакіса, прекрасної, чудесної принцеси Гамагеї. Я знайшов її, але тієї ж миті мене схопили ті клятенні сторож з поліцаєм і потягли до в'язниці.

— Як? — вигукнув Перегрінус, остовпівши в подиву. — І тебе також, Георге, вплутано в цю дивовижну історію?

— В яку історію? — спитав Пепуш.

І Перегрінус негайно розповів своєму приятелеві, як раніше панові Сваммеру, все, що з ним сталося спершу в палітурника Леммергірта, а потім у його власному домі. Сказав він також і про появу майстра Блохи, щоправда, промовчавши, як і слід було сподіватися, про таємниче скельце.

Очі в Георга палали, він кусав губи, бив себе кулаком по лобі, а коли Перегрінус скінчив, вигукнув, охоплений люттю:

— Підла облудниця! Зрадниця!

І, в розпачливому любовному самокатуванні, бажаючи до останньої краплі випити келих отрути, який йому, ні про що не здогадуючись, подав Перегрінус, Георг примусив

його ще раз із найменшими подробицями розповісти про все, що робила й казала Дертс. Слухаючи Перегрінуса, він мурмотів:

— У твоїх обіймах... У тебе на грудях... палкі поцілунок...

Потім він відскочив від вікна й почав бігати по кімнаті, вимахуючи руками, як божевільний.

Дарма Перегрінус гукав йому, щоб він дослухав до кінця, дарма запевняв його, що він почує ще багато втішного для себе, — Пепуш не втихомирювався.

Двері відчинилися, зайшов член міської управи й оголосив панові Тису, що не знайдено ніякої законної підстави для його подальшого перебування під арештом і він може йти додому.

Вийшовши на волю, Перегрінус найперше поручився за арештованого Георга Пепуша, засвідчивши, що це справді Георг Пепуш, із яким він щиро приятелював у Мадрасі і який відомий йому як заможна людина з бездоганною репутацією. Про будяка Цегеріта, найкращого з усіх кактусів, Перегрінус розважно промовчав, бо розумів, що за таких обставин це могло б швидше зашкодити, ніж допомогти його приятелю.

Майстер Блоха вдався в дуже повчальні філософські розумування, які зводились до того, що будяк Цегеріт, хоч зовні й здається грубим і нестриманим, насправді дуже людяний і розважний, дарма що поводитьсь трохи зухвало. Властиво, будяк цілком слушно ганив спосіб життя пана Перегрінуса, хай навіть і не дуже добираючи слова. З свого боку він, майстер Блоха, також порадив би панові Перегрінусу виходити на люди.

— Повірте мені, — казав майстер Блоха, — повірте мені, пане Перегрінусе, що вам буде дуже корисно попроситися в свою самотю. Насамперед вам тепер нічого боятися, що ви будете ніяковіти й бентежитись на людях, бо, маючи в оці таємниче скельце, ви читатимете їхні думки, а тому завжди знатимете, на яку ступити. Як упевнено й спокійно ви тепер почуватимете себе перед високими особами, бо вам відкриті будуть їхні найпотемніші думки. Коли ви будете вільно й невимушено виходити на люди, кров у вас потече швидше жилами, похмура задума де й дінеться, а найважливіше, що в голові у вас строкатим роєм з'являться нові думки й ідеї, образ прекрасної Гамагеї поблякне, і вам буде багато легше дотримати слова, яке ви мені дали.

Пан Перегрінус відчував, що обидва вони, Георг Пепуш і майстер Блоха, хочуть йому тільки добра, і вирішив послухатись їхньої мудрої поради. Та як тільки до нього долинав солодкий голос його коханої, що часто співала й грала, він зразу ж забував про своє рішення і не хотів виходити з дому, що став для нього раєм.

Та нарешті він таки переборов себе й подався в парк, де прогулювалось міське товариство. Майстер Блоха вставив йому в око скельце, а сам примостився в жабо, де міг собі плавно погойдуватись, наче в палакніні.

— Нарешті мені випала рідкісна втіха знов побачити мого любого, доброго пана Тиса! Ви так рідко показуєтесь у товаристві, дорогий друже, що всі вже нудьгують за вами. Зайдімо кудись випити пляшку вина за ваше здоров'я, мій щирій друже! Який я радий, що побачив вас! — Так вигукував, ідучи йому назустріч, юнак, якого він бачив у житті, може, двічі або тричі. А думки його казали: «Нарешті й цей дурний мізантроп з'явився на люди! Але треба влестити його, бо я хочу найближчим часом позичити в нього грошей. Не буде ж він таким божевільним, щоб прийняти моє запрошення! У мене немає ані гроша в кишені, і в жодній пивниці мені більше не дають наборг».

Просто на Перегрінуса йшло двоє дуже вчепурених дівчат. То були сестри, далекі його родички.

— Ох, — вигукнула, сміючись, одна з них, — ох, братику, невже ми й вас зустріли? Негарно так замикатися й не показуватись нікому на очі. Ви не повірите, як матуся вас шанує, каже, що ви такі розумні. Пообіцяйте ж мені, що скоро заглянете до нас. Ну, поцілуйте мені руку!

А думки її казали: «Що це таке? Що сталося з нашим родичем? Я хотіла його добре налякати. Він завжди тікав від мене, як і від кожної жінки, а тепер стоїть і так чудно дивиться мені у вічі, та й руку цілує не бентежачись! Може, він закоханий у мене? Тільки цього бракувало! Мати каже, що він трохи придуркуватий. Та байдуже, я однаково піду за нього: придуркуватий чоловік, якщо він такий багатий, як наш родич, кращий за розумного».

Друга сестра, опустивши очі й почервонівши, тільки прошепотіла:

— Так, відвідайте нас швидше, любий братику!

А думки її казали: «Наш родич досить гарний чоловік, не розумію, чого мати не любить його і називає дурним і вульгарним. Коли він прийде до нас у гості, то неодмінно закохасться в мене, бо я найкраща дівчина в пілому».

Франкфурті. Я піду за нього, бо хочу одружитися з багатим чоловіком, щоб спати до одинадцятої і носити найдорожчі шалі, як пані фон Лерснер».

Дорогою проїздив лікар; побачивши Перегрінуса, він зупинив карету, висунувся з вікна й вигукнув:

— Доброго ранку, дорогий Тисе! Вигляд у вас хоч куди! Дай боже вам доброго здоров'я! А якщо з вами станеться якась біда, не забудьте про мене, давнього приятеля вашого покійного батька. Таких здорованів я швидко ставлю на поги! Бувайте!

А думки його казали: «Цей чоловік, мабуть, здоровий тільки тому, що скупий. Але він дуже блідий і засмучений, здається мені, що в нього не все гаразд із горлом. Ну, хай він тільки попаде мені до рук, то не швидко встане з постелі! Він мені заплатить за своє вперте здоров'я».

— Моє найуклінніше поважання вам, добродію! — вигукнув відразу ж по тому літній купець, що трапився йому назустріч.— Я, бачите, все бігаю, все товчуся, геть уже замучився. Як мудро ви зробили, що кинули справи, хоч з вашими здібностями, напевне, вдвічі б збільшили багатство свого пановного татуся.

А думки його казали: «Якби тільки цей йолоп узявся до торгівлі, він швидко пустив би за вітром усе своє багатство. Ото була б радість! Старий татусь, що любив обдирати до цитки чесних людей, які хотіли поліпшити свої справи невеличким банкрутством, перевернувся б у труні».

Багато ще таких разючих протиріч між словами й думками довелося Перегрінусові спостерігати дорогою. Свої відповіді він завжди угоджував з тим, що в його співрозмовників було на думці, а не на язиці, і багато хто з них не знав уже, якими очима й дивитися на Перегрінуса, коли він так уміє читати їхні думки. Нарешті пан Перегрінус відчув, що в нього вже голова йде обертом від втоми. Він лягнув пальцями, і зразу ж скельце зникло з зівиці його лівого ока.

Коли Перегрінус прийшов додому, його вразило дивне видовище. Якийсь чоловік стояв серед коридора і невідступно дивився в чудернацьку підзорну трубу на двері кімнати пана Сваммера. А на дверях веселковими барвами мерехтіли полум'яні кола, звужувалися в одну вогнисту цятку і немов пронизували дошки. Як тільки це ставалося, з кімнати долидало ніби глухе зіткання, а часом навіть стогін:

Пан Перегрінус вжахнувся: йому здалося, що він упізнав голос Гамагеї.

— Що вам тут треба? Що це за чортовиння? — напав Перегрінус на чоловіка, що справді робив якісь диявольські штуки, бо мерехтливі кола бігали по дверях все швидше, полум'яніли все дужче, вогниста цятка все частіше провизувала двері і все жалісливий стогін долинав з кімнати.

— Ох! — вигукнув чоловік, складаючи й швидко ховаючи свою трубу. — Ох, це ви, пане господарю! Пробачте, дорогий пане Тисе, що я тут роблю свої операції без вашого ласкавого дозволу. Я заходив до вас по нього, проте Аліна, добра душа, сказала мені, що ви десь вийшли, а моя справа тут, унизу, така нагальна, що я не можу зволікати.

— Яка справа? — спитав Перегрінус не вельми привітно. — Яка у вас є нагальна справа тут, унизу?

— Хіба ви не знаєте, — відповів чоловік, неприємно всміхаючись, ніби ви не знаєте, шановний пане Тисе, що від мене втекла моя небога Дерт'є Ельвердінк? Вас навіть було заарештовано як її викрадача, хоч і цілком безпідставно, і якщо буде потреба, я залюбки посвідчу, що ви нітрохи не винні. Ні, не до вас, а до пана Сваммердама, що колись був моїм приятелем, а тепер став ворогом, утекла зрадлива Дерт'є. Я знаю, вона сидить тут, у кімнаті, та ще й сама, бо пан Сваммердам кудись пішов. Попастись до кімнати я не можу, бо двері замкнуті і взяті на засув, а я надто добродушна людина, щоб виламати їх. Тому я дозволив собі трішки помучити малу негідницю своїми оптичними тортурами, нехай знає, що я її пан і володар, хоч би там якою принцесою вопа себе уявляла!

— Ви сатана! — вигукнув Перегрінус, до краю розгніваний. — Ви сатана, а не пан і володар прекрасної, небесної Гамагеї! Геть із мого дому! Робіть свої диявольські штуки де хочете, але тут ви ними нічого не доможетесь, я вже подбаю про це.

— Не гарячкуйте, — мовив Левенгук, — не гарячкуйте ж, вельмишановний пане Тисе, я людина тиха і всім бажаю тільки добра. Ви не знаєте, за кого заступаєтесь. Та істота, що сидить там, у кімнаті, в образі найчудеснішої жінки, — маленьке чудовисько, маленький василіск. Хай би вже тікала, коли їй так не подобалось жити у вашого покірного слуги, але нащо вона, підступна зрадниця, украла в мене мій найкоштовніший скарб, найкращого приятеля мого серця, без якого я не можу жити, не можу існувати?

Нащо вона забрала в мене майстра Блоху? Ви не розумієте, шановний, що я маю на увазі, але...

Тут майстер Блоха, що тим часом зіскочив з жабо пана Перегрінуса і знайшов собі падійніше і зручніше місце в його краватці, не витримав і товенько, глузливо засміявся.

— О,— вигукнув Левенгук, здригнувшись, наче від раптового переляку,— а це що таке було? Чи мені не вчулося? Авжеж, тут, у цьому місці... Ану дозвольте, вельмишановний пане Перегрінусе!

І Левенгук підійшов до самого пана Перегрінуса й простяг руку, щоб схопити його за краватку.

Та Перегрінус спритно ухилився, міцно взяв його за барки й потяг до дверей, щоб без довгих балачок викинути надвір. Якраз тієї миті, коли Перегрінус із Левенгуком, що безсило борсався у нього в руках, опинилися коло порога, двері раптом розчинилися і в сіни вскочив Георг Пецун, а за ним пан Сваммердам.

Тільки-но Левенгук побачив свого ворога Сваммердама, він напружився, відскочив назад і загородив собою двері до злочасної кімнати, в якій була замкнута красуня.

Побачивши це, Сваммердам дістав з кишені маленьку підзорну трубу, розсунув її на всю довжину й почав наступати на ворога, вигукуючи:

— Боронись, проклятий, якщо в тебе вистачить мужності!

Левенгук миттю видобув з кишені такий самий інструмент, теж розсунув його на всю довжину й закричав:

— Ну що ж, я готовий до зустрічі з тобою, зараз ти відчуєш мою силу!

Обидва приставили підзорні труби до очей і люто кинулись у двобій. Вони завдавали один одному ударів, то трохи зсуваючи, то знов розсуваючи свою зброю. Вони робили фінти, парадн, вольти — одне слово, застосовували всі способи фехтувального мистецтва і, видно, чимраз дужче розпалювались. Коли хтось із них діставав удар, то голосно ойкав, химерно підскакував, робив дивовижні антраша й піруети, як найкращий соліст паризького балету, аж поки супротивник ніби заморожував його, павівши на нього прикорочену трубу. Коли удар діставав другий з них, він робив те саме. Так вони й скаженіли навпереміну: дико вистрибували, люто кричали, кривилися, як навіжені, піт заливав їм налиті кров'ю очі, що мало не вилазили на лоба. А оскільки іншої причини цього пекельного танцю, крім

тієї, що вони дивилися один на одного в підзорні труби, не можна було помітити, то складалося враження, що це якісь навіжені вискочили з божевільні. А втім, видовище було дуже цікаве.

Нарешті панові Сваммердаму пощастило прогнати лихого Левенгука з його позиції перед дверима, які він боронив мужньо і вперто, й перенести двобій у глибину передпокою.

Георг Пепуш скористався цією хвилиною, штовхнув двері, що виявилися ані замкненими, ані взятими на засув, і прохочився в кімнату. Але зразу ж вискочив звідти і швидко, як вітер, помчав геть з будинку, вигукуючи:

— Вона втекла... втекла!

Тим часом Левенгук і Сваммердам завдали разом один одному тяжкого удару, бо обидва пекельно підскакували й танцювали, та ще й кричали і вили так, як, може, виють хіба грішники в пеклі.

Перегрінус уже сушив собі голову, як би розборонити розлючених ворогів і покласти край видовиську, настільки ж смішному, наскільки й жахливому. Нарешті обидва вони помітили, що двері до кімнати розчинені навстіж, зразу забули про боротьбу й про біль, сховали свою смертельну зброю і кинулись туди.

Коли пан Перегрінус Тис почув, що красуня втекла з дому, у нього паче камінь павалився на груди, і він почав проклипати огидного Левенгука. Раптом він почув на сходах голос Аліни. Вона голосно сміялася й приказувала:

— Чого тільки не буває на світі! Ну й дива... Аж не віриться! І хто б міг подумати!

— Що таке? — розгублено спитав Перегрінус. — Що там знов за дива сталися?

— О любий пане Тисе! — вигукнула назустріч йому стара. — Швиденько йдіть нагору, просто до свого покою!

І стара, лукаво хихикаючи, відчинила перед ним двері його кімнати. Коли він зайшов туди, то — о диво, о блаженство! — назустріч йому кивулась прекрасна Дертъс Ельвердінк, одягнена в ту саму знадливу сукню із сріблястої тафти, в якій він бачив її в пана Сваммера.

— Нарешті, парешті я знов бачу тебе, мій солодкий друже, — прошепотіла маленька спокусниця і так палко пригорнулась до Перегрінуса, що він, незважаючи на всі свої добрі наміри, не міг не обняти її ніжно, як тільки вмів. Він мало не зомлів від захвату й щастя.

Але часто буває, що людина якраз у хвилину невимовного блаженства раптом наткнеться носом на щось тверде і, пробуджена земним болем, опускається з небесного раю в грубий будень. Так сталося і з паном Перегрінусом. А саме: він схилився над Дертъє, щоб поцілувати її в солодкі уста, і з розгону вдарився своїм досить-таки показним носом об діадему з блискучих діамантів, яку мала красуня носила в чорних кучерях. Гострий біль від удару об гранчасті шліфовані камені настільки протверезив його, що він звернув увагу на діадему. А діадема нагадала йому чарівну Гамагею і все те, що майстер Блоха розповідав про цю знадливу істоту. І він подумав собі, що для принцеси, дочки могутнього короля, його кохання не може мати ніякої ціни і що вся її поведінка, яка начебто свідчила про палку любов до нього, насправді була тільки лицемірством і оманною, якою підступна красуня хотіла добути в нього чарівну блоху. Від цих думок кров ніби замерзла в нього в жилах, і якщо його любовне полум'я й не зовсім погасло, то принаймні стало не так гаряче.

Перегрінус лагідно звільшився з обіймів красуні й тихо мовив, опустивши очі:

— Ох боже мій! Адже ви дочка могутнього короля Секакіса, прекрасна, осяйна, благородна принцеса Гамагея! Пробачте, принцесо, що я не зміг побороти свого почуття і наробив стільки дурниць, поводився, як божевільний. Але ви самі, найясніша...

— Що ти кажеш, — перебила Перегрінуса Дертъє Ельвердінк, — що ти кажеш, мій любий друже? Я — дочка могутнього короля? Я — принцеса? Та я ж твоя Аліна, що кохатиме тебе до божевілля, якщо ти... але що це зі мною? Аліна, королева Голконди? Вона ж давно вже в тебе, я розмовляла з нею. Добра, мила жінка, тільки вже постаріла і давно втратила ту вроду, що мала, коли виходила заміж за французького генерала. Горе мені! Я, мабуть, не справжня, мабуть, я ніколи не царювала в Голконді? Горе мені!

Вона заплющила очі й захиталася. Перегрінус поклав її на капалу.

— Гамагея? — вела вона далі, наче сомнамбула. — Гамагея, кажеш ти? Так, я пригадую себе у Фамагусті! Власне, я була там чудесним тюльпаном... але ні, я вже тоді відчувала в грудях палку любовну тугу... Та годі, годі про це!

Красуня замовкла — здавалося, вона зовсім засинала.

Перегрінус зважився на ризикований крок: спробував покласти її зручніше. Та тільки-но він обережно взяв сонну в обійми, як боляче вколов пальця об шпильку, непомітну серед складок одягу. За звичкою він кладнув пальцями. Майстер Блоха сприйняв це як умовний знак і миттю вставив йому в зіницю мікроскопічне скельце.

Як і завжди, Перегрінус побачив за роговою оболонкою очей дивне плетиво нервів і жилок, що йшло десь у глибину мозку. Але в тому плетиві вилися ще якісь ясні, блискучі, срібні нитки, мабуть, разів у сто тонші за пайтоншу павутину, і саме ті нитки, що здавалися нескінченними, бо тяглися з мозку в іпшу невідому царину, недосяжну навіть мікроскопічному оку, будши, може, думками вищого виду, заплутували думки простіші й приступніші. Перегрінус бачив то строкаті квітки, що набирали вигляду людей, то людей, що розчинялися в землі й потім показувалися з неї камінням і металами. А серед них рухалися різноманітні химерні істоти, що безперестанку міняли свою форму й говорили дивовижними мовами. Жодне явище не узгоджувалося з іншими, і їхній дисонанс ніби виливався в моторошному, жалісливому стогоні, що розтинав повітря. Проте саме цей дисонанс додавав ще більшого чару глибокій основній гармонії, яка переможно виривалася назовні і все, що здавалося роздвоєним, об'єднувала у вічну, невимовну радість.

— Хай вас не бентожить,— прошепотів майстер Блоха,— хай вас не бентежить, дорогий пане Перегрінусе, те, що ви бачите. Це сонні думки. Може, за ними й ховається щось більше, але тепер не час його досліджувати. Ви тільки збудіть спокусницю, назвавши її справжнім ім'ям, а тоді розпитуйте її, що вам завгодно.

Оскільки ж красуня мала різні імена, то можна собі уявити, що Перегрінусові нелегко було вирішити, котре з них справжнє. Але він, пітрохи не задумуючись, вигукнув:

— Дертъ Ельвердік! Мила, люба дівчино, невже це не облуда? Чи можливо, що ти мене справді могла полюбити?

— Як ти можеш сумніватися, мій Перегрінусе? Хіба дівчина зважиться на те, на що зважилась я, коли серце в неї не палає коханням? Перегрінусе, я кохаю тебе, як нікого, і якщо ти хочеш бути моїм, то й я твоя всією душею і лишуся в тебе тому, що не можу розлучитися з тобою, а не тому, що бажаю звільнитися від дядькової тиранії.

Срібні витки зникли, а думки, впорядкувавшись, казали: «Як це сталося? Спершу я прикидалася, що люблю його, тільки для того, щоб вернути собі й Левенгукові майстра Блоху, а тепер я справді його покохала. Піймалася у власні тенета. Я вже не думаю про майстра Блоху, а хотіла б довіку належати цьому чоловікові, який здається мені кращим за всіх, кого я досі бачила».

Можна собі уявити, яку пожежу розпалили ці думки в грудях у Перегрінуса. Він опустився навколішки перед красунею, почав палко вицілювати їй ручки, називав її своїм щастям, своїм блаженством, своїм божеством.

— Ну,— прошепотіла Дертъє і лагідно пригорнула його до себе,— ну, мій милий, тепер ти, напевне, не відмовишся виконати прохання, від якого залежить не тільки спокій, а все життя твоєї коханої.

— Вимагай,— мовив Перегрінус, ніжно обіймаючи її,— вимагай усе, що хочеш, світе мій, твоє найменше бажання — для мене закон. Усе, що в мене є найдорожчого, я з радістю принесу в жертву твоєму коханню.

— Горе мені,— прошепотів майстер Блоха.— Хто б подумав, що зрадливиця переможе. Я пропав!

— То слухай же,— повела далі красуня, відповівши на його палкі поцілунок,— слухай же, я знаю, як...

Раптом двері розчинилися, і в кімнату зайшов пан Георг Пелуш.

— Цегеріт! — У розпачі вигукнула красуня й перитомна впала на канапу.

А будяк Цегеріт кинувся до принцеси Гамагеї, схопив її на руки і прудко, як вітер, вискочив з кімнати.

Цього разу майстер Блоха був урятований.

ПРИГОДА П'ЯТА

*Дивовижне слідство і подальша мудра
й розважна поведінка пана таємного радника Кнарпанті.
Думки молодих поетів-ентузіастів і дам-письменниць.
Міркування Перегрінуса про своє життя
і вченість та розважність майстра Блохи.
Рідкісна доброчинність і стійкість пана Тиса.
Несподіваний кінець небезпечної і трагічної сцени*

Ласкавий читач пригадає, що папери пана Перегрінуса Тиса були конфісковані, щоб з їхньою допомогою швидше напасти на слід злочину, який не був піколи вчищений.

Член міської управи і таємний радник Кнарпанті якнай-уважніше перечитали кожну нотатку, кожеш лист, навіть кожну записочку, знайдену серед тих паперів (не поми-наючи кухонних рахунків і списків білизни, наготованої прачці), але в своєму слідстві прийшли до цілком проти-лежних висновків.

А саме: член управи не знайшов у паперах жодного слова, що містило б у собі бодай натяк на злочин, у якому звинувачували Перегрінуса. А видюче соколине око таєм-ного радника Кнарпанті, навпаки, побачило в нотатках пана Перегрінуса Тиса дуже багато такого, що свідчило про нього як про надзвичайно небезпечну людину. Колись, іще зеленим юнаком, Перегрінус вів щоденник, і в тому щоденнику було безліч сумнівних місць, які не тільки виставляли в дуже невигідному світлі напрям його думок щодо викрадення молодих жінок і дівчат, а й незаперечно доводили, що він уже не раз робив ці злочини.

Так, в одному місці стояло: «Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні». Далі: «Та викрав я ту, що найкраща між вас». Далі: «Я викрав у нього ту Маріанну, ту Філіну, ту Міпьюну». Далі: «Я люблю ці викрадення». Далі: «Юлію неодмінно треба було викрасти, і так воно й ста-лося: я паслав переодягнених людей, щоб вони падали на неї під час прогулянки в лісі на відлюдній стежці і за-брали з собою».

Крім цих фатальних місць у щоденнику, був знайдений також лист якогось приятеля в дуже підозрілою фразою: «Я попросив би тебе викрасти в нього Фредеріку, де тіль-ки зможеш і як зможеш».

Усі наведені речення, як і добра сотня інших фраз, де траплялися слова «викрадення», «викрасти», «викрав», мудрий Кнарпанті не лише підкреслив червоним олівцем, а й переписав, звівши докупи, на окремий аркуш паперу. Таємний радник був страшенно задоволений своєю робо-тою: аркуш мав дуже перекопливий вигляд.

— Гляньте-но, шановний колего,— мовив Кнарпанті членові управи,— гляньте-но, хіба я не казав? Цей Пере-грінус Тис — страшна, огядна людина, справжній до-жуап. Хтозна, де тепер шукати бідолашних жертв його жирування, всіх тих Маріанн, Філін і як там їх ще. Далі відкладати не можна: треба негайно вгамувати негідника, а то він своїми викраденнями вже не в слъози все благо-словенне місто Франкфурт. Уже з самих його свідчень у щоденнику видно, які він робив страшні злочини! Гляньте

ось на це місце, шановний пане колего, і ви самі побачите, які жахливі задуми випошує цей Перегрінус.

У тому місці щоденника, на яке мудрий таємний радник Кнарпанті звернув увагу члепа управи, було написано: «На жаль, сьогодні мене посіла смертельна туга». Слово «смертельна» було підкреслене, і Кнарпанті заявив, що людина здатна на які завгодно злочини, коли вона тужить, що не заподіяла нікому смерті.

Член управи ще раз сказав, що, на його думку, в паперах папа Перегрінуса Тиса немає й натяку на будь-який злочин. Кнарпанті недовірко похитав головою, і тоді член управи попросив його ще раз прослухати всі ті місця, що їх той сам відзначив як підозрілі, але в ширшому контексті.

Ласкавий читач зараз переконається, яким високим хистом угадувати чужі наміри володів Кнарпанті.

Члеп управи розгорнув злощасний щоденник і почав читати: «Сьогодні я вдвадцять дивився Моцартові «Викрадення із сераля» з однаковим захватом. Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні». Далі: «Квітки, ви чудові усі до одної, та викрав я ту, що найкраща між вас». Далі: «Я викрав у нього ту Маріанну, ту Філіну, ту Міньйону, бо він надто входив у ті образи, фантазував про старого арфіста і сварився з Ярно. «Вільгельм Мейстер» — книжка не для тих, хто щойно встав на ноги після тяжкої первової хвороби». Далі: «Юнгерове «Викрадення» — гарна комедія. Я люблю ці викрадення, бо вони особливо по-жвавляють інтригу». Далі: «Погапо продуманий план заводять мене в глухий кут. Юлію неодмінно треба було викрасти, і так воно й сталося: я наслав переодягнених людей, щоб вони напали на неї під час прогулянки в лісі на відлюдній стежці і забрали з собою. Я незвичайно тишився цим новим задумом і досить широко розвинув його. Взагалі ця трагедія була дуже цікавою базграничною захопленого хлопчика, і я шкодую, що вкинув її в піч». У листі писалося: «Як часто ти, щасливцю, бачиш у товаристві Фредеріку! Мабуть, Моріц нікого до неї не підпускає і всю її увагу забирає на себе. Якби ти не був такий несміливий і не тікав від жінок, я попросив би тебе викрасти в нього Фредеріку, де тільки зможеш і як зможеш».

Та Кнарпанті стояв на своєму. Він заявив, що навіть контекст не рятує справи, бо найбільша хитрість злочинця саме в тому й полягає, що він ці вислови так розчиняє в інших фразах, щоб на перший погляд вони здавалися

цілком інертними й невинними. Як на особливий зразок такої хитрості глибокодумний Кнарпанті вказав членові управи на один вірш, знайдений у паперах Перегрінуса, де йшлося про скрадливі кроки часу. Кнарпанті страшенно пишався своєю прозірливістю, завдяки якій зразу ж розпізнав, що в цьому вірші слово «викрадепця» навмисне розчленовано й змінено, щоб відвернути від нього підозру.

Міська управа все-таки не захотіла провадити далі слідство над звинувачуваним Перегрінусом Тисом, і юристи вжили в цьому випадку вислів, який уже тому доречно тут навести, що в казці про майстра Блоху він справляє чудне враження, а оскільки найкращою оздобою казки ми справедливо вважаємо *чудесне*, то не треба викидати з неї й чудне, як ще одну приємну рисочку до тієї оздоби. Вони (тобто юристи) сказали, що в цій справі зовсім відсутній *сogrus delicti*¹. Проте високомудрий радник Кнарпанті твердо наполягав на своєму, заявляючи, що йому начхати на *delictum*, аби тільки мати в руках сам *сogrus*², бо той *сogrus* — небезпечний викрадач і вбивця, пан Перегрінус Тис. Видавець просить ласкавих читачів, необізнаних із юриспруденцією, а особливо кожну з ласкавих читачок, звернутися до якогось молодого правознавця, щоб він пояснив їм це місце. Той правознавець зразу набундючиться й почне: «Юридичною мовою...» — і т. д.

Член управи вважав, що пана Перегрінуса Тиса належить допитати тільки з приводу нічного випадку, про який говорили свідки.

Перегрінус попав у досить скрутне становище, коли член управи почав допитувати його про ту подію. Він відчував, що як розповість геть усе, нітрохи не відступаючи від правди, його розповідь саме тому й здасться брехливою або принаймні вкрай неймовірною. Через те він і вирішив краще взагалі нічого не розповідати й побудував свій захист на тому, що, поки не виявлено самого злочину, в якому його звинувачують, він не вважає за потрібне давати пояснення з приводу тих чи інших випадків у своєму житті. Почувши цю заяву звинувачуваного, Кнарпанті страшенно зрадів, бо вирішив, що вона підтверджує всі його підозри.

Він досить-таки відверто сказав членові управи, що той не вмів як слід узятися до діла, а член управи, чоловік

¹ Склад злочину (*лат.*).

² Гра слів: «*сogrus*» означає також «людина», «особа» (*лат.*).

педурний і розважний, зрозумів, що коли дозволить Кнарпанті самому провадити допит, то Перегрінусові це не тільки не шкодить, а швидше може навіть вирішити справу на його користь.

Прозірливий Кнарпанті мав наготові понад сотню питань, з якими він напав на Перегрінуса і на які часто не легко було відповісти. Переважно мета їхня була одна: вивідати, що Перегрінус *думає* — і взагалі все своє життя, і зокрема за тих чи інших обставин, наприклад, записуючи підозрілі слова в свій щоденник.

Думання, вважав Кнарпанті, уже саме собою небезпечна операція, а в небезпечних людей воно ще небезпечніше. Далі він ставив різні підступні питання, як, наприклад, таке: хто був той літній чоловік у синьому сюртуку і коротко підстрижений, що з ним Перегрінус торік двадцять четвертого березня за обіднім столом у готелі домовлявся, як краще приготувати рейнського лосося? Або: чи він не розуміє й сам, що всі загадкові місця в його паперах справедливо викликають підозру, а те, що лишилося незаписаним, могло бути ще підозрілішим і навіть містити в собі беззастережне визнання у вчиненому злочині?

Цей спосіб допиту, та й сам таємний радник Кнарпанті видалися Перегрінусові такими дивними, що йому дуже захотілося взяти справжні думки хитромудрого крутія.

Він кладнув пальцями, і слухняний майстер Блоха швиденько вставив йому в зінвицю мікроскопічне скельце.

Думки Кнарпанті казали приблизно таке: «Я й сам нітрохи не вірю, що цей юнак викрав чи бодай міг викрасти нашу принцесу, яка вже кілька років тому втекла з мандрівним комедіантом. Але ж як було пропустити таку чудову нагоду! Як було не зчинити галасу задля власної користі! Мій миршавий володар збайдужів до мене, і двірський люд уже почав називати мене нудним мрійником, а часто навіть дурним і банальним. А тим часом ніхто з них не переважав мене розумом і смаком, ніхто не знав так, як я, всіх тих дрібних послуг, якими здобувають ласку у володаря. Хіба я не допомагав камердинерові князя чистити чоботи його вельможності? А тут як дарунок небесний звалилась на голову ця історія з викраденням. Звісткою про те, що я напав на слід принцеси, я раптом знов вернув собі ту пошану, яку був уже втратив. Мене знов вважають розважним, мудрим, спритним, а головне, таким відданим володареві, що зветь опорою держави, на якій тримається весь добробут.

З цієї справи нічого не вийде, та й не може вийти, бо те викрадення, яке справді відбулося, не вдасться приписати цьому добродієві, але це не має ніякого значення. Саме тому я й хочу так вимучити його своїм допитом, як тільки зумію. Бо чим дужче я його мучитиму, тим більша буде мені хвала за те, що я беру так близько до серця цю справу і так ревпо дбаю про добробут свого володаря. Мені аби тільки роздратувати цього юнака, наптовхнути його на якісь непродумані, задержувати відповіді. Тоді я товсто підкреслю їх червоним олівцем, додам до них належні примітки, і не встигне він зрозуміти, що й до чого, як уже постане в двозначному світлі, його оточить дух ненависті, і навіть такі безсторонні й спокійні люди, як цей член управи, будуть настроєні проти нього. Слава вмінню кидати чорну тінь па найневипніші речі! Таким хистом мене обдарувала природа, і завдяки йому я спекуюсь усіх ворогів, а сам розкошую далі. Мені смішно, що міську управу дивус завзяття, з яким я домагаюся з'ясування істини, бо я думаю тільки про себе і дивлюся на всю цю справу лише як на засіб додати собі ваги в очах володаря і отримати якнайбільше хвали й грошей. І якщо навіть із цього нічого не вийде, то все-таки ніхто не скаже, що мої зусилля були даремні, а швидше визнає, що я добре зробив, уживши заходів для того, щоб цей шахрай Перегрівус Тис і справді колись не викрав уже викраденої принцеси».

Певна річ, що Перегрівус, прочитавши таким чином думки велемудрого таємного радника, не дав себе вивести в рівноваги і не тільки не роздратувався, як хотів Кнарпанті, а влучними відповідями звів нанівець усю його дотепність. Член управи, здається, був цим дуже задоволений. А потім, коли Кнарпанті урвав свій пискінчений допит, — головним чином тому, що йому не вистачило повітря, — Перегрівус з власної волі кількома словами розповів членові управи, що дама, яку він того свят-вечора ва її певідступне прохання приніс до себе додому, була не хто інша, як небога оптичного майстра Левенгука, на ім'я Дертвє Ельвердінк, і що тепер вона перебуває у свого хрещеного батька, пана Сваммєра, який наймає помешкання в його будинку.

Свідчення визнали правдивим, і на цьому дивовижний процес був закінчений.

Щоправда, Кнарпанті вимагав продовжити допит і зачитав членам управи свій дотепний протокол, але цей

шедевр викликав у всіх лише гучний сміх. А потім члени управи ще й визнали, що було б найкраще, якби пан таємний радник Кнарпанті залишив Франкфурт і особисто віддав своєму володареві подиву гідний протокол як вагомий наслідок своїх зусиль, доказ своєї проникливості й службового запалу. Про незвичайний процес почало говорити все місто, і Кнарпанті, на превелику свою досаду, помітив, що люди, зустрівши його, гидливо кривляться й затуляють носи руками, а коли він сідав до спільного столу в готелі, сусіди вставали й пересідали на інше місце. Скоро він не витерпів і виїхав з міста. Так довелося Кнарпанті ганебно залишити поле бою, на якому він сподівався зібрати лаври.

Але те, що тут було розказано на кількох сторінках, у житті забрало чимало днів, бо ж Кнарпанті, звичайно, не зміг би за короткий час написати грубенський фоліант. А дивовижний протокол і справді розрісся в цілий фоліант. Щоденний виснажливий допит Кнарпанті, його дурна, зухвала поведінка дуже обурювали Перегрінуса: але ще дужче псувався його настрій від того, що він не знав нічого про долю Дертъє Ельвердінк.

Як було сказано ласкавому читачеві наприкінці четвертої пригоди, Георг Пепуш вихопив красуню з обіймів закоханого Перегрінуса й блискавично вискочив з нею за двері.

Перегрінус остовпів з подиву й переляку. Коли ж він нарешті отямився й хотів бігти за розбійником, колишнім своїм приятелем, у будинку вже нікого це було й стояла мертва тиша. Він насилу догукався стару Аліпу, яка, човгаючи капцями, з'явилася з найдальшого покою і заявила, що вона нічого не чула й не бачила.

Втративши Дертъє, Перегрінус мало не збожеволів. Але майстер Блоха почав його втішати.

— Ви ще зовсім не знаєте, — мовив він тоном, що підбадьорив би хоч якого невтішного, — ви ще зовсім не знаєте, дорогий пане Перегрінусе, чи справді прекрасна Дертъє Ельвердінк залишила ваш дім. Наскільки я розуміюся на таких речах, вона повинна бути десь недалеко; мені здається, що я відчуваю її присутність. Та якщо ви довіряєте мені, то послухайтесь моєї дружньої поради: ляшіть Дертъє, хай вона робить собі що хоче. Повірте мені, це особа вкрай мінливого настрою: може, вона й справді, як ви казали, тепер вас полюбила, та чи надовго? А як знов розлюбить, то ви так будете журитися, так мучитись, що, боронь боже, ще й збожеволієте, як будяк

Цегеріт. Ще раз кажу вам, киньте своє самотництво. Вам же буде краще. Чи багато ви дівчат знали на своєму віку, що вважаєте Дерт'є найкращою з усіх? Чи зверталися ви досі до якоїсь жінки з словами ласки і любові, що гадаєте, буцімто тільки Дерт'є може вас покохати? Ідіть, ідіть до людей, Перегрінусе, досвід покаже вам, що вони кращі, ніж вам здасться. Ви вродливий, ставний чоловік, і я не був би розумним і прозірливим майстром Блохою, якби не знав наперед, що вам ще усміхнеться щастя в коханні зовсім не там, де ви тепер сподіваєтесь.

Перегрінус уже порушив свій відлюдний спосіб життя, побувавши в громадських місцях, і тепер йому було не так важко відвідувати товариство, якого він рапніше уникав. Майстер Блоха щоразу робив йому велику послугу своїм мікроскопічним скельцем, і Перегрінус знов почав вести щоденник, у який записував найдивовижніші, пайкумедніші контрасти між словами й думками, що їх він спостерігав кожного дня. Можливо, видавцеві незвичайної казки під назвою «Володар бліх» згодом трапиться нагода опублікувати багато вартих уваги місць із того щоденника, але тут вони б уповільнили розповідь і викликали б невдоволення ласкавого читача. Можна лише сказати, що чимало фраз разом з думками, які їх супроводжували, стали стереотипними; наприклад, словам: «Будьте такі ласкаві, порадьте, що мені робити», — відповідала думка: «Він такий дурний, що повірить, начебто мені й справді потрібна його порада в справі, яку я давно залагодив, але це лестить йому!»; «Я цілком довіряю вам!» — «Я давно знаю, що ти шахрай!» і т. д. І, нарешті, треба ще згадати, що багато людей, коли Перегрінус дивився на них крізь мікроскопічне скельце, викликали в його душі велике збентеження. Це були, наприклад, юнаки, які все сприймали з величезним ентузіазмом і здатні були при кожній нагоді розливатися іскристим потоком найгучніших слів. А серед них, мабуть, найпишніше і найглибокодумніше висловлювалися молоді поети, сповнені фантазії і геніальності, яких обожнювали переважно дами. В одному ряду з ними стояли жінки-письменниці, що всі глибини земного існування, всі філософські основи й пекучі проблеми громадського життя знали, як то кажуть, мов свою кишеню, і вміли розповісти про них такими гучними словами, наче виголошували недільну проповідь. Якщо Перегрінуса здивувало, що срібні нитки в Гамагеїному мозку тяглися в якусь невідому царину, то не менше вразило й те, що він спостеріг у мозку

них людей. Він, щоправда, побачив і тут дивне плетиво жилок і нервів, але рівночасно помітив, що саме тоді, коли ці люди найвишномовніше розбалакували про мистецтво й науку, про тенденції духовного життя, ті жилки й нерви не тільки не заглиблювались у мозок, а, павпаки, росли в зворотному напрямку, тому чітко розпізнати їхні думки не було ніякої змоги. Перегрінус сказав про свої спостереження майстрові Блосі, що, як завжди, сидів у складці його краватки. Майстер Блоха пояснив, що то були зовсім не думки, як гадав Перегрінус, а тільки слова, що даремно намагалися стати думками.

Багато що тішило й смішило тепер пана Перегрінуса Тиса в товаристві, та й його найвірніший супутник, майстер Блоха, теж став зовсім не таким поважним, як був, — він раптом показав себе *aimable roué*, лукавим ласолобом. Він не пропускав жодної гарпенької шийки, жодної білої потилиці і при першій же нагоді перескакував із свого сховку на знадливу місцинку, де надзвичайно спритно ухилявся від переслідування тоненьких пальчиків. Цей маневр мав подвійну мету. По-перше, це була втіха для нього самого, а по-друге, він хотів, щоб і Перегрінус звернув погляд на принади, які, може, затьмарять у його серці образ Дертє. Але всі його зусилля були даремні, бо жодна з дам, до яких Перегрінус підходив тепер сміливо й невимушено, не здавалася йому такою гарною і граціозною, як його маленька принцеса. Та найдужче його кохання до малеської красупі живила та обставина, що в жодній іншій жінки він не читав у думках такого самого теплового почуття до себе, про яке чув з її слів. Він вірив, що ніколи не забуде Дертє, і щиро казав про це, чим неабияк лякав майстра Блоху.

Одного дня Перегрінус помітив, що стара Аліна хитро усміхається, частіше, ніж звичайно, нюхає тютюн, покашлює, мурмоче щось незрозуміле — словом, усією своєю поведінкою показує, що в неї є щось на серці і їй дуже кортить розповісти про нього. До того ж у неї на все була одна відповідь, до речі й не до речі:

— Так! Поживемо — побачимо, що воно буде!

Нарешті Перегрінус не витримав.

— Аліно! — вигукнув він. — Краще скажи зразу, що там знов сталося, замість ходити навколо й таємниче усміхатися.

— Ох, — мовила стара і стиснула кістляві кулаки, — ох, наша лялечка гарпенька, наша люба голубонька!

— Про кого це ти? — сердито перебив її Перегрінус.

— Та про кого ж, — цовела далі стара, усміхаючись, — про кого ж, пане Тисе, як не про вашу милу принцесу, про вашу любу наречену, що сидить там, унизу, в пана Сваммера.

— Аліцо, — закричав Перегрінус, — Аліно, бий тебе сила божа, вона тут, у нашому будинку, а ти аж тепер мені кажеш про це?

— А де ж, — відповіла стара так само незворушно, — а де ж принцесі ще бути, як не тут, де вона знайшла свою матір!

— Що? — вигукнув Перегрінус. — Що ти кажеш, Аліно?

— Так, — мовила стара, високо піднявши голову, — так, я справді Аліца, і хтозна, що ще виявиться пайближчим часом, перед вашим весіллям.

Анітрохи не зважаючи на петерціння Перегрінуса, що всіма святими закликав її говорити, розповідати далі, стара спокійнісінько всілася в крісло, дістала табакерку, взяла з неї добру пучку тютюну, а тоді почала дуже докладно й багатослівно доводити Перегрінусові, що нема більшої і гіршої вади за нетерплячку.

— Спокій, — казала вона, — спокій, сину мій, тобі най-потрібніший, а то боюся, щоб ти не втратив усього тієї хвилини, коли подумаєш, що вже його досяг. Перше ніж ти почуєш хоч одне слівце, ти повинен тихенько сісти он там, як слухняна дитина, і ні разу не перебивати мене, аж поки я скінчу.

Що Перегрінус мав робити? Він слухняно сів, як наказувала йому стара, і почув від неї багато чудного й дивовижного.

За її словами, панове Сваммердам і Левенгук билися ще й у кімнаті, до того ж страшенно товклися й галасували. Потім раптом усе затихло, а натомість почувся глухий стогін. Стара вже злякано подумала, що котрийсь із них смертельно поранений, та коли вона зацікавлено поглянула в шпарку від ключа, то побачила зовсім інше, ніж сподівалася. Сваммердам з Левенгуком схопили Георга Пепуша і так терли й давили його кулаками, що він ставав дедалі тонший і тонший. То його стогін так її був налякав. Коли нарешті Пепуш став тонкий, як стеблина будяка, вони спробували просунути його крізь шпарку від ключа. Уже половина тіла бідолашного Пепуша перевісилася в передпокій, коли стара, охоплена жахом, кинулась павтіки.

Скоро після того вона почула гучний регіт і побачила, як маги цілком мирно виводили з дому Пепуша вже в його природному вигляді. А на порозі кімнати стояла прекрасна Дерт'є і мавила до себе стару. Вона якраз мала вбиратися й хотіла, щоб та їй допомогла.

Стара не могла набалакатись про силу-силенну суконь, які маленька красуня діставала з усіляких старих шаф і показувала їй. Сукні були пишні, багаті, одна краща за одну. А такі коштовності, як вона там бачила, казала стара, можуть бути хіба в індійській принцеси. У неї й досі болять очі від їхнього блиску.

Далі стара розповіла, як вони, поки її голубонька одягалася, розмовляли то про те, то про се, як вона згадала покійного пана Тиса й колишнє веселе життя в цьому домі і як, нарешті, дійшла до своїх померлих родичів.

— Ви знаєте,— казала стара,— ви знаєте, любий пане Тисе, що я нікого так не шапую, як свою покійну хрещену матір, дружину вибивача. Вона побувала в Майнці і, здається, навіть у Індії і вміла молитися й співати по-французькому. І хоч це вона захотіла, щоб мене назвали нехристиянським ім'ям Аліна, я від щирого серця прощаю небіжчиці, бо саме від неї я навчилася делікатних манер, гречності й красномовства. Коли я вже багато всього розповіла про хрещену матір, принцеса почала мене розпитувати про моїх батьків, про діда з бабою і так усе далі й далі, про цілий мій родовід. Я вилила перед нею всю душу, розповіла їй щиро, що моя мати була майже така сама гарна, як я, хоч ніс мала гірший, бо я свій успадкувала від батька, і взагалі він у мене такої форми, як був у його роду споконвіку. Потім почала розказувати їй, як я на храму танцювала національний танок із сержантом Геберпіпом і як надягла блакитні панчохи з червоними клинцями. Господи! Що там казати, всі ми люди грішні. Та якби ви побачили, пане Тисе, що було далі! Спершу принцеса, слухаючи мене, хихотіла й сміялася, аж весело було дивитися на неї, а потім потроху затихла і втупилася в мене таким дивним поглядом, що мені аж моторошно стало. І ви тільки подумайте, пане Тисе, не встигла я й озирнутися, як вона раптом падає переді мною навколішки, хоче неодмінно поцілувати мою руку й вигукує: «Так, це ти, тепер я впізнаю тебе, звичайно, це ти!» Я була сплятеличена до краю. Коли ж я спитала, що це має означати...— І стара замовкла.

Перегрінус почав просити її швидше розповісти все до кінця, проте вона спокійно, неквапом узяла велику пучку тютюну й сказала:

— Стривай, сивку, не поспішай поперед батька в пекло. Всьому свій час і пора!

Перегрінус ще дужче напосівся на неї, йому кортіло почути, що ж було далі, але вона раптом весело зареготала. Перегрінус, насупившись, нагадав їй, що його кімната — не сцена, а він — не хлопчисько, якого можна морочити дурними жартами. Та стара вперлася кулаками в боки і аж заходилася від сміху. Вогненно-червоний колір її обличчя перейшов у приємний темно-вишпевий, і Перегрінус уже хотів хлюпнути їй в лице склянку води, коли вона якось опанувала себе й пасилу повела далі

— Ну хіба можна, — мовила вона, — хіба можна не сміятися з того дурисенького дівчиська! Ні, такого кохання немає більше ніде в світі! Ви тільки подумайте, пане Тисе... — І стара знов зареготала.

Перегрінус почав уже втрачати терпець. Нарешті він пасилу вишпав у неї, що маленьку принцесу посіла божевільна думка, будіміто він, Перегрінус Тис, прагне одружитися з старою Аліною, і їй, старій, довелося врочисто пообіцяти, що вона відмовить йому.

Перегрінусові здалося, що він заплутався в якійсь відьомській павутині. Йому стало так моторошно, що навіть у старій щирій Аліні він почав уже вбачати примару, від якої треба якнайшвидше тікати.

Але стара не пустила його, сказала, що їй треба негайно довірити йому одну річ, яка стосується принцеси.

— Тепер я вже певна, — таємниче сказала стара, — тепер я вже певна, що над вами, любий пане Перегрінусе, зійшла щаслива зірка, прекрасна і ясна, але тільки від вас залежить, чи вона вам світитиме й далі. Коли я почала запевняти принцесу, що ви в неї нестямно закохані і навіть гадки не маєте одружуватися зі мною, вона заявила, що не повірить у це і не віддасть вам своєї чарівної руки, поки ви не виконаєте одного її бажання, яке вона давно вже вношує в глибині серця. Принцеса каже, що ви прихистили в себе її служника, маленьке, гарнесеньке негрень, яке втекло від неї. Я почала заперечувати їй, бо знала б, якби в нас хтось такий був, але вона каже, будіміто хлопчєня тако малєсоньке, що може жити в горіховій шкаралущі. Оце саме негрєня...

— Нічого не вийде! — вигукнув Перегрінус, який давно здогадався, до чого веде стара, і стрімголов вибіг з кімнати, а потім і з дому.

За давнім, повсюдним звичаєм, герой повісті у хвилину великого душевного хвилювання біжить у ліс або принаймні у відлюдний гайок. Звичай цей добрий тому, що він не вигаданий, так і буває в житті. Тому й пан Перегрінус зробив не інакше: вискочивши з свого дому на Кінському ринку, він біг, не зупиняючись, аж поки вибіг за місто й досяг пайближчого гаю. Далі, оскільки в жодному гаю в романтичній повісті не бракує ні шелесту листя, ні шепоту й зітхань вечірнього вітерця, ні дзюркоту струмочків, ні мерехтіння хвилюнок і т. д., то, звичайно, й Перегрінус знайшов усе це в своєму сховку. Сівши на порослий мохом камінь, до половини занурений у чисті, як дзеркало, води струмка, який шемрів і хлюпотів хвилюнками навколо нього, Перегрінус твердо вирішив обміркувати чудну пригоду, що спіткала його останнім часом, і знайти аріаднину нитку, яка б вивела його з цього лабіринту найдивовижніших загадок.

Буває, що шелест листя, який то затихне, то здійметься знов, одноманітне дзюрчання води в струмку, рівномірний стукіт млина віддалік зіллються в один тон, і думки настрояться на нього, вже не снуються без ладу й ритму, а формуються в чітку мелодію. Так і Перегрінуса, коли він трохи посидів у цьому чарівному куточку, огорнув тихий, споглядальний настрій.

— Йй-богу, — мовив Перегрінус сам до себе, — йй-богу, навіть автор фантастичних казок не видумав би таких неймовірних, заплутаних пригод, які я насправді пережив за цих кілька днів. Краса, захват, кохання ідуть назустріч самітникам, що уникає жінок, і одного погляду, одного слова досить, щоб запалити в його грудях полум'я, мук якого він так боявся, не знаючи їх! Але місце, час, усі обставини появи невідомої, зпадливої істоти такі таємничі, що за ними явно видно дію якихось чарів, а зразу ж по тому маленька, шккчевна комаха, яку звичайно зневажають, виявляє свою вченість, розум, навіть магичну силу. І ця комаха говорить про речі, незбагненні звичайному людському глуздові, як про щось таке, що тисячі разів трапляється в нашому житті, скрізь і всюди, за мискою печені й за пляшкою вина. Може, я надто близько підійшов до махового колеса, яке рухають похмурі, невидимі сили, і воно захопило мене в свою круговерть? Чи такі дива, зненацька

звалившись на людину, не доводять її до божевілля? А тим часом я дуже добре почуваю себе. Мене вже навіть не дивує, що король бліх вирішив шукати в мене захистку, а за це довірив мені тасмницю, яка дає мені змогу читати приховані людські думки і таким чином ставить мене понад усякою життєвою облудою. Але куди приведе, куди зможе привести все це? Що, як за химерною личиною блохи ховається лихий демон, який хоче заманити мене в свої тенета й зачепити, хоче позбавити мене щастя кохання, що може сійнути мені тільки тоді, коли я володітиму Дертль? Чи не краще було б зараз-таки спекатись цього малого чудовиська?

— Це була дуже негарна думка, — перебив розмову Перегрінуса з самим собою майстер Блоха, — дуже негарна, пане Перегрінусе Тисе! Ви вважаєте, що тасмниця, яку я вам довірив, так мало варта? Хіба вам цей подарунок не здається найпереконливішим доказом моєї щирої приязні? Сором вам, що ви такі недовірливі! Ви дивуєтесь, що маленька комашка, яку всі зневажають, має такий розум і таку силу духа, але ваш подив — ви вже даруйте мені — свідчить лише про вашу недостатню освіту. Я б радив вам почитати, що сказано в грецького філософа Філона чи хоча б у трактаті Єрпіма Рораріуса «*Quod animalia bruta ratione utantur melius homine*»¹ або в його ж «*Oratio pro muribus*»² про душу тварин, яка мислить і керує своїми вчинками. Вам слід було б також дізнатися, що думали про розумові здібності тварин Ліпсіус і великий Лейбніц або що сказав про душу тварин вчений і мудрий рабін Маймонід. Тоді ви навряд чи вважали б мене через мій розум за лихого демона або міряли б духовну потугу фізичними розмірами тіла. Мені здається, що ви, врешті, схиляєтесь до сміховинного твердження іспанського лікаря Гомеса Перейри, який вбачає в тваринах тільки помистецькому зроблені машини, що не вміють думати, не мають своєї волі і рухаються автоматично, як заведені. Але ні, я не вірю, що ви можете дійти до такої банальності, ласкавий пане, і твердо перекопаний, що завдяки моїй скромній особі ви давно вже вдосконалили свій світогляд. Далі, я не зовсім розумію, що ви звете дивом, вельмишановний пане Перегрінусе, або як ви можете ділити на дивовижні й звичайні ті явища нашого буття, які, власне, і є

¹ Чому нерозумні живі істоти краще користуються розумом, ніж люди (лат.).

² Промови на захист мишей (лат.).

нашою другою природою, бо воля нас, а ми їх взаємно зумовлюємо. Якщо ж вас дивує щось лише тому, що вам такого ніколи ще не траплялося, чи тому, що вам не вдається побачити зв'язку між причиною і наслідком, то вишні тут тільки природна чи набута внаслідок хвороби недосконалість вашого погляду, яка обмежує вашу можливість пізнавня. Але — ви вже даруйте мені, пане Тисе, — найсмішніше тут те, що ви самі хочете розділити себе на дві частини, з яких одна визнає так звані дива і охоче вірить у них, а друга, навпаки, страшенно чудується з того визнання й тієї віри. Ви коли задумувались над тим, що вірите в сні?

— Ну що ви, — перебив Перегрінус маленького оратора, — ну що ви, любий мій! Як ви можете говорити про сні, коли це тільки наслідок якогось фізичного чи духовного розладу в нашому організмі!

На ці слова пана Перегрінуса Тиса майстер Блоха топецько, глузливо засміявся.

— Бідолашний пане Тисе, — сказав він трохи збентеженому Перегрінусові, — бідолашний пане Тисе, невже ви такі темні, що не бачите, яка це немудра думка? Відтоді, як хаос ущільпився в придатну для формування матерію, — а це сталося досить давно, — світовий дух ліпить усі образи з цієї матерії, і з неї ж такі виникають і сні з своїми картинами. А ті картини — не що інше, як начерки того, що було, а може, й того, що буде, які дух швидко накидає собі на втіху, коли тиран, що зветься тілом, звільняє його від рабської служби в себе. Але тут не час і не місце сперечатися з вами й пробувати переконати вас; та, може, з цього й не було б ніякої користі. Одне тільки я хотів би ще вам відкрити.

— Кажіть чи мовчіть, — вигукнув Перегрінус, — кажіть чи мовчіть, любий майстре, як ви вважаєте за краще, бо я вже переконався, що хоч які ви маленькі, а розуму й глибоких знань у вас куди більше, ніж у мене! Ви викликаєте в мене безмежне довір'я, хоч я й не зовсім розумію ваші приповіді.

— То знайте ж, — знов озвався майстер Блоха, — знайте ж, що ви зовсім по-особливому вплутані в історію принцеси Гамагеї. Сваммердам і Левсєгук, будяк Цегеріт і принц п'явок, а крім того, ще й геній Тетель, — усі прагнуть заплодити прекрасною принцесою, та й сам я мушу признатися, що, на жаль, моє давнє кохання теж прокинулось, і я міг бути таким дурцем, що поділився б своєю

владою з милою зрадницею. Але ви, пане Перегрінусе, ви тут головна дійова особа, без вашої згоди прекрасна Гамагея це може належати нікому. Якщо ви хочете довідатися про глибші, справжні рушійні сили цієї історії, яких я сам не знаю, то поговоріть про це з Левенгуком, бо він до всього доскіпався і напевне пробалакається, коли ви наберетесь мужності й добре насядете на нього.

Майстер Блоха хотів ще щось казати, коли це раптом з-за дерев вискочив якийсь чоловік і люто накинувся на Перегрінуса.

— Ага! — крикнув Пепуш (бо це був він), пестямно вимахуючи руками. — Ага, зрадливий, підступний друже! Я таки знайшов тебе! Знайшов цієї фатальної хвилини! Ставай же, пробий ці груди або сам упадеш від моєї руки!

І Пепуш вихопив з кишені два пістолі, один тицьнув у руки Перегрінусові, а сам з другим став у позу й вигукнув:

— Стріляй, боягузе!

Перегрінус також став у позу, але заявив, що ніяка сила в світі не примусить його зробити таку страшну дурницю — стрілятися з своїм єдиним приятелем, та ще й без видимої на те причини. Принаймні він нізащо не поважиться перший на життя приятеля.

У відповідь на це Пепуш дико зареготав, і тієї ж миті куля вилетіла з його пістоля і прострелила Перегрінусові капелюх. Перегрінус, не підіймаючи капелюха, що впав додолу, мовчки дивився на приятеля. Пепуш на кілька кроків підступив до Перегрінуса й глухо пробурмотів:

— Стріляй!

Тоді Перегрінус швидко розрядив свого пістоля в повітря.

Георг Пепуш голосно зойкнув, як божевільний, кинувся на груди Перегрінусові й жалісливо, нестямно закричав:

— Вона помирає... помирає з кохання до тебе, нещасний... Поспішай... рятуй її... ти можеш її врятувати! Врятуй її для себе, а мені дай загинути в незмірному розпачі!

І Пепуш помчав геть так прудко, що за хвилину Перегрінус згубив уже його з очей.

В Перегрінуса аж в грудях похололо. Він подумав, чи не сталося справді з маленькою принцесою якогось страшного лиха, що його приятель дійшов до такого божевілля, і чимдуж поспішив назад у місто.

Вдома стара Аліва, голосячи, сказала йому, що бідолашна принцеса раптом тяжко занедужала і, мабуть, скоро

помре. Старий пап Сваммер щойно сам пішов по найславнішого у Франкфурті лікаря.

Пригнічений горем, Перегрінус тихенько зайшов до кімнати Сваммера, яку йому відчинила стара. Маленька красуня, бліда, непорушна, як мрець, лежала на канапі, і Перегрінус аж тоді почув її тихий подих, коли став навколійки і схилився над нею. Тільки-но Перегрінус узяв холодну, як крига, руку хворої, на її блідих устах заграла болісна усмішка, і вона прошепотіла:

— Це ти, мій солодкий друже? Ти прийшов, щоб ще раз побачити ту, що так невимовно тебе кохас? Ох! Того вона й помирає, що не може дихати без тебе!

Перегрінус, не тямлячи себе з тяжкого горя, почав запевняти красуню, що й він її безмежно кохас і що він усім на світі ладен пожертвувати для неї. Слова перейшли в поцілушки, а в поцілуваннях, як подих кохання, знов почувлися слова.

— Ти знаєш,— так звучали ті слова,— ти знаєш, мій Перегрінусе, як палко я тебе кохаю. Я можу бути твоя, а ти мій, я можу миттю видужати, і ти побачиш мене квітучою, у всій пишноті молоді вроди. Як квітка, напоєна вранішньою россою, я радісно підійму похилону голову, але... віддай мені полоненого, мій любий, коханий Перегрінусе, а то я на твоїх очах помру в невимовних муках! Перегрінусе... я більше не можу... всьому кінець...

І красуня, що була трохи підвелася в постелі, зпов опустилася на подушки. Груді її бурхливо підіймалися й опадали, наче в смертельній агонії, уста посиніли, очі, здавалося, погасли. Охоплений божевільним страхом, Перегрінус схопився за краватку, проте майстер Блоха сам стрибнув на білу шию красуні й голосом, у якому бринів безмежний сум, вигукнув:

— Я пропав!

Перегрінус простяг руку, щоб схопити майстра, але раптом ніби якась сила втримала його, і в голові з'явилися зовсім інші думки, ніж ті, що володіли ним досі.

«Як,— подумав він,— ти хочеш віроломно зрадити того, кому обіцяв свою охорону, зрадити через те, що ти слабка людина, що тебе посіла божевільна пристрасть, що в тумані палкої жаги тобі здаються правдою слова, які можуть бути тільки хитрою облудою? І через те ти хочеш закувати в кайдани вічного рабства вільний, мирний, малевський народ, через те хочеш остаточно згубити свого приятеля єдиного, в якого слова не розбігаються з думками? Ні...

ні, опам'ятайся, Перегрівусе! Краще померти, ніж зрадити!»

— Дай... полоненого... Я помираю! — зативаючись, ледь чутним голосом мовила маленька красуня.

— Ні! — вигукнув Перегрівус, в дикому розпачі хапаючи її в обійми. — Ні... піколи! Але дай мені з тобою померти!

Тієї миті почувся пронизливий мелодійний звук, піби задзвонили маленькі срібні дзвоники, губи й щоки в Дертъ раптом порожевіли, вона скопилася з капапи і, судомно регочучи, застрибала по кімнаті, наче її вкусив тарантул.

Перегрівус з жахом дивився на те моторошне видовисько, з жахом дивився на цього й лікар, що, мов закам'янілий, зупинився на порозі, загородивши дорогу панові Свамеру, який ішов за ним.

ПРИГОДА ШОСТА

*Чудернацькі витівки мандрівних штукарів у винарні,
що скінчилися добрячою бійкою.*

Трагічна історія кравчика із Саксенгаузена.

Як Георг Пепуш дивує чесних людей.

Гороскоп.

Примний двобій знайомих у Левенгуківій кімнаті

Всі, хто проходив повз винарню, зупинялися, витягали шиї і заглядали у вікна. Людей збиралося все більше, вони все дужче товклися й штовхалися, все гучніше гомоніли, сміялися, галасували й реготали. Причиною цього шарварку були двоє незнайомих, що зайшли до винарні. І обличчям, і одягом, усім своїм виглядом вони були не схожі на тутешніх людей, якісь і бридкі, й смішні водночас, а вже таких чудернацьких штук, як вони виробляли, ніхто ще зроду не бачив. Один із них, старий, брудний і неприємний, був одягнений у довгий, дуже вузький сюртук із тьмяно-чорної лискучої матерії. Він то видовжувався й тоншав, то стяскався й ставав коротким товстуном, та ще й звивався, як хробак. Другий, з високою зачіскою, в строкатому шовковому піджаку й таких самих штапях, з великими срібними застібками, схожий на дженджика з другої половини вісімнадцятого сторіччя, раз по раз підлітав утору до стелі й плавно обускався пазад, хрипким голосом наспівуючи немелодійні пісні якоюсь зовсім невідомою мовою.

За словами господаря, обидва вони, один за одним, зайшли до винарні як порядні, скромні відвідувачі й замовили вина. Тоді почали все пильніше й пильніше приглядатися один до одного й розбалакалися. Хоч ніхто з гостей не розумів їхньої мови, проте з тону і з жестів видно було, що вони сперечаються, і дедалі завзятіше.

Раптом вони повставали, набрали теперішнього свого вигляду й заходилися виробляти ті химерні пітки, що збирали все більше глядачів.

— Той чоловік, — вигукнув хтось із глядачів, — той чоловік, що так гарно підлітає й опускається, мабуть, і є годинникар Деген з Відня, який винайшов літальну машину і раз по раз падає з нею сторч головою!

— Е ні, — мовив хтось інший, — це не літун Деген. Я б швидше подумав, що це кравчик із Саксенгаузена, якби не знав, що бідолаха згорів.

Не знаю, чи ласкавому читачеві відома історія кравчика із Саксенгаузена. Ось вона.

ІСТОРІЯ КРАВЧИКА ІЗ САКСЕНГАУЗЕНА

Якось у неділю тихий, побожний кравчик із Саксенгаузена, по-святковому прибраний, ішов з церкви зі своєю любовою дружиною. Надворі було холодно, увечері кравчик нічого не їв, крім половинки м'яко звареного яйця й квашеного огірочка, а вранці тільки випив чашечку кави, і тепер йому аж млосно ставало. А крім того, він у церкві співав, не шкодуючи голосу. От і захотілося кравчикові випити чарочку шлункової. Цілий тиждень він пильно працював і шанував свою любов дружину, навіть пошив їй із клаптів, що валялися під лавою, гарпу спідницю. Тому любя дружина ласкаво дозволила йому зайти до аптеки й зігрітися чарочкою. Кравчик так і зробив: зайшов до аптеки й попросив чарку шлункової. Недосвідчений учень, що лишився в аптеці, бо рецептаріус і провізор, одне слово, всі розумніші люди десь вийшли, помилився й дістав з полиці заткнуту пляшку, в якій був зовсім не шлунковий еліксир, а пальний газ, що ним наповнюють повітряні кулі. От його він і налив кравчикові повну чарку. Той, не довго думаючи, підніс чарку до рота й почав жадібно ковтати газ, як смачний напій. Та враз він відчув себе якось дивно, наче в нього за плечима вирости крила або хтось заходився гратися ним, як м'ячем. Бо він почав то підійматися вгору, то опускати, і все вище й вище, до самої стелі.

— О господи! — вигукнув він.— Як це я став таким гарним танцюристом!

А учень аж рота роззявив з подиву. Раптом хтось так рвучко відчинив двері, що вікно навпроти розчахнулося. Тієї ж миті сильний протяг підхопив кравчика, і він швидко, як вітер, вилетів у відчинене вікно; так його більше ніхто й не бачив. Минуло багато часу, і якось саксенгаузенці побачили ввечері на небі вогненну кулю, що своїм сліпучим блиском осяяла всю місцевість навколо, а потім, пригасаючи, впала на землю. Всі хотіли знати, що то впало, побігли на те місце, але не знайшли там нічого, тільки маленьку купку попелу та ще поряд *шпенник* з пряжки від черевика, клаптик жовтого квітчастого атласу і якусь гарпу річ, схожу на головку від ціпка. Всі задумались, як такі речі могли впасти з неба у вогненній кулі. Коли це надійшла й люба дружина зпиклого кравчика, і, тільки-по глянувши на знайдені речі, заломила руки, й розпачливо заголосила:

— Ой лишенько! Та це ж *шпенник* з пряжки мого любого чоловіка! Ой лишенько! Та це ж клаптик із святкового жилета мого любого чоловіка! Ой лишенько! Та це ж головка від ціпка мого любого чоловіка!

Проте якийсь великий вчений пояснив, що та головка зовсім не головка, а метеорит, або ж невдатне космічне тіло. Таким чином саксенгаузенцям і всьому світові стало відомо, що бідолашний кравчик, якому аптекарський учень дав пального газу замість шлункової горілки, згорів у небі і впав на землю метеоритом, або ж певдатним космічним тілом.

КІНЕЦЬ ІСТОРІЇ КРАВЧИКА ІЗ САКСЕНГАУЗЕНА

Кельнерові нарешті набридло дивитися, як чудернацький незнайомиць безперестанку то довшає, то коротшає, не звертаючи на нього ніякої уваги, і він поставив йому під самий ніс замовлену пляшку бургундського. Незнайомець негайно вп'явся в пляшку і не відірвався від неї, поки не висмоктав її до останньої краплі. Потім, мов непритомний, майже не рухаючись, повалився в крісло.

Гості вражено дивилися, як він, поки пив, дедалі більше роздимався і паренті став такий товстий, що геть утратив людську подобу. Літальний апарат другого теж начебто почав виходити з ладу, і незнайомиць, знесилвшись і за-

сапавшись, хотів уже зовсім опуститися додолу, та тільки-но помітив, що його супротивник лежить ледь живий, як миттю вискочив на нього й заходився щосили тамселити його кулаками.

Проте господар відтяг напасника й заявив, що негайно ж витурить його з винарпі, якщо він не втихомириться. Показувати свої штуки вони можуть скільки завгодно, але сваритися й битись, як вуличним розбишакам, він їм не дозволить.

Незнайомцеві, який умів літати, видно, не дуже сподобалося, що господар вважає його за штукаря. Він заявив, що не має ніякого стосупку ні до самих нікчемних фіглярів, ні до їхнього сумнівного мистецтва. Він, мовляв, колись був балетмейстером у театрі одного славетного короля, а тепер став дотепником без постійного місця праці і, відповідно до свого фаху, зветься Legépie¹. А що він, охоплений справедливим гнівом на того пегідника, підстрибував вище, ніж годиться, то це вже його справа і більше нічия.

Господар сказав, що все це не виправдує бійки. У відповідь дотепник заявив, що коли б господар знав, який то лихий і підступний чоловік, то й сам був би радий, щоб йому добре полатали боки. Він служив колись на французькій митниці, а тепер живе з того, що голить людей, пускає кров і ставить банки; звати його мосьє П'явка. Незграбний, недолугий, пенажерливий, він усім заступає шлях. Мало того, що той нікчема всюди, де тільки з ним зустріється, перехоплює й випиває перед самим носом у нього вино, як оце тепер, — він, падлюка, ще й поставив собі за мету ні більше ні менше, як відбити в нього красуню наречену і забрати її з Фравкфурта.

Митник чув усе, що казав про нього дотепник; він блимнув на нього маленькими, лютими очицями й звернувся до господаря:

— Не вірте, пане господарю, жодному слову з того, що тут набалакав цей вішальник, цей дурний дженджик. Аякже, гарний мені балетмейстер, що наступас своїми незграбними, як у слоца, лапами на теvdітні ніжки танцюристок, а під час піруетів вибиває режисерові, що стоїть біля куліси, кутнього зуба й бінокля з рук! І вірші в нього такі самі незугарні, як і ноги, стопи кульгають, немов п'япі, а замість думок — суцільна каша. І цей базіка, цей хвалько думає, що як йому часом щастить важко знятися вгору,

¹ Гевій (франц.).

як оспалому гусакові, то красуня має стати його нареченою!

— Ти зараз відчуєш, як той гусак дзьобається, клятий хробаку! — розлючено крикнув дотепник і знов кинувся до митника.

Але господар міцно схопив його ззаду й викинув у вікно, на превелику втіху юрбі, що зібралася на вулиці.

Як тільки дотепник опинився надворі, мосьє П'явка зразу ж набрав колишнього вигляду — став таким самим скромним, солідним добродієм, як був тоді, коли зайшов до винарні. Натовп вирішив, що це вже не той чоловік, який умів так подовжувати і вкорочувати своє тіло, і розійшовся. Митник ввічливо подякував господареві, що той оборонив його від дотепника, і на доказ своєї вдячності запропонував безкоштовно поголити його таким легким, приємним способом, як його ще зроду ніхто не голив. Господар помацав підборіддя, і воно здалося йому зарослим і колючим, тому він погодився на пропозицію мосьє П'явки. Митник узявся до роботи дуже вправно, але зпенацька так різнув господаря по носі, що з нього заюшила кров. Господар, побачивши в цьому лихий намір, сердито зірвався на ноги, схопив митника, і той так само швидко вилетів у двері, як дотепник у вікно. Невдовзі після того в сінях почувся страшний галас; господар, насилу встигнувши заліпити трупом порізаного носа, вибіг поглянути, що за дідько знову зчипив там гармидер.

Як же він здивувався, побачивши в сінях юнака, що однією рукою тримав за петельки дотепника, а другою митника й люто кричав:

— Ага, сатаницьке кодрло, ти мені більше не станеш на дорозі, не вкрадеш у мене Гамагеї!

Очі в юнака були витріщені й горіли диким полум'ям.

А дотепник і митник, перебиваючи його, верещали:

— Рятуйте... Рятуйте нас від божевільного, пане господарю! Віп уб'є нас... Він нас із кимось сплутав!

— Що ви робите, — вигукнув господар, — що ви робите, любий пане Пепуше? Вас ці диваки чимось образили? А може, ви справді з кимось їх сплутали? Це балетмейстер, пан Legépie, а це митник, пан П'явка.

— Балетмейстер Zegépie?.. Митник П'явка?.. — глухо проказав Пепуш. Віп пеначе прокинувся зі сну й приходив до тями.

Тим часом із зали вийшло ще двоє поважних городян, які так само знали пана Георга Пепуша, й теж почали

вмовляти його заспокоїтись і відпустити кумедних чужинців.

— Балетмейстер Legépie?.. Митник П'явка?..— ще раз проказав Пепуш і безсило опустив руки.

Чужинці, звільнившись, чимдуж чкурнули надвір, і перехожі на вулиці вражено побачили, як дотепник знявся в повітря й полетів геть понад дахом будинку, що стояв навпроти, а голяр зник у калюжі, що утворилася після дощу між бруківкою якраз перед дверима винарні.

Городяни завели зовсім розгубленого Пепуша до зали й запросили його випити з ними пляшку доброго вина. Пепуш не дуже опирався й залюбки скуштував шляхетного напою, хоч і сидів, немов закам'янілий, не озиваючись жодним словом. Нарешті обличчя його проясніло, і він привітно мовив:

— Ви добре зробили, мої любі друзі й приятелі, що не дали мені на місці вбити негідників, які були в моїх руках. Але ви не знаєте, які небезпечні істоти ховалися за тими чудерпацькими масками.

Пепуш замовк, і можна собі уявити, як напружено, з якою цікавістю чекали городяни, яку ж він таємницю їм відкриє. Господар також сів до них, і всі троє, поклавши лікті на стіл і збившись головами до купи, затамували подих, щоб не пропустити жодного слова з його розповіді.

— Бачите,— повів далі пан Георг Пепуш тихо й урочисто,— бачите, люди добрі, той, кого ви звете балетмейстером Legépie, насправді не хто інший, як лихий, незграбний гсній Тетель, а той, кого ви вважаєте за митника П'явку,— мерзенний кровонивця, огидний принц п'явок. Обидва вони, щоб ви знали, закохалися в принцесу Гамагсю, прекрасну дочку могутнього короля Секакіса, і обидва з'явилися сюди, щоб відбити її в будяка Цегеріта. Але це найбезглуздіша ідея, на яку здатна тільки дурна голова, бо, крім будяка Цегеріта, на цілому світі є лише одна істота, що може володіти принцесою Гамагсею, та й то ще хтозна, чи не даремно вона боротиметься за принцесу з будяком Цегерітом. Бо скоро будяк Цегеріт зацвіте опівночі у всій своїй красі і силі, і тієї хвилини, коли він помре в коханні, засяє вранішня зоря вищого життя. А будяк Цегеріт — це я, той що стоїть перед вами, тому ви, люди добрі, не поставите мені на карб, що я розгнівався на тих мерзотників і взагалі беру дуже близько до серця всю цю історію.

Слухачі пороззявляли роти, витріщили очі й не могли їй слова вимовити з дива. В них аж у голові макітрилось від того, що вони почули.

Пепуш вихилив цілий келих вина і сказав, звертаючись до господаря:

— Авжеж, пане господарю, ви скоро доживете до тієї хвилини, коли я розквітну як *cactus grandiflorus* і по всій околиці розіллється невимовно гарний запах ванілі, можете мені повірити.

Господар тільки їй спромігся промурмотіти дурну фразу:

— Тьху, бий тебе лиха година!

Але решта двох слухачів значуще презирнулися, і один сказав, беручи Георга за руку й поблажливо всміхаючись:

— Ви пачебто трохи розхвилювалися, любий пане Пепуше, може, випили б склянку водочки?

— Ані краплі,— перебив Пепуш зичливого порадища,— ані краплі! Хіба можна підливати воду в олію, коли вона кипить? Від того ще дужче спалахне полум'я! Ви вважаєте, що я розхвилювався? Дуже можливо. Треба бути самим дияволом, щоб лишитися спокійним після того, коли ти стрілявся, як оце я, з своїм найщирішим приятелем, а потім ще й сам пустив собі кулю в лоб! Нател! Я віддаю у ваші руки смертельну зброю, бо тепер уже всьому кінець.

Пепуш вихопив з кишені два пістолі, господар відсахнувся, а городяни схопили в руки ту смертельну зброю і, глянувши на неї, зареготали. Пістолі були дерев'яні, такі, як дітям дарують на різдво.

Пепуш начебто зовсім не помічав, що відбувається навколо нього; він сидів, глибоко замислившись, і лише раз по раз проказував:

— Аби мені тільки знайти його! Аби мені тільки знайти його!

Господар набрався відваги й несміливо спитав:

— Про кого це ви, шановний пане Пепуше? Кого ви не можете знайти?

— Якщо ви знаєте,— врочисто мовив Пепуш,— якщо ви знаєте кого-небудь, хто могутністю й чудесною силою може зрівнятися з королем Сскакісом, то назвіть мені його ім'я, і я поцілую вам ноги! А втім, я хотів вас запитати, чи ви не знаєте когось, хто був би знайомий з паном Перегрінусом Тисом і міг би мені сказати, де його знайти цієї хвилини.

— Ну, то я можу,— весело усміхаючись, відповів господар,— ну, то я можу вам прислужитися, вельмишапов-

ний пане Пепуше, і повідомити вас, що пан Тис якусь годину тому був тут і випив кухлик вюрдбурзького. Він був дуже задумливий, а коли я спитав його, що пового на біржі, раптом вигукнув: «Ох, Гамагес, серце моє! Я відмовився від тебе! Будь щаслива в обіймах Георга!» Тоді озвався якийсь чудний голосок: «А тепер ходімо до Левенгука й подивимось гороскоп!» Пан Тис швиденько допив вино і разом з безтілесним голоском вийшов з винарні; мабуть, обидва вони, і голосок, і пан Тис, подалися до Левенгука, що перебуває тепер у великій жалобі, бо всі його вчепі блохи поздихали.

Почувши це, Георг зірвався на ноги, мов несамовитий, схопив господаря за горло й закричав:

— Що ти кажеш, мерзенний віспику, оборонцю п'явок? Відмовився?.. Від неї відмовився?.. Від Гамагеї?.. Перегрінус?.. Секакіс?..

Господар сказав правду: він почув сріблястий голосок майстра Блохи, що радив панові Тису піти до мікроскопіста Левенгука — ласкавий читач уже знає навіщо. І Перегрінус послухався його.

Левенгук зустрів Перегрінуса солоденькою, огидною привітністю й тією покірною улесливістю, в якій виявляється вимушене, тяжке визнання чужої переваги. Але в Перегрінуса було вставлене в зіницю мікроскопічне скельце, і панові Антону ван Левенгукові нітрохи не допомгла вся його привітність і покора, — навпаки, Перегрінус зразу ж побачив досаду і навіть знехачість, що сповнювали його душу.

Левенгук почав запевняти гостя, що він надзвичайно радий його відвідинам і вважає їх за велику честь для себе, а думки його казали: «Я б хотів, щоб чорнокрилий сатана запроторив тебе в пекло, на самісіньке дно, а тим часом мущу прикидатися перед тобою привітним і покірним, бо трикляте розташування зірок поставило мене під твою владу і зробило все моє існування до певної міри залежним від тебе. Але стривай, може, мені пощастить перехитрувати тебе, бо хоч ти й благородного походження, а все-таки дурень дурнем. Ти думаєш, що прекрасна Дертъє Ельвердінк кохає тебе, і, може, навіть хочеш одружитися з нею? То звернися до мене по допомогу і миттю опишишся у мене в кулаці, хоч і маєш велику владу, про яку навіть не здогадуєшся. Тоді вже я все зроблю, щоб тебе згубити й заволодити Дертъє і майстром Блохою».

Звичайно, Перегрінус узгоджував свою поведінку з думками Левенгука і жодним словом не згадував про любов його серцю Дертє Ельвердінк; він заявив, що йому просто захотілося побачити дивовижну природничу колекцію пана ван Левенгука.

Поки Левенгук відчипяв великі шафи, майстер Блоха тихенько сказав па вухо Перегрінусові, що на столі біля вікна лежить його (Перегрінусів) гороскоп. Перегрінус обережно підійшов до столу й уважно глянув па гороскоп. Та оскільки він не розумівся на астрології, то різноманітні лінії, що загадково перехрецувалися, й інші дивовижні знаки лишалися для нього таємними й заплутаними, хоч як пильно він на них дивився. Йому тільки здалося дивним, що він цілком ясно впізнав самого себе в червоній блискучій крапці посеред дошки, на якій був накреслений гороскоп. Чим довше він дивився на ту крапку, тим виразніше вона прибирала форму серця і тим яскравішим ставав червоний колір; але мерехтіла вона ніби крізь якусь павутину, що нею була обсотана.

Перегрінус помітив, що Левенгук намагається відвернути його увагу від гороскопа. Добре подумавши, він вирішив спитати навпростець свого привітного ворога, що означає ця таємнича дошка, — адже той однаково не міг його обдурити.

Левенгук, лукаво усміхаючись, почав запевняти, що для нього немає більшої радості, як пояснити своєму вельмишановному приятелеві знаки на дошці, які він сам же й накреслив, наскільки йому вистачило його мізерних знань у цій справі.

А думки його казали: «Ого! Он ти куди хилиш, голубе! Що ж, непогану пораду дав тобі майстер Блоха! Хочеш, щоб я сам своїм тлумаченням таємничої дошки допоміг тобі з'ясувати, в чому полягає магічна сила твоєї дорогої особи? Я міг би тобі щось збрехати, але навіщо? Однаково, якщо я навіть казатиму тобі правду, ти ні на йоту її не зрозумієш, а лишишся таким самим йолопом, як і був. Мені легше і зручніше не морочити собі голови новими вигадками, а розповісти тобі про знаки на дошці стільки, скільки я вважатиму за потрібне».

Тепер Перегрінус знав, що коли він і не довідається про все, то принаймні не почує брехні.

Левенгук висунув на середину кімнати раму, схожу на мольберт, і поставив на неї дошку. Потім вони обидва всілися перед дошкою і мовчки вступилися в неї очима.

— Ви, може, й не здогадуєтесь, — почав нарешті врочисто Левенгук, — ви, може, й не здогадуєтесь, Перегрінусе Тисе, що ті риси, ті знаки на дошці, які ви так уважно роздивляєтесь, — то ваш власний гороскоп, який я накреслив за таємничими законами астрологічного мистецтва під час сприятливого розташування сузір'їв. «Звідки у вас таке зухвальство, як ви смієте проникати в плетиво моїх життєвих стежок, відкривати таємниці моєї долі?» — могли б ви спитати мене, Перегрінусе, і мали б на те цілковите право, коли б я не був спроможний зразу ж довести вам своє внутрішнє покликання до цього. Мені невідомо, чи ви знали славетного рабина Ісаака Бен Гаррафада або хоча б чули про нього. Багато глибоких знань мав рабин Гаррафад і серед них рідкісний дар читати на обличчі людини, чи душа її жила вже раніше в якомусь іншому тілі, чи вона цілком свіжа й нова. Я був ще дуже молодий, коли старий рабин помер від нестравності шлунка, переївши смачної страви з часнику. Євреї так швидко попесли його тіло на цвинтар, що небіжчик не мав часу зібрати й захопити з собою всі свої знання й таланти, які розсіяла хвороба. Радісні спадкоємці поділили їх між собою, але я встиг поцупити з-під самого їхнього носа дивовижний хист ясновидіння якраз тієї миті, коли від тріпотів на вістрі списа, що його ангел смерті приставив до грудей старого рабина. Так той незвичайний хист перейшов до мене, і я, як рабин Ісаак Бен Гаррафад, бачу по обличчі людини, чи її душа жила вже в іншому тілі, чи ні. Ваше лице, Перегрінусе Тисе, першого ж разу, коли я глянув на вас, викликало в мені дивні думки і сумніви. Я знав *напевне*, що ваша душа існувала задовго до вашого теперішнього життя, але яких вона набирала форм, ніяк не міг побачити. Довелося вдатись до сузір'їв і скласти ваш гороскоп, щоб розгадати цю загадку.

— І ви щось дізналися, — перебив Перегрінус приборкувача бліх, — ви щось дізналися, пане Левенгуку?

— Аякже, — відповів Левенгук ще врочистіше, — аякже! Я дізнався, що психічна основа, яка тепер надає життя гарному тілу мого дорогого приятеля, пана Перегрінуса Тиса, існувала віддавна, хоч, правда, тільки як ідея без усвідомлення свого образу. Гляньте сюди, пане Перегрінусе, уважно подивіться на червону крапку посеред дошки. Це не тільки ви самі; ця крапка — ще й той образ, якого ваша психічна основа в ті часи не могла усвідомити. Блискучим карбункулом лежали ви тоді в глибоких

надрах землі, а над вами, простягшись на зеленій поверхні, спала прекрасна Гамагея, тільки в тій несвідомості розчинявся і її образ. Дивні лінії, незнайомі розташування зірок перетинають ваше життя від того часу, коли ідея набула образу і стала паном Перегрінусом Тисом. Ви, самі того не знаючи, володієте талісманом. Цей талісман і є червоний карбункул; можливо, що король Секакіс носив його як коштовну оздобу в своїй короні або що він сам до певної міри був карбункулом; ну, та як би там не було, а він тепер у вас, але збудити його сонну силу має одна подія. А коли сила вашого талісмана збудиться, то вирішиться й доля однієї нещасної, що досі жила уявним життям поміж страхом і непевною надією. Ох! Найглибше магичне мистецтво могло дати чарівній Гамагеї лише уявне життя, бо талісман, що єдиний міг би тут подіяти, у вас було вкрадено! Тільки ви її вбили, і тільки ви здатні вдихнути в неї життя, коли карбункул запалас у ваших грудях!

— А ви можете, — знов перебив пан Тис приборкувача бліх, — а ви можете пояснити мені, пане Левенгуку, що це за подія, яка має збудити силу талісмана?

Приборкувач бліх витріщив очі на Перегрінуса. В нього був такий вигляд, наче він раптом опинився в незручному становищі й не знає, що сказати. А думки в нього були такі: «Хай йому чорт, як воно так вийшло, що я сказав більше, ніж хотів сказати? Аби хоч був не пробалакався про талісман, якого цей щасливий нікчема носить у собі і який може дати йому таку владу над нами, що нам усім доведеться танцювати під його дудку! А тепер щоб я ще й розказав йому про подію, від якої залежить пробудження сили його талісмана? Але що ж мені робити? Признатися, що я сам цього не знаю, що моє мистецтво безсиле розв'язати вузол, у який сплітаються всі лінії, і що мені навіть став млюсно, коли я розглядаю цей головний зоряний знак гороскопа, і моя шановна голова самому мені здається яскраво розмальованим картонним бовванцем для нічного ковпака? Ні, не признаюся, бо це тільки принизить мене, а йому дасть у руки зброю проти мене. Краще збрешу щось таке, щоб у цього бевзя, який вважає себе за бозна-якого розумного, мороз пішов поза шкірою і йому перехотілося далі надокучати мені запитаннями».

— Найдорожчий пане Тисе, — знов озвався приборкувач бліх, удаючи дуже стурбованого, — найдорожчий пане Тисе, не вимагайте від мене, щоб я розповів вам про ту

подію. Ви знаєте, що хоч гороскоп і дає нам чіткі й докладні відомості про деякі майбутні обставини нашого життя, але вічна премудрість завжди тримає від нас у таємниці, чим скінчиться загрозлива, небезпечна ситуація, і тут можливі й допустимі тільки непевні тлумачення. Я надто вас люблю, дорогий пане Тисе, як чудову, щирю людину, щоб передчасно непокоїти й лякати вас, бо якби не любив, то принаймні сказав би вам, що подія, яка має дати вам усвідомлення своєї могутності, може призвести й до того, що ви тієї самої миті в страшних, пекельних муках втратите свій теперішній образ. Але ні! Я про це теж мовчатиму і більше не скажу жодного слова про гороскоп. Тільки не лякайтеся, дорогий пане Тисе, хоч справи дуже кепські і я, за всіма своїми науковими даними, навряд чи зможу пообіцяти, що все скінчиться добре. Можливо, вас усе ж таки врятує від страшної небезпеки якесь цілком непередбачене розташування зірок, що тим часом лежить поза межами наших спостережень.

Перегрінуса дивувала безсоромна брехня Левенгука, але водночас весь перебіг справи, становище, в якому, сам про те не здогадуючись, опинився перед ним Левенгук, здалися йому такими неймовірно кумедними, що він не витримав і зареготав на все горло.

— Чому, — спитав трохи спантеличений приборкувач бліх, — чому ви так смієтесь, дорогий пане Тисе?

— Ви робите, — відповів Перегрінус, усе ще регочучи, — ви робите дуже мудро, пане Левенгук, що, жаліючи мене, не кажете про загрозливу подію. Бо, крім того, що ви надто мене любите, щоб непокоїти й лякати мене, у вас на це є ще одна поважна причина, ось яка: ви самі нічогісінько не знаєте про ту подію. Дарма ви силкувалися розв'язати заплутаний вузол, уся ваша астрологія мало чого варта, і якби вам на ніс не впав, зомлівши, майстер Блоха, бідні були б і ви, і ваше мистецтво!

Обличчя Левенгука спаленіло від люті, він стиснув кулаки, заскреготав зубами, затремтів, захитався і впав би зі стільця, якби Перегрінус не схопив його за руку так міцно, як Георг Пепуш бідолашного господаря випарні. Але господареві пощастило відскочити вбік і врятуватися. Пепуш миттю гайнув у двері і вскочив до кімнати Левенгука саме тієї хвилини, коли Перегрінус міцно тримав на стільці мага і він міг тільки люто мурмотіти крізь зуби:

— Проклятий Сваammerдаме, це, мабуть, ти мені таке вступнув!

Тільки-но Перегрінус побачив свого приятеля, він випустив приборкувача бліх, рушив назустріч Пепушеві і стурбовано спитав, чи минувся вже в нього той жахливий настрій, що сполукав його на такі небезпечні вчинки.

Пепуш, здавалося, був зворушений мало не до сліз. Він почав запевняти Перегрінуса, що зроду ще не робив стільки дурниць, як сьогодні. Найбільшою ж дурницею було те, що, пустивши собі в лісі кулю в лоб, він у якійсь винарні, вже й сам не знає, чи в Процлера, чи в «Лебеді», чи в «Садибі під вербами», чи ще десь, набалакав добрим людям казпа-чого, а господаря хотів підступно задушити тільки за те, що в його уриваних реченнях побачив звістку про пайщасливішу подію, яку він, Пепуш, може собі уявити. А тепер усі його злигодні скоро досягнуть своєї вершини, бо немає ніякого сумніву, що люди сприйняли його балачки, всю його поведінку як тяжкий напад шаленства, і він боїться, що йому не доведеться втішатися наслідками радісної події, бо його чекає божевільня. Потім Пепуш натякнув на те, що господар винарні розповів про поведінку й слова Перегрінуса і, почервонівши й опустивши очі, спитав, чи в наші часи, коли на світі вже не стало героїзму, можлива ще, мислима ще така жертва, така відмова на користь щасного товариша, в яку він навіть боїться повірити.

Перегрінус відчув велику полегкість, вислухавши Пепуша. Він почав палко запевняти його, що й гадки не мав хоч чимось скривдити свого випробуваного приятеля, що він урочисто зрікається всіх своїх претензій на руку й серце прекрасної Дертъє Ельвердінк і радо відмовляється від райського блаженства, хоч воно вже всміхалося йому вдалині яскравим, звабливим сяйвом.

— І тебе, — вигукнув Пепуш, кидаючись на груди приятелеві, — і тебе я хотів убити, а тому що не вірив тобі, застрілив самого себе! О, яке божевілля, які шалені вихватки збептеженої душі!

— Прошу тебе, — перебив товариша Перегрінус, — прошу тебе, Георге, отямся. Ти кажеш, що застрілив себе, а стоїш переді мною живий і здоровий! Як же це можна одне з одним узгодити?

— Ти правду кажеш, — відповів Пепуш, — здається, я дійсно не міг би говорити з тобою так розважно, як оце тепер, коли б справді пустив собі кулю в лоб. Та й люди кажуть, що мої пістолі були зовсім не смертельні, навіть не залізні, а дерев'яні, просто дитячі іграшки, тож, може,

й двобій і самогубство були тільки веселою іронією. Чи ми помінялися з тобою ролями і я починаю містифікувати самого себе й поводитись, мов дурна дитина, якраз тієї хвилини, коли ти виходиш із свого дитячого, казкового світу в справжнє, живе життя? Але хай там як, а мені треба перекопатися в твоєму благородстві й своєму щасті, і тоді зразу розвіються всі тумани, що затьмарюють мій зір і, може, обдурюють мене, як примарні образи фата-моргани. Ходімо, дорогий Перегрінусе, ходімо зі мною до прекрасної Дертъє Ельвердінк, хай я з твоїх рук прийму свою милу наречену.

Пепуш схопив приятеля під руку й хотів уже швиденько йти з ним до нього додому, коли раптом весь його памир виявився зайвим: двері відчинилися, й до кімнати вступила Дертъє Ельвердінк, мила й гарна, як ангел, а за нею старий пан Сваммер. Левенгука, що так довго стояв, немов закам'янілий, і тільки гнівно позирав то на Пепуша, то на Перегрінуса, тепер, коли він побачив старого Сваммердама, ніби вразив електричний удар. Він простяг назустріч йому стиснуті кулаки й люто закричав:

— Ага, ти прийшов глумитися з мене, старий облуднику? Даремні твої надії, сатано! Боронися: прийшла твоя остання година!

Сваммердам відскочив на кілька кроків і, оскільки Левенгук уже наставив на нього підзорну трубу, витяг для захисту таку саму зброю. Двобій, що почався в домі пана Перегрінуса Гиса, ладен був спалахнути знов.

Георг Пепуш кинувся поміж супротивниками і, спритно відбивши лівою рукою смертельний погляд Левенгука, що міг повалити додолу ворога, правою відхилив униз зброю, з якою Сваммердам так само блискавично став у позицію і якою міг поранити Левенгука.

Потім Пепуш голосно заявив, що він не допустить ніякої сварки, ніякої сутички між Левенгуком і Сваммердамом, поки добре не визнає причини їхньої суперечки. Перегрінусові вчинок приятеля так сподобався, що він, не довго думаючи, також став біч о біч з Пепушем поміж супротивниками й підтримав його заяву.

Левенгукові й Сваммердамові довелось поступитися. До того ж Сваммердам почав запевняти, що він прийшов зовсім не з ворожими памирами, а тільки хотів по-доброму домовитися з Левенгуком про долю Дертъє Ельвердінк і таким чином покласти край незгоді, яка надто довго роз'єднувала два створених один для одного принципи,

що тільки спільними зусиллями можуть вичерпати глибоко джерело мудрості. Сказавши це, він глянув на Перегрінуса Тиса, усміхнувся йому й додав, що, як він на- смілюється сподіватись, пан Перегрінус виступить у цій справі посередником, бо ж Дертъс, властиво, втекла в його обійми.

Левенгук, навпаки, запевняв, що хоч яблуком незгоди справді була Дертъс, він, крім того, відкрив нові підступи свого негідного колеги. Мало того, що той відбріхується, начебто не має в себе одного мікроскопа, який він за певних обставин отримав як відшкодування за відмову від своїх несправедливих претензій на Дертъс,— він ще й передав той мікроскоп іншому, щоб ще більше мучити й тривожити його, Левенгука. А Сваммердам присягався й божився, що ніколи не одержував того мікроскопа і має всі підстави вважати, що Левенгук підступно сховав його в себе.

— Дурні,— прошепотів майстер Блоха на вухо Перегрінусові,— дурні, вони говорять про мікроскоп, який тепер вставлений у ваше око. Ви знаєте, що я був присутній, коли Сваммердам і Левенгук уклали мирну угоду, хто з них володітиме принцесою Гамагесю. І ось, коли Сваммердам хотів уставити в зіницю лівого ока мікроскопічне скельце, яке він справді отримав від Левенгука, я поцупив його, бо воно по праву належало мені, а не Левенгуківі. Скажіть їм відверто, пане Перегрінусе, що той скарб у вас.

Перегрінус зразу ж, не довго думаючи, заявив, що він володіє мікроскопічним скельцем, яке Сваммердам мав отримати від Левенгука, але не отримав; а через те їхню угоду поки що не можна вважати дійсною і жоден з них, ні Левенгук, ні Сваммердам, на сьогодні не має безумовного права вважати себе за названого батька Дертъс Ельвердінк.

Після тривалої суперечки Сваммердам з Левенгуком зійшлися на тому, що пан Перегрінус Тис, вибравши собі за дружину Дертъс Ельвердінк, яка теж пізно його кохає, через сім місяців сам повинен вирішити, кого з мікроскопістів він хоче мати за названого батька Дертъс і свого тестя.

Але хоч яка гарна й знадлива була Дертъс Ельвердінк у своєму чарівному вбранні, яке, здавалося, шили амурчики, хоч якими ніжними, м'якими, закоханими очима вона дивилася на пана Перегрінуса Тиса, той усе ж таки не забув ні про того, хто знайшов у нього притулок, ні про

свого приятеля й лишився вірним даному слову, знов заявивши, що він відмовляється від руки Дертъє.

Мікроскопісти неабияк збентежились, коли Перегрінус оголосив, що найбільше право на руку Дертъє має Георг Пепуш, і зауважили, що припаймні він поки що не має влади над її волею.

У Дертъє Ельвердінк полилися з очей сльози, вона похитнулась і, майже непритомна, впала була б додолу, якби Перегрінус не підхопив її.

— Невдячний, — простогнала вона, — ти розбиваєш моє серце, відштовхуючи мене від себе! Але ти хочеш цього! Прийми ж іще один, прощальний поцілунок і дай мені померти!

Перегрінус нахилився до неї, та тільки-но уста його торкнулися уст малепької красуні, як вона так глибоко вкусила його в губу, що бризнула кров.

— Нечемо, — весело вигукнула вона, — отак тебе треба покарати! Будь розважний, візьми мене, хоч як би верещав той другий.

Тим часом мікроскопісти знов зчинили, бозна з якої причини, запеклу сварку. А Георг Пепуш у страшному розпачі кинувся до ніг прекрасної Дертъє і вигукнув голосом досить жалібним, як на охрипле горло невдатного коханця:

— Гамагеє! То в твоїх грудях уже погасло полум'я кохання, то ти вже забула чудове минуле у Фамагусті, забула прегарні дні в Берліні, забула...

— Дурний ти, Георге, — сміючись, перебила бідолаху малепька красуня, — дурний ти, Георге, із своєю Гамагеєю, із своїм будяком Цегерітом і з усіма своїми безглуздими химерами, які тобі, мабуть, наснилися. Я була й раніше прихильна до тебе, мій друже, прихильна й досі і, хоч той високий мсні більше подобається, вийду за тебе, але з однією умовою: якщо ти мені свято пообіцяєш, урочисто заприсягнешся, що докладеш усіх зусиль...

Красуня щось тихенько прошепотіла Пепушеві на вухо, але Перегрінус почув, що йшлося про майстра Блоху.

Тим часом мікроскопісти сварилися все запекліше, вони знов схопилися за свою зброю, і Перегрінус уже почав був утихомирювати їх, коли раптом їхнього гурту ще побільшало.

Двері відчинилися, почувся страшний крик і вереск, і до кімнати вбігли дотепник Legépie і голяр П'явка.

Нестямно вимахуючи руками, огидно кривлячись, вони кинулись до маленької красуні, і голяр уже схопив її за плече, але Пепуш з усієї сили відштовхнув мерзенного ворога, потім ніби обвився навколо нього своїм гнучким тілом і так стиснув його, що той заревів з болю, зробився тонкий, як прут, і витягнувся вгору.

Поки все це відбувалося з голярем, мікроскопісти, побачивши нових ворогів, негайно помирилися і спільними силами повели успішну боротьбу з дотепником. Дарма балетмейстер, коли його добре палупцювали внизу, знявся під стелю. Левенгук і Сваммердам схопили кожен по короткому, товстому дрючку й щоразу, коли дотепник хотів опуститися, гнали його знов угору, влучно молотячи по тій частині тіла, яка найкраще витримує удари. То була наче весела гра в м'яча, в якій дотепникові довелося взяти на себе найтяжчу, та ще й дуже невдячну роль м'яча.

Війна з демонічними чужинцями, здавалось, дуже налякала красуню; вона міцно пригорнулася до Перегрінуса й почала благодати його, щоб він забрав її від цієї небезпечної бійки. Перегрінус не міг відмовити їй, тим більше, що його допомога на полі бою, як він сам переконався, була непотрібна; тому він відпровадив красуню до її помешкання, тобто до кімнати свого поживця.

Досить сказати, що красуня, опинившись на самоті з Перегрінусом, знов почала всіма способами заманювати його в свої тенета. І хоч Перегрінус твердо пам'ятав, що вона тільки прикидається, прагнучи одного: поневолити бідолаху, який знайшов у нього захисток, — а все ж так розгубився, що навіть не згадав про мікроскопічне скельце, яке було б йому добре пригодилося.

Майстер Блоха знов опинився в небезпесці, але й цього разу його врятував пан Сваммер, що разом з Георгом Пепушем зайшов до кімнати.

Пан Сваммер був начебто дуже задоволений, зате в Пепуша очі палали люттю й ревністю. Перегрінус вийшов з кімнати.

З глибоким, гірким сумом у зраненому серці, похмуро, нічого не помічаючи навколо себе, подався він вулицями Франкфурта до міської брами, помпнув її і рушив далі до гаю, аж поки нарешті досяг тієї чарівної місцинки, де відбулася його дивна пригода з Пепушем.

Він знов замислився над своєю дивною долею, і ще милішим, ще принаднішим, чарівнішим, ніж будь-коли, по-

став у його уяві образ малепької красуні, кров швидше потекла в його жилах, серце забилося дужче, груди мало не розривалися від палкої жаги. Надто болісно відчував він, яка велика була його жертва, і йому здавалося, що тепер він уже ніколи не матиме щастя в житті.

Настала ніч, коли він повернувся в місто. Сам того не усвідомлюючи, може, тому, що в душі боявся вертатися додому, він заблукав у бічні провулки і врешті попав на Кальбахську вулицю. Якийсь чоловік з торбиною за плечима спитав його, чи не тут живе політурник Леммергірт. Перегрінус підвів очі й побачив, що він справді стоїть перед вузьким високим будинком, у якому жив палітурник Леммергірт. Високо вгорі світилися вікна працюючого палітурника, що не відпочивав навіть уночі. Чоловікові з торбиною відчинили, і він зайшов до будинку.

Перегрінус відчув докори сумління: в колотнечі, що випала на його долю останнім часом, він забув заплатити палітурникові Леммергірту за роботу, яку той для нього виконував; він вирішив уранці ж таки віднести свій борг.

ПРИГОДА СЬОМА

*Лихі підступи мікроскопістів, спільно задумані,
і їхня безперервна дурість.*

*Нові алегорії пана Перегрінуса Туса
і нова небезпека для майстра Блохи.*

*Розонька Леммергірт.
Віщий сон і кінець казки*

Хоч у нас і немає певних відомостей, чим скінчилася бійка в Левенгуковій кімнаті, проте лишається тільки припустити, що мікроскопісти з допомогою молодого Георга Пепуша отримали цілковиту перемогу над зловорожими прилюдями, а то б пан Сваммер не вернувся додому такий веселий і задоволений. З тим самим веселим, радісним виразом на обличчі пан Сваммер, чи, вірніше, пан Йоганн Сваммердам, другого ранку зайшов до пана Перегрінуса, коли той ще лежав у ліжку й провадив глибокодумпу розмову з майстром Блохою.

Побачивши пана Сваммердама, Перегрінус зразу ж звелів уставити собі в зіницю мікроскопічне скельце.

Сваммердам довго й нудно вибачався за свої надто ранні відвідини й нарешті сів коло самого ліжка, бо

візачо не захотів, щоб Перегрінус задля нього встав і накинув халат.

Він почав велесмовно й кучеряво дякувати Перегрінусові за його велику ласку: мовляв, той не тільки дав йому помешкання в своєму будинку, а й дозволив поселити в себе молоденьке і часом надто жваве й галасливе дівчисько. Та найбільшою ласкою він вважає те, що Перегрінус, не без того, щоб сам дечим не пожертвувавши, допоміг йому, старому, помиритися з його давнім товаришем і колегою Антоном ван Левенгуком. Зі слів Сваммердама виходило, що їхні серця відчули, як їх тягне одне до одного, саме тієї хвилини, коли на них напали дотепник з голярем і їм довелося рятувати прекрасну Дертъє Ельвердік від лихих демонів. А невдовзі по тому відбулося й справжнє, формальне замирення між ними.

Левенгук, так само як і Сваммердам, визнав добротворний вплив на них Перегрінуса, і найперше, що вони зробили, відновивши свої дружні стосунки, це разом розглянули і спробували, наскільки було їхньої змоги, витлумачити дивний і пеймовірно заплутаний гороскоп пана Перегрінуса Тиса.

— Що не вдалося, — сказав пан Йоганн Сваммердам, — що не вдалося моєму приятелеві Антону ван Левенгукові самому, того ми досягли спільними зусиллями. Це був другий дослід, який ми, незважаючи на всі перепони, виконали з блискучим успіхом.

— Дурний, короткозорий телепень, — прошепотів майстер Блоха, що сидів на подушці біля самого вуха в Перегрінуса, — він і досі вважає, що оживив принцесу Гамагею. Гарне мені життя! Таж їм тільки здається, що вона живе, а все через незграбність дурних мікроскопістів.

— Дорогий мій, — повів далі Сваммердам, який тим більше не почув майстра Блохи, що саме тієї миті гучно чхнув, — дорогий мій, незрівнянний пане Перегрінусе Тисе, ви — особливий вибранець світового духа, улюбленець природи, бо ви володієте найдивовижнішим, наймогутнішим талісманом, чи, висловлюючись правильніше, науковою мовою, найчудеснішим тсільменаєю або тільземотом, що колись, напоєний небесною росою, вийшов із лона землі. Саме я, а не Левенгук, з'ясував — і це робить честь моему мистецтву, — що той благословенний тсільменаєа походить від короля Накрао, який володарював у Єгипті задовго перед потопом. Проте сила талісмана не прокинеться до того часу, поки не настане певне розташування

зірок, центр якого міститься у вашій шановній особі. З вами самими, дорогий пане Тисе, має статися і справді станеться щось таке, що зразу ж, як тільки пробудиться сила талісмана, дасть вам відчуття те пробудження. Хоч би що казав вам Левенгук про найважливіший знак вашого гороскопа, всі його слова були брехнею, бо він нічого нічого не знав про нього, аж поки я не відкрив йому очі. Можливо, дорогий пане Тисе, що мій любий приятель хотів навіть налякати вас якоюсь страшною катастрофою, бо я знаю, він любить без потреби жахати людей, — але повірте вашому пожилцеві, який так шанує вас і, поклавши руку на серце, присягається, що вам зовсім нема чого боятися. Але мені все-таки хотілося б знати, чи ви вже тепер не відчуваєте, що володієте талісманом, і чи ви взагалі щось думаєте про всю цю справу?

І Свамердам, кисло усміхаючись, так щільно глянув у вічі панові Перегрінусу, наче хотів прочитати найпотемніші його думки; але, звичайно, він не міг цього зробити, не те що Перегрінус Тис із своїм мікроскопічним скельцем. За допомогою того скельця Перегрінус довідався, що до замирення мікроскопістів спричинилась не так їхня спільна боротьба проти дотепника й голяра, як саме цей таємничий гороскоп. Заволодіти могутнім талісманом — ось до чого тепер вони обидва прагнули. Що ж до таємничого, заплутаного вузла в гороскопі папа Перегрінуса Тиса, то тут Свамердам був такий самий безпросвітно темний, як і Левенгук, але він вважав, що нитка до цієї таємниці має неодмінно міститися в самому Перегрінусові. Цю нитку він і хотів спиритно видобути в Перегрінуса, а потім з допомогою Левенгука заволодіти нецінним скарбом, перше ніж Перегрінус узнає йому ціну. Свамердам був перекопаний, що талісман папа Перегрінуса Тиса вартий нітрохи не менше, ніж перстень премудрого Соломона, бо, так само як і той перстень, дає людині, яка ним володіє, цілковиту владу над царством духів.

Перегрінус відплатив старому Свамердамові тим самим — містифікацією за містифікацію. Він зумів відповісти так кучеряво, що Свамердам перелякано подумав, чи не почалася вже посвята в таємницю, відкрити яку не зміг ані він, ані Левенгук.

Він опустил очі, закашлявся і, затинаючись, замурмотів щось незрозуміле. Старий справді був у кепському становищі, у голові в нього настирливо снувалися дивні

думки: «Отуди к бісу!.. Що ж це таке? Невже це Перегрінус говорить зі мною?.. Хто ж я такий: вчений Сваммердам чи просто йолоп?»

Геть спантеличений, він нарешті опанував себе й мовив: — А тепер я скажу вам щось інше, вельмишановний пане Тисе, щось інше і, як мені здасться, краще й приємніше!

І Сваммердам почав говорити про те, що і він, і Левенгук дуже зраділи, коли дізналися про палке почуття прекрасної Дертъє Ельвердінк до пана Перегрінуса Тиса. Якщо раніше кожен із них мав свою власну гадку, вважаючи, що Дертъє має належати тільки йому і не повинна навіть думати про кохання й одруження, то тепер вони переконалися, що на неї чекає краща доля. А саме: вони вчитали в гороскопі Перегрінуса, що він неодмінно має взяти собі за дружину милу, чарівну Дертъє Ельвердінк, бо, за всіма ознаками, тільки тоді в його житті назавжди запанує щастя й добробут. Обидва вони ні на хвилину не мали сумніву, що й Перегрінус так само палко любить прекрасну Дертъє, а тому поклали собі, що це вже справа вирішена. Крім того, Сваммердам вважає, що пан Перегрінус Тис єдиний може легко усунути з дороги своїх суперників і що навіть найнебезпечніші супротивники, як, наприклад, дотепник і голяр, нічого йому не вдіють.

Перегрінус вчитав із Сваммердамових думок, що мікроскопісти справді вважали, начебто знайшли в його гороскопі вказівку на те, що він неминуче має одружитися з маленькою Дертъє Ельвердінк. Тільки тій немишучості вони й корилися, сподіваючись навіть з уявної втрати Дертъє дістати велику користь — заволодіти самим Перегрінусом Тисом разом з його талісманом.

Можна собі уявити, як мало вірив Перегрінус у мудрість і вченість мікроскопістів, коли вони не могли відгадати головного знаку гороскопа. Тому він не надав ніякого значення тим уявним ознакам, з яких нібито випливала неминучість його одруження з прекрасною Дертъє, і зміг без будь-якого насильства над собою ясно й рішуче заявити, що відмовляється від руки Дертъє, бо не хоче кривдити свого найкращого, найщирішого приятеля Георга Пепуша, який має давніші й законніші права на ту чудесну істоту, і що нізащо в світі не порушить свого слова.

Пан Сваммердам підвів сіро-зелені котячі очі, що досі були опущені, витріщив їх на Перегрінуса і всміхнувся, як хитра лисиця.

Якщо тільки дружні стосунки з Георгом Пепушем не дозволяють Перегрінусові дати волю своїм почуттям, сказав він, то цієї перепони вже немає, бо Пепуш хоч і не сповна розуму, а збагнув, що його одруження з Дертъє Ельвердінк суперечить розташуванню зірок і може принести з собою лише горе і згубу, а тому відмовився від усіх своїх претензій на руку Дертъє і тільки заявив, що він ладен віддати своє життя, захищаючи від недолугого йолопа дотепника і від кровопивці голяра красуню, яка не може належати більше нікому, крім його щирого приятеля Тиса.

У Перегрінуса мороз пішов поза шкірою, коли він вичитав у думках Сваммердама, що той казав правду. Охопленій дивними, суперечливими почуттями, він опустився на подушки й заплющив очі.

Пан Сваммердам наполегливо запрошував Перегрінуса спуститися вниз і самому з уст Дертъє й Георга почути, яке склалося становище. Нарешті він попрощався, так само велемовно й церемонно, як і вітався, коли прийшов до Перегрінуса.

Майстер Блоха, що весь час спокійно сидів на подушці, раптом перескочив до самого кінчика нічного ковпака пана Перегрінуса. Там він підвівся на довгих задніх лапках, заломив руки, потім благально простяг їх до неба й вигукнув здушеним від гірких сліз голосом:

— Горе мені, бідолашному! Я вже думав, що врятувався, аж бачу, що тільки тепер починається найнебезпечніша проба! Даремна вся мужність, уся непохитність мого шляхетного захисника, коли все, все повстає проти мене! Я здаюся! Всьому край!

— Чого ви так голосите, — озвався пан Перегрінус кволим голосом, — чого ви так голосите на моєму нічному ковпаку, любий майстре? Невже ви думаєте, що тільки вам є на що нарікати? Хіба я сам не опинився у найгіршому в світі становищі? Душа моя збурена і спантеличена, я не знаю, що мені робити й що гадати. Але не думайте, любий майстре, буцімто я такий дурний, що зважуся наблизитись до тієї скелі, об яку можу розбитися з усіма своїми чудовими намірами й ухвалами. Я не скористаюся запрошенням Сваммердама й не побачу більше Дертъє Ельвердінк.

— Правду кажучи, — відповів майстер Блоха, вернувшись на своє давнє місце на подушці біля вуха пана Перегрінуса Тиса, — правду кажучи, я й сам не знаю, чи не

порадити вам, навпаки, пегайно ж піти до Сваммердама, хоч як це мене лякає. Мені здається, що ліпії вашого гороскопа тепер усе швидше й швидше сходяться до купи і ви вже самі готові ввійти в червону крапку. Хоч який би був присуд темного фатуму, я бачу, що навіть майстрові Блосі від нього годі втекти і що було б так само безглуздо, як і даремно вимагати від вас, щоб ви мене врятували. Спустіться вниз, погляньте на неї, прийміть її руку, віддайте мене в револю, а щоб усе сталося так, як хочуть світила, без чужого втручання, це вдавайтесь до мікроскопічного скельця.

— Мені завжди здавалося, — мовив Перегрінус, — мені завжди здавалося, майстре, що у вас тверде серце й міцний дух, і раптом ви стаєте таким слабкодушким, таким несміливим! Та хоч би ви які були мудрі, хай навіть сам Рораріус, славетний нунцій Климента Сьомого, ставить ваш розум далеко вище за наш, ви все ж таки не маєте справжнього уявлення про тверду людську волю, принаймні надто мало її цінуйте. Ще раз кажу: я дотримаю свого слова, а щоб показати вам, яка непохитна моя ухвала не бачити більше красуні, я зараз устану й піду, як вирішив ще вчора, до палітурника Леммергірта.

— О Перегрінусе! — вигукнув майстер Блоха. — Людська воля — тендітна річ, часто вона ламається від легенького подмуху вітерця. Яка прірва лежить між тим, що хочеться, і тим, що стається! Часто життя буває суцільним бажанням, і часто людина від постійного бажання й сама вже не знає, чого вона бажає. Ви не хочете більше бачити Дертъє Ельвердінк, але хто може поручитися, що ви її не побачите наступної ж миті після того, як сказали про свою ухвалу?

Дивно, але й справді сталося так, як пророкував майстер Блоха!

Перегрінус устав, одягся і, вірний своєму намірові, хотів іти до палітурника Леммергірта; та коли він поминав двері Сваммердамової кімнати, вони раптом відчинилися навстіж, і Перегрінус, сам не знаючи як, опинився під руку із Сваммердамом посеред кімнати перед Дертъє Ельвердінк, яка почала весело й невимушено вицілювати його, вигукнувши мелодійним, як срібний дзвоник, голосом:

— Доброго ранку, любий мій Перегрінусе!

Але в кімнаті був і ще хтось: пан Георг Пепуш дивився у відчинене вікно й насвистував пісеньку. Враз він рвучко зачинив вікно і обернувся.

— Ах, це ти! — вигукнув він, ніби аж тепер помітив свого приятеля Перегрінуса. — Ах, це ти! Прийшов перевідати свою наречену? Що ж, так і має бути, і третій тут зайвий. Тому я зараз піду геть звідси, але перед тим дозволь сказати тобі, мій дорогий друже Перегрінусе, що Георг Пепуш гребує дарунком, який жалісливий приятель кидає йому, як милостиню убогому старцеві! Хай буде проклята твоя жертва, я не хочу нічим тобі завдячувати. Бери собі прекрасну Гамагею, яка тебе так кохає, але гляди, щоб будяк Цегеріт не пустив коріння під твоїм будинком і не зруйнував його.

Тон і вся поведінка Георга межували з брутальною похвальбою, і Перегрінуса образило до глибини душі те, що Пепуш так зле зрозумів його вчинок.

— Я ніколи й гадки не мав, — сказав він, не приховуючи своєї образи, — я ніколи й гадки не мав ставати тобі на дорозі. В тобі промовляє шаленство і ревлющі закоханого, а то б ти зрозумів, що я зовсім не винен у всьому тому, що ти сам навигадував. Не вимагай, щоб я вбив змію, яку ти годуєш у грудях собі па муку! То знай же, що тобі я не кидав ніякого дарунка, тобі я не приослав ніякої жертви, коли відмовлявся від найкращої з усіх, а може, і від пайбільшого щастя в своєму житті. Інший, вищий обов'язок, непорушне слово примусило мене до цього!

Охоплений шаленою люттю, Пепуш уже замахнувся кулаком на приятеля, але красуня кинулась поміж них, схопила Перегрінуса за руку і, засміявшись, вигукнула:

— Кінь того вікчемного будяка, хай собі йде! У нього самі дурощі в голові, а впертий і норовистий, як уся їхня будякова порода, сам не знає, чого хоче. А ти мій і залишишся моїм, милий, коханий Перегрінусе!

Красуня посадила Перегрінуса на канапу і без церемоній сіла сама йому на коліна. Пепуш, накусавшись удо-сталь пігтів, кинувся геть з кімнати.

Маленька красуня, знов одягнена в казкову, знадливу сукню з сріблястої тафти, була така сама мила й чарівна, як завжди. Перегрінус відчув, як у нього по жилах побігло електричне тепло її тіла, і все-таки часом його проймало крижаним, моторошним холодом, наче від подиху смерті. Вперше від ніби помітив у глибині очей красуні щось дивовижно бездушне, застигле, а в її голосі, навіть у шелестінні чудесної сріблястої тафти бриніло щось чуже, таке, що йому нізащо не можна було довіряти. Перегрінусу-

сові було прикро вгадувати, що того разу, коли слова Дертъ збіглися з її думками, вона була також одягнена в тафту. Чому саме тафта здавалась йому небезпечною, він і сам не знав, але думки про тафту і про щось зловісне спліталися самі одні з одними так, як сон з'єднує найрізноманітніші образи і люди заявляють, що то все дурниці, не розуміючи глибокого зв'язку між ними.

Зовсім не бажаючи ображати маленьке, миле створіння якоюсь хибною підозрою, Перегрінус зусиллям волі погамував свої почуття і тільки чекав сприятливої хвилини, щоб звільнитися з обіймів і втекти від райської змії.

— Але що з тобою, — мовила нарешті Дертъ, — що з тобою сьогодні, мій милий приятелю? Ти такий колодний, такий байдужий! Що в тебе на серці, життя мое?

— Голова болить, — відповів Перегрінус якомога невзворушніше, — голова болить... нудьга... дурні думки... А більше нічого нема, серце мов. Пустя мене на повітря, і все за кілька хвилин мине. Крім того, в мене є ще одна справа.

— Усе це, — вигукнула красуня, прудко зіскочивши з його колін, — усе це брехня, а сам ти — злісна мавпа, яку спершу треба приручити!

Перегрінусові аж полегшало, коли він опинився на вулиці, а вже майстер Блоха то просто не тямився з радощів. Сидячи на краватці в Перегрінуса, він безпереставку сміявся і так плескав у долоні, що було чути всім.

Перегрінусові не дуже подобалися ті бурхливі радощі, бо вони заважали йому думати. Він попросив майстра заспокоїтись, бо поважні люди вже почали позирати на нього докірливо, вважаючи, що то він сам так регоче й таке витворює на вулиці.

— Який же я дурень, — вигукнув майстер Блоха, що ніяк не хотів утихомиритись, — який же я несусвітений дурень, що міг сумніватися в перемозі там, де не треба було й боротися! Так, Перегрінусе, тепер я бачу, що ви перемогли ще тієї хвилини, коли навіть смерть коханої не могла похитнути вашої ухвали. Дайте ж мені натішитись, дайте вилити свою радість, бо хай я вже ніколи нічого не вгадаю, коли скоро не заблісне ясне сонячне світло й не осяє всіх тасмниць.

Коли Перегрінус постукав у двері до Леммергірта, ніжний жіночий голос відповів:

— Прошу!

Він відчинив двері. Якась дівчина, що була саме в кімнаті, ступила йому назустріч і привітно спитала, що йому потрібно.

Досить буде сказати ласкавому читачеві, що дівчині могло бути десь років вісімнадцять, що вона була швидше висока, аніж низенька, дуже струнка й чудової статури, що коси в неї були каштанові, очі сині, а шкіра — як атлас, зітканий з лілей і троянд. Та найцінніше було те, що на обличчі в дівчини світилася та ніжна таємниця дівочої цноти, високі небесні чари, які вдалося відтворити деяким давнім німецьким художникам на своїх картинах.

Тільки-но Перегрінус глянув у вічі чудесній дівчині, як йому здалося, неначе він досі перебував у тяжких кайданах, а тепер якась благодійна сила розбила їх і перед ним постав ангел світла, рука в руку з яким він ввійде у царство невимовного любовного щастя й блаженства.

Перегрінус так пильно дивився на дівчину, що вона потворвоїла, соромливо опустила очі й знов спитала, що добродієві потрібно.

Перегрінус насялу спромігся промурмотіти:

— Чи тут живе палітурник Леммергірт?

Коли ж дівчина відповіла, що Леммергірт справді тут живе, але саме вийшов у справах, Перегрінус почав щось плутано казати про палітурки, які він замовляв, про книжки, які Леммергірт мав йому принести, нарешті трохи оговтався й згадав про розкішне видання Аріоста, що його Леммергірт мав оправити в червоний сап'ян з багатими золотими оздобами. Від цих слів ніби електрична іскра пробігла по тілу в дівчини. Вона сплеснула руками й вигукнула із сльозами на очах:

— Ох, боже мій! То ви пан Тис!

Вона зробила такий порух, наче хотіла схопити Перегрінуса за руку, але швидко відступила назад і глибоко, полегшено зітхнула. Потім мила усмішка, ніби привітна вранішня зоря, осяяла обличчя дівчини, і вона почала дякувати й благословляти Перегрінуса за те, що він був доброчинцем для її батька й матері, і не тільки за те — ні! — а й за його лагідність, за його ласку, за ту величезну радість, за райське блаженство, яке він дав дітям своїми різдвяними подарунками. Вона хутко звільнила батькове крісло, що було завалене книжками, рукописами, брошурами й незшитими аркушами, підсупула його ближче й запросила Перегрінуса сісти. Потім дістала чудово оправленого Аріоста, обережно провела полотняною хусткою

по сап'яну й подала той шедевр палітурного мистецтва Перегрінусові. Очі в неї сяяли, бо вона добре знала, що Перегрінус палежно оцінить майстерну працю її батька.

Перегрінус витяг з кишені кілька золотих, проте дівчина, помітивши це, квапливо сказала, що не знає ціни за роботу, а тому не може взяти грошей, але якби Перегрінус був такий ласкавий трохи почекати, то було б найкраще, бо батько зараз повернеться. Перегрінусові здалося, що мерзенний метал стопився в його руці в грудку, і він засунув золоті в кишеню швидше, ніж витяг їх. Коли Перегрінус машинально сів у широке Леммергіртове крісло, дівчина простягла руку по свій стілець. З природної ввічливості пан Перегрінус зірвався на ноги й хотів підсунути їй стільця, та вийшло так, що він ненароком схопився не за спинку стільця, а за руку дівчини, і коли зважився легенько потиснути той скарб, то начебто відчув у відповідь теж щось схоже на потиск.

— Кицько, ну що ти робиш! — сказала раптом дівчина, нахилилась і підняла з підлоги клубок, який кицька тримала в передніх лапках, починаючи своє містичне ткання. Потім вона по-дитячому невимушено взяла за руку Перегрінуса, що був на сьомому небі від щастя, й ще раз запросила його сідати, а сама примостилась навпроти й заходилася щось плести.

Перегрінус ніби плив по хвилях розбурханого моря.

— О, принцесо! — раптом вихопилося в нього хтозна й чому.

Дівчина злякано глянула на нього. Йому здалося, що вона образилась, і він ніжно й сумно вигукнув:

— Люба, дорога мадемуазель!

Дівчина почервоніла й сказала, мило засоромившись:

— Батьки звуть мене Розонькою, то звіть мене так і ви, пане Тисе, адже я теж належу до тих дітей, яким ви зробили стільки добра і які вас так шанують.

— Розонько! — нестямно вигукнув Перегрінус і насилу стримався, щоб не кинутись до її ніг.

І тоді Розонька, спокійно орудуючи спицями, почала розповідати йому, як війна довела її батьків до найтяжчих злиднів, як її взяла до себе одна родичка, що жила в сусідньому містечку, як та родичка померла кілька тижнів тому і як вона вернулася назад до батьків.

Перегрінус чув тільки милий голос Розоньки, майже не розуміючи слів, і аж тоді перекопався, що це не чудесний сон, коли до кімнати зайшов Леммергірт і тепло приві-

тався з ним. Невдовзі після того з'явилася й дружина з меншими дітьми, і, як то часто буває, що в нез'ясованих глибинах людської душі найрізноманітніші почуття і враження сплітаються в дивний клубок, Перегрінус, коли він перебував у найбільшому екстазі, коли душа його раювала, як ніколи, раптом згадав, як буркотун Пепуш картав його за подарунки Леммергіртовим дітям. Йому було дуже приємно дізнатися, що ніхто з дітей не зіпсував собі шлунку ласощами, а радісно врочисті, навіть горді погляди, які вони кидали на високу заклепу шафу, де зберігалися розкішні іграшки, свідчили, що цей різдвяний подарунок здавався їм дивом, яке не може ніколи повторитися.

Отже, похмурий Пепуш зовсім не мав рації.

— О Пепуше,— мовив сам до себе Перегрінус,— у твою розбурхану, скаламучену душу не пробивається жодний промінь справжньої любові!

Кажучи це, Перегрінус мав на гадці щось більше, ніж ласощі й іграшки.

Тихий, лагідний, добрий Леммергірт з видимою втіхою позирав на Розоньку, що поралася в кімнаті. Вона принесла з кухні хліба й масла, накрила в пайдальному кутку маленький столик і почала готувати братам бутерброди. Діти весело тиснулись до улюбленої сестри і якщо з простимою дитячою жадобою й роззявляли роти трохи ширше, ніж годилося б, то це не дуже порушувало родинну гармонію.

Перегрінус захоплювався всім, що робила чарівна дівчина, і не тому, що пам'ятав Вертерову Лотту з її бутербродами.

Леммергірт підійшов до Перегрінуса й почав тихенько розповідати йому про Розоньку — яка вона добра й лагідна, яка мила дитина, як щедро господь наділив її вродою і яку він сподівається мати від неї радість. А найдужче його тішить те, додав він, весь засявши, що Розонька має хист і до шляхетного палітурного мистецтва й за тих кілька тижнів, які вона пробула вдома, досягла таких успіхів у цьому делікатному ремеслі, що вже робить усе куди краще за багатьох недолугих учнів, які роками марнують сап'ян і золото, а літери ставлять так криво, що вони нагадують п'яних семян, які заточуються, виходячи з шинку.

І щасливий батько довірливо прошепотів на вухо Перегрінусові:

— Я таки не витримаю, скажу вам щось, пане Тисе, а то вопо мені так і рветься з серця. Знаєте, що моя Розонька сама позолотила береги на Аріості?

Тільки-но Перегрінус почув це, як квапливо схопив оправлену в сап'ян кшижку, паче боявся, що якась зловорожа сила вкраде в нього ті святощі. Леммергірт сприйняв це як ознаку того, що Перегрінус хоче йти, й почав просити його, щоб він побув у них ще хоч кілька хвилин. Але саме це й нагадало Перегрінусові, що врешті час таки йти. Він швидко сплатив усі рахунки, Леммергірт, як звичайно, подав йому руку на прощання, а за ним його дружина, і Розонька також! Хлопці стояли на порозі, і, щоб віддати данину любовним дуроцям, Перегрінус, виходячи, вихопив у найменшого з рук недоїдений бутерброд і кинувся, наче за ним хто гнався, вниз сходами.

— Ну-ну! — мовив спавтеличений хлопець. — Що ж це таке? Якби пап Тис був сказав, що він голодний, я б віддав йому весь свій бутерброд!

А пан Перегрінус повільно йшов додому, насилу несучи під рукою важкий фоліант, і з таким радісним виразом на обличчі кусав недоїдений бутерброд, наче то була мапна небесна.

— Видно, з'їхав з глузду чоловік! — сказав якийсь городянин, що трапився назустріч Перегрінусові. І так міг подумати не тільки він.

Коли пан Перегрінус Тис зайшов у свій будинок, назустріч йому вибігла стара Аліна, злякано й стурбовано показуючи на кімнату пана Сваммердама. Двері туди були відчинені, і Перегрінус побачив Дертъє Ельвердінк, що сиділа в кріслі залякла, зморщена й змарніла на виду, наче встала з труни. А перед нею сиділи Пелуш, Сваммердам і Левенгук, такі самі залякли, схожі на трупи.

— Ну що воно за чортовиння, — бідкалася стара, — що воно за чортовиння в них там робиться! Сидять отак, бідолахи, цілісінький день, пічого не кажуть, не їдять, не п'ють і ледве дихають!

Пегрегрінусові й справді стало трохи моторошно від того страшнуватого видовища, та поки він підіймався сходами, зловісна картина потонула в бурхливому морі небесних марень, по якому захоплений Перегрінус плавав від тієї хвилини, як побачив Розоньку. Бажання, мрії, радісні сподівання завжди прагнуть перелитися в дружне серце. А де ще тепер бідолашний Перегрінус міг знайти таке серце, як не в доброго, чесного майстра Блохи? Йому

він хотів вилити свою душу, йому хотів розповісти все про Розоньку — те, що, власне, до пуття їй не можна розповісти. Та хоч скільки він гукав майстра Блоху, хоч скільки манів, той не з'являвся, десь зник. Після довгих пошуків Перегрінус знайшов у складці краватки, де майстер Блоха звичайно сидів під час прогулянок, малесеньку коробочку, на якій були написані такі слова:

«Тут лежить мікроскопічне скельце. Якщо ви пильно подивитесь лівим оком у коробочку, скельце миттю опиниться у вашій зіниці, якщо ж ви захочете виїняти його, треба тільки, тримаючи око над коробочкою, легенько натиснути на зіницю, і скельце впаде на дно. Я відлучився у ваших справах і зроблю все, що тільки зможу, для свого любого захисника.

Ваш найпокірніший слуга

майстер Блоха».

Для доброго, досвідченого романіста, що, озброївшись пером, упевненою рукою малює людські вчинки як його душа забажає, це була б найкраща нагода на прикладі Перегрінуса практично показати різницю між закоханістю й коханням, після того як він достатньо обгрунтує її теоретично. Багато чого можна було б тут сказати й про чуттєвий потяг, про одвічне прокляття первородного гріха і про небесну Прометееву іскру, що, запалюючи кохання, породжує справжню духовну єдність протилежних статей, яка й являє собою необхідний дуалізм природи. Хай собі та Прометеева іскра засвічує потім смолоскип Гіменей, як добру, яскраву домашню свічку, до світла якої гарно читати, писати, плести й шити, хай також веселі нащадки часом замузуються вишневим варенням, як усі їхні ровесники, — так уже ведеться в нас на землі. Крім того, таке небесне кохання дуже добре оспівувати у високій поезії, та найкраще й найважливіше те, що таке кохання — не якась там порожня химера, а воно справді існує, як може засвідчити багато людей, байдуже, чи воно їх зробило щасливими, чи нещасними.

Проте ласкавий читач, мабуть, давно вже здогадався, що пан Перегрінус Тис був лише добряче закоханий у маленьку Дертю, та аж тієї хвилини, як він побачив милого, чарівного ангела, Розоньку Леммергірт, в грудях у нього запалало справжнє кохання.

Але невелика дяка була б оповідачеві цієї найхімернішої, найдивовижнішої з усіх казок, якби він, крок за кроком дотримуючись церемоніального маршу хвацьких романістів, захотів щедро присмачити її пудотою, як того суворо вимагає кожен за всіма правилами написаний роман. А саме: якби він на кожному відтинку шляху, який звичайно годиться пройти закоханим, спокійно сідав собі відпочити. Ні! Краще помчімо, ласкавий читачу, як дужі, браві їздці на баских конях, просто до мети, не озируючись ні праворуч, ні ліворуч. Ось ми й приїхали! Зітхання, любовні скарги, сум, захват, раювання — все злилося до купи тієї хвилини, коли чарівна Розонька з милим дівочим рум'янцем на щоках призналася щасливому, як ніхто, Перегрінусові Тису, що вона його кохає, малко, безмежно кохає, що тільки пам і живе, тільки про нього й думає, що він її єдине щастя.

Та похмурий, підступний демон випускає свої чорні пазури навіть у найясніші, сонячні хвилини життя. Так! У темній тіні його згубного єства блякне й це сяйво. Так і в грудях Перегрінуса піднялися лихі сумніви, навіть більше; лиха підозра заворушилася в його грудях.

«Ну й що? — непаче почав нашіптувати йому якийсь голос. — Ну й що? Адже й Дертє Ельвердінк освідчувалася тобі в коханні, а насправді то була тільки мерзенна корисливість, бажання заманити тебе в пастку, щоб ти порушив слово й зрадив свого найкращого приятеля, бідолашного майстра Блоху.

Я заможний, і кажуть, що моя лагідність, моя щирість, яку багато хто зве дурістю, може здобути мені не зовсім безкорисливу прихильність у людей, а особливо в жінок. І ця, що тепер освідчується мені в коханні...»

Він швидко намацав рукою фатальний подарунок майстра Блохи, витяг коробочку й хотів уже відкрити її, щоб вставити в зіницю лівого ока мікроскопічне скельце й прочитати Розоньчині думки.

Він підвів очі, і чиста небесна синява прекрасних очей засяяла йому в душу. Розонька, добре помітивши його внутрішній порух, глянула на нього здивовано й майже стурбовано.

Враз його ніби пронизала блискавка, і душу йому пригнітило тяжке почуття власної зіпсованості.

«Як? — сказав він сам до себе. — Ти, гріпний блюзніре, хочеш прозирнути в небесно-чисту святиню цього ангела? Ти хочеш вивідати думки, що не можуть мати нічого

спільного з мерзенними вчинками бацальних душ, які дбають тільки про землю? Хочеш поглумитися з самого духа любові, випробовуючи його проклятим витвором грізних, таємних сил?»

І він квапливо сховав коробочку в кишеню. Йому здавалося, що він вчинив гріх, який ніколи, піколи не зможе спокутувати.

Засмучений до глибини душі, він кинувся Розоньці до ніг і, заливаючись слізьми, почав картати себе, казати, який він блюзнір, який грішник, не вартий такого чистого ангела, як вона.

Розонька, не розуміючи, що за похмурий настрій найшов на Перегрінуса, нахилилася до нього, обняла його і, плачучи, прошепотіла:

— Ради бога, любий мій Перегрінусе, що з тобою? Що трапилось? Який лихий ворог став між нами? О підведись, підведись, заспокойся і сядь біля мене!

Перегрінус, не здатний сам навіть поворушитися, мовчки дав Розоньці підвести себе.

Добре, що стара, трохи розхитана канапа, як завжди, була захарашена зброшурованими і вже оправленими книжками, а також чималим запасом різного палітурного начиння, тож Розоньці довелося довгенько прибирати, щоб звільнити місце для пригніченого Перегрінуса. Тому він устиг трохи оговтатись, і його великий сум, його нестямна туга перейшла в лагідніше почуття, йому почало здаватися, що хоч він і завинив, але може спокутувати свій вчинок.

Якщо перед цим він був схожий на певтішного грішника, якому винесено остаточний присуд, то тепер у нього вже був тільки дурпуватий вигляд. А за таких обставин дурпуватий вигляд завжди можна вважати доброю ознакою.

Сядячи вдвох із паном Перегрінусом Тисом на згаданій вище розхитаній канапі свого шановного батька, Розонька Леммергірт озпалася, опустили її очі й соромливо усміхаючись:

— Я здогадуюсь, коханий, що тебе так раптово схвилювало. Мушу признатися, що я чула багато дивного про твоїх чудних пожилців — ти ж бо знаєш, що за люди ті сусідки, кожного люблять на зубах перетерти, часом і самі до пуття не знаючи, що вони балакають, — так от, ті лихі сусідки розповідали мені, що в твоєму будинку живе якась химерна жінка, яку дехто вважає навіть за прилцесу

і яку ти сам на свят-вечір привів у свій дім. Правда, старий пан Сваммер узяв її до себе, сказав, що то його небога, яка була втекла з дому, але та особа всілякими дивними способами намагається заманити тебе в свої тенета. Та це ще не найгірше. Ти тільки подумай, любий мій Перегрінусе: тітонька, що живе навпроти, ти її, мабуть, знаєш, така гостроноса бабуся, завжди так ласкаво вітається з тобою, ти ще якось сказав про неї, коли вона йшла до церкви в яскравій святковій сукні,— мені й досі смішно, як згадаю,— що тобі здається, наче вулицею сунеться букет вогнистих лілій, то та тітонька набалакала мені про тебе багато поганого.

Хоч вона й так ласкаво вітається з тобою, але мене завжди застерігає від тебе, знаєш, що каже? Що в твоєму домі робиться якесь чортівництво і що маленька Дертль — не хто інший, як переодягнене чортеня, яке, щоб тебе спокусити, прибрало образ жінки, та ще й дуже гарної і знадливої.

Перегрінусе! Мій дорогий, коханий Перегрінусе, глянь мені в очі, ти не побачиш у них ані сліду підозри. Я знала твоє чисте серце, і жодне твоє слово, жоден твій погляд не кинув ані найменшої тіні на ясне, прозоре дзеркало моєї душі.

Я вірю тобі, вірю в наше щасливе майбутнє, яке настає, коли нас поєднає нерозривний зв'язок, і яке мені провіщають солодкі сні, сповнені любові й жаги. Перегрінусе! Хоч би що задумували проти тебе темні сили, їхня потуга піде нанівець перед твоєю чистою натурою, можуть завдяки своєму кохання і своїй незламній вірності.

Що може розбити таке щире кохання, як наше? Прожені свої сумніви, бо наше кохання — це талісман, від якого тікають усі нічні примари.

Тієї миті Розонька здалася Перегрінусові якоюсь вищою істотою, а кожне її слово — небесною втіхою. Невимовне почуття найчистішого блаженства оповило його душу, як лагідний солодкий подих весни. Він уже не був грішником, зухвалим блюзніром, за якого себе щойно вважав, ні — він тепер захоплено усвідомлював, що вартий кохання цієї найкращої, чистої, як ангел, дівчини.

Палітурник Леммергірт вернувся з своєю родиною додому з прогулянки.

Серця в Перегрінуса і в чудесної Розоньки відкрилися самі собою, і, коли почало смеркати, пан Перегрінус

уже щасливим нареченим покинув тісне помешкання безмежно радого палітурника та його дружини, які з величезної втіхи поллакали трохи більше, ніж належало.

Всі певні й вірогідні джерела, з яких узята ця дивовижна історія, кажуть в одно,— і це підтверджує сторічний календар,— що саме тієї ночі, коли пан Перегрінус Тис щасливим нареченим ішов додому, місяць був уповні і світив так ясно й привітно, що весь Кінський ринок ніби прибрався в срібло. Цілком природно, що пан Перегрінус Тис, замість спокійно лягти в ліжко, вихилився у відчинене вікно і, як і належить закоханим, почав, дивлячись на місяць, свувати думки про свою кохану.

Та хай навіть це й неабияк зашкодить панові Перегрінусу Тисові в очах ласкавого читача, а особливо ласкавої читачки, все ж таки ми не можемо відійти від правди й промовчати, що пан Перегрінус, хоч був на сьомому небі від щастя, двічі так смачно позіхнув, що якийсь підпийлий крамарчук, непевною ходою поминаючи його будинок, голосно гукнув йому:

— Гей, ти, в білому ковпаку! Гляди не проковтни мене!

Цього було досить, щоб пан Тис спересердя так рвучко зачинив вікно, що аж шибки забряжчали. Кажуть навіть, що, зачиняючи вікно, він ще й досить голосно крикнув:

— Нахаба!

Проте не можна поручитися, що так воно й було насправді, бо такий вчинок начебто цілком суперечить лагідній вдачі Перегрінуса й тодішньому його настроєві. Ну, та вже як було, так було, а пан Перегрінус Тис зачинив вікно й ліг спати. Але те смачне позіхання, видно, перебило йому сон. Думки одна за одною зринали у нього в голові, і особливо яскравою постала перед його очима небезпека, на яку б він був наразився, коли б здався на спокусу темної сили й скористався мікроскопічним скельцем. Тепер він чітко усвідомив собі, що фатальний подарунок майстра Блохи, хоч зроблений і з добрими намірами, все ж таки був з усіх поглядів диявольським подарунком.

— Як? — сказав він сам до себе.— Хіба людину, яка вивідує думки свого ближнього, не чекає, через цей її зловісний хист, та сама жахлива доля, що Вічного

Жида, який блукає по світовому велелюдді, мов по негестинній, невтішній пустелі, без надії, без горя і без радощів, з тупою байдужістю, цією *carit mortuum*¹ відчаю? Щоразу наново надіючись, наново проймаючись довірою до людей і щоразу знов гірко в них розчаровуючись, чи ж не дійде воно до того, що в її душі зів'є собі гніздо недовір'я, злісна підозріливість, ненависть, мстивість і знищить усі сліди справді людської основи, яка виявляється в лагідному довір'ї, скромності й доброті? Ні! Хай мене не обдурює твоє привітне обличчя, твої солодкі слова, навіть якщо ти ховаєш глибоко в душі незаслужену зненависть до мене; я вважаю тебе за свого приятеля, я робитиму тобі добро, скільки можтиму, я відкрию тобі свою душу, бо мені це приємно, і гірке почуття розчарування, якщо воно й настане, нічого не варте проти радощів прекрасного минулого сну. І хіба не може якийсь прикрий збіг обставин, якесь непорозуміння, породжене примхою випадку, навіть у серцях щирих друзів, що справді добре до тебе ставляться, — яка непостійна людська душа! — викликати скороминущу ворожу думку? І цю думку вловлює влощасне скельце, душу мою сповнює похмуре недовір'я, я в справедливому гніві, в божевільному засліпленні відштовхую від себе щирого приятеля, і згубна, отруйна злість усе глибше й глибше підточує життєве коріння, відчужує мене від усього навколо й від мене самого. Ні! Блюзнірство, мерзенне блюзнірство зрівнювати себе, мов той провинний ангел, що несе по світу гріхи, з вічною силою, яка читає в душах людей, бо володіє ними. Геть, геть цей злощасний дарунок!

Пав Перегрінус Тис схопив коробочку з мікроскопічним скельцем і хотів щосили шпурнути нею об стелю.

Раптом на ковдрі, перед самим обличчям у пана Перегрінуса Тиса, з'явився майстер Блоха в своєму мікроскопічному вигляді, чарівний, у лускатому панцері і в найкращих лакованих золотих чобітках.

— Стривайте! — вигукнув він. — Стривайте, вельмишановний! Не робіть того, що не слід! Поки я тут, ви швидше знищте сонячну порошок, ніж відкинете хоча б на фут це нездоланне скельце. Між іншим, я, за своєю звичкою, сховався непомітно для вас у згортці вашої краватки вже в палітурника Леммергірта і таким чином був свід-

¹ Останньою стадією (лат.).

ком усього, що там відбувалося. Так само я мимоволі вислухав вашу повчальну розмову з самим собою і зробив з неї корисні для себе висновки.

Насамперед я перекопався, що аж тепер у вашому серці у всій пишноті спалахнуло могутнє полум'я справжнього чистого кохання, отже, здається мені, наближається найвища, вирішальна мить вашого життя.

Далі я побачив, що дуже помилявся, вважаючи мікроскопічне скельце таким добром. Повірте мені, дорогий, випробуваний друже, хоч я й не маю задоволення бути людиною, як ви, а тільки блохою,— щоправда, не простою, а через свою славетну майстерність вшанованою вченими ступенями,— я все-таки добре знаю людську душу і всю поведінку людей, бо постійно живу серед них. Часом та поведінка здається мені дуже кумедною, майже дурною,— не ображайтесь на мене, вельмишановний, я кажу це тільки як майстер Блоха. Ви правду казали, мій друже, було б гидко й недобре, якби люди ні сіло ні впало зазирали в думки одне одному; але щирій веселій блосі ця властивість мікроскопічного скельця нічим не загрожує.

Ви знаєте, найдорожчий мій, а скоро, якщо доля захоче, то й найщасливіший пане Перегрінусе, що мій народ безтурботної, навіть легковажної, але хороброї вдачі, навіть можна сказати, що він складається з самих тільки молодих, відважних стрибунців. Але я, з свого боку, можу похвалитися ще й особливою життєвою мудрістю, якої вам, розумним людям, звичайно бракує. Я хочу сказати, що я ніколи нічого не робив тоді, коли в цьому не було потреби. Кусання — головна передумова мого буття; проте я завжди кусав у належний час і в належне місце. Запам'ятайте це, мій добрий, незрадливий друже!

Тепер я беру назад із ваших рук і буду вірно берегти призначений для вас дарунок, яким не міг володіти ні опудало людини на ім'я Сваммердам, ні охоплений дріб'язковою заздрістю Левенгук. А зараз, вельмишановний пане Тисе, я передаю вас в обійми дрімоти. Скоро вас огорнуть сонні видива, в яких вам відкриється велика мить вашого життя. В потрібну хвилину я буду знов біля вас.

Майстер Блоха зник, і світло, яке розливалось від нього, погасло в глибокій, похмурій п'їтьмі зацнutoї завісами кімнати.

Сталося так, як казав майстер Блоха.

Скоро панові Перегрінусу привиділося, що він лежить на березі гомінкого лісового струмка, прислухаючись до шепоту вітру, шелесту кущів і гудіння безлічі комах, які роїлися навколо. Потім йому вчулися дивні голоси — вони ставали все виразніші й виразніші, аж поки, на респті, Перегрінусові здалося, що він розрізняє окремі слова.

Але то була тільки якась темна, заплутана балачка.

Аж ось чийсь глухий урочистий голос, що, проте, звучав дедалі дзвінкіше й дзвінкіше, промовив так:

— Несчасний королю Секакісе, що не захотів розуміти природу і, засліплений лихими чарами підступного демона, побачив фальшивого серафима замість справжнього духа!

В тому фатальному місці, у Фамагусті, схований у надрах землі, лежав талісман, та оскільки ти сам себе знищив, не було основи, що запалвля б його заклятку силу. Дарма пожертвував ти своєю дочку, прекрасну Гамагею, дарма в кохання впадав у відчай будяк Цегеріт; але також даремною і безсилою була й кровожерність принца п'явок. Навіть незграбний геній Тетель змушений був випустити з рук чудесну здобич. Твоя пригасла думка, о королю Секакісе, була ще така могутня, що ти зміг вернути загиблу принцесу тій прадавній стихії, в якій вона виникла.

Божевільні гендлярі природою, у ваші руки судилося попасти бідоласі, коли ви знайшли її у пилку того фатального гарлемського тюльпана! Ви мучили її огидними дослідями, уявляли в дитинячій самовпевненості, що зможете своїми мерзенними штуками досягти того, на що здатна тільки сила приспаного талісмана!

І тобі також, майстре Блохо, не дано було заглянути в таємницю, бо твій ясний зір не мав сили проникнути в глибину землі і знайти закляклий карбункул.

Зорі рухалися по небу, дивовижними лініями перехресуючись на твоєму шляху, і їхні грізні сполучення утворювали загадкові знаки, нез'ясовні для немудрих людських очей. Але жодне зоряне зіткнення не збудило карбункула, бо не народилася ще людська душа, яка берегла й плакала б його, щоб, пізнавши все, що є найвищого в людській натурі, він прокинувся для радісного життя. Аж ось...

Диво сталося, прийшла сподівана хвилина.

Яскраве, племенисте сяйво промайнуло перед очима

в Перегрінуса. Він наполовину прокинувся з дивного сну і, на свій неабиякий подив, побачив майстра Блоку, в такому самому мікроскопічному вигляді, але вже вбраного в розкішну мантию, що спадала додолу пишними складками; тримаючи в передній лапці яскравий смолоскип, він старанно й діловито стрибав по кімнаті, пронизливо скрикуючи.

Пан Перегрінус хотів уже зовсім прокинутись, коли це раптом тисячі вогненних блискавок пронизали кімнату, і за мить уже здавалося, ніби всю її заповнила одна вогниста куля.

Але враз якісь ніжні пахощі війнули на те сліпуче полум'я, і скоро воно пригасло, обернувшись у лагідне місячне світло.

Тепер Перегрінус побачив себе на пишному троні, в розкішному вбранні індійського короля, з блискучою короною на голові і символічною квіткою лотоса замість берла в руках. Трон був споруджений у величезній, неозорій залі, де замість колон були тисячі струнких, високих, аж до неба, кедрів.

А поміж ними з темних кущів підіймали голівки найкращі троянди і сила-силенна інших навдивовижу пахучих квіток, наче спрагло тяглися до чистої небесної блакиті, яка поблискувала крізь віття кедрів, немов дивилася на них сповненими любові очима.

Перегрінус уцізнав самого себе, відчув, що запалений для життя карбунок палас в його власних грудях.

Далеко в глибині зали геній Тетель хотів знятися в повітря, але не досяг навіть до половини кедрових стовбурів і ганебно гепнув додолу.

Долі плазував, бридко вигинаючись, мерзенний принц п'явок. Він то надимався, як пухир, то видовжувався, як пилка, і стогнав:

— Гамагея все-таки моя!

Посеред зали на велетенських мікроскопах сиділи Левенгук із Сваммердамом і жалісливо, плаксиво кривилися, докірливо гукаючи один одному:

— Бачите, ось що означала червона крапка в гороскопі! А ми ніяк не могли її витлумачити. Пропав для нас навіки талісман!

А біля самого трону лежали непритомні, неначе в глибокому сні, Дертъє Ельвердінк і Георг Пепуш.

Перегрінус, чи — мабуть, ми тепер можемо так його називати — король Секакіс, розгорнув свою королівську

маптію, що закривала йому груди, і з них, як небесний вогонь, засяяв карбункул, розбризкуючи проміння по цілій залі.

Геній Тетель, що саме хотів знову знятися в повітря, глухо застогнав і розпався на безліч безбарвних клаптів, які розлетілися по кущах, наче їх розвіяв вітер.

Принц п'явок жахливо, несамовито зойкнув, зіщулюючись і зник у землі.

Вона невдоволено забурчала, ніби не хотіла прийняти в своє лоно гидотного втікача.

Левенгук і Сваммердам попадали зі своїх мікроскопів і скорчилися, жалібно стогнучи й охкаючи, як від нестерпної муки.

А Дертъв Ельвердінк і Георг Пепуш, чи, як тут буде краще назвати їх, принцеса Гамагея і будяк Цегеріт, опритомніли, впали навколішки перед королем і, здавалося, почали в нього чогось благати, тужно зітхаючи. Проте очі в них були опущені, наче вони не могли витримати блиску осяйного карбункула.

І тоді Перегрівус урочисто озвався:

— З нікчемної глини і пір'я, яке погубив дурний, незграбний страус, зліпив тебе лихий демон, щоб ти дурив людей у вигляді генія Тетеля, і тому промінь кохання знищив тебе, порожній, невразний привиде, і ти мусив розпастися в позбавлене будь-якого змісту ніщо.

І ти також, кровожерне нічне чудовисько, неависний принце п'явок, мусив тікати від променя осяйного карбункула в надра землі.

Але ви, збиті з пантелику бідолашний Сваммердаме й жалюгідний Левенгуку, змарнували ціле своє життя, блукаючи манівцями.

Ви намагалися дослідити природу, не маючи уявлення про її внутрішню сутність.

Ви наважились прокрастися в її майстерню, щоб підслухати її таємничу працю, гадаючи, що вам пощастить безкарно вистежити жахливі таємниці тих глибин, неприступних людському оку.

Ваше серце лишалося мертвим і холодним, ніколи справжня любов не запалювала вашого сства, ніколи квітки чи барвисті легкокрилі комахи не озивалися до вас своєю чарівною мовою. Ви думали, що спостерігаєте високі, священні чудеса природи з побожним подивом і захватом, а насправді самі зводили нанівець свій захват, по-блюз-

нірському силкуючись дошукатися найпотаємніших першооснов тих чудес, і пізнання, до якого ви прагнули, було тільки марою, що дурила вас, як цікавих, набридливих дітей.

Дурні! Вам промінь карбулкула не дасть уже ні надії, ні втіхи!

— Ого-го! Є ще й надія, є ще й утіха! Стара приєднується до старих! Ось вам і любов, ось вам і вірність, ось вам і ніжність! Стара тепер справді стала королевою і веде своїх Сваммердамчика з Левенгукчиком у своє королівство, там вони будуть прекрасними принцями і скубтимуть срібні та золоті нитки й робитимуть іншу розумну, корисну роботу.

Так мовляла стара Аліпа, що раптом з'явилася між двома мікроскопістами, химерно вбрана, майже як королева Голконди в опері. А мікроскопісти, все стогнучи й охкаючи, вже так скорчилися, що стали як дві маленькі ляльки десь на п'ядь заввишки.

Королева Голконди взяла їх на руки і, ласкаво, весело примовляючи, заходилася пестити, як маленьких діток. Потім поклала в малесенькі, чудесно вирізьблені з найкращої слонової кістки ліжечка й почала заколисувати, наспівуючи:

Спить, кохачі, невеличкі,
В полі ходять дві ягнички,
Ходить чорна й ходить біла...

Тим часом принцеса Гамагея і будяк Цегеріт стояли далі навколішки на східцях трону.

Тоді Перегрівус сказав:

— Ну, любі мої! Розвіялась омапа, що калічила вам життя! Ходіть у мої обійми, кохані! Промінь карбулкула проникне у ваші серця, і ви зазнасте небесного блаженства.

Радісно скрикнувши, з новою надією в грудях, принцеса Гамагея і будяк Цегеріт підвелися, і Перегрівус міцно пригорнув їх до свого племенистого серця.

Тільки-но він їх відпустив, як вони в захваті кинулись одне одному в обійми. Смертельна блідість зникла з їхніх облич, і свіже, молоде життя розквітло в них на щоках, засвітилося в очах.

Майстер Блоха, що весь час як маленький стрункий охоронець стояв біля трону, раптом набрав свого звичай-

ного вигляду і одним скоком опинився на шиї в Дертъє, дзвінко вигукнувши:

— Давня любов не іржавіє!

І — о диво! — тієї ж миті й Розонька, сяючи високим, несказаним чаром божистої цноти і найчистішої любові, моя небесний херувим, опинилась на грудях у Перегрінуса.

Кедри зашелестіли віттям, квітки ще вище й радісніше підвели свої голівки, розкішні райські птахи запурхали по залі, з темних кущів заструмечили солодкі мелодії, десь ніби здалеку долинув радісний гомін, повітря сповнив тисячоголосий гімн безмежного захвату, і найвища втіха життя зажеврїла, запалала чистим, як небесний ефір, полум'ям на великому святі кохання!

Пав Перегрінус Тис купив на околиці міста чудову садибу, і тут одного й того самого дня відбулося двоє весілля: його з Розонькою і весілля його приятеля Георга Пепуша з маленькою Дертъє Ельвердінк.

Сподіваюся, ласкавий читач дозволить мені не змальовувати весільного бенкету й не розповідати докладно про все, що відбувалося того дня.

А я залюбки дозволю прекрасним читачкам одягти обох паречених так, як їм підкаже їхня власна уява. Зазначу тільки, що Перегрінус та його мила Розонька були веселі й невимушені, як діти, а Георг і Дертъє, навпаки, заглиблені в себе; не зводячи очей одне з одного, вони, здавалося, пічого більше не бачили й не чули, ні про що більше не думали.

Опівночі по всьому садку й по всьому будинку раптом розлився чудовий запах куктуса пиццюцвітого.

Перегрінус прокинувся, йому вчулася глибока, жалібна мелодія безнадійної туги, а серце його пойняло дивне передчуття.

Йому здалося, ніби якийсь приятель силоміць відривається від його грудей.

Вранці всі помітили, що ніде не видно другої пари, Георга Пепуша й Дертъє Ельвердінк, і неабияк здивувалися, коли виявилось, що вони навіть не заходили до шлюбного покою.

Тієї хвилини прибіг у нестямі садівник і вигукнув, що в садку сталося таке, чого він не годен пояснити, якесь диво.

Цілу ніч йому снівся розквітлий *cactus grandiflorus*, а тепер він побачив чому. Хай ідуть і самі подивляться.

Перегрінус і Розонька вийшли в садок. Посеред гарної грядки за піч виріс високий кактус пишноцвітний, квітка його зів'яла від ранкового світла й похилилась додолу, а навколо тієї квітки любовно обплівся бузково-жовтий тюльпан, що теж помер такою самою рослиною смертю.

— О моє передчуття, — вигукнув Перегрінус тремтячим від глибокого жалю голосом, — моє передчуття не обдурило мене! Промінь карбункула, що запалив мене до найвищого життя, приніс тобі смерть, нещасна паро, зв'язана дивним перебігом загадкової боротьби темних сил. Таємниця відкрилася, велика хвилинка здійснення всіх бажань була й хвилиною твоєї смерті.

Розонька пачебто теж здогадалася, що означало те диво, вона схилилася над бідолашним померлим тюльпаном, і з очей у неї закапали рясні сльози.

— Ваша правда, — мовив майстер Блоха, що в своєму милому мікроскопічному вигляді раптом з'явився на кактусі, — так, ваша правда, дорогий пане Перегрінусе, усе сталося саме так, як ви щойно сказали, і тепер я навіки втратив свою кохану.

Розонька трохи була злякалася маленького чудовиська, проте майстер Блоха подивився на неї такими розумними, привітними очима, а пан Перегрінус поставився до нього так довірливо, що вона набралася відваги й глянула просто в його гарненьке личко.

Її довір'я до маленького, дивного створіння ще збільшилося, коли Перегрінус пояснив їй:

— Це мій милій, добрий мастер Блоха.

— Дорогий мій пане Перегрінусе, — дуже ніжно озвався майстер Блоха, — і ви, моя люба, чарівна пані, тепер я повинен вас покинути й вернутися до свого народу, але я завжди буду вам вірним приятелем, і ви відчуватимете мою присутність у найприємніший для вас спосіб. Прощайте! Прощайте обое! Хай вам щастить у житті!

На цьому слові майстер Блоха набрав свого звичайного вигляду і зник без сліду.

І справді, майстер Блоха назавжди лишився добрим гением для родини пана Перегрінуса Тиса, а особливо діяльним він був тоді, коли через рік, на превелику радість молодій парі, з'явився на світ маленький Перегрінус. Майстер Блоха сидів коло ліжка пані Тис і кусав за носа доглядач-

ку, коли вона засинала, стрибав у невдатно зварену юшку для породіллі тощо.

Та особливо зворушувало пана Перегрінуса Тиса те, що майстер Блоха ніколи не забував на свят-вечір обдарувати його нащадків прегарними іграшками, витворами найдосконаліших майстрів з свого народу. Для пана Перегрінуса ті подарунки завжди були приємною згадкою про той фатальний свят-вечір, з якого й почалися ці найдивовижніші, найхімерніші пригоди.

Тут раптом потатки уриваються, і чудесна історія про майстра Блоху дістає веселий і бажаний

Кінець.

ПРИМІТКИ

ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ

С. 20. *Vigilia* — нічна сторожа у стародавніх римлян; четверта частина ночі.

С. 21. *Лінкові купальні* — місце розваг на околиці Дрездена.

Що я ніколи не попадав у бобові королі... — За німецьким народним звичаєм, на свято трьох королів (5 січня) пекли так звані королівські пиріжки і в одип запікали квасолину. Той, кому попадався цей пиріжок, ставав «бобовим королем».

С. 22. *Лемінги* — вид польових гризунів, поширений на півночі Європи, Азії й Америки; під час міграції лемінги проходять довгі відстані, не зважаючи ні на які перешкоди.

«Діва Дунаю» — опера німецького композитора Фердінанда Кауера (1751—1831).

С. 29. *Граун, Карл Генріх* (1701—1759) — німецький композитор; був придворним капельмейстером короля Фрідріха II.

С. 34. *Некромант* — за стародавніми повір'ями, заклинач небіжчиків і духів.

С. 42. *Ціцерон, Марк Туллій* (106—43 рр. до н. е.) — славетний давньоримський оратор, письменник і державний діяч.

С. 56. *Рембрандт, Гарменс ван Рейн* (1606—1669) — великий голландський художник; картини його сповнені внутрішнього драматизму, емоційні за колоритом.

Брейгель, Пітер Молодший (нар. бл. 1564—1637), прозваний Пекельним, на відміну від свого батька, Пітера Брейгеля Старшого, званого Мужичьким, — видатний голландський художник; малював фантастичні картини, сповнені філософського змісту.

С. 62. *Майстри Багаватгіти* — давньоіндійські мудреці й поети. «Багаватгіта» — філософська поема, що входить до індійського епосу «Махабхарата».

С. 73. *...евое* — вигук, яким вакханки, жриці Вакха, давньогрецького бога рослинності і випарства, висловлювали свою пошану до нього.

С. 83. *«Щасливець», «Працькі сестри»* — комічні опери німецького композитора В. Мюллера (1767—1835).

С. 87. *Габаліс* — персонаж твору французького письменника В. Мопфокона (1635—1673) «Граф Габаліс, або Розмови про таємничі науки».

Сведенборг, Еммануїл (1688—1772) — шведський філософ-містик.

МАЙСТЕР МАРТИН-БОНДАР ТА ЙОГО ЧЕЛЯДНИКИ

С. 92. *Дюрер, Альбрехт* (1471—1528) — великий пімецький художник доби Відродження.

Розенблют — пімецький мідяр і гармаш Ганс Шнеперер, на прізвисько Розенблют (XV ст.); був двірським поетом у німецьких князів.

С. 96. *Корнеліус, Петер фон* (1783—1867) — німецький художник, ілюстратор поеми Й. В. Гете «Фауст».

С. 104. ...на високий, веселий лад пана Ганса Бехлера... — Ганс Бехлер і далі Ганс Фогельзанг, Ганс Мюллер, Адам Пущман — німецькі майстерзінгери XV—XVI сторіч.

С. 109. *Фішер, Петер Старший* (1455—1529) — німецький ливар.

Челліні Бенвенуто (1500—1571) — італійський скульптор і золотар.

МАЛЮК ЦАХЕС, НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР

С. 151. *Рюкснер, Георг* (перша половина XVI ст.) — німецький історик; у своїй «Книзі турнірів» (1530) дав опис гербів найвідоміших дворянських родів.

С. 153. *Джінністан* — країна духів, джіннів, у арабських народних казках.

С. 170. *Фуке, Фрідріх де ля Мот* (1777—1843) — німецький письменник-романтик.

С. 172. *Кранат, Лукас Старший* (1472—1553) — видатний пімецький художник; у своїх картинах на релігійні та міфологічні теми давав гуманістичне трактування образу.

С. 177. ...картезіанський чортик — іграшка: порожня всередині скляна фігурка, що плаває сторч у воді.

С. 178. *Референдарій* — помічник судді в давньому пімецькому суді.

С. 179. *Віотті, Джованні Баттіста* (1755—1824) — італійський скрипаль і композитор.

С. 187. *Калостро, Алесандро* (справжнє ім'я та прізвище — Джузеппе Бальзамо (1743—1795) — аваптурник, алхімік і «чудотворець», відомий своїм шахрайством у багатьох країнах.

С. 193. *Віглеб, Йоганн Християн* (1732—1800) — німецький хімік, автор книжки «Уроки природної магії».

С. 203. *Зороастр* (або ж Заратустра, 7—6 ст. до н. е.) — легендарний пророк і реформатор стародавньої іранської релігії, укладач священної книги іранських народів «Авести».

С. 206. *Оксгофт* — бочка на дванадцятьох відер.

С. 221. ...багато в небі й на землі такого, що нашій філософії й не спалося — слова Гамлета з однойменної трагедії В. Шекспіра.

С. 232. *Монгольф'єр* — первісна назва повітряної кулі, яку винайшли брати Монгольф'єри: Жозеф-Мішель (1740—1810) і Жак-Етьєнн (1745—1799).

ВОЛОДАР БЛІХ

С. 234. *...ва мудрою порадою давнього римського поета...* — Гораций, «Послаппя до Пізонів».

С. 235. *Геспериди* — за грецькою міфологією, дочки Геспера, бога рапкової зорі; жили в садку богині Гери, дружини верховного бога Зевса, і охороняли там яблуку, що родила золоті яблука.

Аліна — головна героїня повісті французького письменника С. де Вуфле (1738—1815) «Аліна, королева Голконди», на сюжет якої було написано багато опер і балетів. Е. Т. А. Гофман диригував у Бомберзі постановкою однойменної опери А. М. Бертона (1767—1844).

С. 237. *Блоксберг* — за стародавнім німецьким повір'ям, гора, на якій у Вальпургівву ніч збираються відьми.

С. 253. Імена *Гамагея, Пепуш, Секакіс, Тетель і Накрао* взяті в книжки П. Ф. Арпе «Про дива природи і мистецтва, які звать талісмапами й амулетами» (1717).

С. 255. *Левенгук, Антон ван* (1632—1723) — голландський натураліст, удоскопалювач мікроскопа. Відкрив кров'яні тільця та інфузорії.

С. 257. *...я від тисяча сімсот двадцять п'ятого року лежу похований у старій дельфтській церкві...* — хибна дата смерті Левенгука (див. попередню примітку).

Фамагуста — місто на східному узбережжі Кіпра.

С. 260. *Сонячний мікроскоп Куффа* — потужний проєкційний апарат, у якому для збільшення зображень використало сонячне світло.

С. 262. *...у справді цікавій історії про три апельсини...* — мається на увазі сатирична комедія італійського драматурга К. Гоцці (1720—1806) «Любов до трьох апельсинів».

С. 263. *Бетман, Фрідеріка* (1760—1815) — славетна німецька актриса і співачка; викопувала головну роль в опері Бертона (див. примітку до с. 235), що йшла на берлінській сцені від 1804 р.

...із того чорного стигійського струмочка... — Стигійський струмочок — Стикс, за грецькою міфологією, річка в підземному царстві.

С. 270. *Армаділ, або броненосець* — південноамериканська тварина, тіло якої захищене кістяними пластинками.

С. 274. *Сваммердам, Ян* (1637—1680) — голландський природознавець; успішно вивчав розмноження рослин і світ комах.

С. 284. «*Biblia naturae*» — головний твір Я. Сваммердама, в якому він описує життя комах.

С. 287. *Мадрас* — місто в Індії.

С. 299. ...коли виходила заміж за французького генерала — В опері А. М. Бертоне (див. примітку до с. 235) королева Голконди пізнає у французькому генералові Сент-Пері свого колишнього нареченого й виходить за нього заміж.

С. 303. *Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні!»* — Мається на увазі опера В. А. Моцарта «Викрадення із сераля».

Маріанна, Філіпа, Міньйона і далі арфіст, Ярно — персонажі з роману Й. В. Гете «Літа науки Вільгельма Майстера».

Юнгер, Йоганн Фрідріх (1759—1797) — німецький драматург.

С. 314. *Філон Александрійський* (бл. 25 р. до н. е.— бл. 50 р. н. е.) — апітичний філософ, один із головних представників релігійно-містичної течії у філософії Стародавнього Риму; йому приписують трактат «Про розум комах».

Рораріус, Ернст (1485—1556) — італійський вчений і церковний діяч, автор праці: «Дві книги про те, що тварини користуються розумом краще, ніж люди».

Ліпсіус, Юстус (1547—1606) — нідерландський філософ; наслідуючи погляди філософів-стоїків, приписував тваринам свідомість.

Лейбніц, Готфрід Вільгельм (1646—1716) — видатний німецький вчений і філософ; насправді не визнавав у тварин розуму, але вважав, що вони мають душу й пам'ять.

Маймонід, Мойсей Бен Маймун (1135—1204) — єврейський філософ; заперечував, що в тварин є розум, але приписував їм здатність виявляти свою волю.

Перейра, Гомес (бл. 1500 — ?) — іспанський вчений; думку, яку наводить Гофман, висловив у своєму творі «Антоніна Маргаріта про безсмертя душі» (1554).

С. 319. ...*годинникар Деген з Відня...* — Віденський годинникар Деген (1756—1815) на початку ХІХ сторіччя зробив у Відні і в Парижі кілька невдалих спроб піднятися в повітря.

С. 327. ...*чи ви знали славетного рабина Ісаака Бен Гаррафада...* — Рабин Ісаак Бен Гаррафад жив наприкінці ХІІ сторіччя.

С. 336. *Тсільменая, тільземот* — назви талісманів у стародавніх халдеїв.

Климент VII (1478—1534) — папа римський у 1523—1534 рр.

С. 343. *Аріосто, Лудовіко (1474—1533)* — видатний італійський поет.

С. 345. ...*не тому, що пам'ятав Вертерову Лотту з її бутербродами.* — Мова йде про героїню повісті Й. В. Гете «Страждання молодого Вертера».

ЗМІСТ

Ернст Теодор Амадей Гофман. <i>Передмова</i> <i>Юрія Янковського</i>	5
Золотий горнець	19
Майстер Мартін-бондар та його челядники	91
Малюк Цахес, на прізвисько Цинобер . .	145
Володар бліх	233
Примітки	361

ЭРНСТ ТЕОДОР АМАДЕЙ ГОФМАН

Золотой горшок
Избранные произведения

Перевод с немецкого
С. И. Сашидола и Е. А. Половита

Серия
«Вершины мировой литературы»,
том 28
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володи-
мирська, 42. Редактор О. А. Підвишин-
ська, Художник С. А. Гета. Художній
редактор В. В. Машков. Технічний ре-
дактор І. О. Селезньова. Коректор
А. В. Кудрявцева.

Виготовлено на Харківській книжковій
фабриці ім. Фрунзе республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидав УРСР, Харків, Донець-
Захаржевська, 6/8.

Здано на виробництво 12. II 1978 р. Під-
писано до друку 28. VI 1978 р. Папір
№ 2. Формат 84 × 108^{1/32}. Фізичн. друк.
арк. 11,5. Умовн. друк. арк. 19,32. Облі-
ково-видавн. арк. 21,653. Ціна 74 коп.
Замовл. 6-76. Тираж 30 000.